

ALBA REGIA

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI
MITTEILUNGEN DES MUSEUMS SZENT ISTVÁN KIRÁLY
C sorozat 51. szám

ALBA REGIA

ANNALES MUSEI STEPHANI REGIS
51 (2023)

2024
SZÉKESFEHÉRVÁR

FELELŐS KIADÓ – HERAUSGEBER
Pokrovenszki Krisztián

SZERKESZTŐ – REDAKTEUR
Szöllősy Csilla – Teiszler Éva

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐ – BEGRÜNDER REDAKTEUR
Fitz Jenő (1921–2011)

GRAFIKA – GRAFIK
Gonda Julianna Virág; Belegrai Orsolya

FORDÍTÁS – ÜBERSETZUNG
Online Fordítóiroda; Szerzők

TÁMOGATÓ – UNTERSTÜTZUNG

Székesfehérvár
Megyei Jogú Város Önkormányzata

KIADÓ – VERLAG

ISSN 0324-542X (Alba Regia. Nyomt.)
ISSN 2939-5860 (Alba Regia. Online)
ISSN 1216-7983 (Szent István Király Múz. közl., C. sor.)

NYOMDAI KIVITELEZÉS
Alto Nyomda Kft.

Készült 350 példányban.

A címlapon:

Székesfehérvár részlete a II. katonai felmérésen; Kerámiaedény Bodajk, Homoki-dűlő lelőhelyről; Karácsonyi képeslap az Osztrák-Magyar Monarchiából; Lovas kocsikkal a piacra, 1923; A gróf Károlyi Józsefre emlékező, „Fehérvári Nagyjaink” érem sorozat 7. tagjának előlapja; Érmek a Szent István Király Múzeum Numizmatikai Gyűjteményéből; Székesfehérvár középkori városi pecsétje.

INDEX

KÖSZÖNTŐ.....	7
---------------	---

TANULMÁNYOK/KÖZLEMÉNYEK – ABHANDLUNGEN/MITTEILUNGEN

RÉGÉSZET – *ARCHÄOLOGIE*

CSABA BODNÁR

Early Bronze Age sites on the eastern edge of the Bakony Mountains (Fejér county): some old finds revised

*Kora bronzkori lelőhelyek a Bakony keleti előterében: néhány régi lelet leporolva.....*9

BARDÓCZ ANDRÁS – GÁBOR ÉMESE – SZABADOS GYÖRGY

III. Béla és Antiochiai Anna plasztikus arcreekonstrukciói

*Sculptural reconstruction of King Béla's III and Queen Anna's faces.....*61

POKROVENSZKI KRISZTIÁN (Összeállította)

A Szent István Király Múzeum régészeti kutatásai Fejér vármegyében. 2023.....93

NÉPRAJZ – *VOLKSKUNDE*

GELENCSÉR JÓZSEF

A baka borjúja, bakancsa és menetelése

*The Soldier's Backpack, Boots and Marching.....*107

GELENCSÉR JÓZSEF

Katonakarácsonyok

*Military Christmases.....*115

GELENCSÉR JÓZSEF

Katonatisztek bálja, kaszinója, kimentése, szolgája

*Officers' Ball, Casino, Rescue and Servant.....*139

GRÁFIK IMRE

A kerékvető... avagy „a téma az utcán hever”

*Guard Stones... or “The Subject Lies in the Street”.....*169

SZEMLE – RUNDSCHAU

SZÓLLÓSY CSILLA – LÁTRÁNYI VIKTÓRIA

F. Petres Éva (1927–2023).....189

VARRÓ ÁGNES

In memoriam Prof. Dr. Lukács László (1950–2023).....191

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

„Mi elindulunk egy elpusztult ország rögös, elromlott, rossz országútján, kicsiny eszközökkel, de nagy hittel és nagy reménnyel a keresztény-magyar kurzusban.” Trianon Centenáriumi Emlékbi-zottság Székesfehérvár 2018–2023.....195

ÉVI JELENTÉS 2023 – JAHRESBERICHT 2023

A múzeum éves munkája és gyarapodása.....	219
A Szent István Király Múzeum munkatársainak 2023. évi bibliográfiája	227
Kiállítások, események, programok.....	230
Alapítványok, egyesületek beszámolóí.....	254
A Szent István Király Múzeum alkalmazottai.....	255

KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasó!

A 2023-as esztendő az újítások éve volt, hiszen a Múzeum több olyan programelemnek is letette az alapjait, melyek hagyományteremtő céllal jelentek meg a kulturális kavalkádban. Ezek elsősorban szórakoztató, színházi vagy ünnepi játékok, melyek mögött természetesen a tudományos gondosság és hitelesség áll.

Elindítottuk a Szent István Tornát, mely reményeink szerint a hagyományos Királyi Napok nagyszabású rendezvénysorozat egyik meghatározó elemévé növi ki magát. Ebben az évben még főként a buhurt harcművészek párviadalára építettünk, majd a 2024-es esztendőben teljességedt kis igazán az elképzelés.

Elindult a gorsiumi komédiák tematikus programja, elsősorban a Floralia tavaszköszöntő ünnepségsorozatra építve. Terveink szerint ez minden korábbinál jobban illeszkedik majd a Floralia adott évének tematikájához. A gorsiumi teátrum adottságait kihasználva készülnek a darabok, a színpadi szöveg megírásához pedig a múzeum szakemberei biztosítják a háttérrel. Az eredmény – Matuz János szavaival élve – “egy olyan művészeti produktum”, mely minden ízében magán viseli Gorsium és a speciális fehérváriság jegyeit.

Hatalmas sikert aratott a kísérleti jelleggel, de hagyományteremtő céllal útnak indított Régész Színház műfaja. A szó szoros értelmében nem színház, sokkal több annál, a tudásmegosztás, az emlékeztetőtörténeti alapoottság, mint fő elem jelenik meg ezekben a produkciókban.

A 2023-as gyűjteménygyarapodás tekintetében kiemelendő, hogy a Múzeum megvásárolta Kovalcsik Péter egyedülálló, 330 darabos mackógyűjteményét. A gyűjteményben megtalálhatók a tengerentúli, a piacvezető nyugat-európai, valamint a kelet-európai gyártmányok egyaránt.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeummal való együttműködés keretében megnyílt a két intézmény kiállítása a Fő utcai épületben *Hadi múltunk kincsestára – Válogatás a Hadtörténeti Múzeum értékeiből* címmel. A kiállítás a HIM különleges, látványos és értékes gyűjteményi darabja közül válogatott.

Látogatószámát tekintve is kiemelkedett a *Munkácsy Székesfehérváron – Válogatás Pákh Imre magángyűjteményéből* című kiállítás, amelyen közel nyolcvan mű került kiállításra.

Az intézményi együttműködés keretében került megrendezésre a *Ballettjelmez kiállítás*, ahol a Székesfehérvári Balett Színház ötödik születésnapja alkalmából mutattunk be olyan jelmezeket, amelyeket darabjaik során használtak az elmúlt években, a látogatók számára ezáltal is közelebbi betekintést engedve a balett művészeti világába.

Ezekon kívül még számtalan érdekes és izgalmas kiállítást rendezett múzeumunk 2023-ban.

Az év eredményeinek számbavétele mellett kegyelettel emlékezünk azokra a nagyra becsült kollégáinkra, akiktől az elmúlt évben búcsút kellett vennünk: Frigyik Katalin könyvtárosra (1948–2023), aki 35 éven át szolgálta intézményünket, F. Petres Éva egykori igazgatóhelyettesre (1926–2023), valamint Lukács László néprajzkutatóra (1950–2023), akinek szakmai munkássága jelentősen gazdagította múzeumunk örökségét. Emléküket megőrizzük.

Pokrovenszki Krisztián,
a Szent István Király Múzeum főigazgatója

RÉGÉSZET

CSABA BODNÁR

EARLY BRONZE AGE SITES ON THE EASTERN EDGE OF THE BAKONY MOUNTAINS (FEJÉR COUNTY): SOME OLD FINDS REVISED

INTRODUCTION

The present paper aims to re-evaluate some old Early Bronze Age finds from the eastern edge of the Bakony Mountains that have been known in the archaeological literature since the 1980s. Gábor Bándi published an article in 1982 on the cultural and chronological problems of the Early Bronze Age period in western Hungary, in which he collected several previously unpublished finds from eastern Transdanubia.¹ In his discussion of the early phase of the period, he presented archaeological material from two nearby sites in north-western Fejér county, Iszkaszentgyörgy and Székesfehérvár–Zámolyi road, which are kept in the collection of the Szent István Király Museum in Székesfehérvár (hereafter SZIKM).² Since Bándi's study, both assemblages have been included in the corpus of Early Bronze Age sites with Makó–Kosihy–Čaka pottery style, although in case of the Iszkaszentgyörgy finds the impact of the Somogyvár–Vinkovci style has also been emphasized.³ It has been suggested that the two assemblages could be considered as the remnants of two distinct communities, which, based on the many similarities and dissimilarities in their pottery traditions illustrated by Bándi, had lived in the supposed boundary area of two widespread Early Bronze Age archaeological units, the Makó–Kosihy–Čaka and the Somogyvár–Vinkovci cultures.⁴

In the course of reviewing the archaeological material of the two sites preserved in the SZIKM, however, it has been revealed that the data in the original publication are partly erroneous and incomplete. One major problem concerns the confusion of the captions of the figures. According to Bándi's publication, the finds illustrated on plates 3 and 4 originated from Iszkaszentgyörgy, and the artefacts on plate 5 were found at Székesfehérvár,⁵ whereas the inventory numbers of the finds clearly indicate that plate 4 represents the Székesfehérvár assemblage, and plates 3 and 5 depict the Iszkaszentgyörgy finds. Furthermore, the autopsy of the material has shown that several ceramic fragments illustrated separately on various plates actually belong to the same vessels.⁶ It has also become clear that in neither case was the complete assemblage published on Bándi's photographs, excluding both non-ceramic artefacts but also some diagnostic pottery finds.⁷ Finally, in the absence of any textual descriptions and profile drawings, the shape, size and technological characteristics of the published vessels cannot be certainly determined.

These anomalies and shortcomings in the published data make it necessary all information on the assemblages to be reviewed and the conclusions based on them to be revised. In order to provide a solid basis for comparison, this paper gives a detailed description of all the finds known from the two sites in the collection of the SZIKM, and presents the available information on the finding circumstances and the sites themselves by using both museum archival documents and recent field surveys results. Having described the finds according to a unified scheme, a brief comparison is made with the aim of exploring possible similar and different practices in the material culture of these two nearby communities. Finally, a brief overview is given of the current state of research on the archaeological landscape of the eastern foothills of the Bakony Mountains and the northern Mezőföld region in the first half of the Early Bronze Age.

¹ BÁNDI 1982.

² BÁNDI 1982, 166, fn. 6, 168: Abb. 3, 169: Abb. 4, 170: Abb. 5.

³ KULCSÁR 1999, 119, 123; KULCSÁR 2009, 39: fig. 5, 193: no. 134, 205: no. 254.

⁴ BÁNDI 1982, 166; KULCSÁR 2009, 41–42.

⁵ BÁNDI 1982, 168: Abb. 3, 169: Abb. 4, 170: Abb. 5.

⁶ The following matches were observed: Abb. 3/1+3+4; Abb. 3/5+Abb. 5/7; Abb. 3/6+Abb. 5/3+11; Abb. 4/2+10; Abb. 4/3+9; Abb. 4/5+8; Abb. 5/2+5; Abb. 5/8+13.

⁷ 14 of the 22 vessels identified among the Iszkaszentgyörgy finds (63%) and 5 of the 13 vessels from the Székesfehérvár assemblage (46%) can be seen on the published photographs.

THE EARLY BRONZE AGE SITES AND THEIR MATERIAL

Felsőkincses-Pokolkút ('Iszkaszentgyörgy')

Gábor Bándi referred to the site as Iszkaszentgyörgy but did not provide any further contextual information, and later publications have also mentioned it by this name (following Bándi) as an Early Bronze Age settlement of unknown archaeological context.⁸ However, a closer look on the accession register book of the SZIKM reveals some details on the site and the finding circumstances of the artefacts published by Bándi. A handwritten entry log in the register book from April 1941 states that 50 ceramic, lithic and bone finds were donated to the museum from 'Iszkaszentgyörgy (Kincses)'.⁹ The entry does not name the donor, but it claims that the finds came 'from the traces of the prehistoric settlement around Kincses (Pokolkút¹⁰) (digestion pit?)'. The finds were listed in separate lines according to their material and presumed age, and some were given unique serial numbers too. The last line of the list contains the description 'animal bones from the explored three pits' suggesting that three features may have been disturbed when the finds were unearthed. Unfortunately, the other lines do not indicate from which feature the particular artefacts were recovered, so that the contents of the three 'pits' can no longer be reconstructed. At a later date, the finds were assigned to four separate inventory numbers (inv. nos. 11441–11444),¹¹ but the cataloguing was based on their place in the accession list rather than on their shared archaeological context, as indicated by several matching fragments classified under different inventory units.¹²

The register book refers to the site as 'Iszkaszentgyörgy' but with the additions 'Kincses' and 'Pokolkút', which can serve as important reference points in identifying the location of the site. Examining the place names in the wider area of Iszkaszentgyörgy, a hill situated ca. 3–3.5 km northwest of the village and called Kincses can be identified already on the second military survey map of the Habsburg Empire with vineyards of the same name on its eastern and northern slopes (Fig. 1/a). According to cartographic and written sources of the 17th–mid-20th centuries, the Kincses hill belonged to the manor of Iszkaszentgyörgy owned by the counts Amadé, Esterházy, Bajzáth and later the Pappenheim, and its slopes were used for viticulture as early as the second half of the 18th century until the great phylloxera crisis of the early 1900's.¹³ From the 19th century onwards, most of the Kincses vineyard area fell within the administrative territory of Iszkaszentgyörgy¹⁴, until 1950, when it was renamed Felsőkincses and annexed together with the mining site and village at the eastern side of the Kincses hill first to Guttamási, then, in 1966, to the newly founded settlement of Kincsesbánya.¹⁵ The 'Iszkaszentgyörgy (Kincses)' entry in the accession book can be better understood if we consider that at the time when the discussed finds came into the SZIKM, the Kincses region was still officially part of the Iszkaszentgyörgy administrative district.

The 'Pokolkút' place name mentioned by the register book and especially its 'Pokloskút' variant can be encountered both in written and cartographic sources and in local oral tradition. It has been known as a common well sweep (*gémeskút*) in the Kincses area, which was dug most likely during the mid-18th century and continued to supply water even after the Second World War.¹⁶ The well no longer exists today, but it is said to have been stood once in the so called Bodzás-dűlő, near the 'new' house of Mihály Povolnik along the former road heading from Iszkaszentgyörgy to Guttamási.¹⁷ Although the military survey maps of the Habsburg Empire from the 18th–19th centuries do not contain any similar place names from this area, the military survey map of Hungary from 1941 shows an inscription 'Poklos k.' east of the Kincses hill (there 'Őrh.') (Fig. 1/c). Next to this abbreviated text, a small sign for a well sweep (*gémeskút*) can be observed on the map. A closer look at the second and third Habs-

⁸ BÁNDI 1982, 166; KULCSÁR 1999, 124, no. 11; VOLLMANN 2005, 219, Nr. 24; KULCSÁR 2009, 42, 193: no. 134.

⁹ SZIKM accession register book 'Gyarapodási Napló IV.2', p. 33: accession logs 1941/5–8.

¹⁰ The reading of the handwritten word is difficult, another possible reading is Pokolkert.

¹¹ Although Bándi mentions only inv. nos. 11442–11443 (BÁNDI 1982, 166, fn. 6), the accession register book confirms that nos. 11441 and 11444 also belong to this assemblage.

¹² For the observed matches, see the descriptions of the particular objects below.

¹³ KURUCZ 1987, 404–407; TÓTH-BÁRDY 2002, 9, 12, 25–26.

¹⁴ With a smaller part belonging to Guttamási. See KURUCZ 1987, 404; TÓTH-BÁRDY 2002, 9, 12; as well as the historical cadastral maps of Hungary from the 1880's: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?bbox=2030476.888567489%2C5983211.781489439%2C2035022.503093323%2C5984807.4044548925&map-list=1&layers=here-aerial%2C3%2C4> (last access: 31.07.2023)

¹⁵ KURUCZ 1987, 415, 420; TÓTH – BÁRDY 2002, 12, 133–134.

¹⁶ TÓTH-BÁRDY 2002, 48–49.

¹⁷ TÓTH-BÁRDY 2002, 48, 52.

Fig. 1.

- The Kincses area with the Pokolkút (well sweep) [red circle] and Mihály Povolnik's 'new' house [red square]:
- a) on the second military survey map of the Habsburg Empire (source: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary>);
 - b) on historical cadastral maps from the 19th century (source: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral>);
 - c) on the 1941 military survey map (source: <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941>);
 - d) on an aerial photograph taken in 1978 (source: <https://www.fentrol.hu/hu/legifoto/227876>).

burg military survey maps, as well as at the cadastral maps of the 19th century reveals a similar well sweep sign in exactly the same place (without place name) (Fig. 1/a-b). The area to the northwest of this well is designated on the cadastral map as Bodzás, which is most likely identical with the Bodzás-dűlő mentioned above. Putting together these observations, the location of the 'Pokolkút' site mentioned in the SZIKM's register book can be identified quite accurately as the area where the common well sweep once stood.

It is a remarkable coincidence that the artefacts published by Bándi were brought to the museum in April 1941 shortly after the mining activities began in the area. In September 1940, a resident of Kincses area, Mihály Povolnik, found bauxite while digging a well on his (former) land, which eventually led to the opening of the first quarry site on the Kincses hill in February 1941.¹⁸ Consequently, from 1941 onwards, several barracks and other buildings were erected on the land south of Bodzás-dűlő along the former highway between Guttamási and Isz-kaszentgyörgy, which involved considerable earthworks. It was probably during these construction works that the finds in question were discovered and, because of the proximity of the Pokloskút, they were entered under that name in the museum register (unfortunately without remembering the name of their donor).

There are two additional references to the existence of an archaeological site around Pokloskút. According to an inspection report kept at the SZIKM, György Povolnik, son of Mihály Povolnik, informed the museum in 1980

¹⁸ KURUCZ 1987, 414; TÓTH-BÁRDY 2002, 62–65.

that over several years while ploughing the land beside his house stones of possibly archaeological significance came into light.¹⁹ Although during a small-scale control excavation, no archaeological finds were discovered in that area, György Povolnik claimed that several ceramic fragments had also been found “years ago” near his house. György Povolnik’s house was identical to the ‘new’ house of Mihály Povolnik mentioned above, which was erected close to the well sweep (Pokloskút) sometime in the mid-1940’s or early 1950’s after his former land having been acquired by the quarry company.²⁰ The building’s most likely location is still visible on aerial photographs taken of the Kincses area in 1978 (*Fig. 1/d*).²¹ As a result of restart and expansion of the mining activities in the Felsőkincses area in 1982, the southern and eastern parts of the Bodzás-dűlő was expropriated, the Iszkaszentgyörgy–Guttamási road was diverted, and the dwellings built in the 1940’s, including the Povolnik house, as well as the old well sweep were demolished.²² The former site of the house and the well coincides today with the northern edge of the large Kincses (I.) quarry pit (*Fig. 2*).

Finally, a small assemblage of pottery fragments, very similar in style and technique to the above discussed finds from 1941, was entered in the collection of the SZIKM from the area of ‘Kincsesbánya’ in 1983 (inv. nos. 83.21.1–3, donated by Antal Sinka).²³ According to a note in the inventory book, the artefacts were collected by hikers in the area of ‘Felsőkincsesbánya’, in the upper 30 cm humus part of the northern bank of the (Kincses I.) quarry pit, along the western side of the dirt road heading south from the Kincsesbánya junction of the Iszkaszentgyörgy–Isztimér road to the quarry pit. The supposed location of site lies ca. 300 metres away from the former Pokloskút and the Povolnik house. The close proximity of these findspots and the stylistic similarity of the material strengthen the assumption that the 1941 and 1983 assemblages may originate from the same Early Bronze Age site (*Fig. 2*).

In order to confirm the above hypothesis, a field survey was carried out in April 2023. Based on the information provided by the local residents of the Erdő sor of Felsőkincses, it was possible to trace the remains of the former highway diverted in the early 1980s and the mining settlement in an area now covered with forest, although the remains of the Povolnik house could not be identified with certainty. The field between the actual and the forested former track of the Iszkaszentgyörgy–Isztimér highway (Bodzás-dűlő) was used for agriculture and covered with fodder crop (clover) at the time of the survey, and although the visibility was not good, we were able to collect there several small pottery and daub fragments.²⁴ These prehistoric fragments share similar characteristics in fabric and technique to the discussed Early Bronze Age finds of 1941 and 1983, and given that these assemblages seem to have been found near the surveyed area, it is assumed that the three sites are in fact identical. A further observation also reinforces this inference. The name of the Kincses hill and settlement is often associated in literature and in oral tradition with a small, round fossil, called nummulite, which resembles a coin in shape and has been found in abundance in this area.²⁵ During the field survey, large quantities of nummulites were observed in the plough, and it is of particular interest that fragments of two similar pieces are part of the inventoried ‘Pokloskút’ assemblage from 1941 too (*Fig. 7/8–9*).

¹⁹ SZIKM Archaeological archives inv. no. 1548: „Report” by Béla Jungbert, 7th July 1980.

²⁰ TÓTH-BÁRDY 2002, 52, 65.

²¹ The source of the aerial photograph: <https://www.fentrol.hu/hu/legifoto/227876?r=1&c=2033286.7862455002:5983673.3884675:8> (last access: 31.07.2023).

²² TÓTH-BÁRDY 2002, 153; furthermore see SZIKM Archaeological archives inv. no. 1548: „Report” (7th July 1980), p. 2.

²³ SZIKM inventory book C/3 (79.1.1–97.1.26), p. 20.

²⁴ The site is not listed in the national official archaeological site registry, and no other sites are known from the area.

²⁵ KURUCZ 1987, 401–402; TÓTH-BÁRDY 2002, 13.

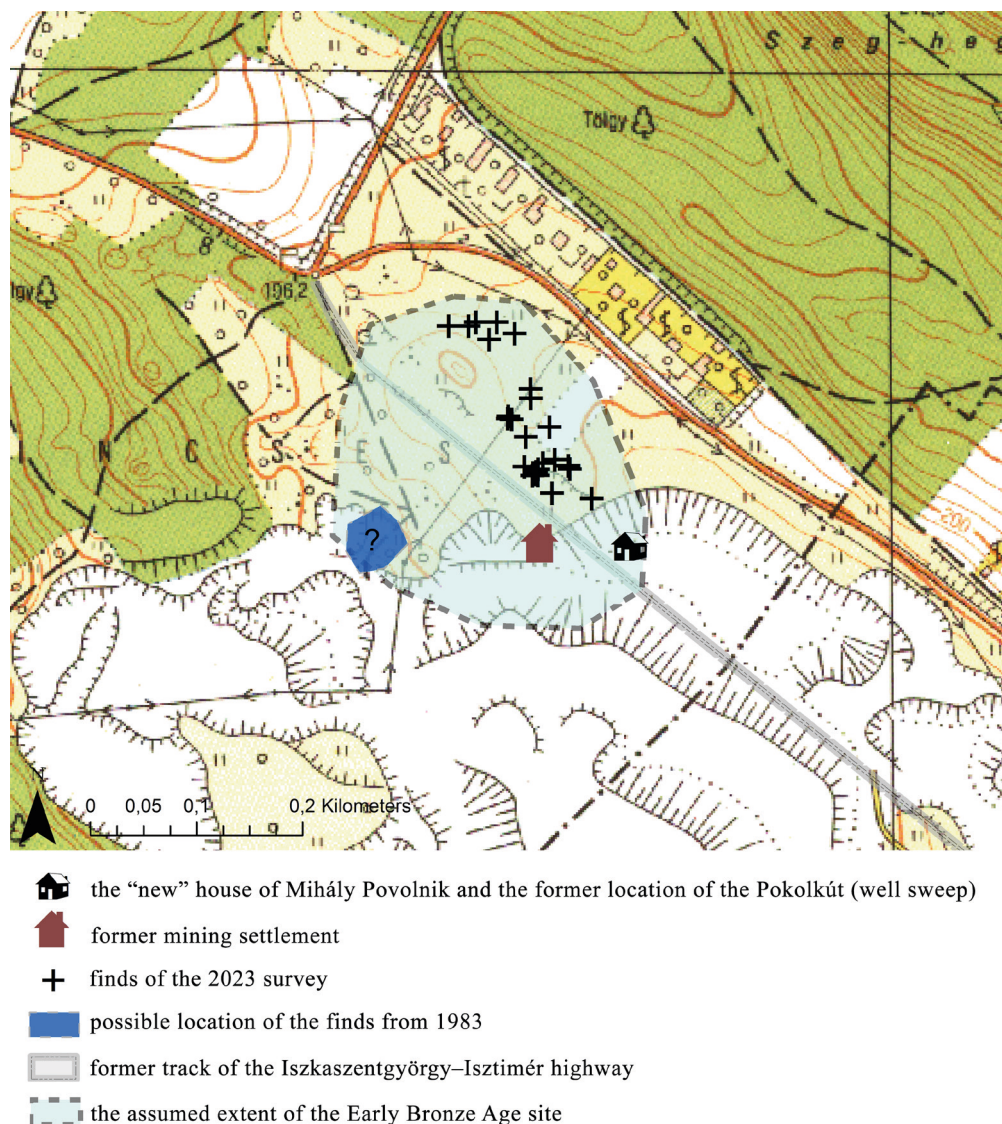

Fig. 2.

The supposed location of the Felsőkincses-Pokolkút Early Bronze Age site (source of background map: Unified National Cartography System of Hungary, M=1:10000).

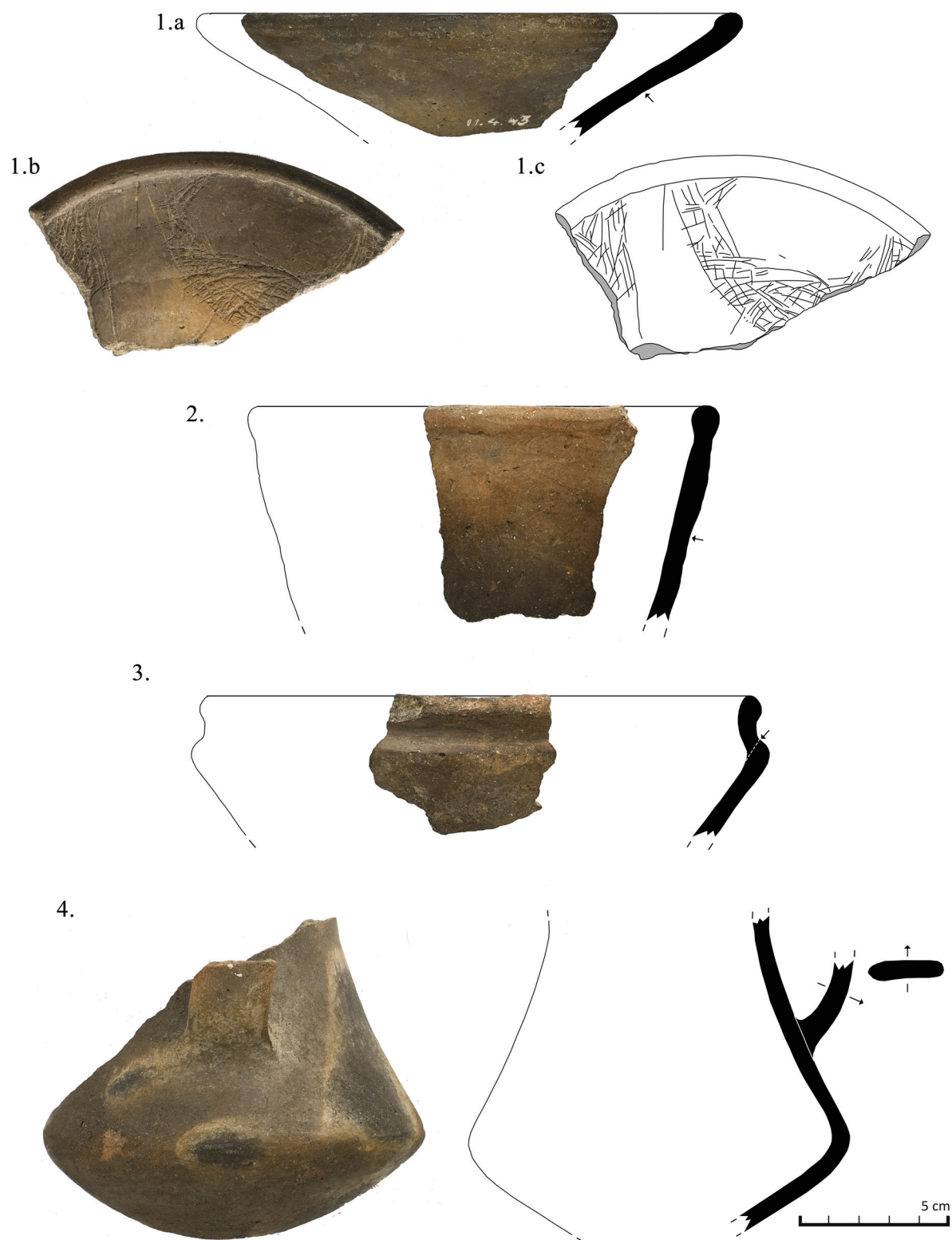

Fig. 3.
Felsőkinces-Pokolkút. Finds from 1941.
Pottery (nos. 1-4).

*Description of the finds*²⁶

'Iszkaszentgyörgy (Kincses)' (inv. nos. 11441–11444)²⁷ (Figs. 3–7)

1. Rim-body fragment of a medium-sized, interior decorated bowl. *Shape and decoration*: slightly inverted rim with thickened, rounded and on the interior profiled lip; reversed conical, slightly S-shaped body. Uneven rim and body profile. Fluctuations in wall thickness suggests that the vessel was built from 3.5–4.5 cm wide building elements. A small part of the exterior of the body is coated subsequently with a thin layer of clay probably to fix a small error. The interior of the bowl is decorated in the middle with an incised star pattern bordered by hatched triangular, rectangular and blank trapezoidal motives. Ca. 20% of the original design has been preserved. The decoration is of poor workmanship. The hatching was carried out in several intersecting directions in an uneven manner. No traces of incrustation are visible. The rim and the exterior are undecorated. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally, with small gaps and dense toolmarks). I: burnished (mainly on the blank areas but partly over the incised parts too after the decoration had been incised, horizontally and radially depending on sections, with small gaps and dense toolmarks). *Colour*: E: mixed (mainly dark greyish brown, light brown on the lower part); C: dark grey; I: mixed (mainly dark greyish brown, light yellowish brown on the lower part). *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin mixed. *Fabric*: Qmod(VFFmod+Msp+Cr)+MUmod (Fabric 2a). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on some parts of the rim and the interior (small injuries); dark discolouration on the lower part of the interior. The fracture surfaces are slightly worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 18 cm; th(rim): 0.75 cm; th(body): 0.45–0.6 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 168, Abb. 3.2; KULCSÁR 1999, 124, no. 11; VOLLMANN 2005, 232, 249; KULCSÁR 2009, 42, 130, fn. 704, fn. 138, 733, 139–140. (Fig. 3/1)

2. Rim-body fragment of a medium-sized deep bowl. *Shape and decoration*: straight rim with thickened, protuberant and flattened lip; slightly curved, reversed conical body. Rim asymmetry from top and front view; unevenly shaped surface on both the exterior and interior. Based on slight differences in wall thickness, the body was formed from 3–3.5 cm wide building elements. The rim was attached to the body as a separate clay coil. *Surface treatment*: E: lightly smoothed (uneven surface, horizontal and oblique toolmarks); I: burnished (horizontally and obliquely, with small gaps and dense toolmarks). *Colour*: E: mixed (brown on the upper part, dark greyish brown on the lower part); C+I: dark greyish brown. *Firing conditions*: uniformly reduced except for the upper part where E: thin reduced; C+I: thick reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp)+MUcom (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are not worn and (with one exception) covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 15 cm; th(rim): 0.85 cm; th(body): 0.6–0.65 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 170, Abb. 5.6. (Fig. 3/2)

3. Rim-body fragment of a medium-sized bowl. *Shape and decoration*: slightly everted rim with thickened, rounded lip; in-drawn, curved neck; protruding, rounded shoulder; reversed conical lower body. Rim asymmetry from top view; uneven wall thickness; uneven interior surface on the rim part. As a diagonal crack in the section wall at the shoulder line of the vessel suggests, the rim-neck and the body parts were shaped from separate building elements and joined with oblique overlap. *Surface treatment*: E: burnished on the neck and shoulder (horizontally, with small gaps and dense toolmarks), worn on the rim and lower body; I: burnished (horizontally, with small gaps and dense toolmarks). The surfaces have been peeled off in smaller parts on both the exterior and interior. *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Cr)+MUmod (Fabric 4a). *Taphonomy and use*: The rim and the shoulder are quite worn on the exterior. The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 18 cm; th(rim): 0.7–0.8 cm; th(shoulder): 0.6–0.85 cm; th(body): 0.5–0.6 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 170, Abb. 5.1. (Fig. 3/3)

4. Neck-belly fragment of a small jug. *Shape and decoration*: biconical body with slightly curved concave upper and curved convex lower part, rounded shoulder. A strap handle (w: 2.5 cm, th: 0.65 cm) starting from the lower part of the upper body and slightly deviated from the vertical axis was placed on the vessel. Minor differences in wall thickness; unevenly executed interior surface. Based on some minor differences in wall thickness of the upper body part, the vessel was built by joining together separate building elements (slabs/coils), although their width is uncertain. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally

²⁶ Abbreviations used in the descriptions: E – exterior, E2 – exterior subsurface (between the exterior and the core), I – interior, I2 – interior subsurface (between the interior and the core), C – core. *Fabrics*: Q – quartz, GR – grog, MU – muscovite, VFF – very fine to fine, M – medium, C – coarse, VC – very coarse, r – rare, sp – sparse, mod – moderate, com – common, vcom – very common, ab – abundant.

²⁷ All ceramic and lithic finds listed in the accession register can be identified (36 items). The animal bones (14 items) were not found at the time of processing the material.

Fig. 4.
Felsőkinces-Pokolkút. Finds from 1941.
Pottery (nos. 5–8).

on the lower and vertically on the upper part, with gaps, dense toolmarks; worn off especially on the lower part); I: lightly smoothed (uneven surface). *Colour*: E: mixed (mainly dark greyish brown with dark grey and light brown spots); C: dark grey; I: mixed (dark greyish brown and dark orange brown parts). *Firing conditions*: four/five-layered sandwich structure: E: very thin reduced; E2: thin oxidized (dark orange brown); C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange brown) (not everywhere); I: very thin mixed. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod)+MUcom (Fabric 3). *Taphonomy and use*: Worn off burnishing on the outside of the lower body; several firing clouds on the lower part of the body probably resulted from secondary burning events (most likely in the course of domestic use). The fracture surfaces are not worn and mainly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(belly): 12.6 cm; th(upper body): 0.4-0.55 cm; th(lower body): 0.5-0.55 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 168, Abb. 3.7. (Fig. 3/4)

5. Rim-neck, lower body and base fragments (4) of a medium-sized jug. *Shape and decoration*: slightly everted rim with tapering lip; biconical body with slightly curved concave upper and straight lower part, rounded shoulder; flat bottom. Based on some minor differences in wall thickness, the vessel body was built by joining together separate building elements of 4.5-5 cm width. Slightly uneven surface on the interior of the bottom. *Surface treatment*: E: smoothed; I: lightly burnished on the body parts (horizontally, large gaps, significantly worn off), smoothed on the bottom. *Colour*: E: mixed (mainly dark greyish brown with orange brown parts on the rim and the bottom); C: dark grey; I: mixed (mainly dark greyish brown with orange brown parts on the rim). *Firing conditions*: three/five-layered sandwich structure: E: very thin reduced (not everywhere); E2: thin oxidized (dark orange brown); C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange brown); I: very thin reduced (not everywhere). *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Cr)+MUmod (Fabric 4a). *Taphonomy and use*: Traces of use wear outside on the bottom (abrasion) and inside on the body (worn off burnishing). The fracture surfaces are slightly worn and almost all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 13 cm; d(belly): ca. 20 cm; d(bottom): 8.8 cm; th(rim): 0.4 cm; th(upper body): 0.45-0.55 cm; th(lower body): 0.5-0.55 cm; th(bottom): 0.5-0.75 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 168, Abb. 3.5, 170, Abb. 5.7. (Fig. 4/1)

6. Rim-neck fragment of a closed, medium-sized jug (?). *Shape and decoration*: slightly everted rim with thickened, rounded lip; curved conical neck. Rim asymmetry from top, front and side view. Significant difference in wall thickness between the upper and lower part of the neck. *Surface treatment*: E: well-burnished (horizontally, without gaps, dense toolmarks); I: burnished (horizontally, with small gaps and dense toolmarks). *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced, C: thick reduced, I: thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFmod+Msp+Cr+VCr)+MUmod (Fabric 2a). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the rim and on the interior (impact damages and abrasion, partly worn off burnishing). The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): ca. 11.5 cm; th(rim): 0.8-0.85 cm; th(neck): 0.4-0.85 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 170, Abb. 5.4. (Fig. 4/2)

7. Rim-upper body fragment of a closed, medium-sized vessel. *Shape and decoration*: slightly everted rim with rounded lip slightly protruding on the exterior; curved, almost vertical, slightly funnel-shaped neck; spherical upper body. Rim asymmetry from front and side view; unevenly shaped interior and exterior surfaces. A crack in the section shows that the neck and shoulder parts were made of two separate coils/slabs that were joined by an oblique overlap. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally and diagonally, with small gaps and dense toolmarks; significantly worn); I: burnished (horizontally, without gaps, dense toolmarks; significantly worn on the shoulder part). *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey and dark orange grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: irregular three/four/five-layered sandwich structure: E: very thin reduced; E2: thin oxidized (dark orange grey) (not everywhere); C: thick reduced or thick oxidized; I2: thin oxidized (dark orange grey) (not everywhere); I: very thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp)+MUsp (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the rim and on the body, especially on the interior of the shoulder (impact damages and abrasion, partly worn off burnishing). The fracture surfaces are not worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): ca. 13 cm; th(rim): 0.6-0.7 cm; th(neck): 0.75 cm; th(shoulder): 0.6-0.85 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 170, Abb. 5.9. (Fig. 4/3)

8. Rim and upper body fragments (3) of a closed, medium-sized pot. *Shape and decoration*: slightly everted rim with a thickened out lip, rounded and slightly profiled on the exterior and angular on the interior; curved, conical neck; spherical upper body. The border of the neck and body is emphasized by a shallow groove. A wide, protruding knob of triangular cross-section and semi-oval shape from top view is visible on the edge of the rim. Rim asymmetry from front and side view. A vertical crack in the section of the rim suggests that the rim was formed by attaching a separate thin coil of clay to the upper part of the neck from the inside. Based on slight differences in wall thickness, the neck and shoulder part were most likely shaped from separate building elements. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally and diagonally, without gaps on the neck and with gaps on the shoulder, dense toolmarks; worn on the rim and the shoulder); I: burnished (horizontally, with and without

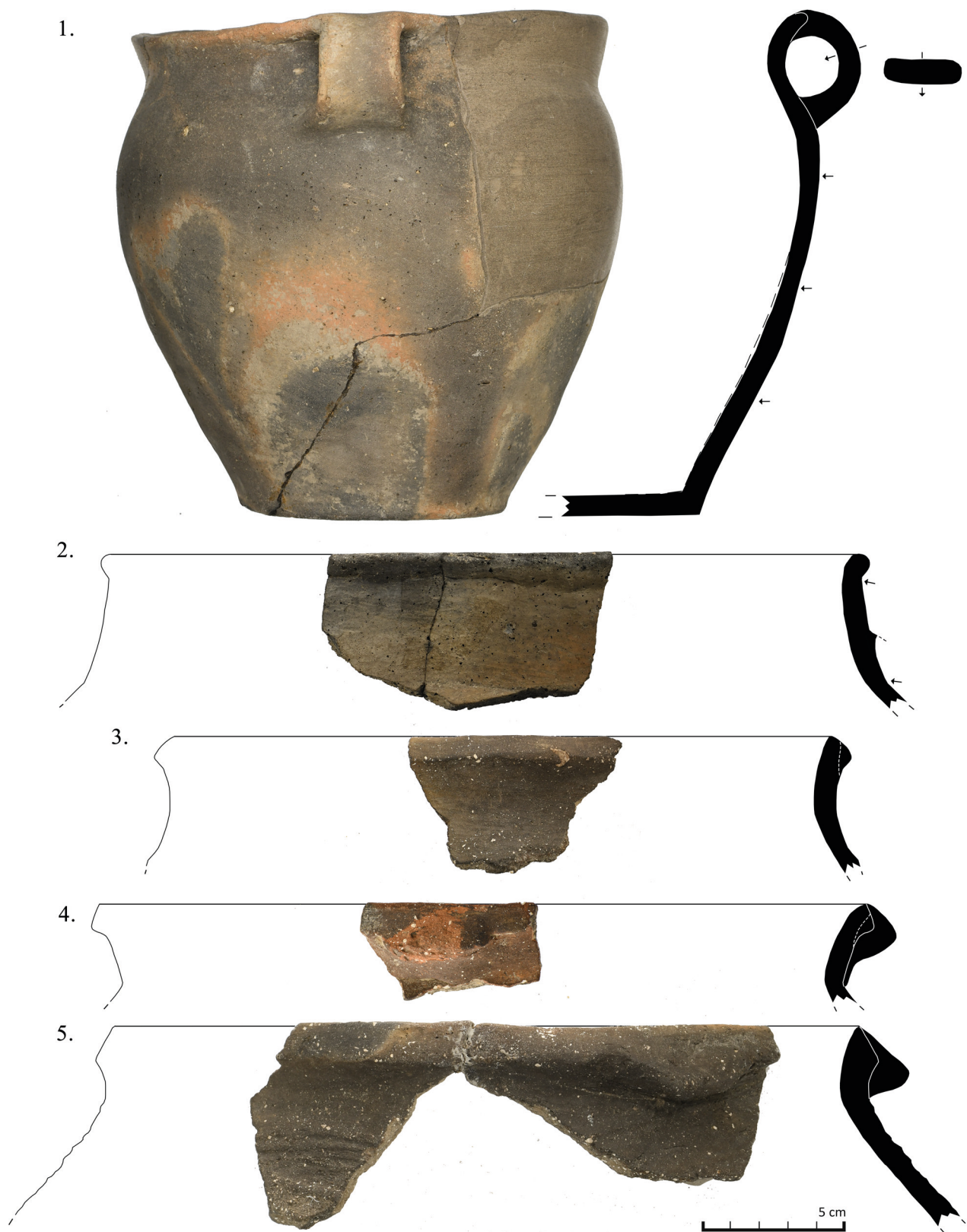

Fig. 5.
Felsőkinces-Pokolkút. Finds from 1941.
Pottery (nos. 9–13).

gaps, dense toolmarks; worn on the rim and the shoulder). *Colour*: E: mixed (dark grey with dark greyish brown and dark brown spots); C: dark grey; I: mixed (dark grey with dark greyish brown and dark brown spots). *Firing conditions*: irregular one/three/four/five-layered sandwich structure: E: very thin reduced (not everywhere); E2: thin oxidized (dark orange grey) (not everywhere); C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange grey) (not everywhere); I: very thin reduced (not everywhere). *Fabric*: Qmod(VFFmod+Mmod+Csp)+MUsp (Fabric 5a). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the rim and inside on the body part (impact damages and abrasion, partly worn off burnishing). The fracture surfaces are not worn and mostly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 15 cm; th(rim): 0.85-1 cm; th(neck): 0.6-0.7 cm; th(shoulder): 0.55-0.7 cm. *Inv. no.*: 11442, 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 168, Abb. 3.6, 170, Abb. 5.3,11. (Fig. 4/4)

9. Rim-base fragments (3) of a closed, medium-sized pot. *Shape and decoration*: slightly everted rim with rounded lip; curved, slightly funnel-shaped, short neck; barrel-shaped body with high gravity point; irregular (straight or slightly profiled) base; flat bottom. A wide strap handle (w: 2.65 cm, h: 4.2 cm, th: 0.7 cm) starting from the shoulder and joining to the rim was placed on the vessel (slightly asymmetrical from top view). Although only 25 % of the rim has preserved, a second handle opposite the preserved can also be supposed. Rim asymmetry from front view; unevenly shaped interior and exterior surfaces. Since the vessel has been restored, fracture surfaces cannot be examined, but some minor differences in wall thickness and the position of the fractures suggests that the vessel's body was built by joining together four 4-4.5 cm wide building elements. *Surface treatment*: E: smoothed (uneven surface); I: smoothed (slightly uneven surface). *Colour*: E: mixed (mainly dark greyish brown with dark grey, light brown and orange spots); C: dark grey; I: mixed (dark greyish brown on the upper part, light greyish brown on the lower parts). *Firing conditions*: three-layered sandwich structure (only a small part can be examined): E: thin mixed; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFmod+Msp+Cr+VCr)+MUmod (Fabric 2a). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the lip and outside on the bottom (abrasion, especially on the bottom); several firing clouds on the lower part of the body resulted from secondary burning events (most likely in the course of domestic use). *Dimensions*: d(rim): 17 cm; h: 17.5 cm; th(rim): 0.55-0.65 cm; th(neck): 0.45 cm; th(shoulder): 0.55 cm. *Inv. no.*: 11441, 11443. *Publication*: Unpublished. (Fig. 5/1)

10. Rim-body fragments (2) of a closed, large-sized vessel. *Shape and decoration*: slightly everted rim with thickened out, on some parts flattened, on some parts rounded lip; conical neck with sharp shift to a bulging shoulder. On the middle of the neck, remnants of the upper part of a handle can be traced. Rim asymmetry from top and front view. Significant differences in wall thickness between the neck and body parts suggest that they were shaped from separate building elements (w(neck): 3.5 cm). A narrow crack below the rim part on the exterior suggests that the thickened rim was formed by adhering a thin coil of variable width to the upper part of the neck from the outside and then pressed together unevenly. *Surface treatment*: E: lightly burnished (horizontally, with small gaps and dense toolmarks); I: burnished (horizontally, with small gaps and dense toolmarks). *Colour*: E: mixed (greyish brown except for the rim where dark grey); C+I: dark grey. *Firing conditions*: two-layered structure: E: thin reduced; C+I: thick reduced; except for the rim where uniformly reduced. *Fabric*: Qmod(VFFmod+Mmod+Csp)+MUsp (Fabric 5a). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on some parts of the rim (small injuries and abrasion) and on the interior (several smaller and larger pores, as well as partly worn off burnishing). The fracture surfaces are not worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 26 cm; th(rim): 0.75-0.8 cm; th(neck): 0.65-0.75 cm; th(shoulder): 0.5 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 170, Abb. 5.2,5. (Fig. 5/2)

11. Rim-upper body fragment of a closed, large-sized vessel. *Shape and decoration*: slightly everted rim with thickened out, angular lip with diagonal, flat surface on the outside; curved, conical neck; bulging shoulder. The border of the neck and body is emphasized by a shallow and narrow groove. Rim asymmetry from front and top view; unevenly shaped interior surface. A narrow vertical crack in the section of the rim suggests that it was formed by attaching a thin, separate clay coil to the upper part of the neck on the outside. Differences in wall thickness suggest that the neck and shoulder parts were shaped from separate building elements. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally, with gaps, dense toolmarks); I: burnished (horizontally, with gaps, dense toolmarks). *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark brown with orange hue; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: reduced, of variable thickness; C: thick oxidized; I: reduced, of variable thickness. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp)+MUmod (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the outer edge of the rim (worn off burnishing). The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 24 cm; th(rim): 1-1.1 cm; th(neck): 0.5-0.7 cm; th(shoulder): 0.45 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 170, Abb. 5.10. (Fig. 5/3)

12. Rim-upper body fragment of a closed, large-sized vessel. *Shape and decoration*: slightly everted rim with thickened out, angular lip with diagonal, flat surface on the outside; funnel-shaped neck with sharp shift to a bulging shoulder. A wide, protruding knob of triangular cross-section and trapezoidal shape from top view is visible on the edge of the rim. Rim asymmetry

Fig. 6.
Felsőkinces-Pokolkút. Finds from 1941.
Pottery (nos. 14–17).

from front view. A narrow vertical crack in the section of the rim suggests that it was formed by attaching a very thin, separate clay coil to the upper part of the neck on the outside. The knob was adhered to the rim and neck after the rim was formed, as clearly indicated by inadequately prepared joint marks. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally, with gaps, dense toolmarks; significantly worn off on the fragment); I: burnished (horizontally, with gaps, dense toolmarks). *Colour*: E: mixed (dark greyish brown with orange hue, dark orange brown spots); C: dark grey; I: mixed (dark greyish brown with orange hue, dark orange brown spots). *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin oxidized; C: thick reduced; I: thin oxidized. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp)+MUsp (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): ca. 27 cm; th(rim): 1 cm; th(neck): 0.7 cm; th(shoulder): 0.5 cm. *Inv. no.*: 11442. *Publication*: BÁNDI 1982, 170, Abb. 5.12. (Fig. 5/4)

13. Rim-neck fragments (2) of a closed, large-sized vessel. *Shape and decoration*: everted rim with thickened out, angular lip with diagonal, flat surface on the outside; conical neck. A wide, protruding knob of triangular cross-section and trapezoidal shape from top view is visible on the edge of the rim. Rim asymmetry from front, top and side view; differences in wall thickness of the rim and neck parts. It is not clear whether the rim was formed by drawing out the clay from the vessel body or by attaching a thin, separate clay coil to the upper part of the neck on the outside. The knob was adhered to the rim separately, as clearly indicated by inadequately prepared joint marks on its lower part. *Surface treatment*: E: brushed (horizontally, loose, irregular) and subsequently burnished (horizontally, with gaps, loose toolmarks; significantly worn off on some parts); I: burnished (horizontally, with gaps, dense toolmarks). *Colour*: E: mixed (mainly dark greyish brown with some dark brown and orange orange spots on the rim); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced (partly oxidized on the rim); C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mcom+Csp)+MUmod (Fabric 5c). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are not worn and mainly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 26 cm; th(rim): 1.2-1.3 cm; th(neck): 0.65-1 cm. *Inv. no.*: 11442, 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 170, Abb. 5.8,13. (Fig. 5/5)

14. Neck and body fragments (3) of a closed, large-sized pot. *Shape and decoration*: conical neck; curved, ovoid body. Slight differences in wall thickness; small irregularities on the exterior surface. No clear traces of building elements are visible. *Surface treatment*: E: brushed from the shoulder down (mainly horizontally but also diagonally; dense, shallow, narrow), lightly burnished from the shoulder upwards (after the brushing, partly over the brushed section too; mainly horizontally, partly diagonally, with small gaps); I: smoothed. *Colour*: E: dark brown; C: dark grey; I: mixed (dark greyish brown, dark orange brown). *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: less thick reduced; C: thick reduced; I: thick oxidized. *Fabric*: Qcom(VFFmod+Mcom+Cmod+VCsp; with several pores and larger rock fragments) (Fabric 7). Several small and large pores both on the exterior, interior and fracture surfaces. *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are not worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(shoulder): ca. 18 cm; th(neck): 0.7-0.8 cm; th(body): 0.6-0.75 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 168, Abb. 3.1,2,4. (Fig. 6/1)

15. Base fragments (4) of a closed, medium-sized vessel (jug?). *Shape and decoration*: reversed conical lower body; flat bottom. Based on some cracks on the exterior surface and the section wall, the vessel base was built in the following way: after a flat bottom disk was created, the lower part of the body was adhered to the edge of this disk as a separate slab/coil, and then a second, larger flat disc was joined to the bottom and the lower body part from the inside. Slightly uneven surface on the exterior of the body. *Surface treatment*: E: lightly smoothed (uneven); I: smoothed. *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: dark orange brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin oxidized. *Fabric*: Qcom(VFFmod+Mmod+Cmod)+MUsp, with several pores) (Fabric 6). *Taphonomy and use*: Traces of use wear outside on the outer part of the bottom and inside (several smaller and larger pores, abrasion). The fracture surfaces are not worn and mainly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(bottom): 9 cm; th(lower body): 0.55-0.6 cm; th(bottom): 0.55-0.6 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: Unpublished. (Fig. 6/2)

16. Body fragments (2) of a closed, medium-sized vessel (pot?). *Shape and decoration*: reversed conical body. Differences in wall thickness; unevenly executed exterior surface. Based on the wall thickness differences and the position of the horizontal fractures, the vessel was built by joining together ca. 4-4.5 cm wide elements. *Surface treatment*: E: smoothed (uneven surface, slightly impressed traces of a tool are visible in some places, carried out vertically and diagonally); I: burnished (diagonally in intersecting directions, with gaps and dense toolmarks). *Colour*: E: orange brown; C: dark grey; I: dark orange brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: thin oxidized; C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp)+MUcom (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are not worn and some are covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.4-0.65 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: Unpublished. (Fig. 6/3)

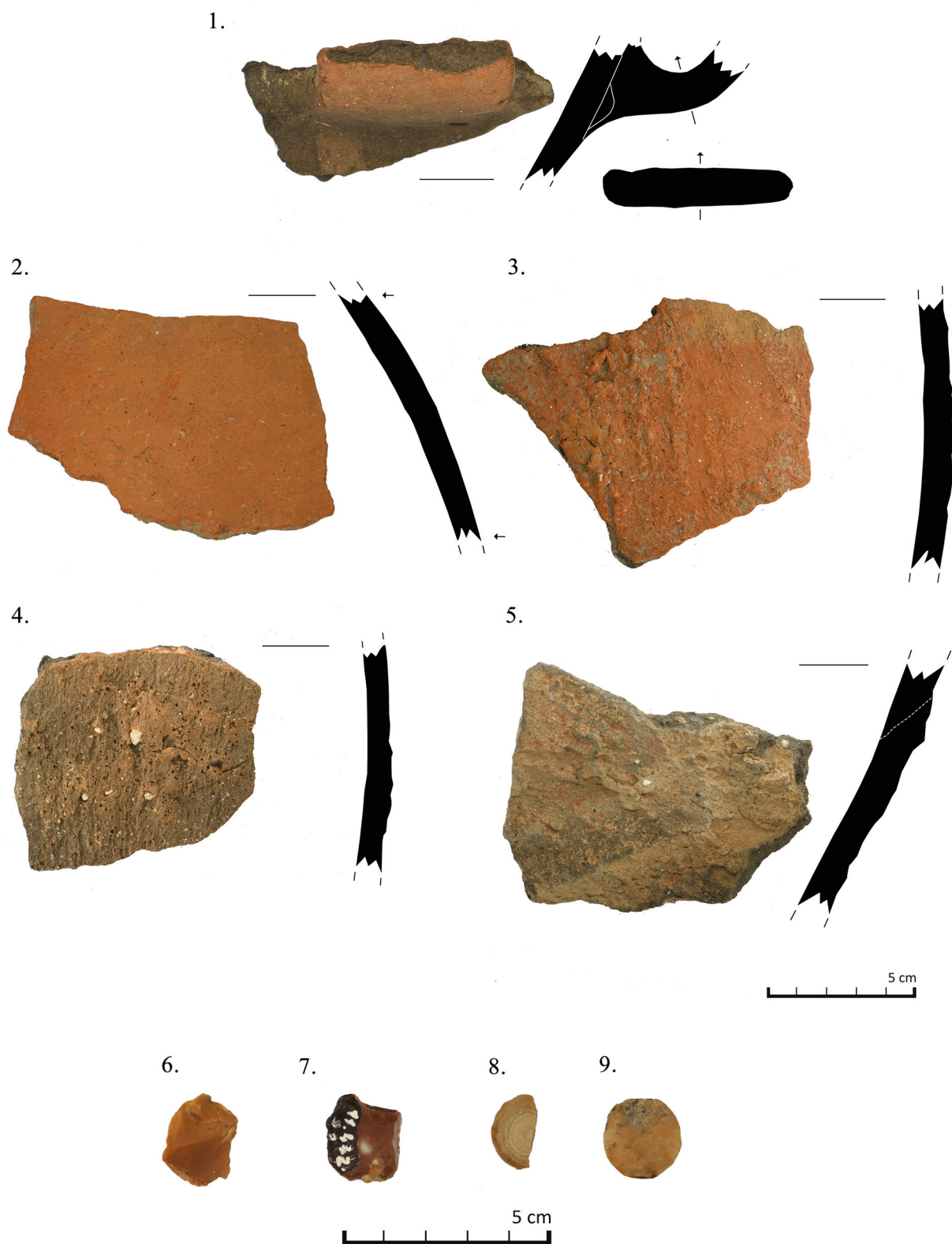

Fig. 7.
Felsőkinces-Pokolkút. Finds from 1941.
 1–5: Pottery (nos. 18–22); 6–7: Chipped stone tools (nos. 23–24); 8–9: Nummulites (no. 25).

17. Body fragment of a closed, large-sized amphora. *Shape and decoration*: elongated ovoid body with a large, wide strap handle (w: 4.4 cm, th: 0.8 cm) set on the belly/shoulder but slightly deviated from the vertical axis. Only the upper part of the handle has survived. It was attached to the wall with the help of small spine. Minor differences in wall thickness; unevenly executed interior surface. Based on the wall thickness differences of the body and the horizontal fractures, the vessel was built by joining separate building elements of ca. 6 cm width. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally on the body, vertically on the handle and irregularly below the handle, with gaps and dense toolmarks, toolmarks are particularly visible under the handle); I: lightly smoothed (uneven surface, especially in the line of the upper joint of the handle). *Colour*: E: mixed (mainly dark greyish brown with light brown on the lower part and orange brown on the handle); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin mixed; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Mmod+Cr)+MUsp (Fabric 4a). *Taphonomy and use*: Worn off burnishing on some parts on the outside. The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(belly): ca. 40 cm; th(body): 0.5-0.65 cm. *Inv. no.*: 11442. *Publication*: Unpublished. (Fig. 6/4)

18. Body fragment of a closed, large-sized amphora. *Shape and decoration*: curved body with a large, wide strap handle (w: 6.5 cm, th: 1.2 cm). Only part of the handle has survived. It was attached to the wall with the help of a large and wide protrusion. Probably part of a horizontal/diagonal rib is visible on both sides of the handle at its lower ends. *Surface treatment*: E: smoothed (horizontally); I: smoothed (diagonally). *Colour*: E: mixed (mainly dark greyish brown, with orange on some parts of the handle); C: dark grey; I: dark brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: thin mixed; C: thick reduced; I2: thin oxidized (orange); I: very thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Mmod+Cr+VCr)+GR+MUcom (Fabric 4bGR). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are not worn and some are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(below the handle): ca. 35 cm; th(body): 0.8-0.95 cm. *Inv. no.*: 11442. *Publication*: Unpublished. (Fig. 7/1)

19. Body fragment of a closed, large vessel (amphora?). *Shape and decoration*: curved, bulging body. Slight differences in wall thickness; small irregularities both on the exterior and interior surfaces. Based on the straight horizontal and vertical direction of the fractures surfaces, the fragment most likely represents one building element (slab) of the vessel (w: 9-11 cm, h: 7.5 cm). *Surface treatment*: E: smoothed (slightly uneven surface); I: burnished (slightly uneven surface, with gaps, significantly worn off). *Colour*: E: orange; C: orange brown; I: dark grey. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin oxidized; C: thick oxidized; I: thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFmod+Mmod+Cmod)+MUsp (Fabric 6). *Taphonomy and use*: Worn off burnishing on the interior probably due to use. The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.8-0.95 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: Unpublished. (Fig. 7/2)

20. Body fragment of a closed, large vessel. *Shape and decoration*: curved body. Significant differences in wall thickness. *Surface treatment*: E: lightly smoothed on some parts, smeared barbotine on other parts; I: lightly burnished (with gaps, wide toolmarks, worn). *Colour*: E: orange; C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: thin oxidized; C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp+VCr)+MUsp (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: Slightly worn burnishing on the interior probably due to use. The fracture surfaces are not worn and are mainly covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.7-1.2 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: Unpublished. (Fig. 7/3)

21. Body fragment of a closed, large vessel. *Shape and decoration*: curved body. Significant differences in wall thickness. *Surface treatment*: E: brushed (almost vertically, dense and very shallow) and subsequently splashed with clay paste (smeared barbotine) on some parts; I: lightly burnished (horizontally, slightly uneven surface, with gaps, wide toolmarks). *Colour*: E: mixed (dark greyish brown and dark orange brown); C+I: dark grey. *Firing conditions*: two-layered structure: E: thin to less thick mixed; C+I: thick reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp+VCr)+MUsp (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: Slightly worn burnishing on the interior probably due to use. The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.65-0.85 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: Unpublished. (Fig. 7/4)

22. Body fragment of a closed, large vessel. *Shape and decoration*: curved body. Differences in wall thickness. An oblique crack in the section wall suggests the overlap of two building elements (slabs/coils) of ca. 6 cm width. *Surface treatment*: E: barbotine, slightly smeared (horizontally?); I: lightly burnished (horizontally, slightly uneven surface, with gaps, wide toolmarks). *Colour*: E: dark brown with orange spots; C: dark grey; I: dark brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: thin mixed; C: thick reduced; I2: thin oxidized (orange); I: very thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Mmod+Cr+VCr)+MUcom (Fabric 4b). *Taphonomy and use*: Slightly worn burnishing on the interior probably due to use. The fracture surfaces are not worn and some are covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 1-1.25 cm. *Inv. no.*: 11443. *Publication*: BÁNDI 1982, 168, Abb. 3.8. (Fig. 7/5)

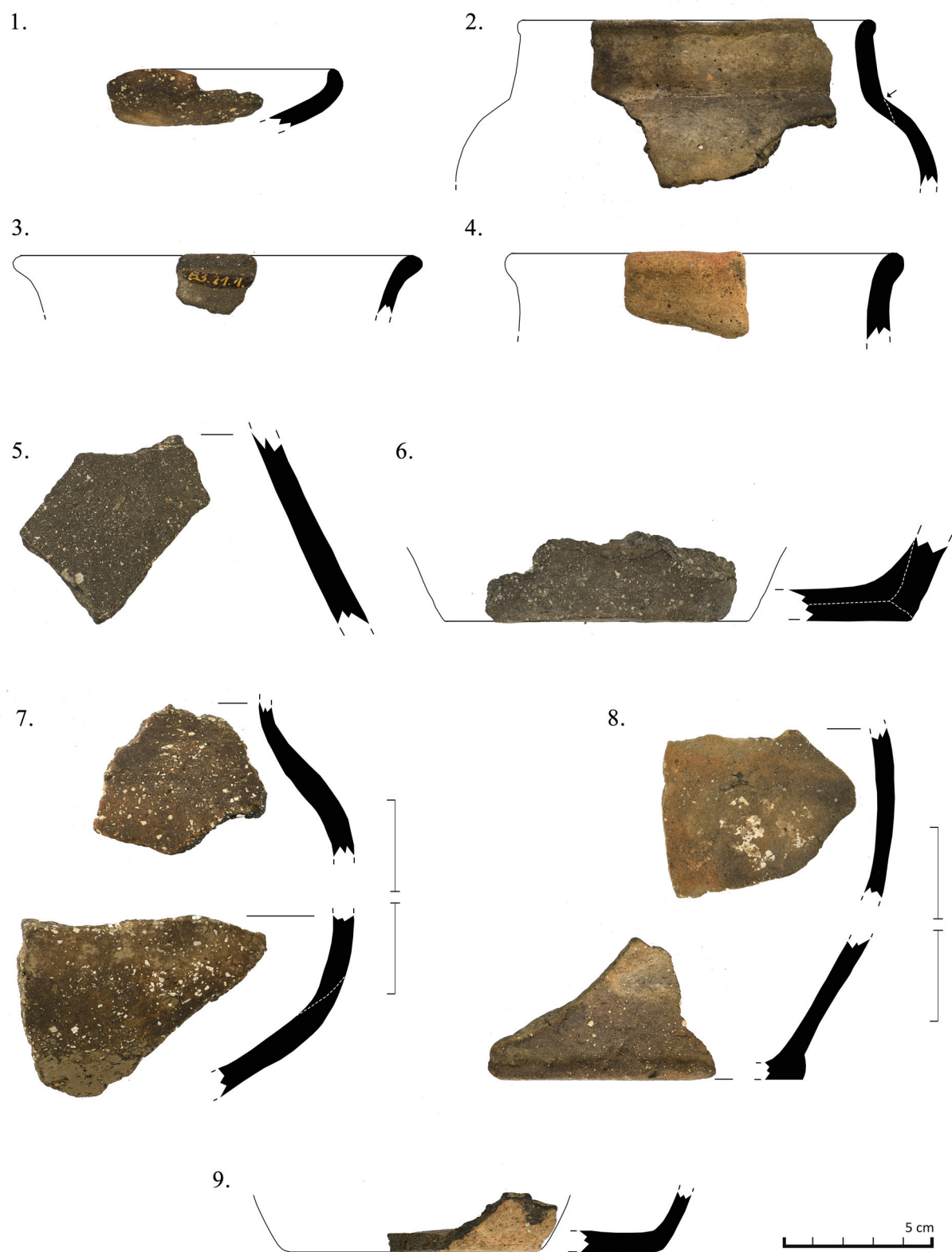

Fig. 8.
Felsőkinces-Pokolkút. Finds from 1983.
Pottery (nos. 26–27, 30–31, 33–37).

23. Unretouched flake made from light-brown radiolarite from Bakony Mountains.²⁸ *Dimensions*: 19x18x4 mm. (Fig. 7/6)

24. End-scraper made from liver-brown radiolarite from Bakony Mountains. Irregular in shape, triangular in cross-section, with one main arris on the dorsal face, the proximal end is pointed, the butt is plain, with an end-scraper front on the distal end, the right edge is concave, the left edge is curved, both are unretouched. *Dimensions*: 22x20x5 mm. (Fig. 7/7)

25. Two nummulites (one intact and one fragmentary). (Fig. 7/8–9)

'Kincsesbánya' (inv. nos. 83.21.1–3)²⁹ (Fig. 8)

26. Rim-lower body fragment of a medium-sized bowl. *Shape and decoration*: slightly inverted rim with tapering, rounded lip; curved, conical, shallow body. Unevenly shaped wall with slight differences in its thickness. *Surface treatment*: E: lightly smoothed (uneven surface); I: lightly smoothed (uneven surface). *Colour*: E: mixed (dark greyish brown with orange brown spots on the body and the rim); C: dark grey; I: mixed (dark greyish brown with orange brown spots on the rim). *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin mixed; C: thick reduced; I: thin mixed. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mcom+Csp)+-MUmod (Fabric 5c). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are slightly worn and not covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): undeterminable; th(rim): 0.5 cm; th(body): 0.5–0.6 cm. *Inv. no.*: 83.21.1. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/1)

27. Rim-upper body fragment of a small mug. *Shape and decoration*: slightly everted rim with rounded lip slightly protruding on the exterior; conical neck with sharp shift to a bulging, spherical body. Rim asymmetry from front, top and side view; slight wall thickness differences; unevenly shaped exterior surface. Based on wall thickness differences and irregularly finished joints on the exterior, the neck and the upper body are shaped from separate building elements (w: 2.5–3.2 cm) which were joined with overlap. *Surface treatment*: E: lightly burnished (slightly rugged surface due to the coarse inclusions in the clay; horizontally, with gaps); I: lightly burnished (horizontally, with gaps). *Colour*: E: mixed (dark brown with light brown spots); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFmod+Msp+Cr)+MUmod (Fabric 2a). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the rim and inside on the lower body part (impact damages, worn off burnishing). The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 11.5 cm; th(rim): 0.55 cm; th(neck): 0.6–0.7 cm; th(body): 0.45–0.5 cm. *Inv. no.*: 83.21.3. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/2)

28. Body fragments (2) of a medium-sized vessel. *Shape and decoration*: unknown; straight wall. *Surface treatment*: E: smoothed; I: lightly burnished (worn). *Colour*: E: dark greyish brown; C+I: dark grey. *Firing conditions*: two-layered structure: E: thin reduced; C+I: thick reduced. *Fabric*: Qcom(VFFmod+Mmod+Cmod) (Fabric 6). *Taphonomy and use*: Worn off burnishing on the interior. The fracture surfaces are slightly worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.45–0.5 cm. *Inv. no.*: 83.21.3. *Publication*: Unpublished.

29. Body fragments (2) of a medium-sized vessel. *Shape and decoration*: bulging belly with curved wall. *Surface treatment*: E: lightly burnished; I: lightly burnished. *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: greyish brown. *Firing conditions*: five-layered sandwich structure: E: very thin reduced; E2: thin oxidized (orange brown); C: thick reduced; I2: thin oxidized (orange brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFmod+Mmod+Cr+VCr)+MUmod (Fabric 5a). *Taphonomy and use*: Worn off burnishing on some places on both sides. The fracture surfaces are not worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.6–0.75 cm. *Inv. no.*: 83.21.1. *Publication*: Unpublished.

30. Rim fragment of a medium-sized, closed vessel (jug?). *Shape and decoration*: strongly everted rim with thickened, rounded lip; curved, funnel-shaped neck. *Surface treatment*: E: smoothed; I: lightly smoothed (rough surface). *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qvcom(VFFvcom+Msp+Cr)+MUmod (Fabric 1b). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are very worn and covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): ca. 12–15 cm; th(rim): 0.65 cm; th(neck): 0.45 cm. *Inv. no.*: 83.21.1. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/3)

²⁸ I am grateful to Norbert Faragó for the descriptions of the two lithic finds (nos. 23–24) and for his help in identifying the raw material source.

²⁹ All finds listed in the accession register can be identified (20 items).

31. Rim fragment of a medium-sized, closed vessel (jug?). *Shape and decoration*: slightly everted rim with rounded lip; curved, funnel-shaped, short neck. Rim asymmetry from front and side view; slight differences in wall thickness. *Surface treatment*: E: smoothed; I: lightly smoothed (rough surface). *Colour*: E: mixed (dark brown, dark yellowish brown on the neck, and orange brown spots on the rim); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: thin mixed; C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qvcom(VFFvcom+Msp)+MUcom (Fabric 1a). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are very worn and covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): ca. 12-13 cm; th(rim): 0.65-0.75 cm; th(neck): 0.65-0.75 cm. *Inv. no.*: 83.21.2. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/4)
32. Neck-shoulder fragment of a medium-sized, closed vessel (jug?). *Shape and decoration*: conical neck; slightly curved, conical shoulder. *Surface treatment*: E: lightly smoothed; I: lightly smoothed. *Colour*: E: greyish brown; C: dark grey; I: greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qvcom(VFFvcom+Mcom+Cmod) (Fabric 8). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are slightly worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.55-0.65 cm. *Inv. no.*: 83.21.1. *Publication*: Unpublished.
33. Upper body fragment of a medium-sized, closed vessel (jug?). *Shape and decoration*: conical upper body. *Surface treatment*: E: smoothed; I: smoothed. *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qab(VFFab+Mcom+Cmod+VCr) (Fabric 9). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are not worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.7-0.9 cm. *Inv. no.*: 83.21.1. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/5)
34. Base fragment of a medium-sized, closed vessel (jug?). *Shape and decoration*: reversed conical, slightly curved lower body; flat bottom. Cracks in the section wall suggest that the base was shaped from a circular disc on which a coil was applied around its edges and then a further, wider disc was joined to the bottom and edges of the base from the inside. *Surface treatment*: E: smoothed with traces of light burnishing; I: smoothed (uneven surface). *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qvcom(VFFvcom+Mcom+Cmod) (Fabric 8). *Taphonomy and use*: Worn off burnishing on the outside; traces of use on the bottom. The fracture surfaces are not worn and only partly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(bottom): 10 cm; th(body): 0.95-1 cm; th(bottom): 1.05-1.3 cm. *Inv. no.*: 83.21.1. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/6)
35. Upper and lower body fragments (2) of a medium-sized, closed vessel. *Shape and decoration*: conical neck; spherical body with reversed conical lower body part. The neck and shoulder parts are separated by a very shallow, horizontal groove. Slight differences in wall thickness; the interior surface is unevenly shaped. Differences in wall thickness and an oblique crack in the section wall of the lower body part suggests oblique overlapping of 3.5-4.5 cm wide building elements. *Surface treatment*: E: smoothed; I: smoothed. *Colour*: E: mixed (dark brown, greyish brown, dark greyish brown); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: four/five-layered sandwich structure: E: thin reduced; E2: thin oxidized (orange brown) (not everywhere); C: thick reduced; I2: thin oxidized (orange brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qvcom(Mcom+Ccom) (Fabric 10). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are slightly worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: th(neck): 0.4 cm; th(body): 0.65-0.85 cm. *Inv. no.*: 83.21.1. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/7)
36. Body and base fragments (6) of a medium-sized, closed vessel (pot?). *Shape and decoration*: curved body; reversed conical lower body; slightly profiled base; flat bottom. Differences in wall thickness. *Surface treatment*: E: lightly smoothed (rough surface); I: smoothed (horizontally, rough on some places). *Colour*: E: mixed (dark brown, dark greyish brown, orange brown); C: dark grey; I: mixed (dark greyish brown, dark brown, orange). *Firing conditions*: three/four-layered sandwich structure: E: thin mixed; E2: thin oxidized (not everywhere); C: thick reduced; I: thin mixed (not everywhere). *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp)+MUmod (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are slightly worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.5-0.7 cm; th(bottom): 0.5-0.55 cm. *Inv. no.*: 83.21.1. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/8)
37. Base fragments (3) of a medium-sized, closed vessel (pot?). *Shape and decoration*: reversed conical lower body; flat bottom. Uneven wall thickness of the bottom. *Surface treatment*: E: smeared barbotine on the body, smoothed on the bottom; I: smoothed. *Colour*: E: mixed (dark brown, dark greyish brown); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFmod+Msp+Cr)+MUmod (Fabric 2a). *Taphonomy and use*: Use wear on the exterior of the bottom. The fracture surfaces are not worn and partly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(bottom): ca. 8.5 cm; th(body): 0.5-0.55 cm; th(bottom): 0.6-0.85 cm. *Inv. no.*: 83.21.1,3. *Publication*: Unpublished. (Fig. 8/9)

Székesfehérvár-Kiskecskemét pig pasture

The site was referred to by Gábor Bándi and subsequent publications under the name of Székesfehérvár-Zámolyi road.³⁰ Since Bándi's article, it has been considered as a settlement of the Early Bronze Age period, although no details have been published on the archaeological context of the finds.

Regarding the finding circumstances of the assemblage, the accession register book of the SZIKM provides some information in this case as well. According to a log from December 1929, 31 ceramic fragments and a burnt cattle forearm bone were brought to the museum by Captain József Spiller.³¹ The entry states that the artefacts were found by soldiers during military exercises on the pig pasture of Kiskecskemét ('kiskecskeméti disznólegelő') along the Zámolyi road in Székesfehérvár. No further details on the archaeological context was recorded in the register book, nor was the composition of the assemblage specified. All finds were given the inventory number 8012.

The place name Kiskecskemét, mentioned in the register book, can be identified as a northern quarter of Székesfehérvár, which was still on the outskirts of the town and consisted of only three rows of houses at the time of discovery of the finds. This small suburb was bordered that time by several large brickworks to the northeast, arable lands to the north, the town itself to the south and pastures owned by the town to the southeast and west. Since the register book claims that the finds were collected on a pig pasture along the 'Zámolyi road', the most plausible place of discovery was the grassland to the west of Kiskecskemét along the road leading to Zámoly (the current Mészáros Lázár street) and in particular its larger eastern part. This area had already been used as grassland in the 19th century as indicated by the second Habsburg military survey map and the cadastral maps (Fig. 9/a-b), and it was still mostly unbuilt at the time of conducting the 1941 military survey.³²

Fig. 9.

The Kiskecskemét area (Székesfehérvár):

a) on the second military survey map of the Habsburg Empire (source: <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary>);

b) on historical cadastral maps from the 19th century (source: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral>).

³⁰ BÁNDI 1982, 166; KULCSÁR 2009, 41, 205, no. 254.

³¹ SZIKM accession register book 'Gyarapodási Napló III.1', p. 245: accession log 1929/468.

³² For the area in 1941, see: <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941/?bbox=2045173.5842253382%2C5974603.393746115%2C2054264.8132770064%2C5977794.639677022&map-list=1&layers=29> (last access: 31.07.31).

The official archaeological site registry of Hungary contains only one site that is located on the former Kiskecskemét pig pasture area³³ and three others from the wider area of the road heading to Zámoly.³⁴ They are almost all of later, mostly Medieval and Turkish age; the only Bronze Age site that was reported in the area is a Middle Bronze Age cemetery in the Fecskepart residential district.³⁵ Neither the official register nor the scholarly literature refer to an Early Bronze Age site in this area. Unfortunately, the former pig pasture has been almost completely built-up since the finds had been uncovered and currently it is occupied by military barracks, therefore no field survey can be carried out on the assumed location of the Early Bronze Age site (*Fig. 10a-b*).

Fig. 10.

The supposed location of the Székesfehérvár-Kiskecskemét Early Bronze Age site [light blue circle] with other archaeological sites known from the area

(1. Jezsúita-belső-dűlő and Kis-sósosi-dűlő, 2. 'Manné's land', 3. Fecskepart residential area; 4. Fecskepart cemetery) [a] source of background map: Unified National Cartography System of Hungary, M=1:10000; b) source: Google Earth, 2023].

³³ No. 29201 ('Manné's land'). See: Hungarian National Museum Archaeological Database, <https://arheodatabase.hnm.hu/hu/node/73094>, 15th August 2023. According to the archaeological literature, some early medieval (Árpád period) graves were found near the 'Kiskecskemét pig pasture' on the arable land of Mann Józsefné (Mrs József Mann), which lay on the northern outskirts of Székesfehérvár, at the present-day junction of the Kiskút road and the highway no. 8 (MAROSI 1938, 10; FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 71, no. 973). For the location of the land, see also the cadastral map from the 19th century: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?bbox=2048961.843511422%2C5975992.101762171%2C2050776.0286046278%2C5976632.26187406&map-list=1&layers=here-aerial%2C3%2C4>.

³⁴ 1. Jezsúita-belső-dűlő and Kis-sósosi-dűlő (no. 25365): Celtic, Roman and Late Medieval finds. See: FÜLÖP 2008, no. 335; Hungarian National Museum Archaeological Database, <https://arheodatabase.hnm.hu/hu/node/56344>, 15th August 2023. 2. Fecskepart cemetery (no. 25442): Turkish graves. See: KRALOVÁNSZKY 1968; Hungarian National Museum Archaeological Database, <https://arheodatabase.hnm.hu/hu/node/56924>, 15th August 2023. 3. Fecskepart residential area (no. 29142): Middle Bronze Age and Celtic graves, Medieval and Turkish finds. See: BÁNKI 1972, 282; CSUKÁS 1975, 366; Hungarian National Museum Archaeological Database, <https://arheodatabase.hnm.hu/hu/node/72978>, 15th August 2023.

³⁵ BÁNKI 1972, 282; CSUKÁS 1975, 366.

*Description of the finds*³⁶ (Figs. 11–13)

38. Rim-body fragment of a medium-sized bowl. *Shape and decoration*: everted rim with thickened, rounded lip; indrawn, curved neck; protruding, rounded shoulder; curved, reversed conical lower body. Uneven wall thickness of the body part; uneven interior surface. Although no cracks are visible, wall thickness differences and some surface marks on the exterior suggest that the preserved part of the vessel was made of two separate building elements that joined obliquely at the shoulder line. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally, with small gaps and dense toolmarks); I: well-burnished (horizontally, with small gaps and dense toolmarks). *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: mixed (dark greyish brown with orange brown spot on the rim). *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin mixed. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod)+MUmod (Fabric 3). *Taphonomy and use*: The rim and the lower body part is worn on the exterior. The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): ca. 27 cm; th(rim): 0.8 cm; th(neck): 0.6 cm; th(body): 0.5–0.6 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: BÁNDI 1982, 169, Abb. 4.1. (Fig. 11/1)

39. Shoulder-lower body fragment of a medium-sized bowl. *Shape and decoration*: indrawn neck; rounded shoulder; reversed conical lower body. A wide and narrow knob of rounded trapezoidal cross section and trapezoidal shape from top view has been placed along the shoulder line. Slight differences in wall thickness of the body part; unevenly shaped exterior surface with several small cracks. The wall thickness irregularities suggest that the preserved body part was made of two separate building elements of 3.5–4.5 cm wide. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally, with small gaps and dense toolmarks); I: well-burnished (horizontally and diagonally, without gaps, dense toolmarks). *Colour*: E: mixed (dark brown with yellowish brown and orange brown spots); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three/four-layered sandwich structure: E: thin mixed; E2: thin oxidized (orange brown) (not everywhere); C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Cr)+MUmod (Fabric 4a). *Taphonomy and use*: Use wear on the interior (slightly worn off burnishing) and on the knob on the exterior. Cracks and firing clouds on the exterior perhaps due to domestic use (heating). The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(shoulder): ca. 30 cm; th(body): 0.55–0.65 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: Unpublished. (Fig. 11/2)

40. Rim, body and base fragments (2) of a medium-sized bowl. *Shape and decoration*: straight rim with thickened out, angular lip; reversed conical body; flat bottom. A wide and narrow, horizontal knob of triangular cross section and of rounded trapezoidal shape from top view has been placed on the outside of the rim. The vessel has been reconstructed with three equally spaced knobs; however, this arrangement is hypothetical. Rim asymmetry from front and side view; uneven exterior surface. Based on irregularities of the exterior surface, the body appears to have been shaped from two separate, ca. 3.5 cm wide building elements. A narrow crack below the rim on the exterior suggests that the thickened rim was formed by joining a separate thin coil to the upper part of the body. *Surface treatment*: E: lightly burnished (with gaps); I: burnished (horizontally, with gaps). *Colour*: E: mixed (dark grey on the body, dark greyish brown on the rim); C: unknown; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: cannot be determined in detail due to the modern additions: E: reduced; C: unknown; I: reduced. *Fabric*: undeterminable. *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the rim, knob, and both on the interior and exterior surfaces (worn off burnishing, impact damages). *Dimensions*: d(rim): 21 cm; d(bottom): ca. 13.5 cm; th(rim): 0.7–0.8 cm; th(body): 0.7 cm; th(bottom): 0.7 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: BÁNDI 1982, 169, Abb. 4.5,8. (Fig. 11/3)

41. Rim-body fragment of a medium-sized deep bowl. *Shape and decoration*: straight rim with slightly thickened out and in lip flattened on its top; slightly curved, reversed conical body. Rim asymmetry from top and front view; unevenly shaped surface on the exterior; differences in wall thickness. Based on irregularities in wall thickness, the body was formed from 2.5–3 cm wide building elements. *Surface treatment*: E: burnished (horizontally and diagonally, with small gaps and dense toolmarks); I: smoothed. *Colour*: E: dark greyish brown (lighter on the rim); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: five-layered sandwich structure: E: very thin reduced; E2: thin oxidized (orange brown); C: thick reduced; I2: thin oxidized (orange brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod)+MUmod (Fabric 3). *Taphonomy and use*: The fracture surfaces are worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 18 cm; th(rim): 0.7 cm; th(body): 0.55–0.7 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: BÁNDI 1982, 169, Abb. 4.7. (Fig. 11/4)

³⁶ Currently, 29 items can be found of the 32 mentioned in the accession register book.

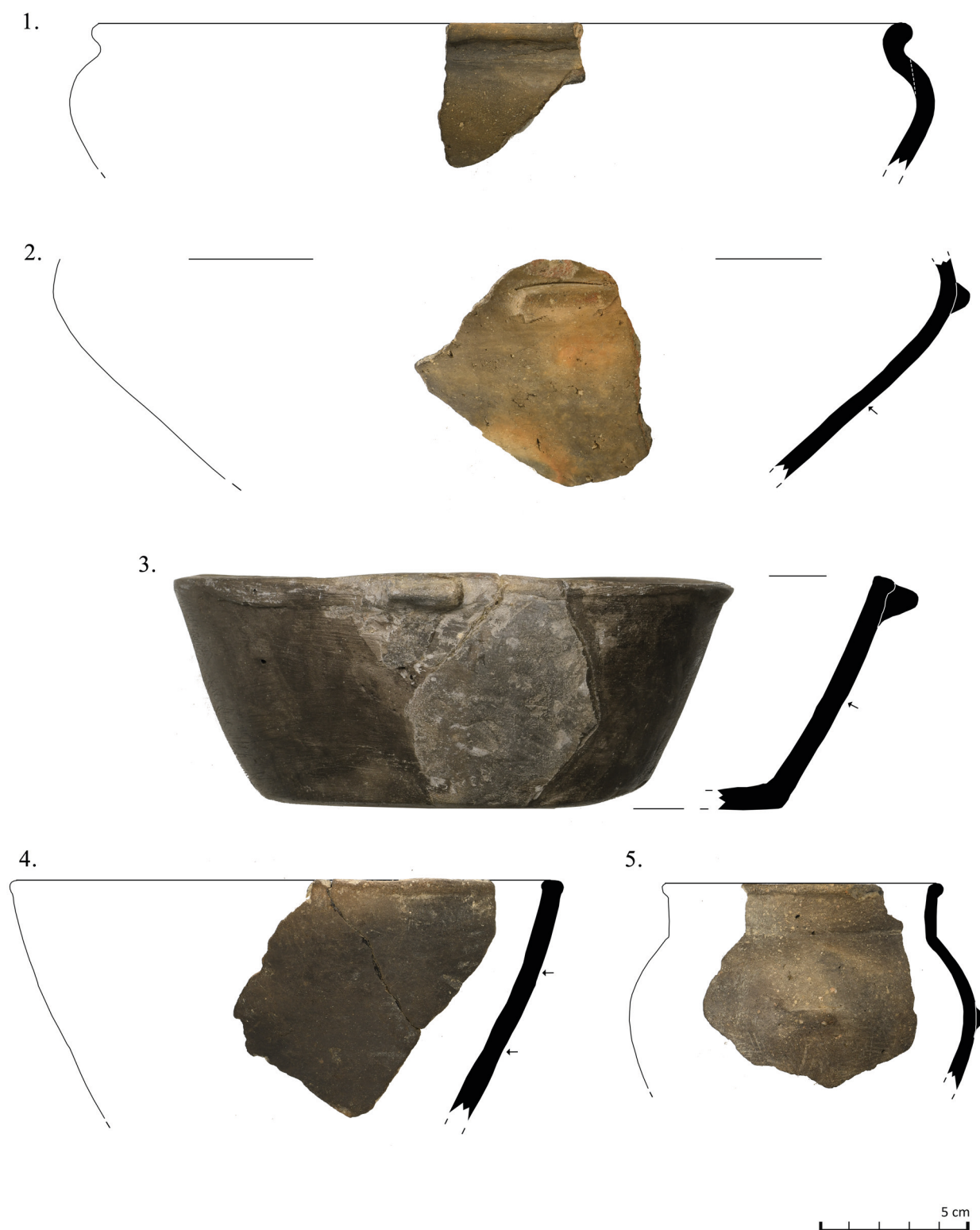

Fig. 11.
Székesfehérvár-Kiskecskemét.
Pottery (nos. 38–42).

42. Rim-upper body fragment of a closed, small mug. *Shape and decoration*: slightly everted rim with rounded lip slightly protruding on the exterior; slightly curved, funnel-shaped neck with sharp shift to a bulging, spherical body. In the line of the maximum width of the body, a small, long and narrow knob of rounded cross section and of trapezoidal shape from top view has been placed. Rim asymmetry from front view. Based on a small horizontal crack, the knob has been attached to the body as a separate thin clay coil. The even wall thickness and the absence of cracks in the vessel wall do not allow to make inferences about the building technique. *Surface treatment*: E: well-smoothed with traces of light burnishing from the lip to the line of the knob (slightly rugged due to the coarse inclusions in the clay, gaps in burnishing), combed on the lower body from the knob down (in several intersecting directions, dense and shallow, with a multi-branched tool); I: smoothed (slightly uneven surface). *Colour*: E: mixed (dark greyish brown and dark brown spots); C: dark grey; I: mixed (brown with dark brown spots). *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: thin reduced; C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Csp)+MUsp (Fabric 5b). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the rim and inside on the body part (impact damages and partly worn off surface). The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 9 cm; th(rim): 0.45 cm; th(neck): 0.35-0.4 cm; th(body): 0.3-0.45 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: BÁNDI 1982, 169, Abb. 4.4. (Fig. 11/5)

43. Rim-upper body fragment of a closed, medium-sized pot. *Shape and decoration*: straight rim with subangular lip slightly protruding on the exterior; almost vertical, slightly funnel-shaped neck; ovoid body with high gravity point. Rim asymmetry from front view; wall thickness differences; unevenly shaped interior surface. Wall thickness differences suggest that the vessel was built up from 2.5-3 cm wide building elements. The neck was shaped from a separate element. *Surface treatment*: E: burnished from the neck to the upper part of the body (horizontally, with small gaps), brushed on the lower part of the upper body (horizontally, narrow, shallow, dense, irregular); I: smoothed. *Colour*: E: mixed (dark greyish brown with brown spots); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: very thin reduced; E2: thin oxidized (dark orange brown); C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Mmod+Cr+VCr)+MUcom (Fabric 4b). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the rim and inside on the neck and body part (impact damages, worn off burnishing). The fracture surfaces are worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): 14.5 cm; th(rim): 0.55-0.65 cm; th(neck): 0.65-0.7 cm; th(body): 0.6-0.8 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: BÁNDI 1982, 169, Abb. 4.6. (Fig. 12/1)

44. Rim-lower body fragments (4) of a closed, medium-sized pot. *Shape and decoration*: straight rim with thickened and rounded lip slightly protruding on the exterior on some places; short, conical neck; spherical body with high gravity point. A wide strap handle was placed on the upper body part (w: 3.1 cm, h: 4.3 cm; th: 0.75-1 cm). Most likely the remnants of a detached wide, oval knob (w: ca. 2.2 cm, h: ca. 1.6 cm) (or a second handle?) is visible on the shoulder to the right of the preserved strap handle. Rim asymmetry from front, top and side view; wall thickness differences; unevenly shaped interior surface. Based on wall thickness differences and irregularities of the interior surface, the neck was shaped from a separate element. *Surface treatment*: E: smoothed; I: lightly burnished (with gaps). *Colour*: E: mixed (dark greyish brown with brown spots); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: very thin reduced; E2: thin oxidized (dark orange brown); C: thick reduced; I: thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Mmod+Cr+VCr)+MUcom (Fabric 4b). *Taphonomy and use*: Traces of use wear on the rim and inside on the neck and body parts (impact damages, worn off burnishing). The fracture surfaces are worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): ca. 14 cm; th(rim): 0.6-0.7 cm; th(neck): 0.35-0.65 cm; th(body): 0.6-0.7 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: BÁNDI 1982, 169, Abb. 4.3,9. (Fig. 12/2)

45. Body fragment of a closed, medium-sized vessel (pot?). *Shape and decoration*: ovoid body. *Surface treatment*: E: brushed on the lower part (horizontally and diagonally in intersecting directions, narrow, dense), subsequently well-burnished on the upper part (horizontally, with small gaps); I: burnished (horizontally, larger gaps). *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: very thin reduced; C: thick reduced; I2: thin reduced (brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Msp+Cr)+MUmod (Fabric 2b). *Taphonomy and use*: Worn off burnishing on the interior and partly on the exterior. The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.45-0.6 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: Unpublished. (Fig. 12/3)

46. Lower body fragment of a closed, medium-sized vessel (pot?). *Shape and decoration*: slightly curved, reversed conical body. The straight fractures of the fragment suggest that its height (5.5 cm) may correspond to the width of the building elements of the vessel. *Surface treatment*: E: brushed (vertically and horizontally in intersecting directions, narrow, loose); I: burnished (horizontally, with small gaps). *Colour*: E: mixed (yellowish brown, greyish brown, orange brown); C: dark grey; I: dark grey. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: thin mixed; C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Msp+Cr)+MUcom (Fabric 2b). *Taphonomy and use*: Slightly worn off burnishing on the interior; fire cloud on the interior perhaps due to domestic use. The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.4-0.55 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: Unpublished. (Fig. 12/4)

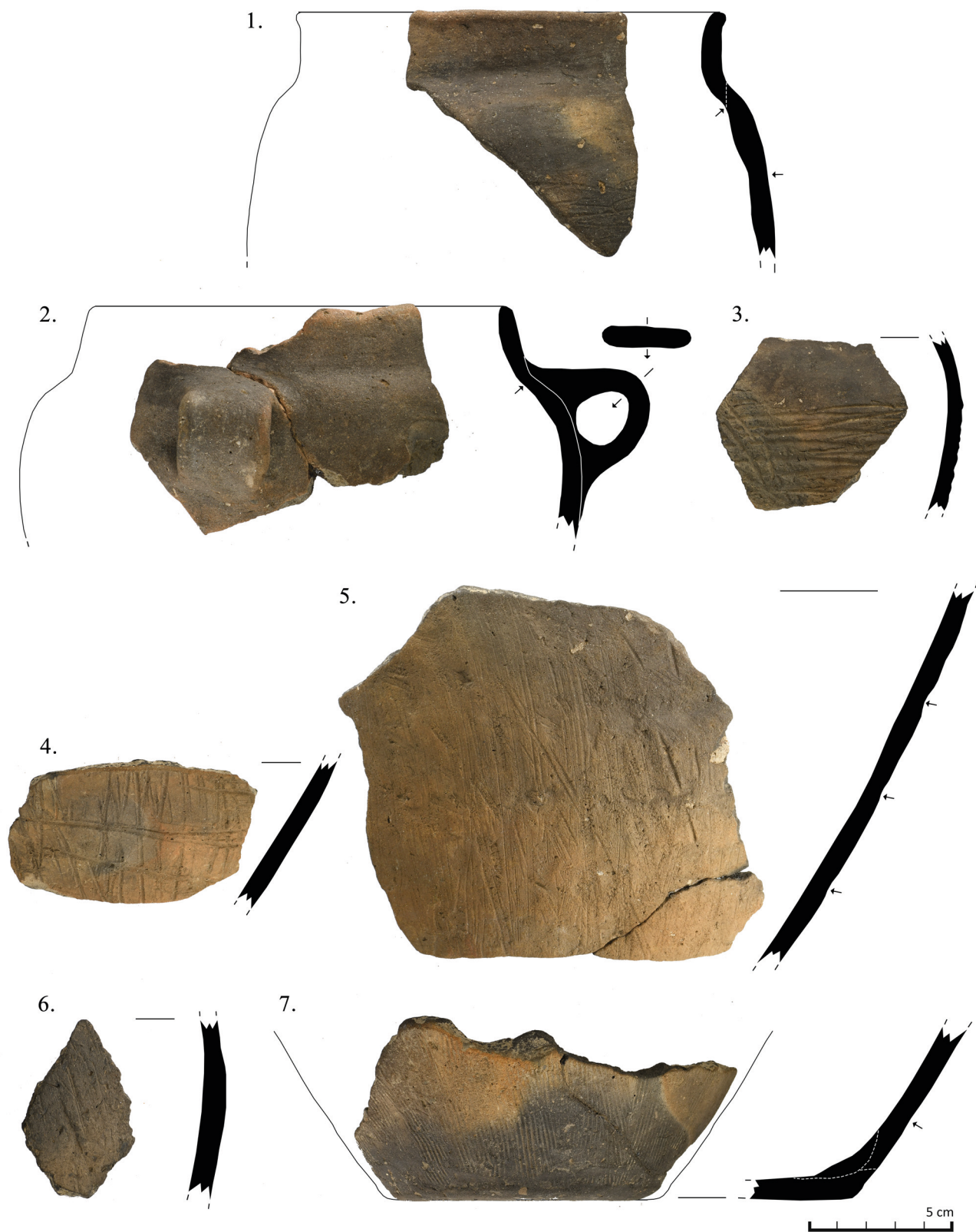

Fig. 12.
Székesfehérvár-Kiskecskemét.
 Pottery (nos. 43–49).

47. Body fragments (4) of a closed, large-sized vessel. *Shape and decoration*: slightly curved, reversed conical body. Differences in wall thickness; unevenly shaped exterior and interior surfaces. The repetitive irregularities observed on the exterior clearly show that the body was shaped by joining together building elements (coils) of 3.3 cm width. The joining method cannot be determined in the absence of cracks on the section wall. *Surface treatment*: E: combed (with a fine-toothed tool, diagonally and vertically, very shallow, dense); I: burnished (horizontally, with gaps). *Colour*: E: mixed (yellowish brown with an orange hue, dark greyish brown); C+I: dark grey. *Firing conditions*: two-layered structure: E: thin mixed; C+I: thick reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Mmod+Cr+VCr)+MUvcom (Fabric 4b). *Tapponomy and use*: Worn off burnishing and scratches made with a sharp tool on the interior may be connected to former use. The fracture surfaces are partly worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.5-0.8 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: Unpublished. (Fig. 12/5)

48. Body fragment of a closed, large-sized (?) vessel. *Shape and decoration*: slightly curved body. *Surface treatment*: E: brushed (undeterminable direction, very shallow, dense); I: smoothed. *Colour*: E: dark greyish brown; C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three-layered sandwich structure: E: very thin reduced; C: thick reduced; I: very thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Msp+Cr)+MUmod (Fabric 2b). *Tapponomy and use*: Worn off smoothing on the interior. The fracture surfaces are not worn and all are covered with soil deposit. *Dimensions*: th(body): 0.6-0.8 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: Unpublished. (Fig. 12/6)

49. Body-base fragments (2) of a closed, medium-sized pot. *Shape and decoration*: slightly curved, reversed conical body; flat bottom. Differences in wall thickness; unevenly shaped exterior surface. Cracks in the section wall suggest that the base was shaped from a circular disc whose side around was drawn up and the lowest building units of the body were joined to it. An additional clay coil pressed to the surface from the inside reinforced the joint between the base and body. The repetitive irregularities observed on the exterior clearly show that the body was shaped by joining building elements (coils) of 3.3-3.5 cm width. The joining method cannot be determined. *Surface treatment*: E: combed on the body (with a fine-toothed tool, vertically and diagonally, very shallow, dense), smoothed on the bottom; I: burnished (horizontally, with gaps). *Colour*: E: mixed (dark greyish brown, dark brown, yellowish brown with an orange hue); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: three/four-layered structure: E: thin mixed; C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange brown) (not everywhere); I: thin reduced. *Fabric*: Qmod(VFFcom+Mmod+Cr+VCr)+MUmod (Fabric 4b). *Tapponomy and use*: Traces of use wear outside on the bottom and on some parts of the body part (impact damages, abrasion), as well as on the inside (worn off burnishing, especially on the bottom part). Fire clouds of possibly secondary origin on the outside suggest domestic use. The fracture surfaces are slightly worn and mainly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(bottom): 9.5 cm; th(body): 0.6-0.7 cm; th (bottom): 0.6-0.65 cm. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: Unpublished. (Fig. 12/7)

50. Rim-base fragments (13) of a closed, medium-sized pot. *Shape and decoration*: slightly everted rim with a thickened out lip, angular and slightly profiled on the exterior and rounded on the interior; short, curved, almost vertical neck; ovoid body with high gravity point; reversed conical, slightly profiled base; flat bottom. The border of the neck and body is emphasized by a shallow groove. A wide, protruding knob of triangular cross-section and semi-oval shape from top view is visible on the edge of the rim. The remnant of another knob can be observed on another rim fragment, most likely placed opposite to the preserved one. Rim asymmetry from front, top and side view; slight wall thickness differences; slightly uneven interior surface. Based on the direction of fracture surfaces and slight differences in wall thickness, the rim-neck and the body part were shaped from separate elements. The body was made of 3 cm wide building elements (coils/narrow slabs). The knobs were certainly formed from separate clay coils based on some cracks on the exterior surface. On some spots, additional clay was added and smeared on the exterior surface (maybe to fix some errors happened during shaping). *Surface treatment*: E: burnished between the rim and ca. the maximum width of the body (horizontally, with gaps), brushed (irregularly, in several intersecting directions, dense, shallow) and subsequently slightly smeared between the largest diameter of the body and the bottom line, smoothed on the bottom; I: coated with a thin clay layer (?) and lightly burnished (horizontally, with gaps; significantly worn off). *Colour*: E: mixed (dark greyish brown and light yellowish brown, with orange brown spots on the rim); C: dark grey; I: dark greyish brown. *Firing conditions*: four-layered sandwich structure: E: thin mixed; C: thick reduced; I2: thin oxidized (dark orange brown); I: very thin reduced. *Fabric*: Qcom(VFFcom+Mmod+Cr)+MUmod (Fabric 4a). *Tapponomy and use*: Traces of use wear on the rim (impact damages and worn burnishing) and on the body part both outside and inside (worn burnishing). The fracture surfaces are partly worn and mostly covered with soil deposit. *Dimensions*: d(rim): ca. 18.5 cm; d(bottom): ca. 13 cm; h: ca. 28-29 cm; th(rim): 1.15 cm; th(neck): 0.7-1 cm; th(body): 0.5-0.65 cm; th(bottom): 0.7-0.75. *Inv. no.*: 8012. *Publication*: BÁNDI 1982, 169, Abb. 4.2,10. (Fig. 13/1)

51. Upper part of a cattle's right forearm bone.³⁷ Burnt on some places; traces of usewear. *Dimensions*: l: 20 cm; w: 5.8 cm. (Fig. 13/2)

³⁷ I am grateful to Annamária Bárány for identifying the species and the body part.

Fig. 13.
Székesfehérvár-Kiskecskemét.
1: Pottery (no. 50); 2: Burnt animal bone (no. 51).

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FINDS

A brief summary can be given of some characteristics of the material culture of the communities inhabited the two sites. In the following section, all the artefact types known from the two sites but in particular the morphometric and technological features of the various ceramic vessel types (shapes, sizes, clay preparation, vessel forming, surface finish treatments, decoration, firing techniques) are presented and compared. In making any comparisons, however, it is important to bear in mind that the archaeological contexts of the finds were not adequately recorded, therefore the assemblages cannot be considered closed and are far from complete in either case providing only a partial picture of the pottery traditions practiced at the sites. Consequently, only some limited inferences can be drawn from the observed quantitative and qualitative differences about the variability and degree of similarity of the archaeological material of the discussed sites.

Pottery

Vessel types

Several vessel types can be outlined for both sites (Figs. 14–15). The types have been defined on the basis of the combination of morphological features (open vs. restricted, wide vs. tall, relative proportions and contour of vessel parts), absolute size, and some decorative characteristics of the vessels (the defining parameters are given in brackets for each main type). For ease of comparison, where possible, vessel types are corresponded to Vollmann's³⁸ and Kulcsár's³⁹ typological categories developed for Early Bronze Age ceramic material. During find processing it was possible to distinguish 34 individual vessels in the Felsőkincses-Pokolkút material and 13 in the Székesfehérvár-Kisbágyó assemblage; however, due to the fragmentation of the finds, the exact shape and dimensions of the vessels cannot be determined in many cases and only an estimate can be given on their possible size category and basic shape class.

I. Open vessel types ($1 \leq d_{\max}/d_{\text{rim}} < 1.1$ and $d_{\max}/d_{\text{neck}} < 1.1$)

I.A. Open low vessels with restricted bottom (cups/bowls) ($1.2 < d_{\text{rim}}/d_{\text{bottom}}$ and $d_{\max} \geq \text{height}$)

I.A.1. Medium-sized bowls ($12\text{cm} < d(\text{rim}) \leq 25\text{ cm}$)

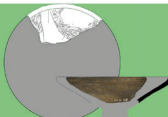
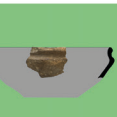
I.A.1.1. Interior decorated footed bowl ($n=1$) (Fig. 3/1)

Interior decorated footed bowl, one of the most characteristic vessel types of the Late Eneolithic and the early phase of the Early Bronze Age in the Carpathian Basin, is known only from the Felsőkincses-Pokolkút site and represented by a single fragment. The vessel's lower part is missing, therefore its precise morphological classification regarding the form of the foot cannot be made.⁴⁰ The bowl has a monopartite body with slightly S-shaped

³⁸ VOLLMANN 2005, 40–71, Taf. 3–17. In Dieter Vollmann's typological system, which was developed for the Makó–Kosihy–Čaka and Nagyrév pottery styles, the vessels have been classified into pure morphological classes based on the relative proportions of the values of a set of metric variables of the objects (e.g. height / max. width; max. width of the body / min. width of the neck, etc.) (VOLLMANN 2005, 21–30). The absolute size of the vessels and the presence of handles have not been considered relevant in this formal classification. For each morphological type, the associated decorative features were also analysed, resulting in the identification of a number of distinct morpho-stylistic vessel types (for the Makó–Kosihy–Čaka types: VOLLMANN 2005, 62–71). Vollmann's typological system has the advantage over earlier typologies in that it aims for objectivity by comparing measurable data, but as Tamás Keszi's thorough critical analysis has demonstrated (KESZI 2012), his work is so riddled with errors, from data collection to data analysis, that his results and conclusions are highly questionable.

³⁹ KULCSÁR 2009, 91–163, 276–339. Gabriella Kulcsár's study is the most comprehensive catalogue of EBA sites with Makó–Kosihy–Čaka and Somogyvár–Vinkovci pottery styles. She developed a very detailed typological system covering both pottery styles primarily based on the morphological characteristics and size, but also taking into account the decorative features of the vessels. Despite of its great detail and thoroughness, however, there is some ambiguity in the definition of some of its main typological categories. In this system, the morphometric types are classified into general formal-functional categories (e.g. mugs, jugs, bowls, etc.), but contrary to Vollmann's approach, the range of morphometric values for these vessel classes are not always explicitly determined.

⁴⁰ For the classification of foot shapes: KULCSÁR 2009, 132–137.

	I.A.1.1.	I.A.1.2.	I.A.1.3.	I.A.1.4.	I.A.2.1.
Felsőkinces-Pokolkút					
Székesfehérvár-Kiskecskemét					

	II.A.1.1.	II.A.2.1.	II.A.3.1.	II.B.1.1.
Felsőkinces-Pokolkút				
Székesfehérvár-Kiskecskemét				

Fig. 14.

Vessel types identified in the Felsőkinces-Pokolkút and Székesfehérvár-Kiskecskemét assemblages.

Types I.A.1.1. – II.B.1.1. Yellow: found only in MKČ pottery tradition, blue: found only in SV pottery tradition, green: found both in MKČ and SV pottery traditions.

	II.B.1.2.	II.B.2.1.	II.B.2.2.	II.B.2.3.1.
Felsőkinces-Pokolkút				
Székesfehérvár-Kiskecskemét				

	II.B.2.3.2.	II.B.3.1. v1	II.B.3.1. v2
Felsőkinces-Pokolkút			
Székesfehérvár-Kiskecskemét			

Fig. 15.

Vessel types identified in the Felsőkinces-Pokolkút and Székesfehérvár-Kiskecskemét assemblages.

Types II.B.1.2. – II.B.3.1. Yellow: found only in MKČ pottery tradition, green: found both in MKČ and SV pottery traditions.

profile (Vollmann's Schalen S1 A1 shape⁴¹) and a rounded rim thickened and profiled on the inside.⁴² Both the exterior and interior surfaces of the vessel are burnished. Irregularities in the shape of the rim, as well as in the wall thickness of the body suggest that the bowl is not the product of an experienced potter.

The fragment bears incised decoration but only on its interior, which correspond to type IX/1 in Kulcsár's typology.⁴³ The decorative pattern can only be partially reconstructed, but the preserved part suggests that the interior area of the bowl was most likely divided into four equal triangular quarters by a cross-shaped (star-shaped) motif. The survived ray of the star design has straight tip and has been left blank, while the triangular sections are filled with smaller hatched triangles, quadrangles and blank areas in different ways (one of the triangular quarters is decorated with Vollmann's motif I/Wa-Zw 1.1.1.1.1).⁴⁴ The decoration technique is simple incision, without encrustation. The execution of the decoration is of poor quality: the incised border lines of the cross and the triangular quarters are often crooked and unfinished; the infill of the small triangles and quadrangles were carried out in an uneven manner with lines often extending beyond the designated surface of the given shape.

The fragmented state and the poor workmanship make the identification of the original decorative concept envisioned by the potter challenging. More or less similar, although not identical analogies to the decorative pattern of the Felsőkinceses bowl are known mainly from sites in Transdanubia – from both Makó–Kosihy–Čaka⁴⁵ and Somogyvár–Vinkovci⁴⁶ style assemblages –, which may suggest that this design was rather typical to the pottery traditions of the Transdanubian region.⁴⁷ Recently the Felsőkinceses bowl has been listed among the interior decorated bowls of the Makó–Kosihy–Čaka pottery tradition,⁴⁸ and it has been dated to the later phase of that tradition, partly on the basis of its find context and partly of its poor quality.⁴⁹ The method of dating the bowl in this way, however, is open to doubt, since, on the one hand, the published data regarding the find context and the composition of the assemblage turned out to be erroneous, and on the other hand, the careless design of the decoration – together with the poor shaping of the body – may merely reflect the skills and abilities of the potter who made it rather than being of chronological value.⁵⁰

I.A.1.2. Monopartite bowls (n=3) (*Fig. 3/2, Fig. 11/3–4*)

Monopartite bowls in the discussed assemblages have reverse conical, slightly curved body and straight rim with thickened, slightly protuberant and flattened lip. They are undecorated, with one exception (*Fig. 11/3*) which has (at least) one wide and narrow, horizontal knob of triangular cross section placed on the outside of the rim. These bowls usually have burnished, sometimes smoothed exterior and interior surfaces. The type corresponds to Kulcsár's Makó–Kosihy–Čaka (hereafter MKČ) VII/12 and VII/14 types⁵¹ and Vollmann's Schüsseln GS1 S4 shape.⁵² Bowls belonging to this type were unearthed on both the Felsőkinceses-Pokolkút (*Fig. 3/2*) and the Székesfehé-

⁴¹ VOLLMANN 2005, 41, Taf. 3.

⁴² Similar rim forms are known from sites with both Makó–Kosihy–Čaka (e.g. Bajna-TSz major (HORVÁTH–H. KELEMEN–TORMA 1979, 383: 9. tábla/8), Budapest-Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 47: Abb. 2/2a-b), Nemesvármos-Kasza-dűlő (KALICZ 1968, Taf. 5/1,3,9; ÉRI et al. 1969, 296: 6. tábla/11), Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 32: Abb. 4/1, 34: Abb. 6/1), and Somogyvár–Vinkovci style pottery (e.g. Börzönce-Temetői-dűlő (BONDÁR 1996a, Pl. 160/252), Somogyvár-Kupavárhegy (KULCSÁR 2009, 485: Pl. 13/9, 491: Pl. 19/5, 494: Pl. 22/8, etc.), Zamárdi-Csap street (KULCSÁR 1999, 1. tábla/no. 42, 6. tábla)).

⁴³ KULCSÁR 2009, 129–130, 314–315.

⁴⁴ VOLLMANN 2005, 55, 249, Taf. 13.

⁴⁵ Bajna-TSz major (HORVÁTH–H. KELEMEN–TORMA 1979, 383: 9. tábla/8), Budapest-Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 49: Abb. 4/1a-b), Nemesvármos-Kasza-dűlő (KALICZ 1968, Taf. 5/9; KULCSÁR 1999, 137: 4. tábla/55.3).

⁴⁶ Győrszemere-Tóth tag (FIGLER 1994, 35: Abb. 7/1, in this case the rim is also decorated), Nagyvejke-Réti szántók-dűlő (KULCSÁR 2009, 312: Fig. 59/5, 519: Pl. 47/4), Letenye-Szentkereszt-domb (KULCSÁR 2009, 313: Fig. 60/5, 508: Pl. 36/1).

⁴⁷ A distant parallel of this decorative design can be seen on some bowls discovered east of the Danube as well, e.g. on a bowl found at Kompolt-Kistér on the northern part of the Great Hungarian Plain (GOGÁLTAN 1999, 17. tábla/3a-b), although in this case with different decoration technique.

⁴⁸ KULCSÁR 2009, 130, fn. 704, 138, fn. 733, 193: no. 134. Previously it was listed among the bowls of the Somogyvár–Vinkovci pottery tradition: KULCSÁR 1999, 123, 124, no. 11, with a comment that the site's cultural affiliation is uncertain.

⁴⁹ KULCSÁR 2009, 139–140.

⁵⁰ Less finely decorated bowls are known from other northern Transdanubian sites: e.g. Budapest-Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 47: Abb. 2/2a-b, 49: Abb. 4/1a-b), Budapest-Békásmegyer (BUVÁTI) (SCHREIBER 1972, 154: 1. kép/4), Tata-Tófarok (KALICZ-SCHREIBER 1991, 26: 4. kép/4; KALICZ-SCHREIBER 1994, 58: Abb. 13/7a-b).

⁵¹ KULCSÁR 2009, 111: Fig. 22, 113.

⁵² VOLLMANN 2005, 41–42, Taf. 3.

vár-Kiskecskemét (*Fig. 11/3–4*) sites. Analogies are mainly known from sites with Makó–Kosihy–Čaka style pottery,⁵³ and less frequent in the Somogyvár–Vinkovci pottery tradition.⁵⁴

I.A.1.3. Bipartite bowl (n=1) (*Fig. 8/1*)

This vessel type has a biconical shape with slightly curved, shallow lower and low upper body part, slightly inverted rim and tapering, rounded lip. It is undecorated and smoothed both on the exterior and interior surfaces. The type corresponds to Kulcsár's MKČ VII/15, VII/16 and SV VII/20 bowl types.⁵⁵

The only vessel of this class in the material is known from the Felsőkinccses-Pokolkút assemblage. More or less close analogies have been found mainly in Transdanubia among both Makó–Kosihy–Čaka⁵⁶ and Somogyvár–Vinkovci style finds.⁵⁷

I.A.1.4. Tripartite bowl (n=1) (*Fig. 3/3*)

The type is characterized by reversed conical lower body, rounded shoulder, indrawn neck and everted rim with thickened, rounded lip. No handle or decoration has been preserved on the single fragment belonging to this category. Both its exterior and interior surfaces are burnished. The type corresponds to Kulcsár's MKČ VII/6, VII/7 and SV VII/4, VII/11 types.⁵⁸

Only the Felsőkinccses-Pokolkút assemblage contains a medium-sized bowl of this type. Its analogies are known from a number of Somogyvár–Vinkovci sites in Transdanubia⁵⁹ and several Makó–Kosihy–Čaka sites east of the Danube,⁶⁰ but quite rarely occur on Makó–Kosihy–Čaka sites in northern Transdanubia.⁶¹

I.A.2. Large bowls (25cm≤d(rim))

I.A.2.1. Tripartite bowl (n=2) (*Fig. 11/1–2*)

As for the medium-sized variant, this large-sized bowl type has reversed conical lower body, indrawn neck and everted rim with thickened, rounded lip, but its shoulder is more protruding. In one case, a wide, trapezoidal rib has been placed on the shoulder (*Fig. 11/2*). The vessels of this type have burnished exterior and well-burnished interior surfaces. The type corresponds to Kulcsár's MKČ VII/18, VII/19 and SV VII/4, VII/11 and perhaps VII/15 types,⁶² and more or less Vollmann's Schüsseln GS2 S3 A1 shape.⁶³

Both large-sized tripartite bowls in the material were discovered at the Székesfehérvár-Kiskecskemét site. Analogies are known both from the western and eastern distribution area of Makó–Kosihy–Čaka style pottery assemblages,⁶⁴ but also from Somogyvár–Vinkovci sites.⁶⁵

⁵³ From Transdanubia: e.g. Iváncsa-Lapos (KESZI 2021, 439: no. 51_0093, 511: nos. 167_0002, 167_0004, 561: no. 248_0002), Lábatlan-Rózsa Ferenc utca (FEJÉR 2022, 56: Pl. VII/3–4), Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 32: Abb. 4/2,6). From east of the Danube: e.g. Domony (KALICZ 1968, Taf. V/10), Tiszalúc-Sarkad (SZATHMÁRI 1999, Taf. X/1).

⁵⁴ E.g. Letenye-Szentkeresztomb (with thickened in rims) (KULCSÁR 2009, 508: Pl. 36/2–3, 509: Pl. 37/2–3).

⁵⁵ KULCSÁR 2009, 113–114, 115: Fig. 23, 304–305, 307: Fig. 56.

⁵⁶ E.g. Abda-Hármasok (FIGLER 1996, 18: II. tábla/7), Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 34: Abb. 6/18).

⁵⁷ E.g. Nagykanizsa-Sánc (KULCSÁR 2009, 513: Pl. 41/2–3), Vörs-Battyáni dísznólegelő (BONDÁR 1996b, 46: 14. kép/2).

⁵⁸ KULCSÁR 2009, 110, 111: Fig. 22, 112, 299: Fig. 54, 300–301.

⁵⁹ E.g. Börzönce (BONDÁR 1996a, Pl. 145/168,169), Kánya (KULCSÁR 2009, 505: Pl. 33/2–3) (it is often listed among the Makó–Kosihy–Čaka sites), Somogyvár-Kupavárhegy (KULCSÁR 2009, 496: Pl. 24/9), Szava (ECSEDY 1979, 121: Taf. II/9, 125: Taf. VI/3, 129: Taf. X/10, etc.).

⁶⁰ For parallels east of the Danube, see KULCSÁR 2009, 110, fn. 574–578, 112, fn. 579–280.

⁶¹ E.g. Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 32: Abb. 4/10).

⁶² KULCSÁR 2009, 114, 115: Fig. 23, 299: Fig. 54, 300–302, 303: Fig. 55.

⁶³ VOLLMANN 2005, 42, Taf. 4.

⁶⁴ From Transdanubia e.g. Budapest-Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 56: Abb. 11/11).

⁶⁵ E.g. Lengyel (BÓNA 1965, Pl. XV/3), Nagykanizsa-Inkey sírkápolna (HORVÁTH 1983, 14: 5. kép/18), Pécsvárad (BÓNA 1965, Pl. XVI/16).

II. Closed (restricted) vessel types ($1.1 < d_{\max}/d_{\text{rim}}$)

II.A. Narrow-necked (strongly restricted) vessels ($1.5 < d_{\text{shoulder}}/d_{\text{neck}}$)

II.A.1. Small jugs ($h \leq 15 \text{ cm}$, $h > d_{\max}$)

II.A.1.1. Small tripartite jug with low gravity point ($n=1$) (Fig. 3/4)

This small jug type is characterized by biconical body with slightly curved concave upper and curved convex lower part, and rounded shoulder. A strap handle starting from the lower part of the upper body was placed on the vessel. The body is undecorated and burnished on the exterior, roughly smoothed on the interior. The type corresponds to Kulcsár's SV I/12 type⁶⁶ and Vollmann's Hg5 S3 A1 shape.⁶⁷

The discussed material contains only one specimen of this jug type and it was found on the Felsőkincses-Pokolkút site. This jug type is usually regarded as one of the most typical features of the Somogyvár–Vinkovci pottery tradition in Transdanubia,⁶⁸ but less frequently, it is also found in Makó–Kosihy–Čaka style assemblages in both northern Transdanubia⁶⁹ and east of the Danube.⁷⁰

II.A.2. Medium-sized jugs ($15 \text{ cm} < h \leq 30 \text{ cm}$, $h > d_{\max}$)

II.A.2.1. Medium-sized tripartite jug with low gravity point ($n=8$) (Fig. 4/1–2, Fig. 6/2, Fig. 8/3–6)

Alike the small-sized variant, this jug type has biconical body with tall, slightly curved concave neck and low, conical belly, slightly everted rim with tapering or thickened lip, but subangular shoulder. A strap handle was most likely placed on the vessel. The preserved fragments do not allow us to determine whether the shoulder-neck transition was profiled. The vessels of this category are burnished or smoothed on the exterior and usually smoothed on the interior surface. The type is similar to Kulcsár's SV II/7, II/8 types⁷¹ and Vollmann's Hg5 S3 A1 or Krüge S1 A2 shapes.⁷²

Medium-sized jugs are known only from the Felsőkincses-Pokolkút site, and of the eight vessels, two (Fig. 4/1,2) can with certainty be assigned to this type. Similarly to the small-sized variant, this medium-sized jug type was unearthed on several sites in Transdanubia in the distribution area of the Somogyvár–Vinkovci pottery tradition,⁷³ but it is rare in Makó–Kosihy–Čaka assemblages.⁷⁴

II.A.3. Large narrow-necked jars ($30 \text{ cm} < h$, $h > d_{\max}$)

II.A.3.1. Large amphorae ($n=3$) (Fig. 6/4, Fig. 7/1–2)

Amphorae have tripartite shape with narrow neck, bulging body and two symmetrical handles set on the shoulder or belly; the widest point of the vessel is approximately at the midline of the body. With certainty two (perhaps three) vessels can be assigned to this category from the Felsőkincses-Pokolkút assemblage based on the presence of large strap handles on the body part and the curvature of the vessel's wall. Their exterior surface is burnished

⁶⁶ KULCSÁR 2009, 97: Fig. 19, 280–281, 283: Fig. 49.

⁶⁷ VOLLMANN 2005, 48, Taf. 6.

⁶⁸ E.g. Lengyel (BÓNA 1965, Pl. XV/4,8), Nagyvejke-Réti szántók-dűlő (KULCSÁR 2009, 520: Pl. 48/5), Somogyvár-Kupavárhegy (KULCSÁR 2009, 478: Pl. 6/3–7, 490: Pl. 18/7, 493: Pl. 21/8,9, etc.)

⁶⁹ E.g. Budapest-Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 48: Abb. 3/5,7,8), Esztergom-Szentkirály (BÓNA 1965, Pl. XII/9), Süttő-Sáncföldek (FEJÉR 2022, 50: Pl. I/5).

⁷⁰ E.g. Kompolt-Kistér (GOGÁLTAN 1999, 17. tábla/5).

⁷¹ KULCSÁR 2009, 287–290, Fig. 51.

⁷² VOLLMANN 2005, 48, Taf. 6.

⁷³ E.g. Börzönce (BONDÁR 1996a, Pl. 173/344,346,348,349), Kemendollár (BÓNA 1965, Pl. XVI/10), Lengyel (BÓNA 1965, Pl. XV/15–17)

⁷⁴ KULCSÁR 2009, 287 mentions that variants of this jug type, e.g. with divided handle, can be found in the southern part of the Danube-Tisza Interfluvium and also on late Makó–Kosihy–Čaka settlements, but the cited analogies are either of small size or represent different shapes.

or smoothed, their interior is smoothed. One of them (*Fig. 6/4*) corresponds to Kulcsár's MKČ XIV/1 and SV XV/1 or XV/3 types,⁷⁵ and Vollmann's Flaschen S1.2 A1–A3 shapes.⁷⁶ It is a common type in the distribution areas of both the Makó–Kosihy–Čaka⁷⁷ and the Somogyvár–Vinkovci⁷⁸ pottery styles, but also occurs in the repertoire of other contemporary pottery traditions.⁷⁹ In another case (*Fig. 7/1*) the preserved handle is accompanied by a horizontal rib on both sides. This fragment can be classified as part of an amphora similar to Kulcsár's SV XV/3 amphora type,⁸⁰ which is known only from northern Transdanubia in Somogyvár–Vinkovci style assemblages.⁸¹

II.B. Wide-necked (slightly restricted) vessels ($1.1 < d_{\text{shoulder}}/d_{\text{neck}} \leq 1.5$)

II.B.1. Small mugs ($h \leq 15$ cm, $d_{\text{max}} > h$)

II.B.1.1. Small tripartite mug with spherical body and funnel-shaped neck ($n=1$) (*Fig. 11/5*)

This mug type has low, funnel-shaped neck, globular body, and slightly everted rim with rounded, thickened out lip. A small horizontal knob has been placed on the shoulder. No handle preserved on the single fragmented specimen of this type. The upper part of the vessel is lightly burnished, the lower part (under the knob) is finely combed on the exterior; the interior surface is smoothed. The type more or less corresponds to Kulcsár's MKČ I/1 or roughly I/2 types (although these do not have combed exterior surface)⁸² and Vollmann's Tasse S2 A1 shape.⁸³

The single mug of this type in the material belongs to the Székesfehérvár–Kisbágyó assemblage. Infrequent analogies have been found both on the eastern and western (Transdanubian) distribution area of the Makó–Kosihy–Čaka style pottery tradition,⁸⁴ and also on some Somogyvár–Vinkovci sites.⁸⁵

II.B.1.2. Small tripartite mug with spherical body and conical neck ($n=1$) (*Fig. 8/2*)

A variant of the above mug category, characterized by low, conical neck, spherical body, and slightly everted rim with rounded, slightly protruding lip. The only specimen of this type has been preserved without any handle or decoration. Both its exterior and interior surfaces are lightly burnished. The type is similar to Kulcsár's MKČ I/2 type (although the size of the shape is different).⁸⁶

Of the two assemblages considered here, this mug type can be found only in the Felsőkincses-Pokolkút find. Some rare analogies are known from the Transdanubian distribution area of the Makó–Kosihy–Čaka style pottery tradition.⁸⁷

⁷⁵ KULCSÁR 2009, 156, 157: *Fig. 35*, 334–336, *Fig. 67*.

⁷⁶ VOLLMANN 2005, 47, *Taf. 5*.

⁷⁷ It is more frequent in Transdanubia and Slovakia (e.g. Abda–Hármasok (FIGLER 1996, 18: II. tábla/4), Budapest–Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 50: Abb. 5/14), Čaka (VLADÁR 1966, 286: Abb. 14/8), Iváncsa–Lapos (KESZI 2021, 440: 051_0096, 469: 062_0049,0057)) than in eastern Hungary (e.g. Battonya–Georgievics-tanya (BONDÁR–D. MATUZ–SZABÓ 1998, 43: 14. kép/5)).

⁷⁸ E.g. Börzönce (BONDÁR 1996a, Pl. 159/250), Gönyű (BÓNA 1965, Pl. XIII/2)

⁷⁹ Igrita cave (EMÓDI 1985, 136: *Fig. 18/45*) (Roşia group); Sárrétudvari–Órhalom (DANI–NEPPER 2006, 38: *Fig. 8/2*).

⁸⁰ KULCSÁR 2009, 335: *Fig. 67*, 336.

⁸¹ Ajka (BÓNA 1965, Pl. XIII/1).

⁸² KULCSÁR 2009, 92, 93: *Fig. 18*.

⁸³ VOLLMANN 2005, 43, *Taf. 4*. The morphological type is similar to the Székesfehérvár mug, but the vessel listed by Vollmann under this shape has a much larger size (VOLLMANN 2005, 255: T03).

⁸⁴ E.g. Budapest–Aranyhegyi road (KALICZ-SCHREIBER 1994, 54: Abb. 9/10, 57: Abb. 12/10, 51: Abb. 6/4 (similar shape but much larger size)), Táp–Borbapuszta (FIGLER 1994, 33: Abb. 5/8); for roughly similar, although not identical shapes from east of the Danube, see KULCSÁR 2009, 92, fn. 429–430.

⁸⁵ E.g. Nagyvejke–Réti szántók-dűlő (KULCSÁR 2009, 520: Pl. 48/7, although of smaller size and with more angular shoulder), Somogyvár–Kupavárhegy (KULCSÁR 2009, 480: Pl. 8/1).

⁸⁶ KULCSÁR 2009, 92, 93: *Fig. 18*.

⁸⁷ E.g. Süttő–Sáncföldes (FEJÉR 2022, 50: Pl. I/3, similar shape but slightly larger size).

II.B.2. Medium-sized wide-necked vessels (pots) (15 cm < h ≤ 30 cm)

II.B.2.1. Medium-sized tripartite pot with bulging body (h/dmax cannot be determined) (n=2) (*Fig. 4/3, Fig. 8/7*)

The vessel type has globular body, low, slightly curved, conical or almost vertical neck, slightly everted and protruding, rounded lip. The neck and shoulder are sometimes separated by a very shallow, horizontal groove. Although no handles have preserved, most likely at least one strap handle was placed between the rim and the shoulder. The vessels belonging to this type are either burnished or smoothed on both their exterior and interior surfaces. Depending on the original number of handles, the type corresponds to Kulcsár's MKČ X/1, X/2, XI/1 or perhaps SV X/7 types.⁸⁸

This vessel type can be found only among the Felsőkincses-Pokolkút finds in the material examined. More or less close analogies are known from both the eastern⁸⁹ and western⁹⁰ distribution area of the Makó–Kosihy–Čaka pottery tradition. In Somogyvár–Vinkovci assemblages, it is a quite rare type.⁹¹

II.B.2.2. Medium-sized tripartite pot with bulging body and strap handle on the shoulder (h/dmax cannot be determined) (n=1) (*Fig. 12/2*)

The type is marked by spherical body with high gravity point, low, conical neck, straight rim, thickened, rounded lip and a wide strap handle set on the shoulder. The presence of an oval knob can also be assumed on the shoulder next to the handle. The exterior surface of the vessel is smoothed, the interior surface is lightly burnished. The type corresponds to Kulcsár's MKČ X/5 or perhaps VII/22 types (with different neck shape).⁹²

This vessel type is known only from the Székesfehérvár-Kisbágyó site. Vessels of roughly similar shape but mainly smaller size have been found so far only in the northern Transdanubian (and Slovakian) distribution area of the Makó–Kosihy–Čaka pottery tradition.⁹³

II.B.2.3. Medium-sized tripartite pots with barrel-shaped body (h ≥ dmax) (n=11) (*Fig. 4/4, Fig. 5/1, 6/1,3, Fig. 8/8–9, Fig. 12/1,3–4,7, Fig. 13/1*)

II.B.2.3.1. Medium-sized barrel-shaped pot with funnel-shaped neck (n=1)

This pot type is characterized by low, funnel-shaped neck with curved shift to the barrel-shaped body, high gravity point, slightly everted rim, rounded lip and flat bottom. A wide strap handle was placed on the vessel connecting its shoulder and rim. The entire exterior and interior surface is smoothed. Depending on the original number of handles set on the shoulder, the type corresponds to Kulcsár's MKČ X/3 or XI/1 types and SV XI/1 type.⁹⁴ In Vollmann's typology, it more or less resembles Becher S2 A2 shape.⁹⁵

This vessel type is represented in the examined material by one certain (*Fig. 5/1*) specimen, found on the Felsőkincses-Pokolkút site. Analogies to this pot is known in both the eastern and western distribution area of the Makó–Kosihy–Čaka pottery tradition,⁹⁶ and only infrequently appears in Somogyvár–Vinkovci assemblages.⁹⁷

⁸⁸ KULCSÁR 2009, 144–148, Fig. 31, Fig. 32, 323: Fig. 62, 324.

⁸⁹ E.g. Oszlár-Nyárfaszög (KOÓS 1999, 113: 4. kép/2), Tiszakürt-Homoki-szőlő (CSÁNYI 1996, 60: III. tábla/1).

⁹⁰ E.g. Balatonkenese (PATAY 2002, 50: 2. ábra), Budapest-Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 50: Abb. 5/9, 51: Abb. 6/3 (with different rim types)), Kamenín (NEVIZÁNSKY 2001, 33: Tab. III/2), Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 34: Abb. 6/9).

⁹¹ E.g. Szava (ECSEDY 1979, 130: Taf. XI/5).

⁹² KULCSÁR 2009, 115: Fig. 23, 116, 117: Fig. 24, 145: Fig. 31, 147.

⁹³ E.g. Budaörs-Airfield (SCHREIBER 1972, 154: 1. kép/2,11), Kajárép-Pokolfadomb (FIGLER 1994, 38: Abb. 10/8), Tata-Tófarok (KALICZ-SCHREIBER 1994, 58: Abb. 13/6), County Veszprém (KALICZ 1968, Taf. X/6).

⁹⁴ KULCSÁR 2009, 144–148, Fig. 31, Fig. 32, 325: Fig. 63, 326.

⁹⁵ VOLLMANN 2005, 46, Taf. 5.

⁹⁶ Transdanubia: E.g. Budapest-Aranyhegyi road (KALICZ-SCHREIBER 1994, 51: Abb. 6/7,11), Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 33: Abb. 5/11). Eastern Hungary: e.g. Hódmezővásárhely-Barcirt (KULCSÁR 1997, 48: VIII. tábla/3, although not entirely identical shape), Kál-Legelő III (SZABÓ-KULCSÁR 2000, 33: 3. kép/5), Tiszakürt-Homoki-szőlő (CSÁNYI 1996, 72: XV. tábla/16).

⁹⁷ A formal variant with wider bottom was more preferred in southern Transdanubia: e.g. Szava (ECSEDY 1979, 123: Taf. IV/5, etc.).

II.B.2.3.2. Medium-sized barrel-shaped pot with vertical/conical neck (n=5)

This barrel-shaped pot type has low, almost vertical or slightly conical neck, barrel-shaped, elongated body, slightly everted rim and protruding, usually thickened out lip. The border of the neck and body is sometimes emphasized by a shallow groove. At least two wide, protruding knobs of triangular cross-section and semi-oval shape from top view are placed on the edge of the rim. The exterior surface of the area between the rim and the upper body part is burnished, while the lower parts are usually brushed, rarely combed; the interior surface is smoothed or burnished. This type corresponds to Kulcsár's MKČ XIII/3 type and resembles SV XIV/14 and XIV/15 types.⁹⁸ In Vollmann's typology, it matches the Becher S3 A2 shape.⁹⁹

Representatives of this vessel type occurs in the material of both the Felsőkincses-Pokolkút (*Fig. 4/4, Fig. 6/1*) and the Székesfehérvár-Kiskecskemét sites (*Fig. 12/1,3, Fig. 13/1*). Vessels of the same type have been found primarily on the western distribution area of the Makó–Kosihy–Čaka pottery tradition.¹⁰⁰ They are rarely encountered on Somogyvár–Vinkovci sites,¹⁰¹ where pots with different morphological proportions (e.g. broader bottom) and rim shapes are more common.¹⁰²

II.B.3. Large wide-necked vessels (30 cm < h)

II.B.3.1. Large tripartite jars (h/dmax cannot be determined) (n=9) (*Fig. 5/2–5, Fig. 7/3–5, Fig. 12/5–6*)

The morphological classification of the large-sized vessels is problematic, as they have preserved in a very fragmentary state in both discussed assemblages. The identified large wide-necked vessels are characterized by tripartite shape, low, almost curved conical neck, more or less everted rim, and protruding and/or thickened out lip. The transition between their neck and body part is either smooth or emphasized by a shallow groove. Alike the medium-sized barrel-shaped pots, protruding knobs of triangular cross-section and semi-oval shape from top view are often placed on the edge of their rim. Their exterior surface is burnished on the rim and neck parts, and either brushed or splashed with a clay paste (smeared barbotine) on the body parts; the interiors are usually burnished.

Large-sized wide-necked jars are present among both the Felsőkincses-Pokolkút (*Fig. 5/2–5, Fig. 7/3–5*) and the Székesfehérvár-Kiskecskemét (*Fig. 12/5–6*) finds, but vessel parts with greater morphological value have been preserved only in the first case. Since the shapes cannot be precisely determined, the vessels can only fit into broad categories both in Kulcsár's typology (MKČ XI–XIII and SV XIV types)¹⁰³ and in Vollmann's classification system (Becher or Tasse, depending on the height of the vessel).¹⁰⁴ Large-sized wide-necked vessels having low neck, protruding and thickened out rim, as well as knobs on the lip (II.B.3.1.v1) (*Fig. 5/3–5*) are known primarily from the Transdanubian area of the Makó–Kosihy–Čaka pottery tradition,¹⁰⁵ but they can be found on some sites characterized by the Somogyvár–Vinkovci tradition too.¹⁰⁶ One specimen with remnant of the upper part of a handle on its neck (II.B.3.1.v2) (*Fig. 5/2*) corresponds to Kulcsár's MKČ XI/4 or XIV/3c types and Somogyvár–Vinkovci X/12, X/13 or XI/3 types (depending on the number of handles).¹⁰⁷ This rare type, although of medium size, is known from Somogyvár–Vinkovci assemblages in southern Transdanubia,¹⁰⁸ and also from Makó–Kosihy–Čaka sites in both north-eastern Transdanubia and east of the Danube.¹⁰⁹

⁹⁸ KULCSÁR 2009, 152–154, Fig. 34, 332–334, Fig. 66.

⁹⁹ VOLLMANN 2005, 46, Taf. 5.

¹⁰⁰ E.g. Bajna (HORVÁTH–H. KELEMEN–TORMA 1979, 382: 9. tábla/12), Budapest-Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 55: Abb. 10/2 (with more funnel-shaped neck)), Dabas, site no. 84 (PATAY 2018, 34: 3. tábla/6), Kamenín (NEVIZÁNSKY 2001, 34: Tab. IV/1,4,9,10), Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 32: Abb. 4/13, Abb. 5/1,2).

¹⁰¹ E.g. Somogyvár-Kupavárhegy (KULCSÁR 2009, 480: Pl. 8/12, but it has larger size and less elongated body).

¹⁰² KULCSÁR 2009, Figs. 63–66 (Types XI–XIV).

¹⁰³ KULCSÁR 2009, 147–154, Figs. 32–34, 329–334, Figs. 65–66.

¹⁰⁴ VOLLMANN 2005, 43, 45–46, Taf. 4–5.

¹⁰⁵ E.g. Balatonkenese (PATAY 2002, 51: 3. ábra/1, 55: 7. ábra/1), Bánov (VLADÁR 1966, 282: Abb. 11/4), Budaörs-Airfield (SCHREIBER 1972, 154: 1. kép/12), Budapest-Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 49: Abb. 4/10–11), Čaka (VLADÁR 1966, 286: Abb. 14/4,7), Űllő, site no. 5 (KÓVÁRI–PATAY 2005, 109: Fig. 27/2–3, 118: Fig. 36/10, etc.), Veresegyház, site no. 37/2 (DINNYÉS et al. 1993, 13. tábla/17).

¹⁰⁶ E.g. Somogyvár-Kupavárhegy (KULCSÁR 2009, 480: Pl. 8/12), Szava (ECSÉDY 1979, 120: Taf. I/9, etc.).

¹⁰⁷ KULCSÁR 2009, 148: Fig. 32, 149, 325: Fig. 63, 327.

¹⁰⁸ Pécs-Nagyárpád (BÁNDI 1981, Taf. 1/5, Taf. 4/6, with one handle: Taf. 5/2,3, without dimensions).

¹⁰⁹ E.g. Carei-Bobald (NÉMETI–DANI 2001, 97: 3. kép), Domony (KALICZ 1968, Taf. V/6), Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 34: Abb. 6/9).

*Potting traditions at the two sites: similarities and differences***Morpho-stylistic diversity**

The currently available data on the morpho-stylistic traditions in the ceramic material of the two sites shows that, regarding the main functional-morphometric vessel types, there are a number of shared elements (bowls, mugs, pots, large jars), although not all main types have been found in both assemblages (interior decorated bowls, jugs and amphorae are known only from Felsőkincses). If more morphological and decorative details (e.g. rim form, body curvature) are taken into account, the morpho-stylistic differences become more significant even within the shared main types. Of the 16 morpho-stylistic vessel types which have been distinguished in the material of the two assemblages (see above), only two occur in both sites (I.A.1.2, II.B.2.3.2), while their majority are known from one or the other site only (11 types (only Felsőkincses) vs. 3 types (only Székesfehérvár)) (Figs. 14–15). The large quantitative difference in the number of types indicates a strong correlation with the number of finds preserved from the two sites (34 vs. 13 vessels) (Fig. 16). Although the current picture that emerges from the comparison is certainly biased by several factors (e.g. different sampling methods, different preservation), it is clearly noticeable that, beside marked morpho-stylistic differences, similarities can be detected between the discussed assemblages.

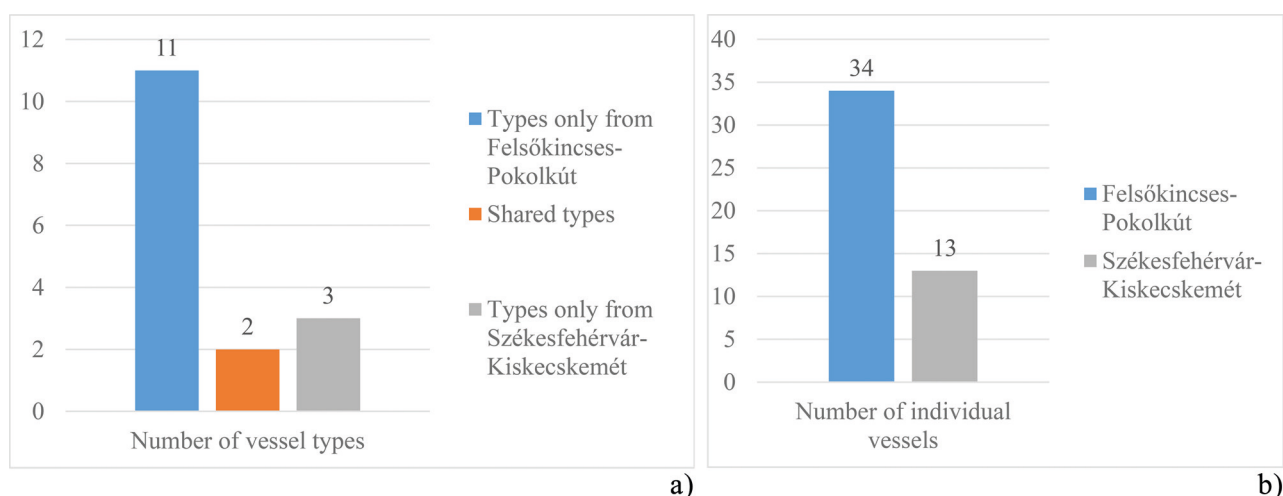

Fig. 16.

Number of vessel types (a) and individual vessels (b) at the two sites.

When looking at the distribution of the analogies of the identified morpho-stylistic vessel types, a complex pattern can be revealed¹¹⁰ (Fig. 14–15). Considering the Felsőkincses-Pokolkút assemblage, there are a number of vessel types (n=6) in the material that have parallels in the Makó–Kosihy–Čaka pottery tradition and are absent or very rare in the Somogyvár–Vinkovci pottery style distribution area. These include Makó–Kosihy–Čaka types that are known only from northern Transdanubian assemblages (II.B.1.2: small mug type; II.B.2.3.2: medium-sized pot type, II.B.3.1 (v1): large tripartite jar type with thickened out rim), but also some that occur both east of the Danube (I.A.1.1: monopartite medium-sized bowl type; II.B.2.1, II.B.2.3.1: medium-sized pot types). Furthermore, the assemblage contains several types (n=5) that can be found in the morpho-stylistic repertoires of both the Makó–Kosihy–Čaka and Somogyvár–Vinkovci pottery traditions either both east and west of the Danube (I.A.1.4: tripartite medium-sized bowl type; II.A.3.1: large amphorae; II.B.3.1 (v2): large tripartite jar type with handle on the neck) or only in Transdanubia (I.A.1.1: interior decorated bowl with decoration design pointing to northern Transdanubia; I.A.1.3: bipartite medium-sized bowl type). Finally,

¹¹⁰ The complete survey of parallels is well beyond the scope of this article. The aim was only to get a general idea of the distribution of the pottery types identified in the two assemblages in relation with the distribution areas of the major Early Bronze Age pottery styles in the Carpathian Basin. As the dataset is incomplete, a cartographic visualisation of the vessel types' distributions and of the possible relationships of the two sites are omitted here.

some types ($n=2$) that are considered typical of Somogyvár–Vinkovci pottery style and appear mainly (although not exclusively) on southern and western Transdanubian sites of the Somogyvár–Vinkovci tradition (II.A.1.1: small jug type, II.A.2.1: medium-sized jug type) are also present among the Felsőkinccses finds.

As far as the smaller Székesfehérvár–Kisbágyó assemblage is concerned, it contains, similarly to the Felsőkinccses material, types that are rather specific to Makó–Kosihy–Čaka style and absent or rare in Somogyvár–Vinkovci pottery tradition ($n=3$) and types that occur in both traditions ($n=2$) (I.A.2.1: large tripartite bowl type; II.B.1.1: small mug type). Among the identified Makó–Kosihy–Čaka types, some are more typical of the (northern) Transdanubian region (II.B.2.2, II.B.2.3.2: medium-sized pot types), others have a wider distribution (I.A.1.2: monopartite medium-sized bowl type). Types specific only to the Somogyvár–Vinkovci style are missing from the surviving material.

Comparing the morpho-stylistic characteristics of the two assemblages, it can be seen that, although they share only a few common vessel types, in both cases the majority of the identified types appears in the distribution area of the Makó–Kosihy–Čaka pottery style (North Transdanubia, Slovakia and Eastern Hungary) (Felsőkinccses: 85%, Székesfehérvár: 100%), while only a smaller number of them occurs in the distribution area of the Somogyvár–Vinkovci pottery tradition (southern and western Transdanubia) (Felsőkinccses: 54 %, Székesfehérvár: 40%). Types that are considered characteristic of the Makó–Kosihy–Čaka style are known from both sites, but types that are regarded as specific Somogyvár–Vinkovci features are only known from the Felsőkinccses assemblage (although it is possible that they were present at the Székesfehérvár site too). Overall, the pottery traditions of the two communities, in terms of formal-decorative features, show the closest relationship with some sites in northern Transdanubia and southern Slovakia, where similar types are known in highly comparable combinations.¹¹¹

Technological characteristics

Fabrics

The fabric characterization was carried out exclusively at the macroscopic level on fresh fracture surfaces by using a 2–4x magnifying glass. Fabrics were defined on the basis of a rough estimate of the size, frequency and types of non-plastic inclusions observed in the clay material, following the standard categories of the PCRG.¹¹² On the basis of the frequency of different size categories of the non-plastic inclusions, a large range of fabrics can be determined in both assemblages (*Fig. 17*). It must be noted, however, that this great variation was most likely given less importance by potters of prehistoric times who might have viewed fabrics of slightly different properties as being the same recipe.¹¹³ These fabric groups are preliminary, serving more as a basis for comparison, and would certainly be refined by means of a future petrographic examination.

Of the 16 fabric types distinguished in the material of the two assemblages, 15 can be found in the Felsőkinccses and 5 in the Székesfehérvár assemblages, including 4 fabrics, which occur on both sites (*Fig. 18*). Regarding the types of non-plastic inclusions, all vessels from both sites have various amounts of quartz inclusions in their clay matrix (from very fine to very coarse sand and crushed pebbles). Although without petrography, it is not always possible to determine whether the quartz was naturally present in the raw material or was added intentionally by the potter as a tempering agent,¹¹⁴ the uneven distribution of the inclusions in the matrix often indicates the latter case. The basic clay matrix usually contains various amount of muscovite too suggesting that in most cases the original raw material could have originated from muscovite-rich clay sources. Grog was observed only in one vessel (in a large amphora at Felsőkinccses (no. 18)) indicating that tempering with crushed ceramics was not a common practice in neither communities.¹¹⁵ In case of the Felsőkinccses site, the dominance of quartz-tempered fabrics can

¹¹¹ Budapest–Aranyhegyi road (Mocsáros) (KALICZ-SCHREIBER 1994, 47–57: Abb. 2–12), Kamenín (NEVIZÁNSKY 2001, 33: Tab. III/2), sites from the vicinity of Süttő (FEJÉR 2022, 50–56: Pl. I–VII), Táp-Borbapuszta (FIGLER 1994, 32–34: Abb. 4–6).

¹¹² PREHISTORIC CERAMIC RESEARCH GROUP 2010, 25–26, 48–49, Appendix 3.

¹¹³ RYE 1981, 27–28.

¹¹⁴ KREITER 2007, 45.

¹¹⁵ The published data available on fabric types and tempering agents are limited for both Makó–Kosihy–Čaka and Somogyvár–Vinkovci ceramic assemblages. According to Gabriella Kulcsár's comprehensive study, both Makó–Kosihy–Čaka and Somogyvár–Vinkovci style vessels were usually tempered by sand, mica and crushed pebbles, but in case of Makó–Kosihy–Čaka finds crushed pottery can also be observed occasionally (KULCSÁR 2009, 90, 276). Tempering with grog was evidenced in a number of Makó–Kosihy–Čaka assemblages: e.g. at Üllő (KREITER 2007, 67–71), Kakucs-Turján mögött (STANIUK et al. 2022, 6, 8–9, 10), sites around Süttő (FEJÉR 2022, 45). In case of some Somogyvár sites, Attila Kreiter also observed the presence of crushed pottery in the raw material (KREITER 2007, 71–79).

be explained by the local geology, since the site is situated in the eastern part of the Bakony Mountains, a similar practice at the lowland Székesfehérvár site, however, needs more explanation. The uneven distribution of the non-plastic inclusions in the clay pastes, often observed especially at the Felsőkincses site, shows that potters did not put much effort into this early stage of the manufacturing process.

<i>Fabric type</i>	<i>Fabric details</i>
1a	Qvcom(VFFvcom+Msp)+MUcom
1b	Qvcom(VFFvcom+Msp+Cr)+MUmod
2a	Qmod(VFFmod+Msp+Cr(+VCr))+MUmod
2b	Qmod(VFFcom+Msp+Cr)+MUmod
3	Qcom(VFFcom+Mmod)+MUcom
4a	Qcom(VFFcom+Mmod+Cr)+MUmod
4bGR	Qmod(VFFcom+Mmod+Cr+VCr)+GR+MUcom
4b	Qmod(VFFcom+Mmod+Cr+VCr)+MUcom
5a	Qmod(VFFmod+Mmod+Csp(+VCr))+MUsp
5b	Qcom(VFFcom+Mmod+Csp(+VCr))+MUcom
5c	Qcom(VFFcom+Mcom+Csp)+MUmod
6	Qcom(VFFmod+Mmod+Cmod)+MUsp
7	Qcom(VFFmod+Mcom+Cmod+VCsp)
8	Qvcom(VFFvcom+Mcom+Cmod)
9	Qab(VFFab+Mcom+Cmod+VCr)
10	Qvcom(Mcom+Ccom)

Fig. 17.

Fabric types identified in the material of the two sites.

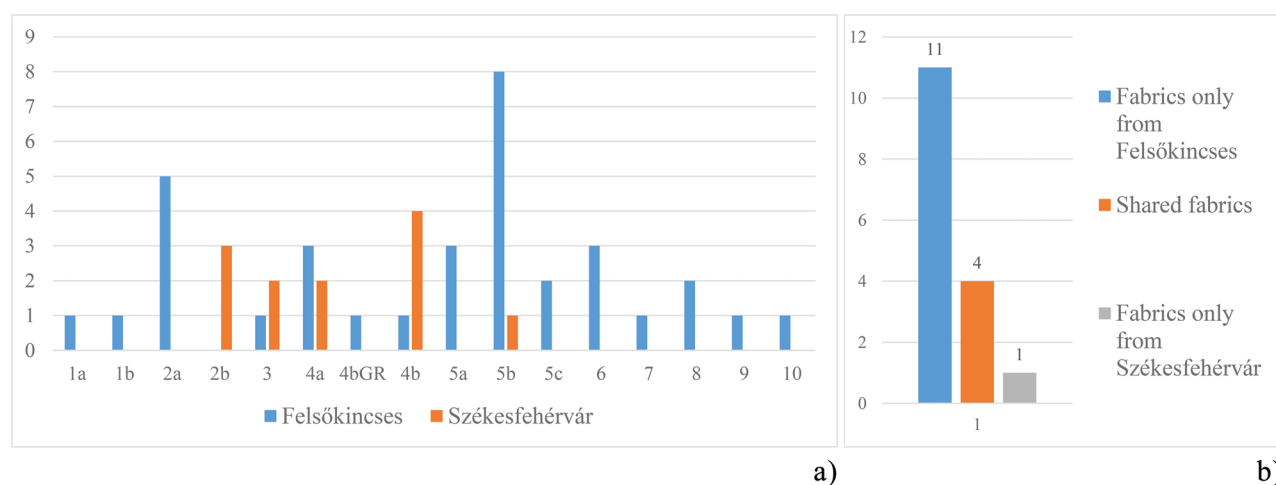

Fig. 18.

a) Frequencies of various fabric types in the two assemblages; b) number of shared and distinct fabric types.

Building techniques

As regards the shaping of the vessels, generally they can be considered as the products of less experienced potters at both sites. The majority of the vessels shows several irregularities in their shape and decoration, which suggests that their makers had only intermediate skills.¹¹⁶ These include slight to significant wall thickness differences in case of almost all vessel types on both sites, various degrees of rim and body profile asymmetry from front and top view, unevenly shaped exterior and interior surfaces, poorly executed incised or applied decoration.

In terms of the shaping methods, a number of common features can be observed in the two assemblages. Based on the repetitive irregularities observed in the wall thickness and cracks noticed in the fracture surfaces, the majority of the vessels was built by joining separate building units of 2.5-7.5 cm wide. The width of the building units shows correlations with the type of the vessel, but can also differ from site to site. At Felsőkincses, the small mugs and the medium-sized bowls were made of 2.5-3.5 cm elements, the interior decorated bowl and the medium-sized pots of 3.5-4.5 cm units, while the large jars and amphorae of 6-7.5 cm pieces. At Székesfehérvár the medium-sized bowls were built of elements of similar width, however, the medium-sized pots and large jars were often made of narrower (2.5-3.5 cm) units, suggesting that potters at Székesfehérvár practiced a different tradition in case of these larger vessel types compared to their peers from Felsőkincses. Although throughout the description part of the paper, the neutral term 'building element' is used to describe building methods, the evidence suggests that the majority of the vessels on both sites were shaped by using the coiling technique.¹¹⁷ Similar traditions can be observed in the two assemblages regarding the way of joining together the coils by oblique overlap, and, e.g., in the way the thickened rim of several vessels was formed by adhering a separate thin clay coil to the upper part of the neck either from the inside or the outside (e.g. *Fig. 3/2*, *Fig. 11/3*). Slab building technique can be evidenced with more or less certainty only in the case of a large amphora (*Fig. 7/2*) in the Felsőkincses assemblage.¹¹⁸

Surface treatments

The surface finish techniques observed in the material of the two sites broadly corresponds to the observations made on other Makó–Kosihy–Čaka and Somogyvár–Vinkovci sites.¹¹⁹ The methods applied by the potters depended on what kind of vessel, which vessel part and which surface (exterior or interior) was treated. As only a few common types and often different parts of the vessels have survived, which were not necessarily treated in similar ways, only a rough comparison can be made between the two assemblages.

Similar surface treatment techniques can be observed on both sites, both in terms of external and internal surfaces, but with greater variation in case of the Felsőkincses assemblage (*Fig. 19*). The only notable difference is the presence of combed treatment in the Székesfehérvár material and its absence at Felsőkincses, although the latter may be purely coincidental. As for the basic morphometric vessel types, the bowls are treated in a similar way at both sites: they are mostly burnished (to varying degrees) or smoothed both inside and outside. The jugs, known only from Felsőkincses, are characterized by smoothing on both their exterior and interior, with some burnished exceptions. As regards the small mugs, the medium-sized pots and the large jars, their exterior surfaces show greater diversity in the applied treatment techniques in both assemblages, compared to their interiors which are mostly burnished or sometimes smoothed (to varying degrees) over the entire surface. On their exterior, the different parts of these vessel types are often treated with different techniques: the rim-neck part is usually burnished or smoothed, while the rest of the body is brushed, splashed with a clay paste (smeared barbotine) or combed.

¹¹⁶ For possible identification of the works of potters of different skill levels, see GUCSI–SZABÓ 2018, 223–224.

¹¹⁷ For the problems and different opinions on the various building techniques used in Late Copper Age and Early Bronze Age pottery traditions, see GUCSI 2021, 56, 60, 62.

¹¹⁸ According to Attila Kreiter, slab building technique was the most frequent building method among the Makó–Kosihy–Čaka and Somogyvár–Vinkovci style large storage vessels which he examined (KREITER 2007, 119–120, 192: Table 22b). The assemblages discussed here show a different picture.

¹¹⁹ KULCSÁR 2009, 90–91, 276; FEJÉR 2022, 45, etc.

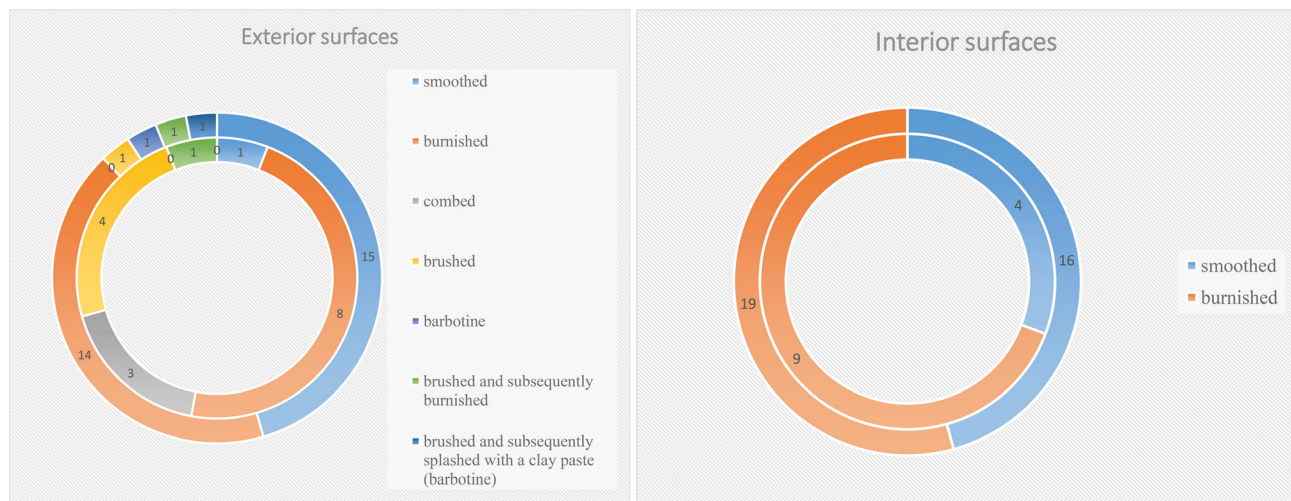

Fig. 19.

Frequencies of various exterior and interior surface treatment techniques in the two assemblages (outer circle: Felsőkincses-Pokolkút, inner circle: Székesfehérvár-Kiskecskemét).

Firing conditions

The firing conditions of the vessels have been determined based on the inner structure of their section surfaces, as well as their exterior and interior surface colours. In many cases, only some fragmented parts of the objects have been preserved and it is in question whether the observations made on these fragments can be considered valid for the whole vessels, especially for large-sized vessels, which could have been exposed to variable conditions during and after the firing process.

Based on the number, thickness and colours of the discrete zones observed on the section surfaces, there is a great variability in the firing patterns at both sites (Fig. 20). Of the 27 firing patterns distinguished in the material, 21 can be found in the Felsőkincses and 10 in the Székesfehérvár assemblages, including 4 patterns that occur on both sites (Fig. 21). The majority of the vessels show diverse firing patterns, and there are only a few firing types that recurs in the assemblages (e.g. 3RRR, MROR). This great variation is basically not related to vessel types in either assemblages. At Felsőkincses, almost all specimens of jars, pots and bowls were fired differently, similarly to the jars and bowls at Székesfehérvár. A more or less uniform firing tradition can only be observed in case of the jugs at Felsőkincses and the pots at Székesfehérvár (3RRR for the former, four-layered pattern with reduced exterior and interior for the latter).

This high variability of firing patterns at both sites can probably be explained by the low skills of the potters and such conditions where control over the firing process could only be partially achieved, which is typical to open firing (bonfire, pit fire).¹²⁰ On the other hand, in some cases where the section surface has a uniform structure of four to five layers, indicating several successive reducing and oxidizing firing phases, it is plausible to assume that the potters were able to regulate the fire quite well (see e.g. in case of the recurring MROR pattern). At the same time, it is also important to note that some of this great variation in surface colours and section patterns (e.g. the irregular patterns, IRv1–9) might have been the result of activities affected the vessels at later stages of their lifecycle, e.g. during use (cooking/heating) or discard (rubbish burning).

¹²⁰ RYE 1981, 25, 98; MICHELAKI 2006, 98–99; STANIUK 2020, 309, 310. For a different opinion, see ROUX 2019, 207–208.

Firing type	Firing conditions
2MRv1	two-layered: mixed E (thin to less thick)–reduced I (thick)
2MRv2	two-layered: mixed E (thin to thick)–reduced I (thick)
2RR	two-layered: reduced E (thin)–reduced I (thick)
3MRM	three-layered sandwich: mixed E (thin)–reduced C (thick)–mixed I (thin)
3MRR	three-layered sandwich: mixed E (thin)–reduced C (thick)–reduced I (thin)
3OOR	three-layered sandwich: oxidized E (thin)–oxidized C (thick)–reduced I (thin)
3ORO	three-layered sandwich: oxidized E (thin)–reduced C (thick)–oxidized I (thin)
3ROR	three-layered sandwich: reduced E (variable thickness)–oxidized C (thick)–reduced I (variable thickness)
3RRM	three-layered sandwich: reduced E (thin)–reduced C (thick)–mixed I (thin)
3RROv1	three-layered sandwich: reduced E (thin)–reduced C (thick)–oxidized I (thin)
3RROv2	three-layered sandwich: reduced E (less thick)–reduced C (thick)–oxidized I (thick)
3RRR	three-layered sandwich: reduced E (thin)–reduced C (thick)–reduced I (thin)
3RRRv2	three-layered sandwich: reduced E (very thin)–reduced C (thick)–reduced I (very thin)
4MROR	four-layered sandwich: mixed E (thin)–reduced C (thick)–oxidized I2 (thin)–reduced I (very thin)
4OROR	four-layered sandwich: oxidized E (thin)–reduced C (thick)–oxidized I2 (thin)–reduced I (very thin)
4ORRR	four-layered sandwich: reduced E (very thin)–oxidized E2 (thin)–reduced C (thick)–reduced I (thin)
4RRRR	four-layered sandwich: reduced E (very thin)–reduced C (thick)–reduced I2 (thin)–reduced I (very thin)
5ROROR	five-layered sandwich: reduced E (very thin)–oxidized E2 (thin)–reduced C (thick)–oxidized I2 (thin)–reduced I (very thin)
IRv1	irregular: completely reduced/two-layered sandwich (red-red)
IRv5	irregular: one/three/four/five-layered sandwich ([red]-[ox]-red-[ox]-[red])
IRv7	irregular: three-/four-layered sandwich (mix-[ox]-red-[mix])
IRv8	irregular: three-/four-layered sandwich (mix-[ox]-red-red)
IRv9	irregular: three-/four-layered sandwich (mix-red-[ox]-red)
IRv4	irregular: three/four/five-layered sandwich (red-ox-red-[ox]-red)
IRv3	irregular: three/five-layered sandwich (red-[ox]-red/ox-[ox]-red)
IRv2	irregular: four/five-layered sandwich (red-ox-red-[ox]-mix)
IRv6	irregular: four/five-layered sandwich (red-[ox]-red-ox-red)

Fig. 20.
Firing types identified in the material of the two sites.

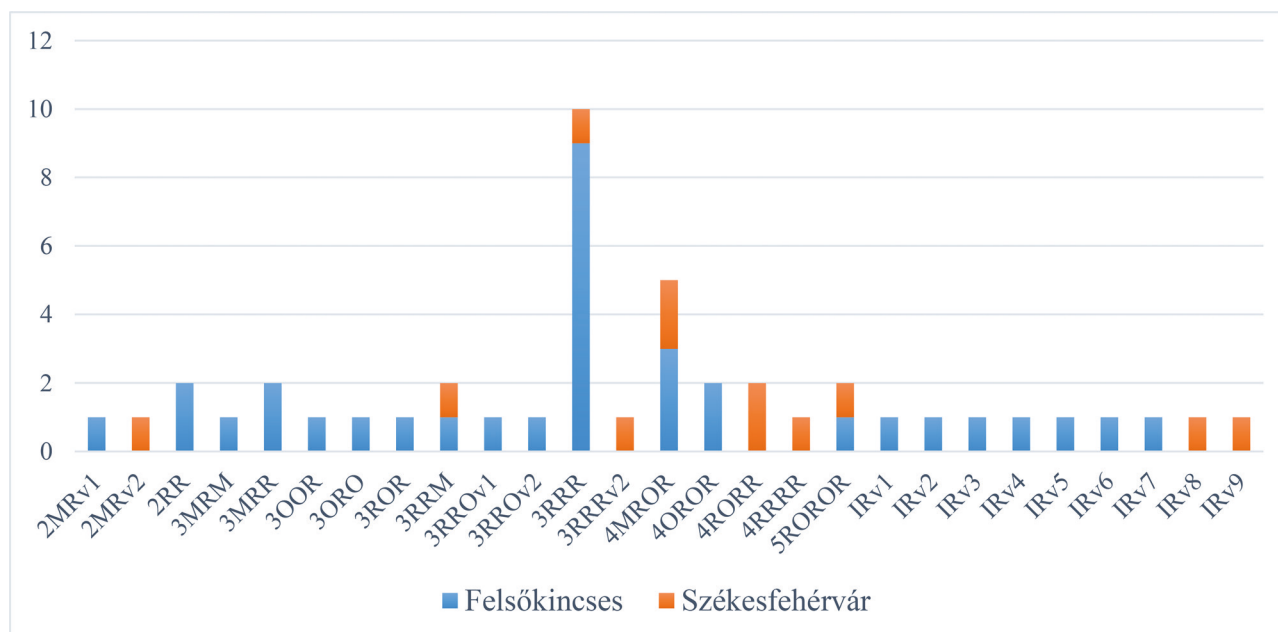

Fig. 21.
Frequencies of various firing types in the two assemblages.

Lithics

Lithic finds can be found only in the Felsőkincses-Pokolkút assemblage; therefore, comparison is not possible in this case. The two chipped stone tools are made of radiolarite that originated from raw material sources in the Bakony Mountains. Similar finds are known only from a very few sites from the distribution areas of the Makó–Kosihy–Čaka¹²¹ and Somogyvár–Vinkovci¹²² pottery styles.

Material culture: distinct or shared traditions?

Since Gábor Bándi's publication, the archaeological material of the Felsőkincses-Pokolkút ('Iszkaszentgyörgy') and Székesfehérvár-Kiskecskemét ('Székesfehérvár-Zámolyi road') sites have been classified and interpreted in various ways. Bándi considered the Felsőkincses assemblage as belonging to the Somogyvár–Vinkovci archaeological culture, while the Székesfehérvár assemblage as typical material of the Makó–Kosihy–Čaka culture.¹²³ On the basis of the observed differences in the material of the two sites, he supposed that the boundary line between the two large (partially contemporaneous) cultural units could have been drawn along the course of the Sárvíz river just between these sites (Felsőkincses is situated on the right side, while the Székesfehérvár site is on the left side of the river). Later Gabriella Kulcsár also assumed the strong influence of the Somogyvár–Vinkovci pottery tradition in case of the Felsőkincses finds, mainly on the basis of the small tripartite jug type, but she noted that some vessels, such as the interior decorated bowl, have the closest parallels on northern Transdanubian sites of the Makó–Kosihy–Čaka culture. She considered the site as belonging to a group of Transdanubian sites north of the Lake Balaton whose cultural classification is uncertain.¹²⁴ More recently, both sites have been listed in the corpus of Early Bronze Age sites with Makó–Kosihy–Čaka pottery style, noting that they share more similarities than

¹²¹ Csongrád-Sertéstelep (TÓTH 2001, 156: 19. kép/3, Mecsek radiolarite), Hódmezővásárhely-Barci-rét (KULCSÁR 1997, 47: Pl. VII/7, Mecsek radiolarite), Iváncsa-Lapos (KESZI 2021, 506: 167a_0016, 553: 228A_0052, from EBA features), Süttő-Sáncföldek (FEJÉR 2022, 43).

¹²² Balatonőszöd-Temetői-dűlő (HORVÁTH 2010, 278, from a feature probably belonged to the Early Bronze Age period of the settlement, Szentgál radiolarite), Börzönce (BONDÁR 1996a, Pl. 181/436,437).

¹²³ BÁNDI 1982, 166.

¹²⁴ KULCSÁR 1999, 119, 123, 124.

differences in their pottery traditions,¹²⁵ although their whole material has not been systematically compared. As for the Felsőkinccses assemblage, it has been assigned to the late period of the Makó–Kosihy–Čaka pottery style on the basis of the careless decoration of the interior decorated bowl, but the intense cultural impacts of the Somogyvár–Vinkovci style have also been emphasized.¹²⁶

Based on the detailed description of the finds above, we can refine the picture drawn by previous research on the relationship between the two communities once lived on the Felsőkinccses-Pokolkút and Székesfehérvár-Kiskecskemét sites. The comparison of the assemblages has revealed a number of similarities in their material culture, and in particular in their potting traditions. Several common practices can be evidenced in the various stages of the manufacturing process, such as the way of tempering the raw material (quartz-tempered fabrics, absence of grog), some shaping techniques (e.g. using similar coil sizes in case of some vessel types; shaping the thickened rim parts from separate coils, etc.), most of the used surface treatment methods, and some firing procedures (e.g. MROR firing type). Besides commonalities, however, several differences can also be noticed in the production process (e.g. different width of coils used for the medium-sized pots; combing in the Székesfehérvár assemblage). Since neither assemblages can be considered closed and complete, it cannot be decided in each case with certainty whether these differences reflect distinct manufacturing traditions followed by the two communities, or whether they can be explained by the different size and complexity of the assemblages and the different taphonomic processes that affected them. As there is little comparative data available from other sites on the technological characteristics of Makó–Kosihy–Čaka and Somogyvár–Vinkovci style ceramic vessels,¹²⁷ it is difficult to determine whether the manufacturing practices observed at the two sites were part of wider cultural trends or were specific to the sites or to particular potters. From a technological point of view, it is currently not possible to separate the two sites along traditional cultural-historical categories. The great variation of practices observed in some stages of the manufacturing process (e.g. in fabric and firing types), together with common traces of low-quality workmanship (e.g. in vessel building, decoration, firing), suggest that there were no generally accepted norms in the communities for all steps of the pottery-making process, and the production was most likely household-based.

As far as the morpho-stylistic features of the ceramic vessels are concerned, similarities and differences can also be outlined between the two assemblages. Although they share only a few common vessel types (*Figs. 14–15*), the morpho-stylistic repertoires of both assemblages have strong ties with the Makó–Kosihy–Čaka pottery tradition, nevertheless, a smaller number of types can also be found in the Somogyvár–Vinkovci tradition. Characteristic Makó–Kosihy–Čaka style vessels were recovered from both sites, but the Felsőkinccses assemblage contains some vessels (small and medium-sized jugs) which are usually considered as typical Somogyvár–Vinkovci types. In general, the formal-decorative features reveal widespread connections in both cases from eastern Hungary via southern Transdanubia to Slovakia, although they show the closest relationships with some sites in northern Transdanubia and southern Slovakia. As regards the reasons for the presence of some Somogyvár–Vinkovci style vessels in the Felsőkinccses assemblage, one can only speculate in the absence of proper knowledge about the original archaeological context. From a technological point of view (e.g. fabric type, surface treatment), the jugs do not differ from other vessel types in the assemblage, which makes their local production more likely. The re-evaluation of the finds shows that the material culture of both communities exhibit great variability, at least regarding the potting traditions, and it can be misleading to assign them to separate cultural units only on the basis of the presence of some selected 'diagnostic' vessel types.¹²⁸

¹²⁵ KULCSÁR 2009, 39: fig. 5, 41–42, 193: no. 134, 205: no. 254.

¹²⁶ KULCSÁR 2009, 42, 139–140.

¹²⁷ KREITER 2007, 67–79; KULCSÁR 2009, 90–91, 276.

¹²⁸ Similar situations have been noticed in northern and western Transdanubia, where Makó–Kosihy–Čaka and Somogyvár–Vinkovci style vessels were often found together on neighbouring sites or even on the same site, which makes their cultural attribution in the traditional culture-historical sense quite challenging. See e.g. FIGLER 1994; KULCSÁR 2009, 38, 41–42, 45.

THE ARCHAEOLOGICAL LANDSCAPE OF THE NORTHERN MEZŐFÖLD AREA IN THE FIRST HALF OF THE EARLY BRONZE AGE

The two sites discussed in this paper are situated only 12 km apart from each other and both are traditionally dated to the first half of the Early Bronze Age. They are located at the junction of Bakony Mountains and the Mezőföld region: Felsőkincses-Pokolkút lies among the low eastern foothills of the Bakony, while Székesfehérvár-Kiskecskemét was most likely located on an elevation at the edge of the Sárrét plain.

When mapping the sites from the EBA 1-2a periods known in the archaeological literature from this northern Mezőföld region, it is clearly visible that the area lying between Lake Balaton on the west, the Danube on the east, the southern foothills of the Transdanubian mountains on the north and the southern border of today Fejér county is a terra incognita in this period (Fig. 22).¹²⁹ The small number of EBA 1-2a sites from this region is striking compared to the high density of settlements known from other parts of Transdanubia (e.g. Somogy, Veszprém or Komárom-Esztergom counties).¹³⁰ This relative 'emptiness' in the EBA 1-2a periods can be explained in several ways. On the one hand, this situation may just reflect the current state of research and be related to the lack of extensive systematic field surveys in the region, which have usually increased significantly the quantity of sites in other neighbouring counties. On the other hand, the absence of archaeological sites in some parts of the area may indeed indicate its uninhabited nature, as for example in the case of the Sárrét area between Lake Balaton and Székesfehérvár, which was still a waterlogged, marshy landscape in the 19th century and, according to paleoenvironmental research,¹³¹ was most likely so in prehistoric times.

The majority of the sites dated to EBA1-2a in the region have no secure archaeological context. With the exception of two sites where authentic excavations were carried out recently,¹³² they are represented either by stray finds that have long since been deposited in museums collections¹³³ or by surface material collected during field surveys.¹³⁴ Of the 11 sites listed on the map, three can be proved to have been settlements, while we have firm mortuary evidence only in one case.

Our knowledge of the temporal correlation of these Early Bronze Age sites with each other and with sites of the Late Copper Age period known from the area is rather incomplete. All the sites indicated on the map have been linked to the early phase of the Early Bronze Age exclusively on typological grounds: mostly on the basis of ceramic finds reflecting the Makó-Kosihy-Čaka and/or Somogyvár-Vinkovci pottery traditions, and occasionally of some metal objects¹³⁵ (Fajsz- and Kömlőd-type bronze shaft-hole axes) characteristic of this era.¹³⁶ No absolute chronological data are available for any of the sites,¹³⁷ therefore, at present, it is not possible to determine which were inhabited simultaneously and which belonged to temporally distinct communities.

¹²⁹ With the exception of the eastern edge of Veszprém county, the map does not depict any sites outside of the borders of Fejér county. The Hungarian Topographic Survey listed several additional sites from the western part of the Sárrét area dated to the EBA in the 1960's (ÉRI et al. 1969, Map 2); however, as their finds have not been published, their chronological identification could not be verified. Only those sites have been placed on the map which are listed in KULCSÁR 2009 or some later publications.

¹³⁰ KULCSÁR 2009, 39: Fig. 5, 254: Fig. 42; FEJÉR 2022, 40: Fig. 3. The absence of sites is also visible on Nándor Kalicz's map (KALICZ 1968, 62: Abb. 3).

¹³¹ SÜMEGI-GULYÁS-PERSAITS 2008, 30.

¹³² Balatonkenese-7 Kapuvári street (Sirály Ktsz) (ÉRI et al. 1969, 50, 296: 6. tábla/4,12,14,17; PATAY 2002; KULCSÁR 2009, 180, no. 12), Iváncsa-Lapos (KESZI 2021).

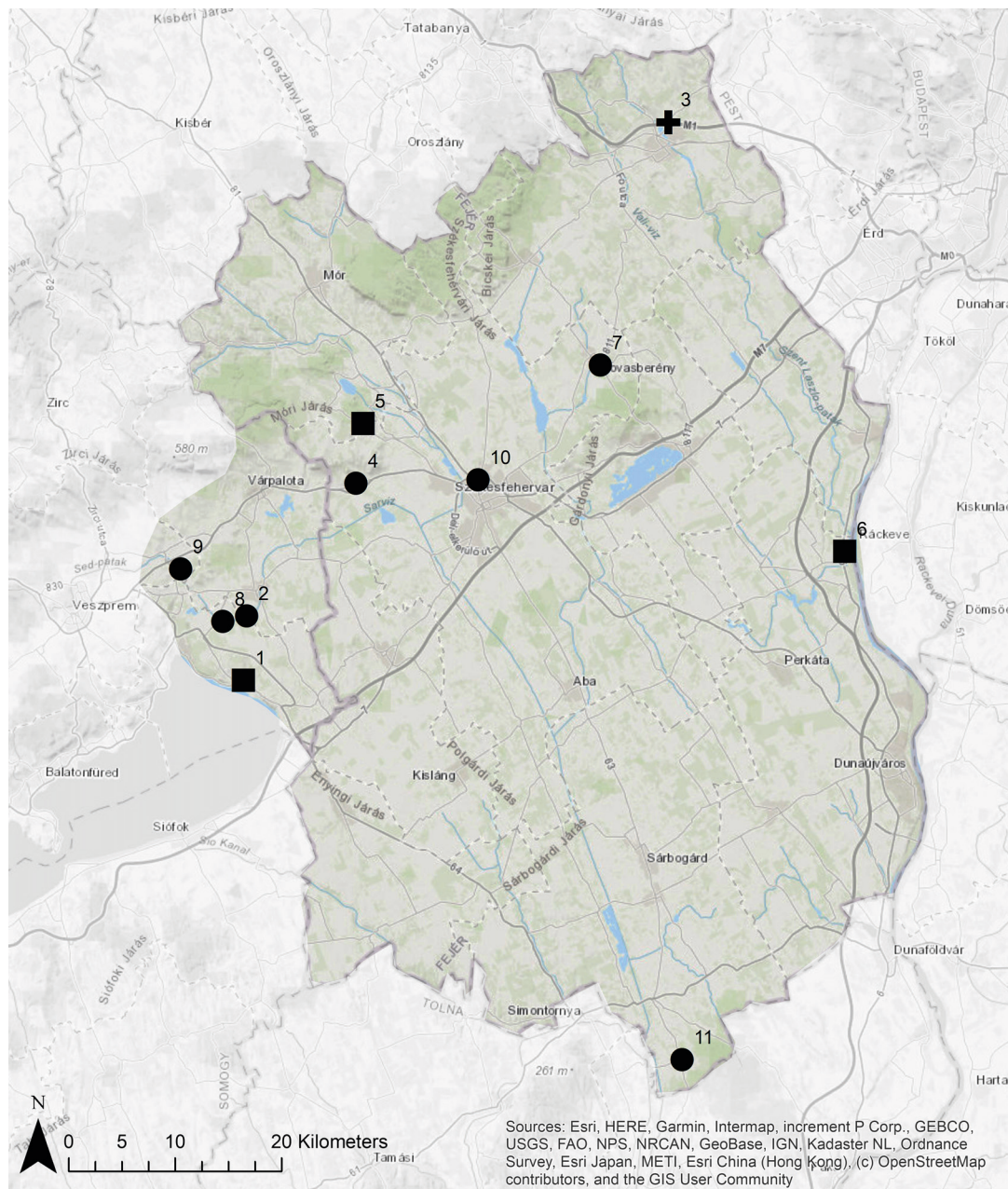
¹³³ Bicske-Szőlőhegy (KALICZ 1968, 79, nos. 44, Taf. X/8; KULCSÁR 2009, 183, no. 43), Csór (BÁNDI 1982, 176, 179: Abb. 12/4; KULCSÁR 2009, 205: no. 253; on Bándi's illustration the site is named Székesfehérvár, however, according to the accession registry of the SZIKM, the object (inv. no. 9800) came to the museum from Csór), Felsőkincses-Pokolkút (in this paper), Lovasberény-Szöszvár (Szűzvár) (BÁNDI 1982, 176, 179: Abb. 12/6–11; KULCSÁR 2009, 375, no. 128; István Bóna listed a site named Lovasberény as the findspot of a large amphora kept in the collection of the NHM Vienna, however, no data are available that support that it is the same site as the Szöszvár (BÓNA 1965, 44; KULCSÁR 2009, 374, no. 127)), Székesfehérvár-Kiskecskemét (in this paper), Vajta-Kisvajta-dűlő (BÁNDI 1982, 176, 177: Abb. 11; KULCSÁR 2009, 400, no. 234).

¹³⁴ Berhida(Papkeszi)-Rostás (ÉRI et al. 1969, 173–174, no. 39/20, 296: 6. tábla/6; KULCSÁR 2009, 200, no. 205), Papkeszi-Cigánylap (ÉRI et al. 1969, 170, no. 39/5; KULCSÁR 2009, 200, no. 204), Soly-Rétmelléki-dűlő (ÉRI et al. 1969, 184, no. 42/4; KULCSÁR 2009, 202, no. 228).

¹³⁵ Lovasberény: Kömlőd-type shaft-hole axe (KOVÁCS 1996, 116, fn. 4, 117: Abb. 1; DANI 2013, 220, Appendix 4: no. 36), Székesfehérvár: Fajsz-type shaft-hole axe (kept in the NHM Vienna, HOERNES 1909, 265: Fig. 129/57, 266; DULLO 1936, 143: Abb. 17/14, 149; KOVÁCS 1996, 116, fn. 4, 117: Abb. 1; DANI 2013, 219, Appendix 2: no. 23).

¹³⁶ It is important to note that these axe types are known from Late Copper Age archaeological contexts too (see e.g. DANI 2013, 216: Fig. 10).

¹³⁷ One radiocarbon date is known from Baracs from the eastern edge of the Mezőföld region, which is an old (not AMS) date with high standard deviation, therefore it cannot be used as a reliable source for fine chronological comparisons (RACZKY–HERTELENDI–HORVÁTH 1992, 43).

✚ burial ● stray/surface find ■ settlement

Fig. 22.

The eastern edge of the Bakony Mountains and the northern Mezőföld (Fejér county) in the first half of the Early Bronze Age (EBA 1-2a), with all known sites dated to this period.

- 1: Balatonkenese-Kapuvári street 7; 2: Berhida-Rostás; 3: Bicske-Szőlőhegy; 4: Csór; 5: Felsőkincses-Pokolkút; 6: Iváncsa-Lapos;
7: Lovasberény-Szőszvár (Szőszvár); 8: Papkeszi-Cigánylap; 9: Sólly-Rétmelléki dűlő; 10: Székesfehérvár-Kiskecskemét;
11: Vajta-Kisvajta-dűlő.

Research over the last two decades on the absolute chronology of the Late Copper Age and Early Bronze Age periods in the Carpathian Basin have shown that the traditional typo-chronological division of the archaeological material based on changes in material culture (primarily in ceramic styles) is not always consistent with the growing body of radiocarbon data.¹³⁸ For many Early Bronze Age sites that were placed in the same period on the basis of their typologically similar finds, radiocarbon dating has suggested that they were not exactly contemporaneous (e.g. some Makó–Kosihy–Čaka style assemblages appear to be rather placed in the EBA 2b-3 periods¹³⁹), and some archaeological units that were thought to be chronologically distinct have been found to partially overlap in time (e.g. some Boleráz/Baden and Makó–Kosihy–Čaka assemblages¹⁴⁰). These observations should also be taken into account when examining the temporal relations of the assemblages from the northern Mezőföld region attributed to the various Late Copper Age and Early Bronze Age archaeological groups (Makó–Kosihy–Čaka, Somogyvár–Vinkovci, Boleráz/Baden, Nagyrév, Kisapostag).

Most of the assemblages assigned to the EBA 1-2a periods in this region have been considered belonging to the Makó–Kosihy–Čaka pottery style, but in a smaller number of cases, rather the influence of the Somogyvár–Vinkovci style has been emphasized.¹⁴¹ Given that many assemblages cannot be regarded as closed and are far from complete, and their classification is often only based on the presence of some selected 'diagnostic' vessel types, their cultural attributions should be treated with caution. There are also a number of cases from the (wider) region where find types classified as belonging to different Early Bronze Age cultural traditions have been found in the material of the same site or in adjacent sites.¹⁴² For a better understanding of the material similarities and differences observed between these assemblages (for instance between the Felsőkincses-Pokolkút and the Székesfehérvár-Kiskecskemét assemblages), the availability of detailed find (re-)descriptions appropriate for comparison, reliable data on their archaeological contexts, as well as the clarification of their fine chronological position are all prerequisites. Only then is it possible to investigate the modes, drivers, intensity and actors of the interactions that accounted for the diversity and interconnectedness of the material culture of the communities once living on these sites.

ACKNOWLEDGEMENT

I would like to express my warm gratitude to Adrienn Schneiderné Horváth and Alexandra Kiss for their generous support at Székesfehérvár throughout the practical realisation of the research, to Norbert Faragó for his help in identifying and describing the lithic finds, Annamária Bárány for her help with the animal bones and Gabriella Kulcsár for reading the manuscript. I am indebted to Eszter Fejér for her useful suggestions and invaluable assistance in preparing the illustrations.

¹³⁸ KULCSÁR 2013, 648–653; KULCSÁR–SZEVEŘÉNYI 2013, 69–75; P. FISCHL et al. 2015, 504–509; HORVÁTH 2016.

¹³⁹ P. FISCHL et al. 2015, 505.

¹⁴⁰ KULCSÁR–SZEVEŘÉNYI 2013, 71–72.

¹⁴¹ Finds that resemble the Somogyvár–Vinkovci pottery tradition were unearthed at Lovasberény, Vajta-Kisvajta-dűlő and Székesfehérvár (KULCSÁR 2009, 41).

¹⁴² E.g. Somogyvár–Vinkovci style vessels with Nagyrév style pottery in the lowest levels of some tell settlements along the Danube (e.g. Dunaföldvár-Kálvária, Tolna county) (SZABÓ 1992, XXXVIII. tábla); Makó–Kosihy–Čaka/Somogyvár–Vinkovci and Nagyrév style jugs from Lovasberény, maybe from the same site (BÁNDI 1982, 176, 179: Abb. 12/6–11); Makó–Kosihy–Čaka style finds and Nagyrév style jugs from various nearby sites in Székesfehérvár (Makó–Kosihy–Čaka style finds: Kiskecskemét; Nagyrév jugs: inv. no. 4303: Székesfehérvár (BÁNDI 1982, 176, 179: Abb. 12/5), inv. no. 8025: Székesfehérvár-Maroshegy (unpublished)); features containing Makó–Kosihy–Čaka and/or Nagyrév style pottery on the same site at Iváncsa-Lapos (KESZI 2021).

BIBLIOGRAPHY

BÁNDI Gábor

- 1981 Über die Entstehung der frühbronzezeitlichen Zivilisation von Transdanubien. In: Kalicz, Nándor – Kalicz-Schreiber, Rózsa (Hrsg.): *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten - Internationales Symposium 1977 Budapest–Velem*. (Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Beiheft, 2). Budapest. 21–27.
- 1982 Die terminologischen und relativchronologischen Probleme der frühen und mittleren Bronzezeit in Westungarn. In: Aspes, Alessandra (a cura di): *Il Passaggio dal Neolitico all'Età del Bronzo nell'Europa Centrale e nella Regione Alpina. Problemi cronologici e terminologici. Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'età del Bronzo in Europa. Lazise - Verona 8-12 aprile 1980*. Verona. 165–181.

BÁNKI Zsuzsanna

- 1972 Régészeti kutatások. *Alba Regia* 12. 280–285.

BÓNA István

- 1965 The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II. *Alba Regia* 4–5. 17–63.

BONDÁR Mária

- 1996a Early Bronze Age settlement patterns in South-West Transdanubia. *Antaeus* 22. 197–268.
- 1996b Somogyvár-Vinkovci kultúra. In: Költő László – Vándor László (szerk.): *Évezredek üzenete a lápvilágából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992*. Kaposvár–Zalaegerszeg. 44–47.

BONDÁR Mária – D. MATUZ Edit – SZABÓ J. József

- 1998 Rézkori és bronzkori településnyomok Battonya határában. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Archaeologica* 4. 7–53.

CSÁNYI Marietta

- 1996 Újabb adat kelet-magyarországi kora bronzkorunkhoz. *Tisicum* 9. 45–75.

CSUKÁS Györgyi

- 1975 Régészeti kutatások. *Alba Regia* 14. 365–370.

DANI János

- 2013 The Significance of the Metallurgy at the Beginning of the Third Millennium BC in the Carpathian Basin. In: Heyd, Volker – Kulcsár, Gabriella – Szeverényi, Vajk (eds.): *Transitions to the Bronze Age. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions*. Budapest. 203–231.

DANI János – NEPPER Ibolya

- 2006 Sárrétudvari-Órhalom. Tumulus grave from the beginning of the EBA in Eastern Hungary. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2006. 29–48.

DINNYÉS et al.

- 1993 DINNYÉS István – KÖVÁRI Klára – KVASZAY Judit – MIKLÓS Zsuzsa – TETTAMANTI Sárolta – TORMA István
Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás (XIII/2). (Magyarország régészeti topográfiája 9). Budapest.

DULLO, Eleonore

- 1936 Die kaukasischen Äxte der Bronzezeit. *Prähistorische Zeitschrift* 27/1–2. 66–172.

ECSEDY István

- 1979 Die Siedlung der Somogyvár–Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 23 (1978). 97–136.

EMŐDI, Ioan

- 1985 Asupra începutului epocii bronzului în Bihor. *Thraco-Dacica* 6/1–2. 123–144.

ÉRI et al.

- 1969 ÉRI István – KELEMEN Márta – NÉMETH Péter – TORMA István
Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. (Magyarország régészeti topográfiája 2). Budapest.

FEHÉR Géza – ÉRY Kinga – KRALOVÁNSZKY Alán

- 1962 *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírletei. Leletkataszter.* (Régészeti Tanulmányok 2). Budapest.

FEJÉR Eszter

- 2022 Early Bronze Age settlement in the vicinity of Süttő. *Slovenská Archeológia*. 70/1. 31–62.

FIGLER András

- 1994 Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien. *Zalai Múzeum* 5. 21–38.
1996 Adatok Győr környékének bronzkorához. *Acta Musei Papensis / Pápai Múzeumi Értesítő* 6. 7–29.

FÜLÖP Gyula

- 2008 Székesfehérvár, Szent Flórián körút. *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2007. 284–285.

GOGÁLTAN, Florin

- 1999 A bronzkori lelőhely értékelése. In: Petercsák Tivadar – Szabó J. József (szerk.): *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán.* (Heves Megyei Régészeti Közlemények). Eger. 171–177.

GUCSI László

- 2021 Technological observations on a Late Copper Age ceramic assemblage from Hódmezővásárhely-Kopáncs-Olasz-tanya, Hungary. *Dissertationes Archaeologicae* Ser. 3. No. 9. 41–100.

GUCSI László – SZABÓ Nóra

- 2018 Examination and possible interpretations of a Middle Bronze Age structured deposition. *Dissertationes Archaeologicae* Ser. 3. No. 6. 217–285.

HOERNES, Moritz

- 1909 *Natur- und Urgeschichte des Menschen.* Zweiter Band: Urgeschichte der Kultur IV–VII. Wien–Leipzig.

HORVÁTH István – H. KELEMEN Márta – TORMA István

- 1979 *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás.* (Magyar Régészeti Topográfia 5). Budapest.

HORVÁTH László

- 1983 Előzetes jelentés a Nagykanizsa–Inkey sírkápolna melletti lelőhely feltárásáról. In: Degré Alajos (szerk.): *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1982–1983.* (Zalai Gyűjtemény 18). Zalaegerszeg. 7–25.

HORVÁTH Tünde

- 2010 Balatonőszöd-Temetői dűlő őskori, több periódusú település pattintott kőeszközeinek vizsgálata. *Archaeometria Műhely* 7/4. 259–296.
- 2016 4000-2000 BC in Hungary: The Age of Transformation. In: Popa, Christian Ioan (ed.): *The Carpathian Basin and the Northern Balkans between 3500 and 2500 BC: Common Aspects and Regional Differences*. (Annales Universitatis Apulensis - Series Historica 20/II). Alba Iulia. 51–112.

KALICZ Nándor

- 1968 *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*. (Archaeologia Hungarica 45). Budapest.

KALICZ-SCHREIBER Rózsa

- 1991 A Somogyvár-Vinkovci kultúra dél-északi irányú közvetítő szerepe a korabronzkorban. *Budapest Régiségei* 28. 9–43.
- 1994 Siedlungsfunde und ein Brandgrab der frühbronzezeitlichen Makó-Kultur in Budapest. *Zalai Múzeum* 5. 39–59.

KESZI Tamás

- 2012 Rendhagyó könyvismertető – Kritikai megjegyzések Dieter Vollmann: Studien zum Übergang von der Kupferzeit zur frühen Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa című könyvéhez. *Ősrégészeti Levelek* 12 (2010). 165–181.
- 2021 *A kora bronzkori makói és nagyrévi kultúra edénstílusainak változása. Az Iváncsa-laposi település*. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest.

KOÓS Judit

- 1999 Újabb adatok a kora bronzkori Makó-kultúra elterjedéséhez és időrendjéhez Északkelet-Magyarországon. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 38. 103–128.

KOVÁCS Tibor

- 1996 Anknüpfungspunkte in der bronzezeitlichen Metallkunst zwischen den südlichen und nördlichen Regionen des Karpatenbeckens. In: Tasić, Nikola (ed.): *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C.* (Serbian Academy of Science and Arts, Institute for Balkan Studies. Special Editions 65). Belgrade-Vršac. 115–126.

KŐVÁRI Klára – PATAY Róbert

- 2005 A Settlement of the Makó Culture at Üllő. New Evidence for Early Bronze Age Metalworking. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005. 83–137.

KRALOVÁNSZKY Alán

- 1968 Székesfehérvár-Fecskeparti temető. *Régészeti Füzetek* Ser.I. 21. 78.

KREITER Attila

- 2007 *Technological Choices and Material Meanings in Early and Middle Bronze Age Hungary. Understanding the active role of material culture through ceramic analysis*. (BAR International Series 1604). Oxford.

KULCSÁR Gabriella

- 1997 Adatok a Dél-Alföld kora bronzkori történetéhez (Hódmezővásárhely–Barci-rét kora bronzkori települése I.). In: Havassy Péter (szerk.): *Látták Trója kapuit. Bronzkori leletek a Közép-Tisza vidékéről.* (Gyulai Katalógusok 3). Gyula. 13–56.
- 1999 Kora bronzkori belső díszes talpas tálak a Dunántúlon. *Savaria - A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 24/3 (1998–1999). 115–139.
- 2009 *The Beginnings of the Bronze Age in the Carpathian Basin. The Makó–Kosihy–Čaka and the Somogyvár–Vinkovci cultures in Hungary.* (Varia Archaeologica Hungarica 23). Budapest.
- 2013 Glimpses of the Third Millennium BC in the Carpathian Basin. In: Anders, Alexandra – Kulcsár, Gabriella – Kalla, Gábor – Kiss, Viktória – V. Szabó, Gábor (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday.* (Ősrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies I). 643–659. Budapest.

KULCSÁR Gabriella – SZEVEÉNYI Vajk

- 2013 Transition to the Bronze Age: Issues of Continuity and Discontinuity in the First Half of the Third Millennium BC in the Carpathian Basin. In: Heyd, Volker – Kulcsár, Gabriella – Szeveényi, Vajk (eds.): *Transitions to the Bronze Age. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions.* Budapest. 67–92.

KURUCZ János

- 1987 Kincsesbánya. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 17. 401–429.

MAROSI Arnold

- 1938 Székesfehérvár a honfoglalás és Szent István korában. *Székesfehérvári Szemle* 8/1–2. 5–16.

MICHELAKI, Kostalena

- 2006 *Household Ceramic Economies. Production and Consumption of Household Ceramics among the Maros Villagers of Bronze Age Hungary.* (BAR International Series 1503). Oxford.

NÉMETI János – DANI János

- 2001 Néhány kora bronzkori sír az Érmellékről (Románia) és a Nyírségből (Magyarország). Adalékok ÉK-Magyarország és ÉNy-Románia kora bronzkorához. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 43. 95–126.

NEVIZÁNSKY, Gabriel

- 2001 Príspevok k mladšiemu stupňu kultúry Makó(Kosihy)-Čaka na juhozápadnom Slovensku. *Slovenská Archeológia* 49. 19–38.

P. FISCHL et al.

- 2015 P. FISCHL Klára – KISS Viktória – KULCSÁR Gabriella – SZEVEÉNYI Vajk
Old and new narratives for Hungary around 2200 BC. In: Meller, Harald – Arz, Helge Wolfgang – Jung, Reinhard – Risch, Roberto (Hrsg.): *2200 BC – Ein Klimasturz als Ursache für den Zerfall der Alten Welt? / 2200 BC – A climatic breakdown as a cause for the collapse of the old world? 7. Mitteldentscher Archäologentag vom 23. bis 26. Oktober 2014 in Halle (Saale).* (Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 12/II). Halle. 503–523.

PATAY Róbert

- 2002 Kora bronzkori leletek Balatonkeneséről. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 22. 43–55.
- 2018 Újabb kora bronzkori lelőhelyek Pest megye délkeleti részén. *Studia Comitatus* 36. 30–52.

PREHISTORIC CERAMIC RESEARCH GROUP

- 2010 *The Study of Later Prehistoric Pottery: General Policies and Guidelines for Analysis and Publications.*, 3rd revised edition. (Occasional Paper 1–2). [s.l.]
Online: <https://www.prehistoricpottery.org/publications> (last access: 31.07.2024)

RACZKY Pál – HERTELENDI Ede – HORVÁTH Ferenc

1992 Zur absoluten Datierung der bronzezeitlichen Tell-Kulturen in Ungarn. In: Meier-Arendt, Walter (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiß*. Frankfurt a. M. 42–47.

ROUX, Valentine

2019 *Ceramics and Society. A Technological Approach to Archaeological Assemblages*. Cham.

RYE, Owen S.

1981 *Pottery technology: Principles and reconstruction*. Washington D.C.

SCHREIBER Rózsa

1972 A korabronzkor kérdései Budapesten. *Archaeologiai Értesítő* 99. 151–166.

STANIUK, Robert

2020 *Kakucs-Turján. Tradition and Practice. Study on Pottery, Chronology and Social Dynamic of the Hungarian Bronze Age*. (Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 19, Kakucs-Turján 2). Bonn.

STANIUK et al.

2022 STANIUK, Robert – KREITER Attila – KULCSÁR Gabriella – JAEGER, Mateusz
Uniform in diversity: Typological and technological analysis of Bronze Age fine ware from Kakucs-Turján. *Journal of Archaeological Science: Reports* 41, Paper: 103332. 1–13.

SÜMEGI Pál – GULYÁS Sándor – PERSAITS Gergő

2008 Holocene paleoclimatic and paleohydrological changes in the Sárrét basin, NW Hungary. *Documenta Praehistorica* 35. 25–31.

SZABÓ Géza

1992 A Dunaföldvár-Kálvária tell-település kora bronzkori rétegsora. *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 17. 35–182.

SZABÓ János József – KULCSÁR Gabriella

2000 A kora bronzkori Makó–Kosihy–Čaka-kultúra temetkezései Kál-Legelő III. lelőhelyen (Heves megye). *Ősrégészeti Levelek* 2. 31–43.

SZATHMÁRI Ildikó

1999 Beiträge zur frühbronzezeitlichen Geschichte von Nordostungarn Siedlungsspuren der Makó- und Nyírség Kultur in Tiszalúc-Sarkad (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 41. 59–99.

TÓTH István – BÁRDY Imréné

2002 „Kincsesbánya”. *A Fejér megyei bauxitbányászat központjának és környezetének története 1201-2000 között*. Kincsesbánya.

TÓTH Katalin

2001 Kora bronzkori településrészlet Csongrád határában. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Archaeologica* 7. 115–160.

VLADÁR, Jozef

1966 Zur Problematik der Kosihy-Čaka Gruppe in der Slowakei. *Slovenská Archeológia* 14/2. 245–336.

VOLLMANN, Dieter

2005 *Studien zum Übergang von der Kupferzeit zur frühen Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa*. (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 77). Bonn.

BODNÁR CSABA

KORA BRONZKORI LELŐHELYEK A BAKONY KELETI ELŐTERÉBEN: NÉHÁNY RÉGI LELET LEPOROLVA

Jelen tanulmány két, a Bakony hegység keleti lábánál, Fejér megye északnyugati részén előkerült kora bronzkori leletegyüttes újrafeldolgozását és összehasonlítását tűzte ki célul. A székesfehérvári Szent István Király Múzeum (SZIKM) gyűjteményében őrzött két tárgye gyüttest Bándi Gábor 1982-ben publikált tanulmánya tette ismertté a régészeti szakirodalomban. Mára mindkét lelőhely („Iszkaszentgyörgy” és „Székesfehérvár-Zámolyi út”) beépült a kora bronzkori régészeti lelőhelyek kataszterébe, elsősorban mint a Makó–Kosihy–Čaka stílusú leletegyüttesek képviselői, bár az iszkaszentgyörgyi leletek esetében a Somogyvár–Vinkovci stílus erős hatását is gyakran hangsúlyozták.

A két együttes anyagának áttekintése során ugyanakkor kiderült, hogy az eredeti publikációban szereplő adatok részben hibásak és hiányosak (felcserélt táblák, szelektív közlés, hiányzó profilrajzok és leírások), ami szükségessé teszi a rendelkezésre álló adatok újbóli áttekintését és egyben a korábbi következtetések felülvizsgálatát. A tanulmány adattári források és terepi kutatási eredmények alapján kísérletet tesz a két együttes előkerülési körülményeinek rekonstruálására. Az adatok afelé mutatnak, hogy az „Iszkaszentgyörgy” néven ismert lelőhely valójában a felsőkincesei Pokolkút környékén feküdt, míg a „Székesfehérvár-Zámolyi út” lelőhelyről származó tárgyak az egykor a Kiskecskemét városrésztől minden bizonnyal nyugatra elterült, ma már teljesen beépített „disznólegelő” területén kerültek elő.

A tanulmány egységes séma szerint, részletes leírással közli a két lelőhelyről a SZKIM gyűjteményében őrzött összes kerámia- és kőleletet, majd ezt követően bemutatja és összehasonlítja a két kora bronzkori közösség anyagi kultúrájának főbb jellemzőit, különös tekintettel fazekashagyományaikra. A két lelőhely anyagában azonosított kerámiatípusok morfológiai és technológiai sajátosságainak elemzése révén lehetőség nyílt a két közösség kapcsolatrendszerének alaposabb rekonstruálására. Az edények készítéstechnikai folyamatát vizsgálva számos közös gyakorlatot sikerült kimutatni (pl. soványítás módja, építéstechnikai megoldások, felületkezelés, egyes égetési eljárások), de különbségek is megfigyelhetők. Noha edényformák szempontjából elég kevés a közös típus, mindkét együttes erősen kötődik a Makó–Kosihy–Čaka stílusú kerámiahagyományhoz. A felsőkincesei együttes néhány olyan edényt is tartalmaz, amelyeket a kutatás általában Somogyvár–Vinkovci típusnak tekint, ezek jelenlétének okait illetően ugyanakkor eredeti régészeti kontextusuk ismeretének hiányában csak találgatni tudunk. A formai-díszítésbeli megoldások a legszorosabb kapcsolatokat mindkét együttes esetében néhány észak-dunántúli és dél-szlóváki lelőhellyel mutatják. A leletek újraértékelése rámutatott, hogy a két földrajzilag közeli közösség számos szállal kapcsolódott egymáshoz, ugyanakkor igen változatos fazekashagyományokat folytattak. Mivel bolygatott, ismeretlen kontextusú együttesekről van szó, nem mindig eldönthető, hogy az észlelt különbségek ténylegesen eltérő hagyományokat tükröznek, vagy inkább tafonómiai jellegűek.

Végül a tanulmány egy rövid áttekintést ad a Bakony keleti előterének és a Mezőföld északi részének kora bronzkor eleji régészeti képéről. A területről ismert néhány lelőhely többnyire szórvány, kontextus nélküli lelet, amelyek kronológiai helyzete bizonytalan. A területen élt közösségek anyagi kultúrájában megfigyelhető hasonlóságok és különbségek hatterének tisztázásához csak biztos kontextusú, jól datált együttesek összehasonlítása vihet közelebb.

BARDÓCZ ANDRÁS¹ – GÁBOR EMESE² – SZABADOS GYÖRGY³**III. BÉLA ÉS ANTIOCHIAI ANNA PLASZTIKUS ARCREKONSTRUKCIÓI****BEVEZETÉS**

Az arc rendkívüli jelentőségű az emberi kapcsolatokban. Általában akkor mondjuk, hogy ismerünk valakit, ha arc-ról felismerjük. Ismeretlenek arcáról számos – személyiségükre, jellemükre, életútjukra vonatkozó – következtetést szoktunk levonni, még ha olykor tévesen is. Ennek alapjául többnyire korábbi tapasztalataink, ismerőseink arcával mutatkozó hasonlóságok szolgálnak.

Ösztönös igényünk mutatkozik olyan emberek arcának megismerése is, akikkel nem találkozhatunk, de valamiért felkeltik az érdeklődésünket. Ki ne szeretné fellebbenteni a csuklyát Béla király jegyzőjének városligeti szobrán? De korántsem ő az egyetlen történelmi alak, akinek pontos arcvonásai nem jutottak korunkra. Ezért van nagy jelentősége annak a fiatal tudománynak, amit történelmi testrekonstrukciónak, vagy elterjedtebb néven arcrekonstrukciónak nevezünk.⁴ Tanulmányunkban III. Béla királyunk és első felesége, Antiochiai Anna legújabb plasztikus arcrekonstrukcióit, készítésük hátterét és módszereit mutatjuk be.

1.) III. BÉLA ÉS ANNA – TÖRTÉNELMI ÉS KUTATÁSTÖRTÉNELMI HÁTTÉR

Az 1848/1849-es szabadságharc telén a székesfehérvári Szűz Mária Bazilika romjai között öt, egymással összeérő sírt tártak fel. Az öt sírban hat csontváz nyugodott. 1848. december 5-én egy márványkoporsóra akadtak az artézi kutat javító munkások, abban egy királynét találtak, fején koronával, ujján aranygyűrűvel. A feltárás irányítását Érdy János, a Nemzeti Múzeum által kiküldött régész vette át; vele jött Varsányi János mérnök, az ásatás ügyes kezű rajzolója. Újabb márványkoporsó került elő, amelyet december 12-én nyitottak fel, abban egy koronás király nyugodott. A királysír jobbán újabb sír tárult fel december 13-án, egy melléklet nélküli férficsontvázal. A királyi pár lábánál a negyedik sírban december 14-én fakoporsó törmelékei között 20–30 éves nő, medencéje balján 7–8 hónapos magzat csontjait lelték: a nő várandósan hunyt el. Végül az ötödik sírban fakoporsó nyomait, vasszegeket, vaskarikát és egy zúzott csontváz töredékét találták.⁵

Varsányi János nemcsak sírrajzot, hanem metszetrajzot is készített; utóbbin a sírrajz felső sorában látható három temetkezés mélységét szemléltette. Látszik, hogy a királytól jobbra fekvő sír korábbi, mint a királyé; ezt a sírt a szakirodalom II/52-es néven tartja számon. Régiségét nemcsak az mutatja, hogy mélyebb a másik kettőnél, hanem az is, hogy amíg a királyi pár fölött áttörték a járófelületet, addig a II/52-es fölött nincs áttörve, vagyis őt még e járófelület lerakása előtt bocsátották sírba. Varsányi megbízható szemtanú, mert ő a koronás férficsontváz és a II/52-es feltárása előtt már Székesfehérvárra érkezett.

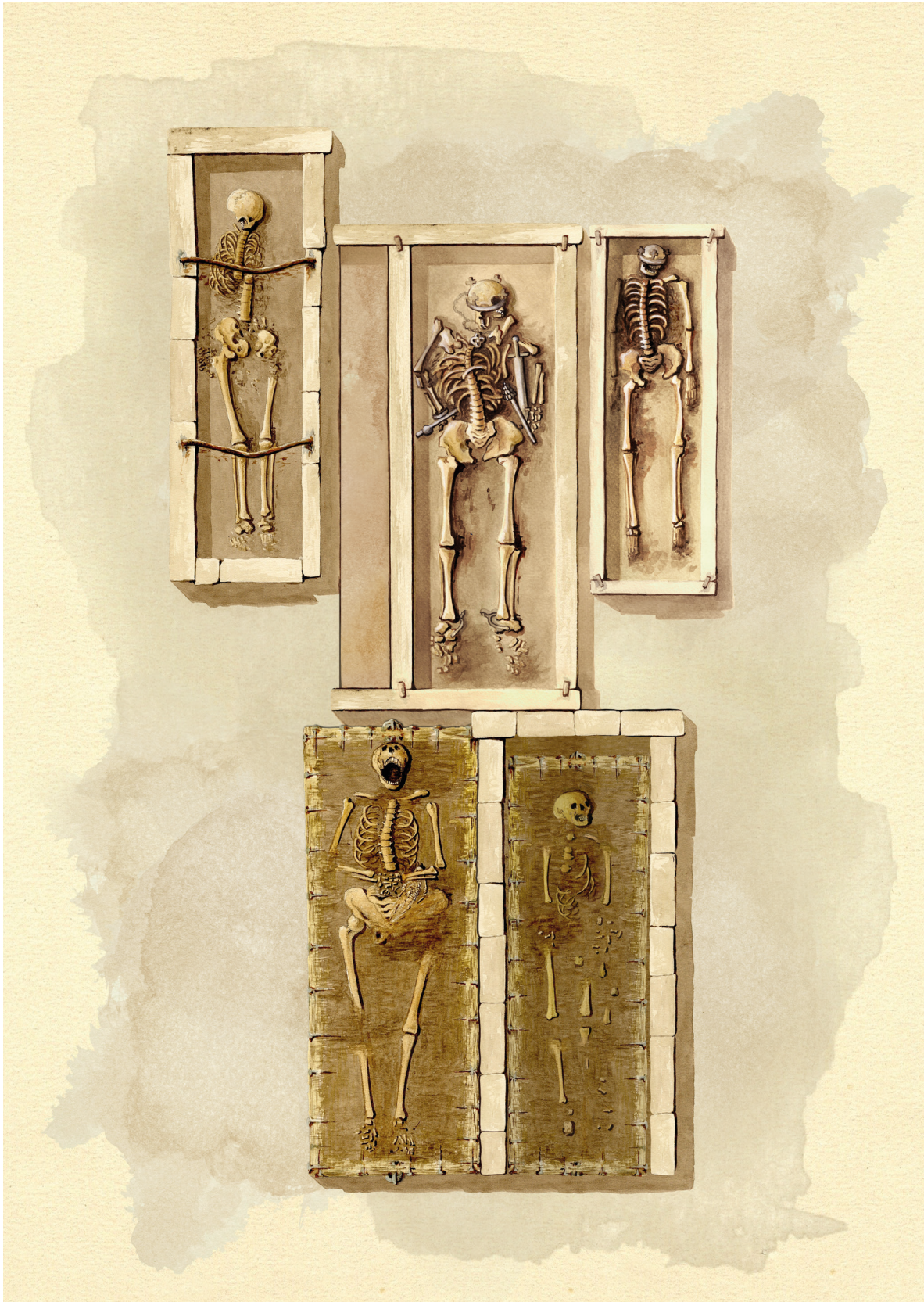
¹ A szerző a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar Egészségtudományi Klinikai Tanszék munkatársa.

² A szerző a Magyarországi Kutató Intézet László Gyula Kutatóközpont és Archivum arcrekonstrukciós specialistája.

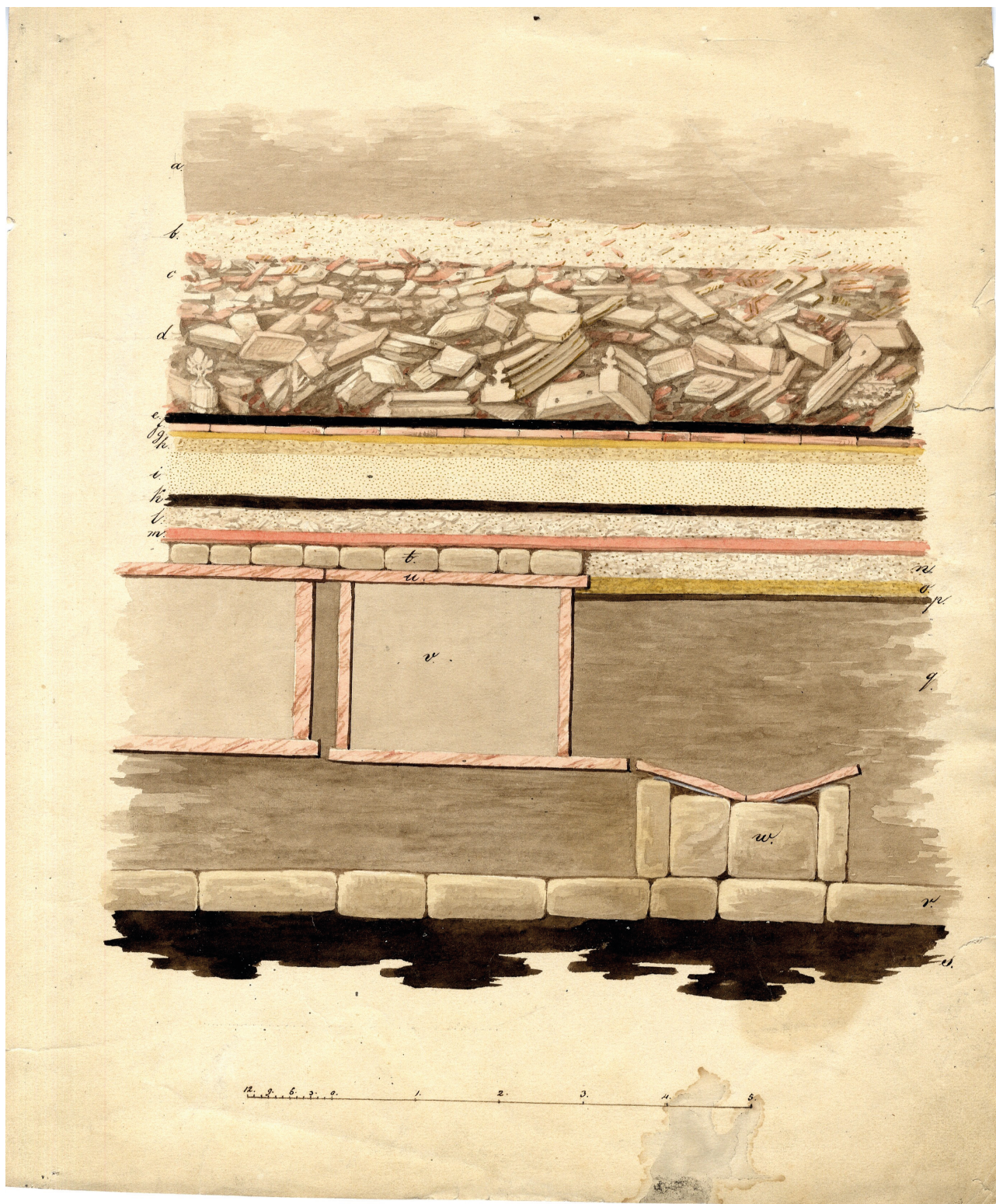
³ A szerző a Magyarországi Kutató Intézet László Gyula Kutatóközpont és Archivum igazgatója, a Siklósi Gyula Várostartörténelmi Kutatóközpont történésze, a Szent István Király Múzeum történész tanácsadója.

⁴ Magunk továbbiakban az „arcrekonstrukció” elnevezést használjuk, de ezen az általában vett testrekonstrukciót is értjük.

⁵ PAUER 1849, 4–5; ÉRDY 1853, 44–45. V. ö. DEMETER 1999.

1. kép
Varsányi János sírrajza 1848-ból
(Magyar Nemzeti Múzeum)

2. kép
Varsányi János metszetrajza 1848-ból
(Magyar Nemzeti Múzeum)

A tudósok és az érdeklődők figyelme a magas termetű koronás férfi maradványaira irányult: „*melyik királyunké ez erős csontváza?*”⁶ A király (és mellette a királyné) kilétének megállapításához a 19. század közepén még csak történeti és régészeti megfigyelések mentén lehetett eljutni. A Székesfehérvárott sírba helyezett királyi és hercegi személyek körét kellett szűkíteni különféle szempontok alapján – a sírok és csontok régisége, az elhunytak életkora, kik temetkeztek házas társuk mellé stb. – addig, amíg kizárásos alapon csak egyetlen lehetőség maradt. A székesfehérvári királysírok első monográfusa Pauer János, majd az ásató régész Érdy János a feltárás idején jutott arra a helyes következtetésre, hogy az uralkodói házaspár III. (Nagy) Béla király (1172–1196) és első felesége, az 1184/85 folyamán elhunyt Châtillon Ágnes, magyarországi nevén Antiochiai Anna volt.⁷

3. kép

Az 1848-as ásatások környezete 2018-ban.

Bekarikázva III. Béla és Anna sírhelye az egykori Szent Mária Bazilika déli mellékhajójában. (Szabados György felvétele.)

A csontvázakat nem őrizték gondosan. Pestre szállították őket, de már 1883-ra eltűnt az 5. sír rossz megtartású csontváza, a 4. sírből csak a magzat maradt meg, és a II/52-es elnevezésű 3. sír fiatal férficsontvázának elkallódott a koponyája. Közben Székesfehérvárott folytatták az ásatásokat. Az egyre gyarapodó csontanyagon többféle természettudományos vizsgálatot végeztek: az antropológiai, paleopatológiai elemzésekhez radiológiai, anatómiai megfigyelések járultak.⁸ E sorok írói közül Szabados György két tanulmányában is összegezte az 1848 adventjén feltárt sírok kutatástörténetét: a bölcsészeti és a természeti tudományok érveinek mérlegelésekor megerősítette Pauernek és Érdynek a királyi pár személyazonosításra vonatkozó eredményét, és megcáfolta azt az elméletet, amely szerint 1848-ban Könyves Kálmán király (1095–1116) és első felesége, Hauteville-i Felícia sírját fedezték volna fel.⁹ Az uralkodói pár kilétét azért is fontos tisztázni, mert az elmúlt évtizedben egy új tudomány, az archeogenetika lépett színre, s a további királycsontvázak személyazonosításához és a rokonsági kapcsolatok rekonstrukciójához korántsem mindegy, kinek a génállománya jelenti a biztos alapot, ha úgy tetszik: az „archimédészi pontot”.

Az Árpád-ház genetikai vizsgálatának tervét Kásler Miklós az Országos Onkológiai Intézet akkori főigazgató főorvosa vetette fel 2012-ben egy szegedi orvoskonferencián, Raskó István orvosprofesszor magyarországi sírokból kiemelt csontok genetikai vizsgálatáról tartott előadását követően. 2014-ben, miután elnyerték Erdő Péter Esztergom-Budapest érsekeinek írásos hozzájárulását, felnyitották a budavári Nagyboldogasszony-templomban (Mátyás-templomban) lévő 19. századi szarkofágokat, hogy III. Béla és Anna időközben odatemetett csontváza alapján az Árpád-ház genetikai vizsgálatát el lehessen végezni.

⁶ ÉRDY 1853, 44.

⁷ PAUER 1849, 19–33; ÉRDY 1853, 44–45.

⁸ A korábbi kutatásokról l. TÖRÖK 1894; REGÖLI-MÉREI 1968; ÉRY 2008; KÁSLER–SZENTIRMAY 2019.

⁹ SZABADOS 2016; 2021.

4. kép

Mintavétel III. Béla király csontjából (2014). Országos Onkológiai Intézet. (A felvétel Kásler Miklós tulajdona.)

A királyi csontokból történt mintavételt nagyszámú fotódokumentáció kísérte. A vizsgálatok szakmai hitelének erősítése végett Kásler Miklós egy vitathatatlan tekintélyű német tudományos intézet (Historische Anthropologie und Humanökologie, Johann Friedrich Blumenbach Institut für Zoologie und Anthropologie – Georg August Universität, Göttingen) munkatársait vonta be a kutatásba.¹⁰

Szemponunktukból alapvetően fontos fejlemény, hogy 2014. március 22-én az Országos Onkológiai Intézet Onkológiai Képző és Invazív Diagnosztikai Központjában (vezetője Gődény Mária) komputertomográf (CT-) felvétel készült III. Béla és Anna koponyájáról. Alább lesz szó arról, hogy még a 20. század második felében két arc-rekonstrukciót alkottak a királyi pár koponyájának másolatára „építve”; előbbi Árpás Károly, utóbbi Skultéty Gyula munkája volt. Csakhogy a koponyafotók, s főleg a CT-felvételek segítségével az addigiaknál pontosabb arc-rekonstrukció megalkotása vált lehetővé.¹¹

¹⁰ KÁSLER 2022.

¹¹ Mielőtt az első tudományos publikáció megjelent az archeogenetikai vizsgálatok eredményeiről, a koponyákról készített CT-felvételek az ismeretterjesztés ügyét is segítették. 2017. augusztus 12. és 2018. június 30. között volt látható Székesfehérvárott a Szent István Király Múzeum „*Teste Fehérvárott nyugszik*” – III. Béla király (1172–1196) című időszaki kiállítása, amelynek kurátora Kulcsár Mihály, a múzeum akkori igazgatója és Szabados György (jelen sorok írója) volt. Itt bemutatott III. Béla és Anna sírmellékleteit, rekonstruált sírjukat, folyamatosan vetítettük Jankovics Marcell kétrészes animációs alkotását III. Béla életéről. Mindemellett Kásler Miklós és Gődény Mária szívességéből a mi látatunkon lehetett elsőként megtekinteni egy 12. századi – név szerint azonosítható – magyar királyi pár, jelesül III. Béla és Anna koponyájáról készített CT-felvételeket! Kiállításunkhoz *III. Béla és kora* címmel tudományos konferenciát szerveztünk Székesfehérvárott. A 2018. április 23-án – napra pontosan 822 évvel a nagy király halála után – végbement tanácskozáson előadást tartott Olasz Judit, Kásler Miklós, Szentirmay Zoltán és Szabados György, jelen sorok írója is. Olasz Judit biológus-genetikus lett az első szerzője az Árpád-dinasztia archeogenetikai vizsgálatát bemutató első tanulmánynak.

III. Béla

5. kép

III. Béla király csontjai és koponyája (2014). Országos Onkológiai Intézet. (A felvétel Kásler Miklós tulajdona.)

Antiochiai Anna

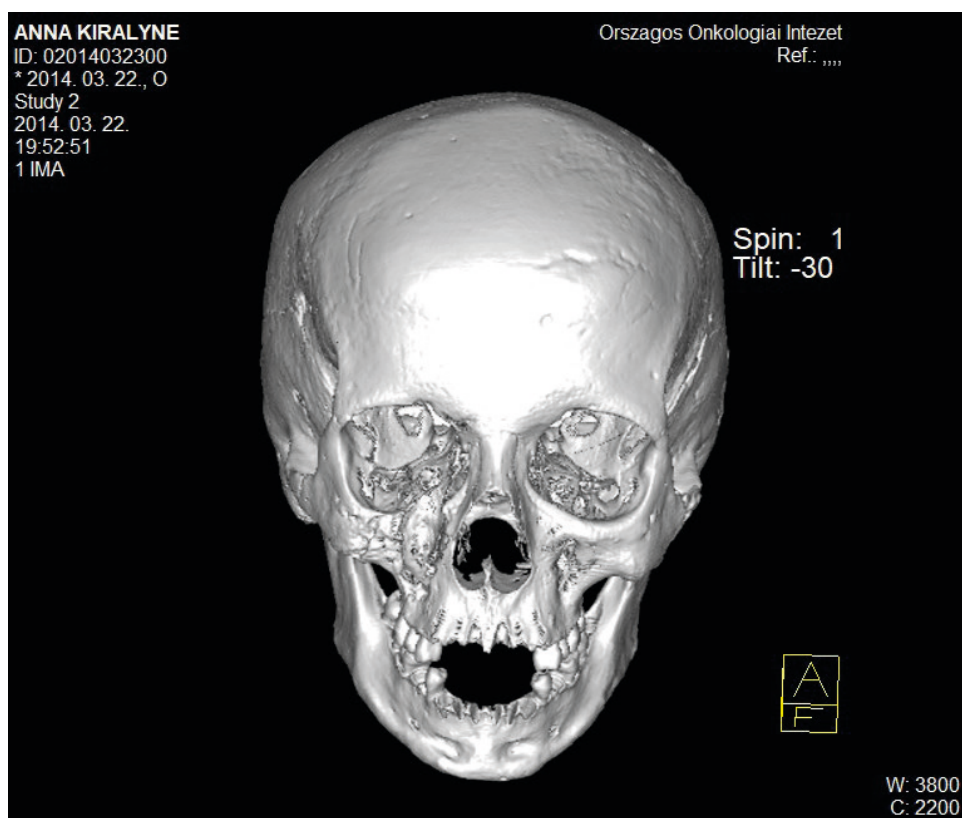
6. kép

Anna királyné csontjai és koponyája (2014). Országos Onkológiai Intézet. (A felvétel Kásler Miklós tulajdona.)

7. kép

CT-felvétel III. Béla király koponyájáról (2014). Országos Onkológiai Intézet Onkológiai Képkalkotó és Invaszív Diagnosztikai Központja. (A felvétel Kásler Miklós és Gődény Mária tulajdona.)

8. kép

CT-felvétel Anna királyné koponyájáról (2014). Országos Onkológiai Intézet Onkológiai Képkalkotó és Invaszív Diagnosztikai Központja. (A felvétel Kásler Miklós és Gődény Mária tulajdona.)

Az első publikáció 2018-ban (nyomtatva 2019-ben) jelent meg egy rangos folyóiratban. Az Olasz Judit első szerzőségével jegyzett tanulmány nemzetközi szerzőgárdája a Budapesten és Göttingenben végzett mérések, a kooperáció sikeréről tanúskodik. A vizsgálat kimutatta azt, hogy III. Béla Y-kromoszómája az R1a haplocsoportba tartozik, ami igen elterjedt Dél-Ázsiától Dél-Szibérián keresztül Közép-Európáig. A genetikus szakemberek megerősítették Török Aurél antropológus azon 19. század végi megfigyelését, hogy a III. Béla jobbán, a II/52-es sírban nyugvó csontváz a nagy király férfiági rokona volt.¹² Erre a szaktanulmányra épült a Nagy Péter Lajos első szerzőségével 2020-ban (nyomtatva 2021-ben) közreadott elemzés. Egy széles körű nemzetközi szerzőgárda az Árpád-ház filogenetikai eredetét tárta fel III. Béla és 8 további személy (6 férfi, 2 nő) csontvámaradványaiából származó DNS-ek genomszekvenálásával. Az Y-kromoszóma elemzése megállapította, hogy két egyén, III. Béla és a cikkben II/52-esnek feltüntetett személy, az R1a-n belül a R-Z2125 haplocsoportba tartozik, s ez Dél-Közép-Ázsia térségében gyakori, de elterjedt Irán, a Volga-Ural és a Kaukázus területén is. Megállapították, hogy az Árpád-ház legközelebbi rokonai legnagyobb számban az oroszországi baskírok, de az elterjedés gyakori még a Kaukázus északi előterében. Elemzésük olyan, egy nukleotidot érintő (SNP) markereket is feltárt, amelyek egy új, Árpád-ház-specifikus haplocsoportot (R-ARP) határoznak meg. Az R-Z2123 haplocsoport nagy felbontású filogenetikai feltérképezése alapján az első magyar királyi dinasztia eredete körülbelül 4500 évvel ezelőttig vezet vissza az Amu-Darja-folyó térségébe (ma: Észak-Afganisztán) és a baskírokat azonosítja legközelebbi rokonként.¹³ Újabb mérföldkőhöz 2022-ben érkezett az archeogenetika, amikor egy 900 évesnél régibb koponyaereklye hitelességét sikerült igazolni. A Varga Gergely és munkatársai által jegyzett tanulmány szerint sikerült jó minőségű DNS-t izolálni I. (Szent) László király (1077–1095) hermában őrzött ereklyéjéből III. Bélával fennálló ötödfokú férfiági rokonságot állapított meg.¹⁴ Eredményük nagyságrendileg megfelel annak a genealógiai ténynek, hogy III. Béla ükapja I. László bátyja, I. Géza király (1074–1077) volt; legközelebbi közös ősüknek így I. Géza és Szent László apja, III. Béla szepapja, I. Béla király (1060–1063) minősül; mindez hatodfokú rokonságot jelent, ha III. Bélától visszafelé számolunk öt fokozatot I. Béláig, majd onnan előre Szent Lászlóig. Az idézett tanulmányokon kívül két tanulmánykötet is napvilágot látott,¹⁵ amit a természettudományok térnyerésének újabb jeleként értékelhetünk.¹⁶

Visszakanyarodva az első 21. századi fejrakonstrukcióhoz vezető útra, tartozunk még annak felidézésével, hogy egyes régi ismeretek szintén értékes adalékot nyújtanak e munka elvégzéséhez. Előbb az írott források és az ember-tan egybehangzó tanúbizonyságát említjük. Az 1848-ban feltárt férficsontváz egy 190 centiméternyi, igen magas és erőteljes testalkatú emberé volt,¹⁷ ami egybevág a III. Béláról adott hiteles kortársi leírással. Richárd londoni kanonok, aki I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár vendégszerető magyarországi fogadtatásáról (1189) számolt be, ekként jellemezte az uralkodót: „*ezt a férfit a természet sokféle adománnyal halmozta el, termete magas (statura productior), arca nemes (vultu insignis); s ha más egyébbel nem is rendelkezne, pusztán uralkodói tekintetnek előkelősége alapján a legméltóbbnak lehetne tartani a királyságra.*”¹⁸ Az embertan számára érdekes feladatot jelent annak vizsgálata, hogy ennek az előkelőséget tükröző arcnak, tekintetnek milyen antropológia által is igazolható lenyomatai vannak: gondoljunk akár a szemgödrök nagyságára, akár a tiszteletet parancsoló fejtartás anatómiai jellegzetességeire. A régészet és a művészettörténet csatasorba állításával pedig ez a személyleírás egy ismerős arcot idéz fel, ám ezt a felséges arcot a

¹² OLASZ et al. 2019. V. ö. TÖRÖK 1900, 201.

¹³ NAGY et al. 2021.

¹⁴ VARGA et al. 2022.

¹⁵ KÁSLER-SZENTIRMAY 2019; KÁSLER-SZENTIRMAY 2022.

¹⁶ Nem lehet elhallgatni azt a tényt, hogy az archeogenetikai személyazonosítás módszertana minden eddigi eredménye mellett finomításra szorul. A fontolva haladás igényére a II/52-es férficsontváz hívja fel a figyelmet, mivel három év alatt három megfejtés született kilitére: Szentirmay Zoltán 2019-re III. Béla király nagyapja, II. (Vak) Béla király (1131–1141) mellett foglalt állást; 2022-ben a Varga Gergely első szerzőségével jegyzett szakkikk III. Béla egyik unokáját, az 1234-ben elhunyt András halicsi herceget valószínűsíti a II/52-es sír halottjában; ugyancsak 2022-re Szentirmay Zoltán korábbi álláspontját megváltoztatva III. Béla király apja, II. Géza királlyal (1141–1162) véli azonosnak a II/52-es férfit. KÁSLER-SZENTIRMAY 2019, 171–191; VARGA et al. 2022; KÁSLER-SZENTIRMAY 2022, 61–72. Alapjaiban fog inogni a további Árpád-háziak azonosítása, ha ez a probléma tisztázatlan marad, ennél fogva fokozott óvatosságot és tudományközi együttes gondolkodást igényel. Jelenlegi tudásunk birtokában csupán annyit tudunk leszögezni, hogy a II/52-es sír III. Béla és Anna nyughelyéhez képest régebbi mivolta régészeti és építészettörténeti alapon egyaránt ellene szól a halicsi András herceggel, II. András király (1205–1235) fiatalon elhunyt harmadszülött fiával való azonosítás lehetőségének. Ily módon az 1848-ban feltárt II/52-es férficsontváz kiléte további vita tárgya, de annyit bizonyosnak mondhatunk, hogy az Árpád-házi személyek génvizsgálatának „arkhimédészi pontja” III. Béla király marad.

¹⁷ TÖRÖK 1900, 201. Tanulságos Regöli-Mérei Gyula természettudósi értékelése. „*A szépen formált, boltozatos koponya, a magas termet, az erőteljes izomzatra utaló izomtapadási barázdák valóban imponáló, daliás küllemet bizonyítanak.*” REGÖLY-MÉREI 1968, 424. Éry Kinga 186 centiméternyi magassággal, ám 101 kilogrammnál is nagyobb testsúllyal számolt. ÉRY 2008, 51.

¹⁸ GOMBOS, CFHH III, 2046. Fordítását l. KRISTÓ-MAKK 1981, 76.

köztudat még nem III. Béla nevével köti össze. A jeles régészprofesszor László Gyula jutott arra a következtetésre, hogy kimondja: a Szent László-herma voltaképpen III. Béla arcmását tükrözi.¹⁹ 1965-ben publikált kijelentését nemcsak a fejedelméretű arcának és az 1848-ban feltárt királycsontváz koponyájának embertani megfelelése támasztja alá, hanem az események rendje: I. László királyunk felemeltetésekor (1192) már 97 éve halott volt, így a hermán megjelenített férfarcot megalkotója csak a szentté avatást elrendelő királyról, III. Béláról mintázhatta. (S bár az eredeti herma megsemmisült, a 15. század eleji másolat híven követte mintáját.)

A korai magyar történelem forrásszegénységét, továbbá a Szűz Mária Bazilika és a benne kialakított sírhelyek romlását ismerve némi kárpótlásként foghatjuk fel, hogy a sors kegyelméből egy olyan Árpád-házi király – és mellette első feleségének, minden gyermeke édesanyjának – emberi arca elevenedhetik meg újra, aki nemcsak testben, hanem lélekben is nagy ember, nagy uralkodó volt, aki megérdemelten kapta meg 13. századi leszármazottaitól a „Nagy” melléknevet.

III. Béla nem született trónra. Édesapja II. Géza király (1141–1162), édesanyja a Rurik-dinasztiából való Eufrozina királyné, I. Msztyiszláv kijevi nagyfejedelem leánya volt. Mivel szülei 1146-ban kötöttek házasságot, s Béla másodszülött fiuk volt, így világrajövétele legkorábban 1148-ra keltezhető. Nevében nagyapja, II. (Vak) Béla király (1131–1141) emléke élt. Béla herceg népes családban nőtt fel; bátyja, a majdani III. István király (1162–1172), két öccse, Géza, a korán elhunyt Árpád, valamint négy húga, Erzsébet, Odola, Ilona és Margit között. Géza király már 1152-ben döntött az utódlásról, amikor elsőszülöttjét társuralkodójává tette, ám kisebb gyermekeit is gondosan nevelte. Béla megtanult latinul, majd apja 1161 táján a Tengeremellék (Horvátország, Dalmácia) élére állította. II. Géza halála után tanúja lett fivére és bizánci támogatású nagybátyjai trónviszályának. Bizánc alapos fordulatot hozott Béla herceg sorsában is. 1163-ban béke jött létre I. (Komnenos) Mánuel császár (1143–1180) és III. István között, amelynek értelmében a basileus saját leánya, Mária számára jegyesül választotta Bélát és udvarába vitte. Megérkezte után elvették magyar nevét, s a császár apai nagyapja után Alexiosnak hívták. Pályája gyorsan ívelt felfelé: hamar despotesi méltóságba jutott, amellyel rangban az uralkodó párt követte. 1165-ben Mánuel a jegyespárt hivatalosan trónörökössé nyilvánította, mivel az akkor 47 éves császárnak csak leánya volt még. Döntését jól felfogott politikai érdeke diktálta. III. Istvánt sakkbán tarthatta a Tengeremellék és a Szerémség megszállása révén, amely területekre azért formált igényt, mert ezek a völgény „hozományát” képezték: Magyarország ekképp dél-délnyugat felől nyitva állt Bizánc számára (ezért is vonakodott III. István átadni öccse örökségét). Mánuel ráadásul nem bízhatott viszálykodó unokatestvérében, Andronikosban sem, ezért úgy döntött, hogy nőági rokonát jelöli utódául. Rokont, mivel Mánuel császár Szent László királyunk leányági unokája volt: László lánya Piroska, Szent Eiréné néven az ortodoxia szentjei közé emelkedett; Béla pedig Szent László bátyjának, I. Géza királynak (1074–1077) volt az ükunokája. Alexios-Béla Bizáncban a görög nyelvet, államigazgatást, hadtudományt, diplomáciát a legmagasabb szinten kellett, hogy elsajátítsa. 1165-ben részt vett Mánuel oldalán Zimony elfoglalásában: ekkor jóindulata is megmutatkozott, amikor közbenjárására a császár megkegyelmezett a magyar várvédőknek. Hanem a trónöröklés reménye 1169 őszén szertefoszlott: a császárt második asszonya fiúval ajándékozta meg. Erre Bélát kaisari rangra fokozták le, elválasztották Máriától, s a basilissa húgával kárpóolták. Châtillon Ágnes, Konstancia antiochiai fejedelemnő és Châtillon Raynald keresztes lovag lánya 1170-ben ment nőül Bélához. 1172 tavaszán Alexios-Béla III. István váratlan halálhírére hazaindult, hogy Magyarország trónját elfoglalja.

III. Béla kitűnő felkészültséggel kezdte uralmát, ám kemény ellenzéke támadt, mert Eufrozina anyakirályné és Lukács esztergomi érsek Béla öccsét, Géza herceget akarta királynak; a belviszályt rokonvér ontása nélkül törte le. 24 évig tartó uralkodása a Magyar Királyság fénykorát hozta. A magyar–bizánci háborúknak vége szakadt, az ország területén béke honolt, Mánuel halála (1180) után III. Béla helyreállította állama területi épségét, sőt további terjeszkedésbe fogott Észak-Balkánon. Az ország békéje egyre gyarapodó királyi családra köszöntött. Béla és Anna 15 évig tartó házasságából hat, névről ismert gyermek született; Imre király (1196–1204), II. András király (1205–1235), Salamon és István herceg, valamint Margit és Konstancia hercegnő. Ha bizánci császár nem is vált Bélából, de egy bizánci császár apósa lett, mert az új Angelos-dinasztia első uralkodója, II. Izsák Margitot vette feleségül. III. Béla királyt széleskörű „nemzetközi” megbecsülés övezte. Ennek más írott forrásban is olvasható bizonyítéka. *„Az Úr megtestesülésének 1188. [1187.] évében III. Orbán pápa viselte az apostoli koronát; Rómában a németek királya, Frigyes volt a császár, Konstantinápolyban pedig Izsák; Franciaországban Fülöp, Lajos fia volt a király, Angliában II. Henrik, Sziciliában Vilmos, Magyarországon Béla király, Palesztinában Guidó; tudniillik ebben az esztendőben Szaladin Egyiptom és Damaszkusz fejedelme, Isten kijűrkészhetetlen, ám sosem igazságtalan akaratából háborúban győzedelmeskedvén Jeruzsálem királyságát birtokol-*

¹⁹ LÁSZLÓ 1965. V. ö. SZENTPÉTERY, SS Rer Hung II, 525.

ta.”²⁰ Giraldus de Barri, II. Henrik angol király udvari káplánja az akkor ismert világ élvonalába sorolta Magyarországot és királyát. Méltán, hiszen a jó eszű klerikusait külföldi egyetemen taníttató, a királyi kancelláriát felállíttató és a jogi írásbeliséget rendszeressé tevő III. Béla a szellemi javakra is nagy gondot fordított; jövedelemjegyzéke pedig az anyagi javak szintjén szintén a kor egyik leghatalmasabb monarchiájaként láttatta a Magyar Királyságot. 1192-ben országa és családja legnagyobb ünnepét ülte III. Béla király. III. Celesztin pápa szentté avatta I. László királyt. Az elismerés a kezdeményező utódnak is szólt. Nem véletlen, hogy László kanonizálása Bélától indult: az Árpádok családi hagyományában élő kultuszt (egyik nagybátyja szintén a László nevet kapta!) ő egyesítette a Bizáncban tapasztalt tisztelettel, amely – láttuk – az apja emlékét ápoló Piroska (Szent Eiréne) császárnéről annak fiára, Mánuelre, onnan őreá szállt. Az Árpád-ház ekképp a „*szent királyok nemzetsége*” lett. III. (Nagy) Béla király nemcsak életében, hanem 1848. december 12-én új szakaszába lépett utóéletében is a magyar művelődés gyarapításához járult hozzá.²¹

2.) AZ ARCREKONSTRUKCIÓRÓL ÁLTALÁBAN

Az arcrekonstrukció fiatal tudományterület. Tipologizálása még bizonytalan, mivel a bűnügyi gyakorlatban, az orvostudományban és a régészetben még csak terjedő tudományos módszer. Célja egy korábbi testforma megjelenítése, visszaállítása, reprezentálása, ami szorosan vett arcrekonstrukció estében a fej, azon belül is az arc formájának a koponya alapján történő elkészítését jelenti. Az arcábrázolás klasszikusainak Leonardo da Vincit és a magyar származású Albrecht Dürert tekintjük. Ők az arcon 14 antropometrikus adatot használtak és megállapították, hogy az egyes arcformákon szereplő vertikális adatok kevésbé eltérőek, mint a horizontálisak. Az arcrekonstrukció tehát a művészet és a tudomány keveréke, amely az utóbbi évek során sokat fejlődött, és jelenleg is gyorsan fejlődik. Ma is jelennek meg újabb, megbízhatóbb módszerek, amelyeket részben a technológia fejlődése kelt életre, részben az, hogy a legjobb szakemberek tapasztalatai folyamatosan gyűlnek és válnak közkinccsé. Jelen írásunkat is ez teszi indokolttá.

Az arcrekonstrukció történhet két, vagy három dimenzióban. Utóbbi esetben beszélünk plasztikus arcrekonstrukcióról, ami a fej látványának térbeli elkészítését jelenti. Ugyancsak háromdimenziós lenne a holografikus arcrekonstrukció, de esetünkben nem ilyesmiről van szó. Megjegyzendő viszont, hogy a virtuális megjelenítés lehet kvázi térbeli, mivel az egyébként síkképernyőn az elkészült rekonstrukció virtuálisan elforgatható. További előnye a virtuális rekonstrukciónak, hogy könnyen változtatható hajviselet, életkor, érzelmek kifejezése stb. tekintetében. Ugyanakkor a mesterséges intelligencia segítségével létrehozott újraalkotások hitelességükben, életszerűségükben elmaradnak a manuális plasztikus arcrekonstrukciók minőségétől. Jelenleg a legmodernebb megoldás a két technika egyesítése, amikor a kész szobrászi arcrekonstrukciót használjuk kiindulásként a digitális programban.

A fentiek után talán furcsán hat arcrekonstrukcióról nagyobb történeti távlatban beszélni, mégis szokás bizonyos értelemben ezek közé sorolni azokat a halotti maszkokat is, melyek közül a legrégebbiről fennmaradt több, mint háromezer éves.²² Ismerünk ezeknél korábbi, agyaggal tapasztott koponyákat, egyes szerzők már ezeket is az arcrekonstrukciók előfutárainak tekintik.²³ Így például azt a Kathleen Kenyon régész által 1953-ban Jerikóban feltárt emberi koponyát, amit körülbelül 9000 évvel ezelőtt agyaggal borítottak, és szemgödreit kagylókkal díszítették.²⁴ Egy későbbi példa lehet Giulio Gaetano Zumbo viaszfejmodellje a Firenzei La Specola múzeum viaszanatómiai gyűjteményben. A tényleges arcrekonstrukció úttörőinek Hermann Welcker és Wilhelm His 19. század végi német anatómusok tekinthetők, akik az emberi koponya csontszerkezete és az arc lágy szövetei közötti kapcsolatot elemezték. Welckert különösen érdekelte a történelmi alakok arca.²⁵ 1867-ben Dante koponyájának alakjáról írt, és 1883-ban javasolta az arc rekonstrukciójának azt a módját, hogy egy tényleges koponyára építsék fel a személy arcán egykor lévő izmok és lágy szövetek formáját.

Eredményeiket azóta számos iskola fejlesztette tovább, a technika fejlődése további segítséget ad a minél tökéletesebb rekonstrukciók készítéséhez. Wilhelm His, a lipcsei egyetem anatómiaprofesszora, halottakon 15 ponton mért arcszövetméliségek alapján publikálta J. S. Bach koponyaalapú térbeli arcrekonstrukcióját.²⁶ Arthur Kollmann

²⁰ GOMBOS, CFHH II, 1061.

²¹ Az áttekintés az alábbi irodalom alapján készült: HÓMAN 1935, 387–417; KRISTÓ–MAKK 1981; MAKK 1982; BARTA–BARTA 1993.

²² WILKINSON 2008, 42.

²³ BEATTY 2015.

²⁴ STROUHAL 1973.

²⁵ WELCKER 1867.

²⁶ HIS 1895.

ugyanazzal a módszerrel rekonstruálta Dante koponyáját. Kollmann később egy W. Buckley nevű szobrásszal dolgozott, ők hozták létre az első igazi tudományos rekonstrukciónak tekintett alkotást: egy kőkorszaki nőt Franciaországból, a régióból származó nők százaitól gyűjtött szövetmélységi adatok felhasználásával.²⁷

Az arc pontos rekonstruálása annak részletes leírásán alapszik. Természetéből adódóan az orvosi arcrekonstrukció a legpontosabb. Egyrészt pontosan ismert az eredeti arcforma, másrészt – szemben a bűnügyi és a régészeti arcrekonstrukcióval – az arcot tökéletesen kell helyreállítani. Ezért is van az, hogy az orvosi arcrekonstrukció több mérőpontot tartalmaz, néhány adatot másként mérnek, és más az eredmények elemzése is. A törvényszéki antropológiában általában 47, az orvosiban 132 mérőpontot különböztetnek meg. A régészeti arcrekonstrukció ebből a szempontból a kettő között helyezkedik el, de az alkalmazott adatok száma változó, függ az egyes iskoláktól.

A jelenkori arcrekonstrukció egyik atyja Farkas G. László magyar származású orvos. Ő részletesen vizsgálta az arc morfológiáját, leírta azokat az arányokat, amelyek az emberi arcok egyediségét adják.²⁸ Az első digitális megoldást Melvin L. Moss dolgozta ki kriminalisztikai célokra. A számítógépes technikák közelmúltban felgyorsult fejlődése jelentős mértékben hatott erre a tudományterületre, ám a programok egyelőre csak a kivitelezés eszközeként és konstrukciós segédeszközként használatosak. Az AI (mesterséges intelligencia) alkalmazása még nem egyenrangú a tudományos művészi tevékenységgel, így jelen írásunkban az előbbivel részletesebben nem foglalkozunk, csupán vázlatosan ismertetjük. A közelmúltban különféle technológiákat fejlesztettek ki arcrekonstrukciók előállítására számítógép segítségével, melyek jelentősen gyorsíthatják a munkát. A digitális vagy számítógépes arcrekonstrukciós rendszerek két típusra oszthatók, *automatizált* rendszerekre és *modellező* rendszerekre. Az automatizált rendszerek antropometriai adatokat, a csontváz morfológiájára vonatkozó adatokat használnak nemi, életkori és etnikai hovatartozás szerint csoportosítva. Ezek, mint említettük, még jelentős fejlődés előtt állnak. A modellező szoftverek 3D (háromdimenziós) animációs szoftvert használnak, mellyel a felhasználó készítheti el az arc modelljét. Ez utóbbi tehát a kézi arcrekonstrukciós módszerek közé tartozik, egyes megoldások számítógépes szoborrendszereket és VR haptikus visszacsatolást is alkalmaznak, azaz a virtuális valóságban az elektronikus eszközök tapintható jeleket adnak.

Az arcrekonstrukció mint tudomány a koponya és az arc morfológiai kapcsolatának egyre pontosabb ismertetése törekszik, és mint említettük, tudományos módszerek és művészi készségek kombinációja. A bioantropológusok szívesebben használják rá az „arcközelítés” (*facial approximation*) kifejezést,²⁹ amit „közelítő-arcmás készítés” értelemmel fordíthatunk. Ez annál indokoltabb, mivel tökéletes régészeti arcrekonstrukció nem létezik, hiszen az emberi arc a korral folyamatosan változik, a koponyán pedig természetszerűleg nem marad nyoma minden hatásnak, ami az arcon változást okozhat. Mindenek ellenére, egy jó arcrekonstrukció főbb vonásokban meg tudja mutatni azt, hogy az adott személy arca milyen lehetett. Ez pedig éppen elég ahhoz, hogy a történelmi személyiségekről fennmaradt egyéb objektív adatokat kiegészítve segítsen bennünket elődeink jobb megismerésében.

Ma már genetikai alapon elvileg rekonstruálható lenne az egész emberi test, azonban ez még elvégezhetetlenül bonyolult feladat, és az adott személy életkörülményeiből adódó változatosság továbbra is lényeges bizonytalanságot okozna a rekonstrukcióban. Egyelőre tehát be kell érünk azzal, hogy adatainkból a jelenleg rendelkezésünkre álló eszközök segítségével hozzuk létre a lehető leghűbb rekonstrukciókat. A régészeti tudományos antropológiai arcrekonstrukció tapasztalati alapja részben a klinikai, részben a bűnügyi arcrekonstrukció. A rekonstrukcióhoz statisztikai módszerekkel összeállított adatbázisra van szükség, amit jelenleg az antropológia és az orvostudomány biztosít. A fejformát néhány méret (hosszúság és szélesség három nézetben) jól behatárolja, ezen belül a körhöz, az oválshoz, illetve a téglalaphoz viszonyított eltérésekkel pontosíthatjuk. Ha további részmereteket akarunk megadni, mint a pupillatávolság, a szemüreg határpontjai, a fogak mérete, a hallójárat és a szájug távolsága, relatív irányok stb., akkor fontos, hogy ezek egy ismert nézetből legyenek mérve, hiszen a perspektivikus ábrázoláson minden szög és távolság a helyzetének megfelelően torzul. E célból a később részletezendő „frankfurti vízszintes” fejtartást használják.

²⁷ KOLLMANN–BUCHLY 1898.

²⁸ FARKAS 1981.

²⁹ STEPHAN 2014.

3.) AZ ELSŐ KÉT FEJREKONSTRUKCIÓ

III. Béla és első felesége, Anna fejéről már két rekonstrukció készült. Elsőként Árpás Károly, majd Skultéty Gyula jóvoltából „elevenedett meg” az uralkodói házaspár arcmása.

Az 1967-es vizsgálatok alkalmával Báthy Géza és Bruder Katalin restaurátorok a királyi pár koponyájáról gipszmásolatot készítettek, hogy ennek alapján Mihail Geraszimov orosz antropológus megalkothassa arcmásukat, ám a neves tudós 1970-ben bekövetkezett halála miatt ez végül is nem történt meg. Így esett, hogy a tervezett munkát Árpás Károly szobrászművész végezte el, aki 1972-ben rekonstrukciós szobrokat készített. Részletes beszámolóját 2006-ban tette közzé. Ebből fontos felidézni néhány gondolatot, amelyből kiderül, hogy milyen tényezők határozták meg munkáját. „III. Béla király és hitvese Chatillon Anna eredeti koponyája a rekonstrukció készítéséhez nem állott rendelkezésemre. A feladatokat gipszmásolatokon kellett megoldanom. ... Az eredeti koponyákról mindössze fényképek alapján tájékozódhattam, ... amelyek a koponyákat két nézetben – előlnézetben és koponyaalapi nézetben – mutatják. Nagy hiányát érztem az oldalnézeti felvételeknek. Az eredeti koponyákról készült fényképek és a gipsz koponyamásolatok összehasonlításával lényeges eltéréseket találtunk, amelyek az eredeti koponyák töréses hiányosságaiból ill. ezek másolaton való pótlásából erednek. Továbbá a gipszmásolatokon részben elmosódtak azok az értékes, izomtapadásokat jelző érdességek (tuberositas, tuberculum) amelyek az eredeti csontfelszínen feltehetően még megvoltak, s amelyekre a rekonstrukció módszere épül... III. Béla király koponyamásolata munkaállványra rögzítve és frankfurti vízszintesbe állítva egy kissé felfelé irányuló tekintetű, határozott egyént sejtet. Első látásra szembeeső a szemüregek nagy mérete, ami a koponyának feltűnő megjelenést ad. A koponya természetes tartásának beállítása következtetni enged a nyak állására és a vállak felépítésére.”³⁰

A királyi pár csontvázának újabb vizsgálatára annak kapcsán került sor, hogy 1984-ben a Királysír Bizottság határozatot hozott, a Szűz Mária Bazilika területén 1848-tól addig feltárt valamennyi embertani lelet feldolgozására. Az antropológiai vizsgálatokat Nemeskéri János, Marcsik Antónia, Szalai Ferenc és Éry Kinga, a fogászatiakat Kocsis Gábor sztomatológus végezte. Luzsa György radiológus a röntgendiagnosztikai vizsgálatokkal, Bacsó József és Uzonyi Imre fizikus a nyomelemek, Santora Zsófia szerológus az RH antigének, Szabó Árpád igazságügyi orvos Váczy Zsuzsannával a vércsoportok, Konda József geológus és Orcsik Éva vegyészmérnök pedig a sírok fenéklapjának vizsgálatával vett részt a munkában.³¹

A második „közelítőarcmás-készítés” megalkotója, Skultéty Gyula svájci-magyar antropológus 1985–1986 folyamán végezte el munkáját, erről szintén részletes beszámolót írt, ami 2008-ban jelent meg. Skultétytól is csak szemelvények idézésére van módunk. „Az arcreekonstrukció módszerének alapjait Kollmann vetette meg azon elv alapján, hogy a koponya különböző pontjain a lágyrészek vastagságának van egy statisztikai átlagértéke. Az eljárást utóbb Gerasimov fejlesztette tovább számtalan koponya tanulmányozásával és további lágyrésztvastagsági adatok gyarapításával. Elődeim munkáját magam az izmok rekonstrukciójával, valamint az orr, a száj és a fül kialakításának új szempontjaival egészítettem ki. Az arc felépítését természetesen nem az eredeti koponyán, hanem az arról készült másolaton végezzük. Nyilvánvaló előfeltétel tehát a csont jó állapota, de kisebb csonthiányok pótlása megengedett, sőt a biztonságos lenyomatkészítés szempontjából szükséges feladat is... Egy arc rekonstruálása nem túl nehéz feladat, az ehhez szükséges alapadatok (életkor, nem és arányok) ugyanis leolvashatók a koponyáról. Elsajátítható az anatómiai ismeret és a munka elméleti és gyakorlati kivitele, nehezebb megszerezni azonban a portrékészítéshez való készséget. A művelet kezdete a lágyrészek felrakása. Ehhez a koponya 45 pontján kis fémtüskéket kell elhelyezni, ezek hossza jelzi az adott területen levő lágyrész vastagságát, melynek átlagértéke a nemmel és a csont szerkezetével van összefüggésben. A fémtüskék a munka befejezéséig a helyükön maradnak. Ezt követően először a fülbőz és az orrhoz tartozó porcos részeket mintázom meg, majd a szemgödörbe üvegcsomet vagy üveggolyót helyezek. Ezután következik az izmok rekonstrukciója, kezdve a nyakizmokkal, folytatva a rágóizmokkal, végül a szájhoz vezető mimikai izmokkal. A következő állomás az arcnak a bőrt jelző befedése, majd a ráncok kiképzése és az arcvonások harmonizálása... III. Béla király. A koponya igen szimmetrikus, ami ritkább jelenség, mint a nőknél, rajta a nemi jellegek jól érzékelhetők. A szemüregek nagyok, peremiük lekerekített. A szemszögletek meghatározása után enyhén ferde szemek állnak elő. A körte formájú orrnyílás csontos részeiből, valamint az orrtővis nagysága és iránya alapján meghatározott orr hosszú és enyhén hajlott... A király arcának életkori vonásait a koponyavarratok elcsontosodását figyelembe véve alakítottam ki. Szakállas és bajszos voltát, valamint szakállának kettéosztottságát a történész és művészettörténész szakértők véleménye alapján formáztam meg... Antiochiai Anna királyné. A koponyája aszimmetrikus. Körte formájú orrnyílása és főként orrtővisének iránya alapján homorú orr adódott. Felső és alsó állcsontjának előreállása kifejezett, állkapcsán az alsó ajki izmok eredetének nyomai két mély árok, mindez a rekonstrukció készítésekor duzzadt ajkat eredményezett. Gondot okozott a királyné hajviseletének megformázása; ezzel kapcsolatban a szakértők nem tudtak eligazítást adni. Így a rekonstrukció során egy stilizált, fátýollal letakart hajat formáztam meg, ami mai szemmel nem tűnik szerencsés megoldásnak.”³²

³⁰ ÁRPÁS 2006, 7.

³¹ ÉRY et al. 1999, 9–10.

³² SKULTÉTY 2008, 177–180.

4.) III. BÉLA ÉS ANTIOCHIAI ANNA GÁBOR EMESE SZOBRÁSZMŰVÉSZ ÁLTAL KÉSZÍTETT PLASZTIKUS ARCREKONSTRUKCIÓI

2023-ban Gábor Emese a Magyarságkutató Intézet – László Gyula Kutatóközpont és Archívum munkatársa, jelen fejezet írója kapott felkérést III. Béla király és Antiochiai Anna királyné újabb arcreekonstrukcióinak elkészítésére. A feladatot – a tudomány fejlődésének köszönhetően (lásd tanulmányunk kutatástörténeti alfejezetét) – az időközben elkészült koponya-CT-felvételek indokolták. Így a Kásler Miklós által átadott CT-felvételek alapján a legmodernebb technikák ötvözésével új megvilágításba került III. Béla és Anna újabb közelítőarcmás-készítésének lehetősége. Ennek menetét közöljük a továbbiakban.

Az arcreekonstrukció mint tudományterület megszületése előtt egészséges testrészek ritkábban kerültek vizsgálatra, így a korábbi adatbázisok némileg torzíthatnak. A lágyrészvastagságokat jól ábrázoló fogászati koponyaröntgen-felvételek esetében például az eredeti arcforma ismert, de természetükből adódóan a felvételek döntően kóros állapotokat ábrázolnak, így általános esetben nem tekinthetők reprezentatívnak. Ennek ellenére sok hasznos, konkrét információt nyerhettünk belőlük az újraalkotás folyamatához. A mai populáción mért reprezentatív adatok használatakor az is nehézséget jelenthetne, hogyha a rekonstruálandó személyek nagyobb történeti távolban éltek, ezért az akkori népesség adatainak egyezése a mai populációéval megkérdőjelezhető. Tapasztalatunk szerint azonban ez még egy-két évezred esetében sem okoz problémát.

a) A kétdimenziós arcreekonstrukciók

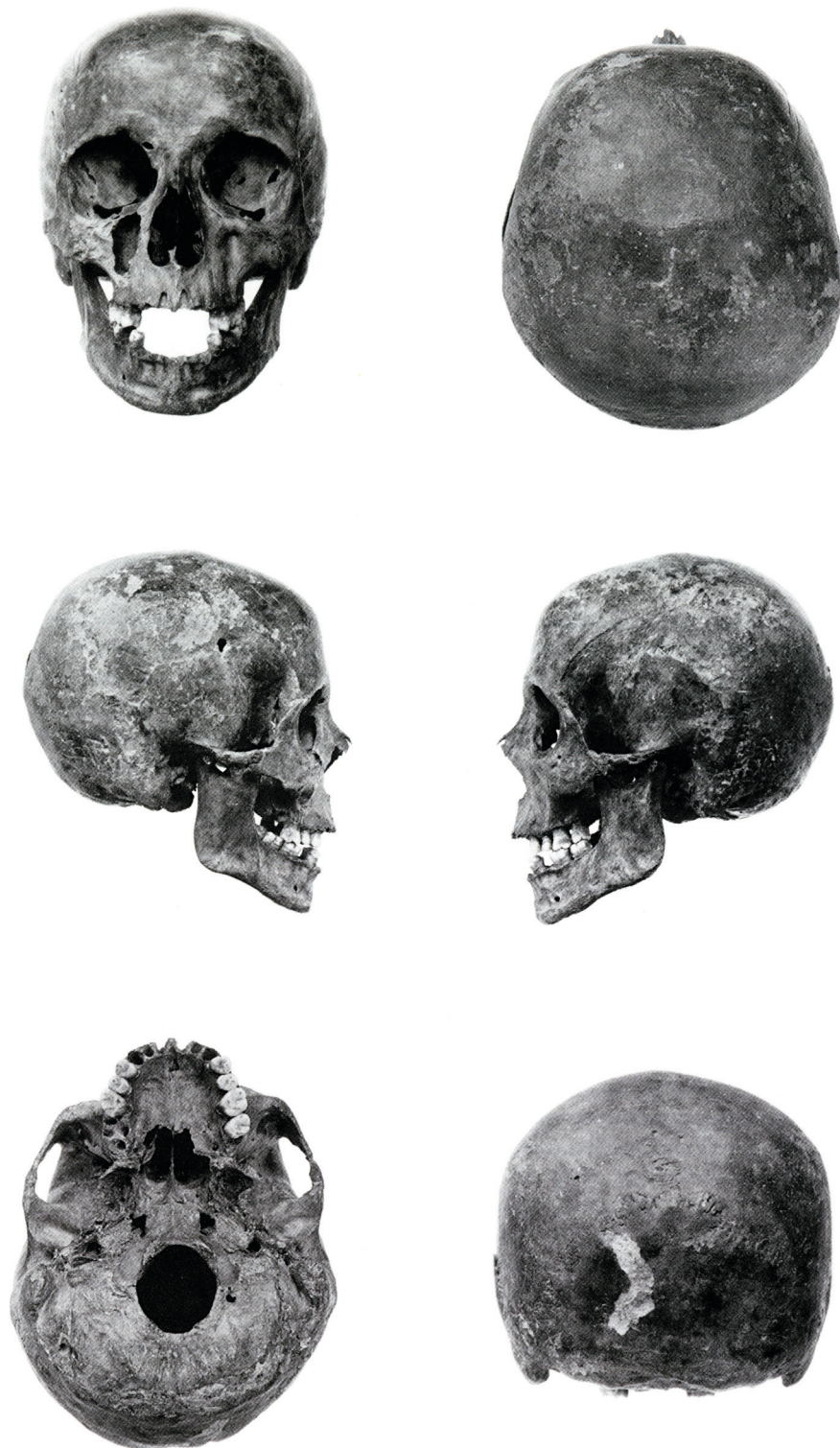
A rekonstrukciós munka alapja tehát a koponya, vagy a koponyamásolat lett. A munka III. Béla és Antiochiai Anna koponyáinak fényképei alapján kétdimenziós rekonstrukció készítésével kezdődött. (Eddig a kétdimenziós rekonstrukciók legegyszerűbb módja a koponya alapján történő szabad rajzolás. Egyik megoldás szerint az arcot a koponyaképekre vagy craniográfokra helyezett pauszpapírra rajzolják. Ezzel a technikával általában frontális és oldalsó profilnézeteket készítenek. Ilyenkor általában nem használják a manchesteri arcreekonstrukciós módszert, az arc izomzatának rárajzolását. Szívesebben rajzolnak egy kész arcot közvetlenül a koponyafotók fölé.³³ A digitális technológia megjelenésével ez egyszerűsödött, minthogy adatbázisokból változatos eredmények közül lehet választani, majd szelektálni a megfelelőnek tűnő változatokból.) Esetünkben ez nem így történt, mivel az eredeti koponyák nem álltak rendelkezésre, így a koponyaképek közvetlen ellenőrzésére nem volt lehetőség. A koponyafelvételeken így némi módosítást kellett végezni, mivel a III. Béla király koponyájáról készült eredeti fotók összehasonlítása során kiderült, hogy az objektívek torzításai miatt igen nagy különbségek mutatkoznak mind a laterális, mind pedig az előlnézeti koponyafotók méreteiben.

³³ Általánosan I. KÖNIG 2011.

9. kép

III. Béla koponyájának felvételei különböző nézetekből (ÉRY 2008, 45.)

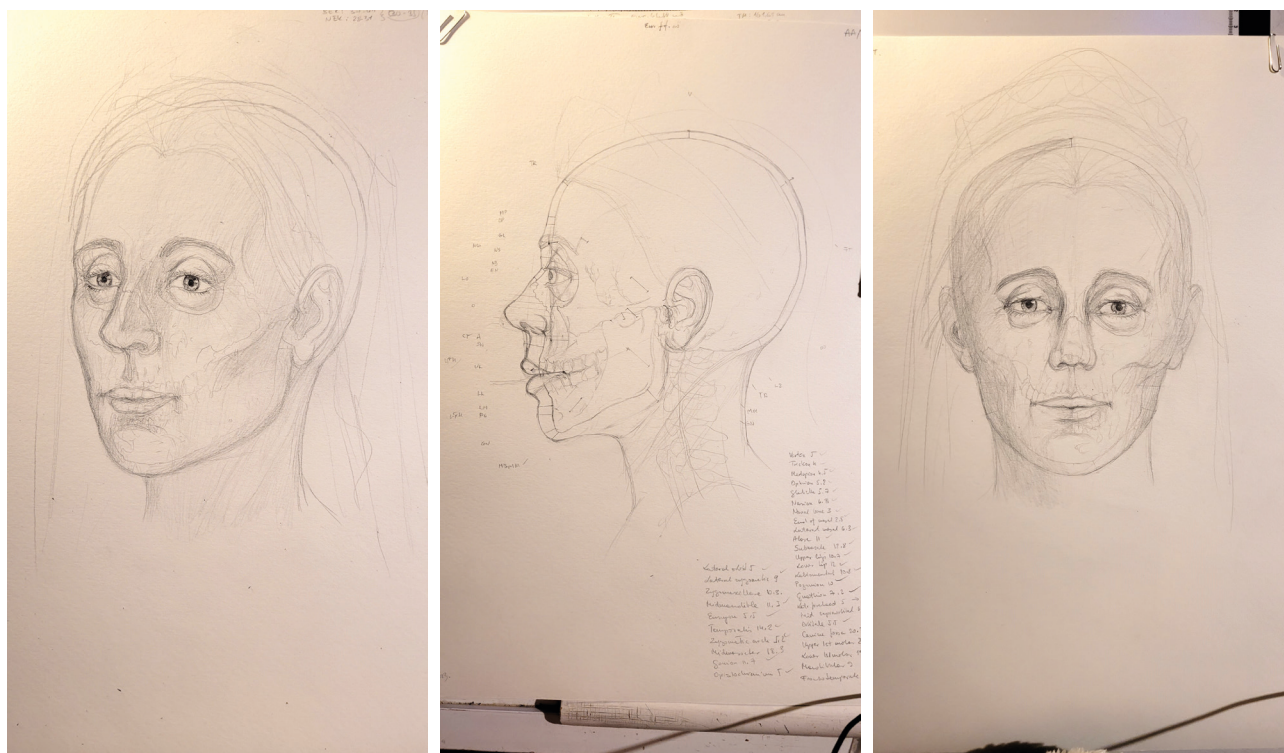
10. kép

Anna koponyájának felvételei különböző nézetekből (ÉRY 2008, 72.)

Ezen a ponton a Magyar Természettudományi Múzeum rendelkezésünkre bocsátott egy eredeti koponya alapján készített gipszmásolatot, melyről méretarányos fotókat készítettünk. A gipszkoponya azonban részben törött (mandibula) részben hiányos, pontatlan volt (letört spina nasalis anterior, kiegészített, egyszerűsített orrcsont).

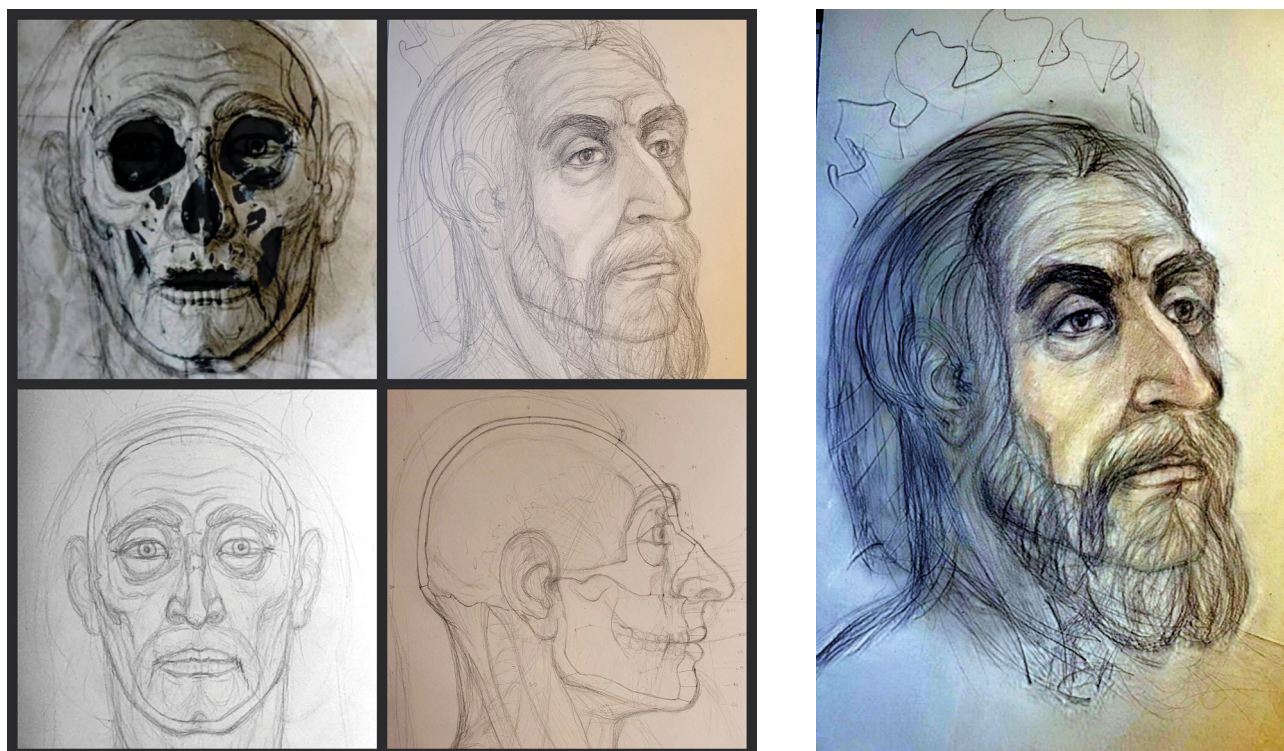
A legkevésbé torzult, legjobb arányú eredeti ásatási koponyafotók, rajzok, festmények sem bizonyultak elég pontosnak, ezért végül a CT-felvételekből kimerevített fotók adták meg a legpontosabb verziót. Amint arról már esett szó, III. Béla és Anna koponyájáról 2014-ben készültek CT-felvételek az Országos Onkológiai Intézetben.

Ezekre 50 antropológiai, anatómiai és arcreekonstrukciós mérőpontot helyeztem el. A mérőpontokra a megfelelő módon vittem fel, a profil, előlnézet és félprofilnak megfelelő szögben rövidülve a lágyrésztvastagságokat, illetve rajzoltam fel az izmokat és a zsírszöveteket. A mérőpontokhoz európai fehér felnőtt méreteket választottunk 40–49 év közötti korosztályból, ezen belül is átlagos lágyrésztvastagságokkal számolva. Az agykoponyán és az arc-koponyán használt lágyrésztvastagság-mérőpontok a következők (az angol terminológia nevek mögötti kettes szám a szimmetrikus, páros mérőpontokat jelzi): vertex, trichion, metopion, ophrion, glabella, nasion, nasal bone, end of nasal, lateral nasal, alare2, subnasale, upper lip, lower lip, labiamental, pogonion, gnathion, lateral forehead2, mid-supraorbital2, forehead, philtrum, orbitale2, canine fossa2, upper 1st molar2, lower first molar2, mandibular2, frontotemporale2, lateral orbit2, lateral zygomatic2, zygomaxillare2, midmandible2, euryon2, temporalis2, zygomatic arch2, midmasseter2, gonion2, opisthocranion.

11–13. kép

Grafikai vázlatok Antiochiai Anna arcának újraalkotásához (Gábor Emese felvételei, 2023)

14–15. kép

Grafikai vázlatok III. Béla arcának újraalkotásához (Gábor Emese felvételei, 2023)

Így alakult ki a lágyrészek vastagsága, készült el III. Béla király és Antiochiai Anna királyné profil, előlnézeti és félprofil arca 2D-ben, melyet művészi technikával fekete-fehér 03–05 méretű grafittal jelenítettem meg. Az orr, száj és az egész laterális nézet lágyrésztvastagságainál több helyen felülírtuk az adatokat a saját röntgenadatbázisunkban osztályozott élő modellek alapján készült értékek összehasonlító kutatásai alapján.³⁴

b) A háromdimenziós arcrekonstrukciók

Időközben elkészültek az eredeti koponyák CT felvételei alapján a 3D-nyomtatott műanyag koponyamásolatok, így megkezdődhetett a plasztikus rekonstrukciók készítése. Minden rekonstrukció alapját a koponya és az arc morfológiája adja. Az arc morfológiája rendkívül bonyolult, így véges számú adattal csupán megközelítőleg írható le. Az alkalmazott módszertől függetlenül az arcrekonstrukciós eljárások három alapvető irányzatra oszthatók.

c) Antropometrikus, amerikai vagy szövetmélységi módszer

W. M. Krogman 1946-ban fejlesztette ki az eljárást, átlagos szövetvastagságokat használva a koponya különböző pontjain a lágyrészek rekonstruálására. Ezt a megközelítést a bűnüldöző hatóságok széles körben alkalmazzák az igazságügyi arcrekonstrukcióhoz. Meghatározott hosszúságú kis csapokat rögzítenek a koponyához bizonyos pontokon, hogy jelezzék, milyen vastagságú lett volna a csont alá rakódó szövetek összessége azokon a helyeken. W. His és J. Kollman a 19. század végén egy átfogó táblázatot tett közzé a szövetvastagságról, ebben megállapítva a hatványozottan pontosabb arcrekonstrukciókhoz elegendő mérőpontok számát. Az általuk javasolt szövetmélységjelzők mérete a nem, életkor és az etnikai hovatartozáson alapult. Nem, életkor és származás szerinti kü-

³⁴ Az eddigi arcrekonstrukciókban használt mérőpontok szinte kivétel nélkül halottakról levett értékek, ahol a gravitáció máshogy húzza a lágyrészt, a vízhiány miatti összeszáradás esetén is mások az értékek. Fentiek miatt kidolgoztam egy új koncepciót, melyet a laterális koponyaröntgenekre alapoztam. Adatbázisom folyamatosan bővül és nemre, korra, típusra történő osztályozás után sokkal biztosabb adatokat nyújt a lágyrésztvastagságok méréséhez, mint az eddigi szakirodalmi adatok. (Gábor Emese)

lönbségeket is tartalmazó átlagos szövetvastagság-táblázatot használnak, melyben legalább két tucat pozíció adatai szerepelnek. Ezek:

a glabella (a legkiemelkedőbb pont a supraorbitális gerincek között, a midsagittalis síkban, a frontonasalis varrat felett),

a glabella feletti pont,

a varrat középvonala a frontalis és a két orrcsont között,

az orrcsont legelülső vége, a maxilla középvonala az elülső orrgerinc görbülete alatt,

a felső ajakszegély,

az alsó ajakszegély,

az alsó állkapocs központi metszőfogai közötti pont,

az áll-ajakredő,

a bemélyedés legmélyebb középvonala a mandibulán,

a mandibula fogai és az állkiemelkedés között,

az állon a középvonal legelülső vagy kiálló pontja,

a legalacsonyabb pont a mandibulán,

a homlok mindkét oldalán a legelülső nyúlványok,

a supraorbitális legalsó és legfelső pont,

a maxilla alsó része, még mindig az „arcsonton” (ez a pont valójában nem a malaris vagy járomcsonton, hanem inkább a maxillán található), ahol az oldalsó felület a legtávolabbra nyúlik ki a kálváriumtól,

a legmélyebb pont a külső hallónyílás felett és kissé elől,

a mandibula szögének oldalsó legkiemelkedőbb pontja,

a második felső nagyőrlő feletti pont,

az occlusalis vonal,

a második mandibularis nagyőrlő alatti pont.

Ez a módszer annyiban szorul kiegészítésre, hogy a vastagságok a fejmérettől is függhetnek, tehát elvileg a fejméretre viszonyítva kellene megadni azokat.

d) Anatómiai vagy orosz módszer

Mások az anatómiai, vagy morfometrikus megközelítést alkalmazzák, ahol előbb az arcizmok modellezését végzik el, majd a bőrréteget viszik fel az arc véglegesítéséhez, így szabványos szövetméliségek felhasználásával hozzák létre az arcvonásokat. 1971-ben Gerasimov úgy fejlesztette ki ezt a megközelítést, hogy rétegről rétegre izmokat, mirigyeket és porcokat vitt a koponyára. Ez a technika sokkal lassabb, mint a szövetméliség technikája, és nagyobb anatómiai szakértelem szükséges hozzá. Többnyire ezt a megközelítést alkalmazták a régészeti arcreekonstrukciókhoz. Ebben az eljárásban prioritást élvez a koponya és a nyak izomzatának megfelelő kialakítása. A rágóizmok felrakásakor különös figyelmet fordítanak ezen izmok megfelelő tömegére. Ezután a száj, a szem és az orr körüli izmok következnek, majd a további részletek, például a fültőmirigyek vagy a zsírszövetek. A rekonstrukció befejezéséhez bőrbevonatot adnak hozzá, és megfelelő textúrát alkalmaznak az eredeti bőr reprodukálására. Annak megértése, hogy az izmok és az inak hol kapcsolódnak össze a bőrrétegek alatt, kulcsfontosságú az arcreekonstrukció szempontjából. Ugyanakkor nehézséget jelent, hogy több izomnak csak egyik vége csatlakozik csonthoz, így ezek pontos helyzete és tömege csupán a koponya alapján nehezen pontosítható. Mindenesetre az izmok és a lágyrészek felrakása elvezethet a valamikori arc feltételezett közelítő formájához.

e) Kombinált, Manchester- vagy brit módszer

Vannak, akik az első módszernél felsoroltaknál több pontot is használnak, illetve e pontok használatát az izmok és egyéb lágyrészek felrakásával kombinálják. Használatos tehát az anatómiai megközelítés és a szövetvastagság használatának kombinációja is. Az eljárást Richard Neave fejlesztette ki 1977-ben, figyelembe véve mind a lágyrészek, mind az arcizmok vastagságát. Itt valójában két különböző megoldás, a szövetek egyenkénti felvitele, illetve az átlagos lágyrészvastagság használatának módszere keveredik. A többféle megközelítés pontosabbá teheti az eredményt. A koponyát állagvédelmi és kegyeleti okok miatt körültekintően kell kezelni. A szennyeződés elkerülése érdekében ellenőrzött és védett környezetben kell tartani, és kesztyűben kezelni. Nem való a szemüregbe, vagy az orrnyílásba nyúlni, a koponyát két kézzel kell tartani hüvelykujjal a foramen magnumban úgy, hogy a tenyér tartja a

koponya tövét. Sík lapra helyezett koponyát homokzsákkal, agyaggal vagy parafagyűrűvel lehet stabilizálni. A fogak időnként meglazulhatnak, vagy kicsúszhatnak a fogágyból, ilyenkor azokat meg kell tisztítani, és agyaggal, vagy viasszal a fogágyban rögzíteni. A mandibula és a koponya között 3–6 mm helyet kell hagyni az élő állapot utánzásához. Fogatlan mandibula esetén a távolságot távtartóval biztosítják. Ha a mandibula fogatlan, a fogsor elhelyezése előtt agyaglappal szimulálják a hiányzó ínyeket. A koponya sérüléseit, hiányosságait viasszal fedik el, pótolják.

Az antropológiai plasztikus arcreekonstrukció egyik, immár hagyományos módszerének folyamata a következő. Az első lépés egy gipszmásolat készítése az eredeti koponyáról.³⁵ Erre azért van szükség, mert a koponyamásolaton való munka csökkentti az eredeti koponya sérülésének esélyét, egyúttal lehetővé teszi az eredeti koponya tanulmányozását a teljes rekonstrukciós eljárás során. Ehhez az olyan nyílásokat, mint az orbit, az orrnyílás, a foremen magnum és minden repedést vagy sebnilyást le kell ragasztani. A koponyának a frankfurti vízszintes síkban kell állnia, ez egy antropológiai standard pozíció: a csontos hallójárat külső nyílásának teteje egy magasságban van a szemüreg aljával, ami közel áll az élő emberek fejének természetes helyzetéhez. Ezután következik az izmok felrakása plasztilinból, majd az orr, fül elkészítése méhviaszból. Az orr alakját az orrvetületből kapjuk, csúcsa az orrtüske utolsó részének folytatása és az orrgerinc metszéspontja. A füleket a külső hallónyíláson kell elhelyezni, az állkapocs szöge mögött kb. 15°-kal hátrafelé dőlve. A fülek szorosan az elülső részhez csatlakoznak, és hátul a fejtől távolodnak. Ezután következik az üvegszem behelyezése. Kis mennyiségű agyag segítségével a protézisszem hátsó részét rögzítjük a koponya szemüregébe. A szem szaruhártyájának első széle csaknem érinti a szemüreg felső és alsó szélét összekötő egyenest. Ezután a lágyrészek átlagos vastagságát jelöljük adott hosszúságú tűskékkel. A szövetmélységjelzők a koponya meghatározott pontjain helyezkednek el, bizonyos jelzők különböző populációkban változhatnak. A szövetmélységjelzőket agyagcsíkok kötik össze. A száj sarkai a szemfog oldalsó vagy disztális szélén helyezkednek el. Az ajkak szélessége megegyezik a felső és alsó fogak zománccfelületének együttes függőleges hosszával. Az ajkak elkészítése után következik a bőrfelület elkészítése, a szemhéjaké úgy, hogy a felső szemhéj a teljes görbülethez képest kifejezettebb elülső görbülettel rendelkezik, az alsó szemhéjnal a görbület inkább oldalirányú. A görbület a felső szemhéjnal erőteljesebb, mint az alsó szemhéjnal. Ezután következik a textúra. Ha elérhető néhány kiegészítő, akkor például haj, szőrzet, ékszer hozzáadása történik meg. Különböző hegyes eszközökkel és csiszolópapírral végzett kézi mintázás is használható a bőr textúrájának előállítására. Ez a textúra segít elkerülni az agyag fényes felületén fellépő tükröződést fotózás közben. A füleket simábban kell hagyni, textúra nélkül. A szemöldököt úgy kell kialakítani, hogy a szemöldökszőrzet természetes növekedési mintáját követve éles szerszámmal az agyagba kell kaparni.

f) A mi módszerünk

A mi módszerünk a Manchester-módszerhez állt a legközelebb, de kiegészült az azóta elérhető röntgenadatbázis-értékek felhasználásával. Először III. Béla arcreekonstrukciója készült el. A királykoponya már első ránézésre különleges megjelenésű. Arányait és méreteit tekintve nem hétköznapi, hanem egyedi, szembetűnő vonásokat hordoz. A felsőarc, a szemüreg, az orr és az állkapocság (M 47, 48, 52, 55, 70) közép magas, az agykoponya és az áll (M 17, 69) alacsony a fül és a kalott (M 20, 22a). A magasság tekintetében tehát a koponya megosztott: a boltozat alacsony, ugyanakkor az arcváz magas, s külön kiemelkedő a szemüregek rendkívüli magassága és szélessége. A homlok hátrafutó, az arc függélyes, amihez az orr jelentős kiemelkedése társul. A koponyatetőn szimbolikus trepanáció figyelhető meg.³⁶ Eredeti fotók alapján a koponya színe barna, szürkés, néhol feketés árnyalatokkal. A nyílvarrat és lambdavarrat találkozása körül sötétebb színű lerakódás látható.³⁷

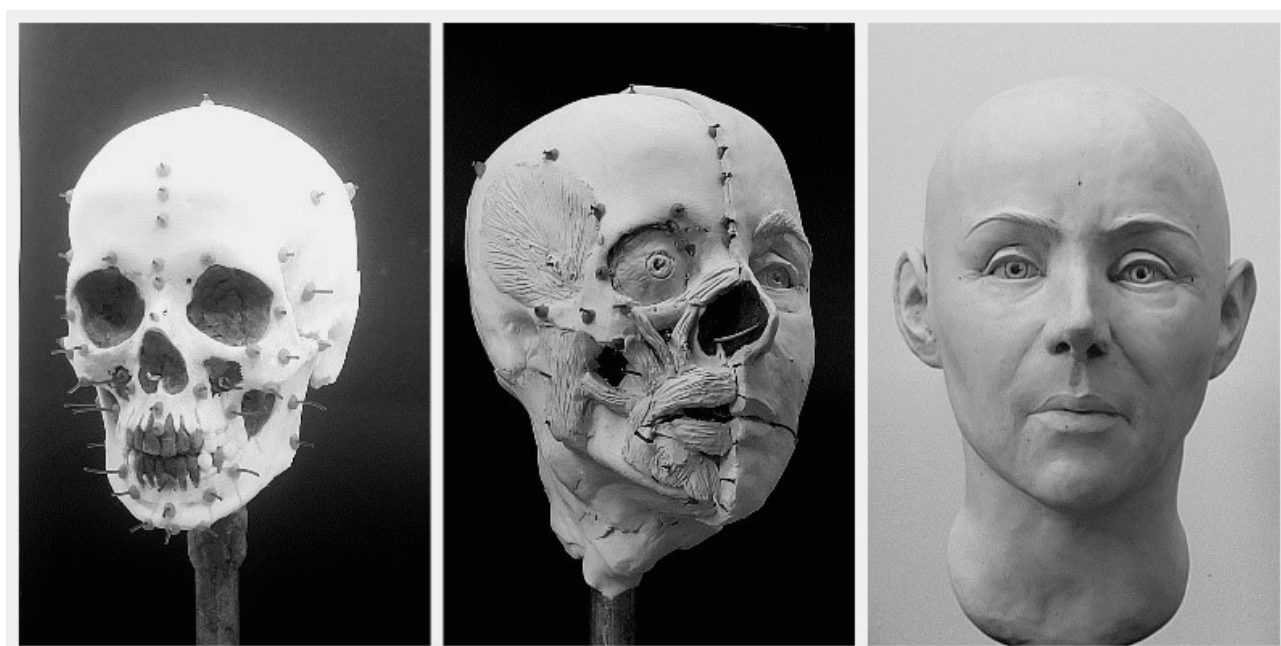
A CT-felvételek alapján fotókat készítettem tanulmányozás céljából, majd egy 3D-nyomtatott műanyag koponyát készítettem el. A különböző lehetőségek közül a technikailag legprecízebb módszert és a legújabb, legformátartóbb, illetve legpontosabban terülő anyagból való nyomtatást választottam. Ez a SLA-eljárás, azaz sztereolitográfia: UV-reagens folyadékot tartalmazó tartályba egy lézerprojektor vetíti a képet, emiatt az anyag megszilárdul. A plasztikkoponya méretei teljesen megegyeztek az eredeti koponyáról vett méretekkel. Ezután elkészítettem kontrollként egy FDM-modellt (fuse deposit modelling), aminek az a lényege, hogy a berendezés politejsav-szálat présel át egy forró fúvókán, és a szálak egymásra rétegződve alakítják ki a modellt. Így összesen három darab, három különböző technikával előállított 3D-s koponya állt rendelkezésemre, amelyeknek a CT-felvételekkel és az eredeti koponyáról készült fotókkal való összehasonlítása alapján a két utóbbi bizonyult egyformának és pontos-

³⁵ A 3D-s képkészítés és a 3D-nyomtatás segíthet a koponya jobb és megbízhatóbb másolásában, nem érinti, nem károsítja azt.

³⁶ A király koponyájának részletes embertani leírását l. ÉRY 2008, 44–48.

³⁷ ÉRY 2008, 38–39.

nak. Az arcok újraalkotásához 50 antropológiai, anatómiai és arcreekonstrukciós mérőpontot használtam. A koponyát a Vertex-vonalra merőleges állásban helyeztem el, a frankfurti vízszintes szabályainak megfelelően. Méreteztem a koponyatető legmagasabb pontját; a hajvonal kezdetét; a homlokközépvonal legkiállóbb pontját; a homlok leginkább előreeső pontját; a csontos szemöldökív közepét; a csontos szemöldökívet a két szemüreg közepe fölött; az orrcsont eredetét a páros csont találkozásánál, az orrcsont végét; az orrcimpa legszélső pontjait az aláris kontúron; a csontos orrtüske és a metszőfogak közötti felezőt; a felső és alsó ajkat; az alsó fogak kezdetét és az állcsúcs legmagasabb pontját; ezek felezőjét; az állcsúcs legalsó, előreeső pontját; a homlok oldalsó pontjait; a szemüreghatároló csont legmagasabb pontjait; a szemöldökív középső pontjait; a felső ajak és az orr közötti barázdát; a szemgödörszél legalsó pontjait; a szemfogi árok középső pontjait; a felső, első nagyörölő fölötti pontokat; az alsó, első nagyörölő alatti pontokat; a csontos állcsúcs két szélét; a halántékvonal legmélyebb pontjait; a külső szemgödörszél lekiállóbb pontjait; a járomcsont legkiállóbb pontjait; a járomcsonti varrat legalsó pontjait; a rágóizom-tapadás premoláris régió alatti középső pontjait; az agykoponya legnagyobb szélességének legkiállóbb pontjait; a szemüreg szélső és a járomív külső pontjait a halántékcsonton; a járomív oldalsó felszínén a legkiállóbb részt; a rágóizom közepét a rágófelszín folytatásában; az állcsúcs sarokpontját az állkapocs két szélén; az agykoponyán a nyakszirt középső, leghátsó pontját.

16. kép

Anna arcreekonstrukciójának folyamata (Gábor Emese felvételei, 2023)

A lágyrészvastagság mérőpontjait a koponyamodellen viasszal rögzített plasztiktüskékkel jelöltem meg. A tüskéket precíziós tolómérővel tizedmilliméter pontossággal vágtam le a megfelelő lágyrészvastagságok szerint. A mérőpontok felhelyezése után az izomzat anatómiai felépítését végeztem el, melyben az izomtapadási helyek vizsgálata segítette munkámat. Ide tartozott a nyakizomzat felhelyezése; ennek kiszámításában a király magassága és izomzata is közrejátszott. Majd a kötőszövetek, mirigyek, zsírszövet és bőr felmintázása után a koponya vertikálisan kettéosztott egyik felén kialakult az arc; erre elkészítettem az anatómiai és antropológiai típus szerinti szemet és mimikai izomzatot. A szemgolyó méretét az extrém nagy szemüregek miatt maximális méretezéssel készítettem. A másik arcfelét először meghagytam kontrollarcfélnek. Az orr kiszámítása és kiszerkesztése a Lebedinszkij-metódus szerint történt, kiegészítve a saját röntgenadatbázisomban található osztályozott adataim eredményeivel. A laterális lágyrészvastagság-adatokat minden esetben összevettem, ellenőriztem és korrigáltam a saját röntgenadatbázisom alapján kapott megfelelő értékekkel.

17. kép

III. Béla arcrekonstrukciójának folyamata (Gábor Emese felvételei, 2023)

Az összbemomást nagyban meghatározó fejszőrzet (Anna esetében haj, III. Béla esetében haj, bajusz és szakáll) rekonstrukciója előtt készült felvételen jól látszik, hogy a király és a királyné közötti kirívó méretkülönbségek a koponyák, és így a fejek tekintetében is milyen erősen érvényesülnek.

18. kép

III. Béla és Anna fejméretének összehasonlító szemléltetése (Gábor Emese felvételei, 2023)

A férfiarc másik felének felrakását ugyanezzel a már említett technikával végeztem, majd a haj, szakáll, szemöldök ábrázolására tértem rá. Ezeket igyekeztem korhűen elkészíteni, bár meg kell jegyeznem, hogy a természettudományos alapokon (koponyamásolatok, fotó- és CT-felvételek a koponyákról) túlmenően csak egyetlen művészettörténeti támpont segítette munkámat. Mivel láttuk, hogy Szent László hermáját III. Béla készítette László halála után 97 évvel, s mivel nem tudták pontosan Szent László hogyan nézett ki, így mint élő Árpád-házi uralkodóról, III. Béla arcáról mintázták a hermát. Ezért a szakáll- és hajviseletet a hermához igazítottam, mivel az az egyetlen korhű ábrázolás (illetve annak az embertani jellegzetességekből kikövetkeztethetően viszonylag pontos 15. század eleji másolata). A végleges arckifejezések elkészítésekor sokat segített a portrészobrászi tapasztalatom. A Szent László-fejereklyetartó arányai valóban nagyon hasonlítanak a III. Béla-koponya arányaira.

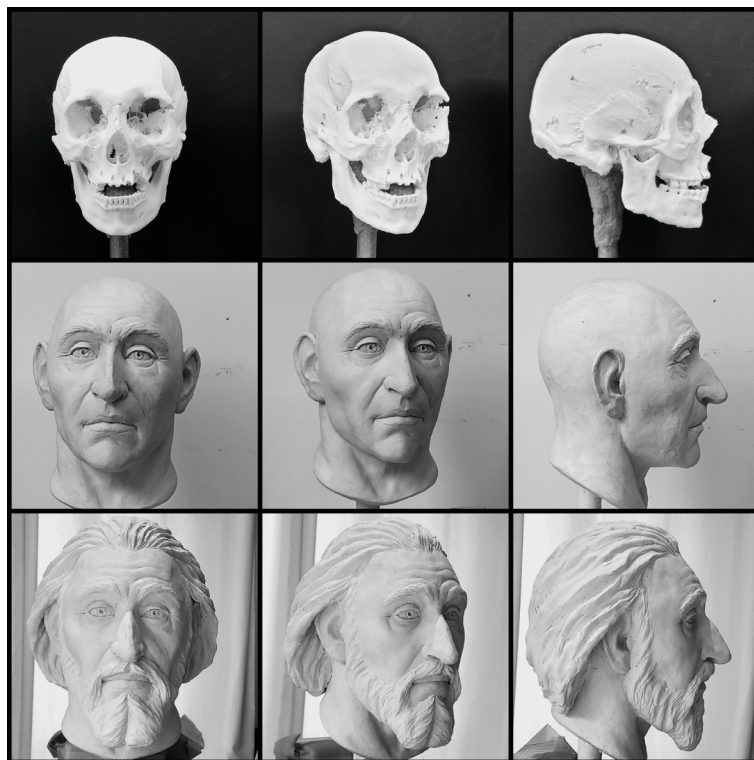
19. kép

A III. Béla-arcrekonstrukció folyamata és „összevetése” a Szent László-hermával (Gábor Emese fotómontázs, 2023)

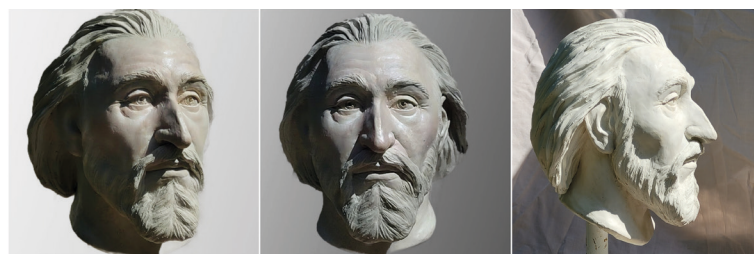
20. kép

A III. Béla-arckonstrukció végeredménye és összevetése a Szent László-hermával (Gábor Emese felvételei, 2023)

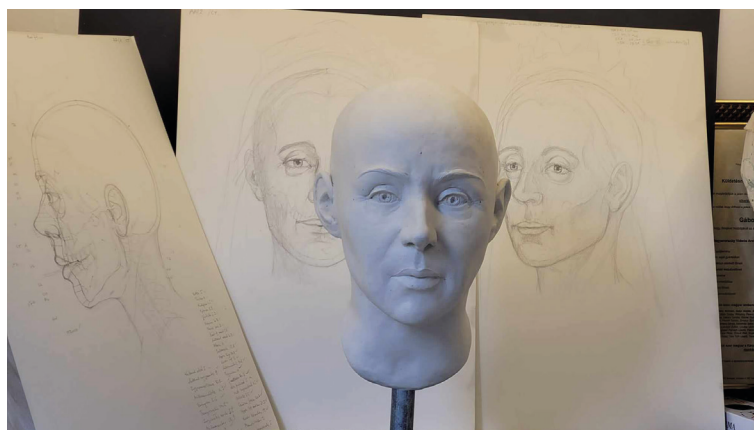
21. kép

III. Béla – az arcreekonstrukció fázisai és perspektívái (Gábor Emese felvételei, 2023)

22. kép

„III. Béla-perspektívák” (Gábor Emese felvételei, 2023)

23. kép

Anna-arcreekonstrukció két- és háromdimenzióban (Gábor Emese felvétele, 2023)

24. kép
Anna és III. Béla (Gábor Emese felvétele, 2023)

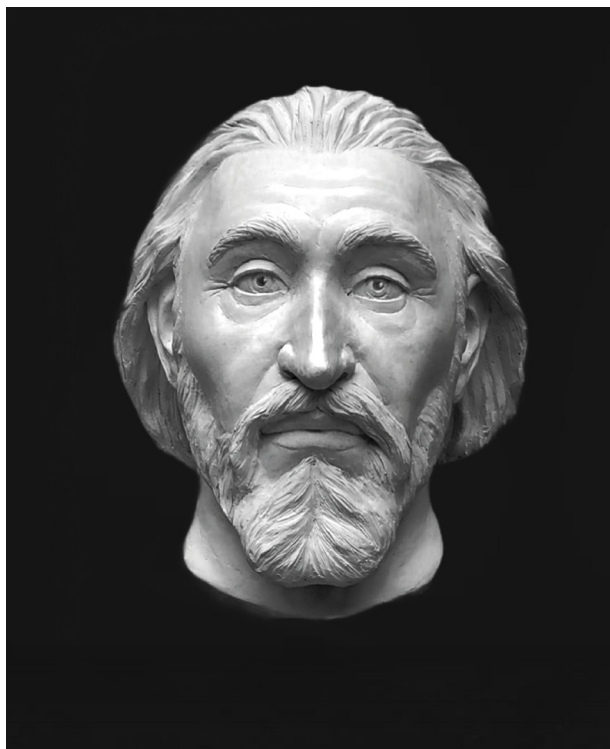
ÁRPÁS KÁROLY, SKULTÉTY GYULA ÉS GÁBOR EMESE MUNKÁINAK ÖSSZEVETÉSE (ÖSSZEFOGLALÁS)

Az elkészült arcreekonstrukciók szemmel láthatóan különböznek egymástól. Mi lehet ennek az oka? Az látszik, hogy nem merőben más arcok születtek, bizonyos jellegzetes vonások mindhárom esetben megtalálhatóak. Azt mondhatjuk, hogy a legújabb rekonstrukció pontosabb a korábbiaknál. Köszönhető ez annak, hogy időközben fejlődött az arc úraalkotásának technikája, valamint rendelkezésre álltak az eredeti koponyákról készített CT-felvételek. Felmerül a kérdés, hogy meddig pontosíthatóak, változtathatóak az arcformák, lehetséges-e, hogy a jövőben még megbízhatóbb „végeredmény” készüljön.

25. kép

Árpás Károly (alul) és Skultéty Gyula (felül) fejrekonstrukciói a „Teste Febérvárott nyugszik” című időszaki kiállításon (Szent István Király Múzeum – 2018). (Szabados György felvétele.)

26–27. kép

III. Béla és Anna arcása Gábor Emese „újraalkotásában” (Gábor Emese felvételei, 2023)

Az arcreekonstrukció élő, fejlődő tudomány, emellett képzőművészeti alkotói folyamat. Mai tudásunk szerint mégis határozottan állíthatjuk, hogy további adatok felhasználása nélkül a rendelkezésre álló koponyamaradványok alapján lényeges változtatás az arcvonásokon nem várható. Azt a tűréstartományt, amelyen belül az arcformák változhatnak, a mérőpontokra felvihető minimális és maximális lágyrészvastagság jelöli ki. Természetesen az egyes mérőpontok lágyrészvastagsága valamelyest függetlenül is változtatható, így digitálisan elvileg az összes variáció elkészíthető lenne. Ezért van nagy szerepe az alkotóművésznek a közönség elé kerülő verzió megválasztásában. Az eredeti koponyákra senki nem dolgozott. CT-ről készült műanyag koponya készítésére csak a legújabb időben nyílt lehetőség, ezért ezt csak jelen sorok egyik írója, Gábor Emese használhatta. Mindezen körülmények együtt tették lehetővé az eddigi két alkotó, Árpás Károly és Skultéty Gyula – önmagában tiszteletre méltó – munkájánál pontosabb arcmások elkészítését.

Arcvonásai alapján bárkit azonosíthatunk, függetlenül attól, hogy milyen érzelmi állapotban van, fáradt-e, vagy kipihent. Jelen tanulmány szerzői bíznak abban, hogy az eddigi legmegbízhatóbb rekonstrukció alapján jobban „megismerhetjük” néhai III. Béla királyunkat és első hitvesét, Antiochiai Annát.

28. kép

Árpás Károly, Skultéty Gyula és Gábor Emese rekonstrukcióinak összevetése (Gábor Emese fotómontázs, 2023)

IRODALOM

ÁRPÁS Károly

2006 III. Béla király és Chatillon Anna arcreekonstrukciója. *Folia Anthropologica* 4. 5–19.

ifj. BARTA János – BARTA Gábor

1993 III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. *Századok* 127. 413–449.

BEATTY, Katherine E.

2015 *Skin and bone: the face in the archaeological imagination*. PhD Thesis, University College Cork.

ÉRDY János

1853 III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált siremlékei. In: Kubinyi Ferenc – Vahot Imre (szerk.): *Magyarország és Erdély képekben*. I. kötet. Pest. 42–48.

ÉRY et al.

1999 ÉRY Kinga – MARCSIK Antónia – NEMESKÉRI János – SZALAI Ferenc
Embertani vizsgálatok III. Béla és Antiochiai Anna földi maradványán. In: Cserményi Vajk (szerk.): *150 éve történt. III. Béla és Antiochiai Anna sírjainak fellelése*. 9–15.

ÉRY Kinga szerk.

2008 *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2002*. Budapest.

FARKAS, László

1981 *Anthropometry of the Head and Face in Medicine*. New York.

GOMBOS, Albinus Franciscus ed.

1937–1938 *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* I–III. Budapestini.

HIS, Wilhelm

1895 Anatomische Forschungen über Johann Sebastian Bach's Gebeine und Antlitz, nebst Bemerkungen u'ber dessen Bilder. *Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, math.-phys. Klasse* 22, Leipzig.

HÓMAN Bálint

1935 *Magyar történet I*. Budapest.

KÁSLER Miklós

2022 „... erős férficsontváz tűnt föl előttünk...” Áttekintés III. Béla király csontjainak újabb természetudományos vizsgálatáról. In: Hoppál Bulcsú – Szabados György (szerk.): *Mítosz és történelem II. Tanulmányok Hoppál Mibály 80. születésnapjára*. Budapest. 321–337.

KÁSLER Miklós – SZENTIRMAY Zoltán szerk.

2019 *A Mátyás-templomban elhelyezett Árpád-házi csontvázak azonosítása. Történeti, régészeti, antropológiai, radiológiai, morfológiai, radiokarbon kormeghatározási és genetikai adatok felhasználásával*. Budapest.

2022 *A budapesti Mátyás-templomban őrzött Árpád-kori csontvázak származási rendje és genetikai azonosítása*. Budapest.

KOLLMANN, Julius – BUCHLY, W.

1898 Kollman, J. and Buchly, W. (1898). Die Persistenz der Rassen und die Rekonstruktion der Physiognomie prachistorischer Schadel. *Archiv für Anthropologie* 25. 329–359.

KÖNIG Frigyes szerk.

2011 *Arcreekonstrukció – Facial Reconstruction*. Budapest.

KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc

1981 III. Béla emlékezete. Budapest.

LÁSZLÓ Gyula

1965 Szent László Győri ereklyetartó mellszobráról. *Arrabona* 7. 157–209.

MAKK Ferenc

1982 III. Béla és Bizánc. *Századok* 116. 33–51.

NAGY et al.

2021 NAGY, Péter L. – OLASZ, Judit – NEPARÁCZKI, Endre – ROUSE, Nicholas – KAPURIA, Karan – CANO, Samantha – CHEN, Huijie – DI CRISTOFARO, Julie – RUNFELDT, Goran – EKOMASOVA, Natalia – MARÓTI, Zoltán – JENEY, János – LITVINOV, Sergey – DZHAUBERMEZOV, Murat – GABIDULLINA, Lilya – SZENTIRMAY, Zoltán – SZABADOS, György – ZGONJANIN, Dragana – CHIARONI, Jacques – BEHAR, Doron M. – KHUSNUTDINOVA, Elza – UNDERHILL, Peter A. – KÁSLER, Miklós

Determination of the phylogenetic origins of the Árpád Dynasty based on Y chromosome sequencing of Béla the Third. *European Journal of Human Genetics* 29. 164–172.

Online: <https://doi.org/10.1038/s41431-020-0683-z> (Utolsó letöltés: 2023. december 12.)

OLASZ et al.

2019 OLASZ, Judit – SEIDENBERG, Verena – HUMMEL, Susanne – SZENTIRMAY, Zoltán – SZABADOS, György – MELEGH, Béla – KÁSLER, Miklós

DNA profiling of Hungarian King Béla III and other skeletal remains originating from the Royal Basilica of Székesfehérvár. *Archaeological and Anthropological Sciences* 11. 1345–1357.

Online: <https://doi.org/10.1007/s12520-018-0609-7> (Utolsó letöltés: 2023. december 12.)

PAUER János

1849 *A' Székesfehérvárott fölfedezett királyi sirboltról.* Székesfehérvárott.

REGÖLY-MÉREI Gyula

1968 III. Béla magyar király és hitvese, Anna királynő hamvainak paleopathológiai vizsgálata. *Orvosi Hetilap* 109/8. 423–427.

STEPHAN, Carl N.

2014 Facial Approximation and Craniofacial Superimposition. SMITH, Claire ed.: *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York, 2721–2729.

Online: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_149 (Utolsó letöltés: 2023. december 12.)

STROUHAL, Eugen

1973 Five Plastered Skulls from Pre-Pottery Neolithic B Jericho. Anthropological Study. *Paléorient* 1/2. 231–247.

SZABADOS György

2016 Könyves Béla király? Egy székesfehérvári királysír azonosításáról. *Alba Regia* 44. 193–204.

2021 A délceg púpos. Még egyszer az 1848-ban feltárt királysírok azonosításáról. *Alba Regia* 49. 59–73.

SZENTPÉTERY, Emericus ed.

1999 *Scriptores Rerum Hungaricarum* I–II. Budapestini. (reprint)

TÖRÖK Aurél

- 1894 Jelentés III-ik Béla magyar király és neje testereklyéiről. *Értekezések a Természettudományok Köréből* 23/4. Budapest. 175–355.
- 1900 III. Béla és első hitvese földi maradványai. FORSTER Gyula szerk.: *III. Béla magyar király emlékezete*. Budapest, 200–206.

VARGA et al

- 2022 VARGA, Gergely I. B. – KRISTÓF, Lilla Alinda – MAÁR, Kitti – KIS, Luca – SCHÜTZ, Oszkár – VÁRADI, Orsolya – KOVÁCS, Bence – GINGUTA, Alexandra – TIHANYI, Balázs – NAGY, Péter L. – MARÓTI, Zoltán – NYERKI, Emil – TÖRÖK, Tibor – NEPARÁCZKI, Endre
The archaeogenomic validation of Saint Ladislaus' relic provides into the Árpád dynasty's genealogy.
Journal of Genetics and Genomics 2022
Online: <https://doi.org/10.1016/j.jgg.2022.06.008> (Utolsó letöltés: 2023. december 12.)

WELCKER, Hermann

- 1867 On the Skull of Dante. *The Anthropological Review* Vol. 5, No. 16, Jan. 56–71.

WILKINSON, Caroline

- 2015 *Forensic facial reconstruction*. Cambridge.

BARDÓCZ, ANDRÁS – GÁBOR, EMESE – SZABADOS, GYÖRGY

SCULPTURAL RECONSTRUCTION OF KING BÉLA'S III AND QUEEN ANNA'S FACES

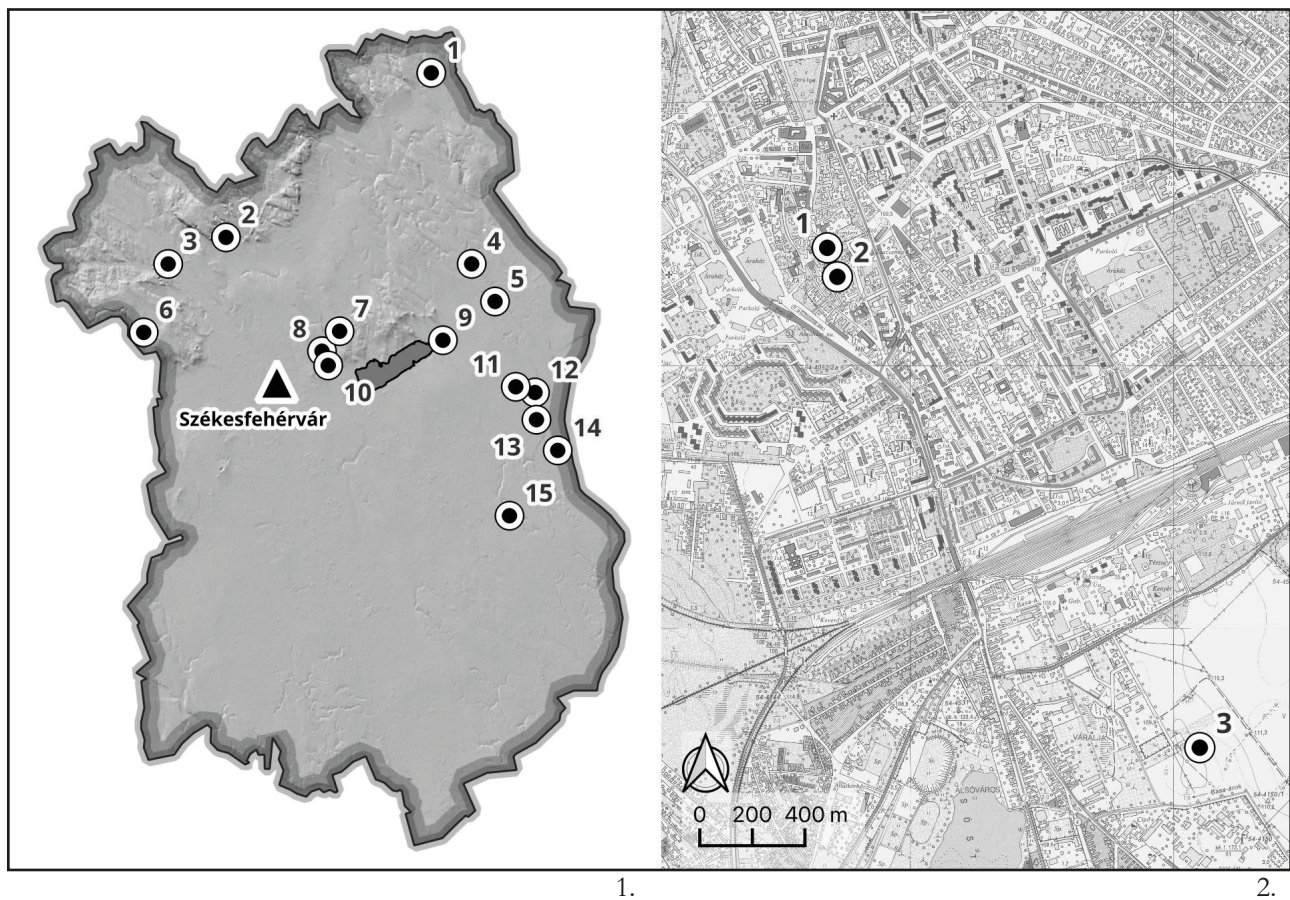
In December 1848, among the ruins of the south nave of the Royal Basilica in Székesfehérvár, an undisturbed burial site of a royal couple was found, together with three more burial sites. Two contemporary scholars, János Pauer historian and János Érdy archeologist identified the two royal burial sites as the tomb of King Béla III of Hungary (1172–1196) and his first wife, Agnes de Châtillon also known as Queen Anna of Antioch (†1184/85). The identification of the royal couple is valid in our time, too, as it has been strengthened by the result of older and newer sciences, as well, from the aspects of genealogy, art history, archaeology, medical science, archaeogenetics.

In our paper we present the latest 3D facial reconstructions of King Béla III and his first wife Queen Anna and the background of re-creation of their face and the whole reconstruction method. After a summary of the archaeological and historical data available for the present work, we give an outline on the basics and the brief history of facial approximation or reconstruction. Then we discuss the sculptural reconstructions of the faces made by Károly Árpás and Gyula Skultéty in 1972 as well as 1986 and based on the data available the process of their work.

The process of newest reconstructions by Emese Gábor is described in detail starting with the graphical sketch and ending with the sculptures, emphasizing the new aspects and solutions compared to the methods known till now. The most important difference between the first two works and the present, third work is the following: in 2014 CT-imaging were made in the Department of Radiological Diagnostics of the National Institute of Oncology (Budapest, Hungary). Thus, this CT-documentation on the skulls of the royal couple helped Emese Gábor to make more precise facial reconstructions, than her two honourable predecessors.

Facial reconstruction is a living, evolving science, as well as an artistic creative process. Its rapid development and expansion are predictable. However, as far as we know today, it is safe to say that without further data, no significant changes to rulers' facial features can be expected based on the remaining skulls. The quality of the facial reconstructions we have presented is due not only to their artistic outworking but also to the scientific data available only recently, especially the computed tomography images of the skulls.

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM TEREPI RÉGÉSZETI KUTATÁSAI FEJÉR VÁRMEGYÉBEN 2023

1.

2.

1. kép: Fejér vármegye

1. Mátyás, Közép-Gyulai-dűlő; 2. Csákvár, Arató-szérű; 3. Bodajk, Homoki-dűlő, Proletár-földek I.; 4. Kajászó, Keskeny-dűlő; 5. Baracska, Túllátó-dűlő; 6. Bakonykúti, Szentgyörgyi-dűlő (033/1–2 hrsz.); 7. Székesfehérvár, István majortól nyugatra; 8. Székesfehérvár-Csala, Rózsa-hegy; 9. Kápolnásnyék, Bicskei Sándor telke; 10. Székesfehérvár, Kanászház; 11. Besnyő, Ercsi út alatti-dűlő; 12. Beloiannisz, Régi-Váli-víz; 13. Iváncsa; 14. Adony, Fertály-dűlő, Sina-hegyi-dűlő; 15. Perkáta, Homokbánya

2. kép: Székesfehérvár belterülete

1. Városház tér 1.; 2. Géza nagyfejedelem tér; 3. Bárándi utca

SZAKFELADATELLÁTÁS

Kajászó, Keskeny-dűlő

régészeti megfigyelés

Kajászó, Keskeny-dűlő nevű régészeti lelőhelyen, a Kajászó nyugati szélén fekvő lakópark területén a 2023. évben több kistelepülési földmunka mellett végeztünk régészeti feltárást. A lelőhelyen a középső bronzkori Vátia-kultúra temetője található. 2023-ban a lelőhely keleti szélén dolgoztunk. A délkeleti sarkában régészeti jelenség nem került elő, valószínűleg már a bronzkori temető területén kívül esik. A lakópark keleti szélének közepén, a 754 hrsz.-ú telek közelműrkében a Vátia-kultúra erősen bolygatott urnasírja került elő. A temetkezésből megmaradt az urna, a fedőtál és a kisbögre nagyrésze, de töredékesen, eredeti helyzetükből kimozdulva.

Kovács Ágnes

Kápolnásnyék, Bicskei Sándor telke; 21977 Kápolnásnyék, Vörösmarty múzeum

terepbejárás

Terepbejárást végeztünk Kápolnásnyék belterületének déli szélén, a Vörösmarty-emplékház területén és az emlékház déli szélén fekvő szántóföldeken. A területen található a 21664 azonosító számú, Kápolnásnyék, Bicskei Sándor telke nevű régészeti lelőhely. Az emlékház és a szomszédos szántók teljes területén találtunk régészeti leleteket, a középső bronzkori Vátia-kultúrához tartozó kerámiatöredékeket. A terület a Velencei-hegység délkeleti sarkában, egy alacsony domb tetején található, északi oldalán folyik a Bágyom-ér nevű patak.

A Vörösmarty-emplékházról délkelet felé haladva kb. 500 m hosszan kerültek elő a középső bronzkori kerámiatöredékek a szántóföldek felszínén. Az emlékházról 500 m-re délkeletre található a 21977 azonosító számú, Kápolnásnyék, Vörösmarty múzeum nevű régészeti lelőhely, ahol 1979-ben Honti Szilvia és Fülöp Gyula a korai Vátia-kultúra 62 sírját tárta fel.

Kovács Ágnes

Perkáta–Ivácsa 132 kV-os távvezeték építés

régészeti megfigyelés

A „Perkáta–Ivácsa 132 kV-os távvezeték építés” keretében a távvezeték oszlopainak alapozásához végeztek földmunkát 2023. január 11.–március 31. között. A projekt kiemelt nagyberuházásnak minősült, ezért nemcsak a nyilvántartott régészeti lelőhelyek területén, hanem a nyomvonal teljes hosszán régészeti megfigyelést végeztünk a Magyar Nemzeti Múzeummal mint megbízóval kötött megállapodásunk alapján. A beruházás földmunkái a Perkáta, Homokbánya (29279), Perkáta, Siba-dűlő (22280), Adony, Fertály-dűlő (100915), Ivácsa, Keserű-völgy K, Ivácsa, Keserű-völgy Ny néven nyilvántartott vagy nyilvántartásba vétel alatt álló lelőhelyeket érintették. Rendszerint aznap, olykor utólag értesültünk a lelőhelyek területén zajló földmunkákról, így a régészeti megfigyelés keretében nem volt lehetőségünk a régészeti érintettség tisztázására, illetve régészeti objektumok előbukkanása esetén azok feltárására. A nyilvántartott régészeti lelőhelyek területére eső 80–90 m² alapterületű oszlopalapozásoknál a teljes felületű feltárás tehette volna lehetővé a régészeti örökség feltárását, nem az ERD-ben előírt régészeti megfigyelés, amely a lelőhelyen kívüli földmunkák esetében optimális módja a régészeti feladatellátásnak. Ezen körülmények miatt csak részben elpusztított régészeti objektumokat tudtunk dokumentálni az Adony, Fertály-dűlő, a Perkáta, Homokbánya és a Perkáta, Siba-dűlő lelőhelyek területére eső oszlophelyeknél, a többi oszlop alapozási gödrénél nem észleltünk régészeti érintettség utaló jeleket.

Adony, Fertály-dűlő lelőhelyet egy szélesebb mocsaras területet követő magaslaton kevésbé intenzíven jelentkező kerámiatöredékek alapján azonosították az MNM munkatársai az ERD-hez kapcsolódó terepbejáráson. A 45. oszlop alapozási gödrének oldalfalán egy részben elpusztított kemence platnijának metszetét dokumentáltuk. Korát keltező lelet hiányában nem tudtuk megállapítani.

Perkáta, Homokbánya (29279) lelőhelyen, a 10. oszlophelynél tudtunk – részben elpusztított – régészeti objektumot (árokszakasz) megfigyelni és mintegy másfél méteres szakaszát kibontani. Leletanyag hiányában az árok korát nem tudtuk megállapítani.

Az 1991-es terepbejárásai során Hatházi Gábor által azonosított, 22280 azonosítóval nyilvántartott Perkáta, Siba-dűlő lelőhely közelében elhelyezkedő 7. oszlophely alapozási gödrének oldalfalán kettő régészeti objektum metszetét dokumentáltuk. Technikai okok miatt már csak a földmunkák elvégzése és a gödör aljának betonnal való felöntését követően érkeztünk ki a helyszínre, ezért nem nyílt lehetőségünk bontómunkára. Leletanyag hiányában az objektumokat nem tudtuk keltezni, de az objektumok jelenléte alapján ide is kiterjedő lelőhely Árpád-kori falu maradványaként szerepel a nyilvántartásban.

Szűcsi Frigyes

Székesfehérvár, Bárándi utca

teljes felületű megelőző feltárás

A Szent István Király Múzeum munkatársai Székesfehérváron, a Bárándi u. 8093/31 hrsz.-ú ingatlanon cölöpalapozású csarnok létesítéséhez kapcsolódóan teljes felületű feltárást hajtottak végre 2023. augusztus 21. és szeptember 7. között. A kutatás a 99315 nyilvántartási számmal rendelkező Székesfehérvár, Váralja II. elnevezésű régészeti lelőhelyet érintette.

A munka során 38 jelenség került elő, melyek bronzkori és Árpád-kori megtelepedéshez köthetők. A feltárt telepobjektumok között hét gödör, egy munkagödör/veremház részlete, egy kültéri kemence, egy kút és 28 árokszakasz található. A Basa-árok vízfolyásának közelsége miatt nem meglepő, hogy számos árok került elő, melyek funkciójukat tekintve elsősorban vízelvezetésre, továbbá telekhatárolásra szolgálhattak. Korhoz kötésük több esetben is nehézkesnek bizonyult leletanyag hiányában; a betöltésükből előkerült kerámiatöredékek alapján a bronzkori településhez köthetünk hat árokszakaszt (SE 04, 23, 25, 29, 34, 36), míg Árpád-kori leletanyag két

Késő Árpád-kori kút gödre és kőbélése

Egy gödör alján fekvő Árpád-kori cserépiüst töredékes állapotban

árokából (SE 03, 13) került elő. A bronzkori telepjelenségekhez a már említett árkokon kívül egy méhkas alakú tárolóverem tartozik.

Az Árpád-kori megtelepedéshez köthető egy kisebb tárológödör, egy munkagödör/veremház részlete, valamint egy széles árokban kialakított szabadtéri kemence, melynek sütőfelületét megújították, alapozását pedig kerámiatöredékekkel rakták ki. A feltárási terület déli részén, a Basa-árokhoz közel egy nagyméretű kút (átm: 274 cm) is napvilágot látott. A kutat 2,45 m mélységig tudtuk kibontani, mert a feltörő talajvíz miatt lehetetlenné vált a további mélyülés. A kútbélés nyomai a feltárási szintjétől számított 1,95 m-es mélységben jelentkeztek: először egy feltehetően visszabontott kövekből kirakott bélés, alatta pedig egy 1x1 m nagyságú deszkaszerkezetes kútbélés került elő. A rossz

állapotban megmaradt fadeszkákat három elem mélységéig tudtuk csak követni. A kút létesítésének pontos korát dendrokronológiai vizsgálattal sem sikerült megállapítani, de használati ideje a betöltésből előkerült leletanyag alapján a késő Árpád-korra tehető.

Kiss Alexandra

Székesfehérvár-Csala, Rózsa-hegy

terepbejárás

Székesfehérvár északkeleti határában, a Székesfehérvárhoz tartozó Csala területén, a Velencei-hegység nyugati szélén terepbejárást végeztünk a Rózsa-hegy nevű régészeti lelőhelyen. A lelőhely a Császár-víz nevű patak nyugati partján fekvő domb tetején és oldalán található. A felszínen a középső bronzkori Vátya-kultúra kerámiatöredékeit találtuk meg, köztük egy töredéken a Kisapostag-kultúra jellegzetes vékony, tekercselt pálcikás mintája látható. A bronzkori leletek mellett a késő neolitikus kori lengyeli kultúra kerámiatöredékeit is megtaláltuk, ezek elsősorban a domb tetején kerültek elő.

Kovács Ágnes

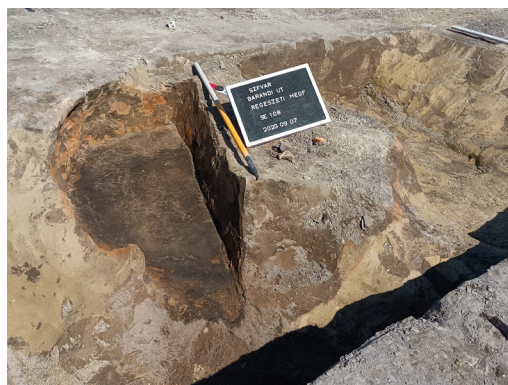

Székesfehérvár, Váralja II.

régészeti megfigyelés

Székesfehérvár belterületének délkeleti szélén, a Barándi utcában csarnoképítés földmunkáinak régészeti megfigyelését végeztük el. A megfigyelés során egy római kori bennszülött település szélét, a település árkait találtuk meg. Az árkokból kevés lelet, kerámiatöredékek, állatcsont került elő. Az egyik árokban egy nagyméretű, Árpád-kori kemencét bontottunk ki.

Kovács Ágnes

Székesfehérvár, Városház tér 1.*régészeti megfigyelés*

2023 őszén régészeti megfigyelést végeztünk a Városháza díszudvarán. A területen utoljára az 1930-as években folytak kisebb kutatások, melynek során várfalat és különböző falmaradványokat talált Dormuth Árpád.

Ez a terület a történelmi Belváros központjában, a középkori piactér közelében helyezkedik el. Itt valószínűleg a tatárjárást követően lakóingatlanokat alakíthattak ki utcák mentén.

A Városháza északi kapujának délnyugati sarkánál egy észak–déli irányú, törtkövekből épült, sárga habarcsú falszakaszt (feltárt hossz: 340 cm, szélesség: 83 cm, magasság: 125 cm) találtunk kb. 1 méteres mélységben a mai járószinttől. Az északi végében egy bejárat részlete (feltárt szélesség: 56 cm, mérhető magasság: 90 cm) került elő faragott ajtókerettel és küszöbkövel, mely a középkori járószintek alapján pincelejáratként azonosítható. Az oldalfalát téglából falazták egyenesre. A helyiségnek csak a keleti fala maradt meg, melyet egy gödörbe ástak bele. Az épületet a gödör leleteiből következtethetően a 15. század második felében vagy a 16. század elején emelheték. A ház alatti pincébe az utcáról vagy az udvarról juthattak le, ezért a telek szerkezetére és a város utcaszerkezetére nem kaptunk egyértelmű adatokat.

A Városháza déli épületszárnya előtt húzott árokban, -50 cm-en (mai járószinttől mérve) két, egymástól 290 cm-es távolságra lévő falszakasz részletét (keleti: 35×63×65 cm, nyugati: 70×30×40 cm) tártuk fel. Mindkettő törtkövekből épült szürke, mészszeccs habarccsal, tájolásuk: ÉNy–DK-i. A hely szűkössége miatt további kutatásokat nem tudtunk végezni, ezért nem ismerjük a helyiség kiterjedését, funkcióját és korát sem.

A díszudvar északi oldalán egy középkori gödör (mérhető szélesség: 45 cm, hossz: 190 cm, mélység: 135 cm, beásási szintje: -45 cm) részletét figyeltük meg az itt húzott árok déli metszetsfalában.

A Városháza keleti épületszárnya mellett ástott nyomvonal nyugati oldalában egy ÉNy–DK-i irányú, kétosztatú árkot (szélesség: 240 cm, mélység: 50–72 cm) lokalizáltunk közvetlenül a járószint alatt, melynek betöltése fekete salakos volt és belőle bronzkori kerámialetek származtak.

Ásatási fotó a pincelejáratról. Készítette: Kovács Dömötör

Reich Szabina

TERVÁSÁTÁS**Székesfehérvár, Géza nagyfejedelem tér***tervásatás*

*Ásatási fotó a tér keleti feléről.
Készítette: Reich Szabina*

2022–2023-ban tervásatást végeztünk a Géza nagyfejedelem téren, mely Székesfehérvár történelmi városmagjának részét képezi. A kutatási terület a város legmagasabb pontján helyezkedik el, ahol a kora Árpád-korban egy különálló uralmi központ alakult ki erődítésfalakkal körülvéve. Az erődítmény topográfiája jelentősen megváltozott a tatárjárást követően beköltöző polgárság miatt.

A feltárt objektumok korának és funkciójának meghatározását nehezíti a terület erős bolygatottsága a közművesítések, a temetkezések és az építkezések miatt.

A tér keleti végében megtaláltuk az erőd fal egy ÉK–DNy-i irányú szakaszát (feltárt hossz: 270 cm, szélesség: 180 cm, magasság: 110 cm).

*Ásatási fotó a pince bejáratáról.
Készítette: Némethi Balázs.*

*Ásatási fotó a tér nyugati felében feltárt gödörház részletéről.
Készítette: Kovács Dömötör.*

Törtekövekből emelték, világossárga, mészszemcsés habarccsal. Kizárólag csak az alapozása maradt meg, felmenő szakaszát nem tudtuk megfigyelni.

Ezen a részen egy kövezett járószint részlete is a felszínre került kb. -40–50 cm mélyen (mai járószinttől mérve). A simára kopott kövekből, másodlagosan felhasznált malomkőből álló felület (390×390×15 cm) alól késő középkori kerámialeletek származtak. Két cölöplyuk (1.: kerek alakú, átmérő: 30 cm, mélység: 30 cm; 2.: négyszögletes, 14×14×50 cm) törte át a járószintet.

Ettől nyugatra egy kettős pillérsorral tagolt épület egy szakasza (kizárólag csak a négy pillértalapzata maradt meg, méretük: 145×100×60 cm) került elő, mely szerkezetében hasonlóságot mutat a Hősök terén feltárt építménnyel. Valószínűleg raktárjellegű, gazdasági funkciót betöltő épületekről lehet szó az alaprajzukat tekintve. Mindkettő a területen kirajzolódó relatív kronológiából következően az uralmi központhoz, nem pedig a 13. század közepén beköltöző polgársághoz köthető, mert a székesegyháztól északra állót elbontva erődfalat emelnek.

Részben ennek az épületnek a helyére egy 4,5×4,8 m alapterületű, négyszögletes építményt emeltek, melynek három oldalát, illetve a délnyugati sarkának részletét tártuk fel. A nyugati falát utólag elbontva lejárót alakítottak ki egy 16. századi pincébe. Az alaprajzát és a falvastagságát (1,1 m) tekintve elsősorban toronyra gondolhatunk, de rendeltetését, összefüggéseit nem ismerjük.

A pince három oldala (északkeleti: feltárt hossz: 530 cm, szélesség: 70 cm, mérhető magasság: 80–100 cm; délnyugati: feltárt hossz: 290 cm, szélesség: 80 cm, mérhető magasság: 240 cm; északi: hossz: 170–180 cm, szélesség: 80–97 cm, mérhető magasság: 125–175 cm) esett a kutatási területre az északi oldalon lévő bejáratával (130 cm széles) együtt. A falában másodlagosan beépített kőfaragványok (köztük késő gótikus) voltak.

A tér nyugati felében egy 14. századra keltezhető, leégett, gerendavázas szerkezetű ház részletét tártuk fel, mely alatt egy Árpád-kori kemence, valamint egy térköves járószint volt. Több tárolóvermet (1.: átmérő: 100–240 cm, alja -265 cm /terepszinttől mérve/, lefelé szűkül; 2.: 110×170 cm, mélység: -220–340 cm /mai járószinttől mérve/, egyenes oldalfalú, padkával) és kutat (átmérő: 140 cm, alja -490 cm, alján apró kövek, oldalában nagyobb kövek szűrőként) is találtunk ezen a területrészen, betöltésükből elsősorban 14–15. századi kerámiaanyag származott.

A székesegyház délnyugati tornyától délkeletre középkori temetkezések voltak, melyek a feltehetően Szent Péter-plébániatemplomot körítő cinteremhez tartoztak.

Reich Szabina

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI PROGRAM ÉS EGYÉB TEREPI KUTATÁSOK

Adony, Fertály-dűlő

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetével együttműködve a Nemzeti Régészeti Topográfiai Program keretén belül műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztünk 2023. november 23-án Adony területén. A kutatáson a Közüsségi Régészeti Program 20 önkéntese vett részt. A lelőhelyen a Nemzeti Régészeti Intézet végzett korábban terepbejárást, mely során bronzkori és római kori kerámia töredékeket gyűjtöttek.

A terepmunka során az Adonytól nyugatra, a Liviai-halastavaktól északra fekvő szántóföldeken végeztünk kutatást. A terület a Cikolai-víz és a Keserű-völgyi árok között fekszik. A kutatás során 192 darab fémleletet és 15 darab kerámatöredéket gyűjtöttünk be. A bronzkorból egy bronzkori tör, valamint több bronzkori kerámia töredék került elő. A leletek többsége a római korra keltezhető, ennek nagy részét, 137 darab késő római kisbronz teszi ki. A római korból előkerült továbbá egy patera fogantyújának végét díszítő kosfej, hajtű, ládikaveret, gyűrű, hagymafejes fibulák és egygombos, erőprofilú fibulák töredékei, egy viaszpecsétlő kapszula hátoldala, karperec töredéke, egyéb bronz lemezek és valószínűleg egy kocsi alkatrésze is. A honfoglalás korhoz egy palmettadíszes csüngő köthető, a középkorból kerámatöredékek, egy bogrács peremtöredéke, kések töredékei, késnyélvégek, egy szíjvégveret és övcsatok kerültek elő. Az érmek közül 6 darab az Árpád-korhoz köthető, azon belül is III. Béla és IV. Béla uralkodási idejére. A területen továbbá újkori övcsatokat és gombokat is találtunk.

A kerámia- és fémleleteket összevetve bronzkori és római kori megtelepedést feltételezhetünk a területen. A lejtő aljában sűrűsödő római kori leletek akár utalhatnak egy a Keserű-völgyön áthaladó útra is.

Bereková Veronika

Adony, Sina-hegyi-dűlő

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Múzeum munkatársai és önkéntesei a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetével közösen a Nemzeti Régészeti Topográfiai Program keretén belül műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek 2023 őszén Adony határában.

Az újonnan azonosított lelőhely a Keleti-völgyi-pataktól keletre lévő domboldalon helyezkedik el. A kutatás során 30 darab fém tárgyat gyűjtöttünk be, melyek többsége a római korra keltezhető. A leletek között többek között fibulatöredékeket, övvereteket, bronz szegecsket és egy díszített bronz lemeztöredéket találunk, emellett előkerült egy bronzkori csüngő, valamint középkori ruhadíszek, érme és gyűrű is. A kutatások során begyűjtött kerámia- és fémanyag alapján római kori megtelepedés bizonyítható a területen. A bronzkori csüngő valószínűleg egy késő bronzkori temetkezéshez köthető.

Kiss Alexandra – Bereková Veronika

Bakonykúti, Szentegyházi-dűlő (033/1–2 hrsz.)

tervásatás

2023 nyarán tervásatást végeztünk a Bakonykúti külterületén fekvő Szentegyházi-dűlőben, ahol az előzetes kutatások alapján sikerült lokalizálni egy Árpád-kori templomot a cintermét körítő falával együtt.

A feltárás során felszínre került az egyházi épület teljes északnyugati oldala. Az ásatási eredmények alapján két építési periódust különböztettünk el. Az ÉK–DNy-i tájolású templomnak kizárólag az alapozása (magasság: 15–25 cm) maradt meg, felmenő falszakaszának szintjét nem lehetett meghatározni.

A korai épület (külső hossza: 10,8 m, feltárt szélessége: 2,4 m, falszélesség: 1,2 m) téglalap alakú hajóval és egyenes

Összesített ásatási alaprajz (I. periódus: kék, II. periódus: sárga). Készítette: Rétfalvi Teofil.

szentélyzáródással rendelkezik. Diadalív és oltár meglétére utaló nyom a feltárt szakaszon nem került elő. A templomhajó délnyugati zárófalából csak az alapozásának a lenyomata őrződött meg. Valószínűleg festett lehetett az épület belső falazata, mert piros és rózsaszínű festésű vakolatdarabokat találtunk.

A következő fázisban a templomhajót délnyugati irányba kibővítették 5,4 méterrel a korábban emelt délnyugati zárófalat elbontva, de ennek idejét egyelőre nem tudjuk meghatározni a rendelkezésünkre álló adatok alapján. Ezt az átépítést bizonyítja az eltérő szerkezetű falalapozás (többrétegű) és a temetkezésekre ráemelt bővítés.

Összesen nyolc, melléklet nélküli temetkezést tártunk fel, melyek többségében csecsemő- illetve gyermekcsontvázak voltak. Egy bolygatott koponya alatt S végű karikát találtunk.

A szentélyfal mellett feltárt gödörház arra utalhat, hogy már korábban volt egy megtelepedés a templom felépítése előtt.

Reich Szabina

Baracska, Túllátó-dűlő

műszeres lelőhely- és leletfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2023. november 9-én önkéntesek bevonásával műszeres lelőhely- és leletfelderítést végeztek a Baracska, Túllátó-dűlő I. (98601) elnevezésű római kori lelőhelyen, valamint a napelempark melletti 032/64, 49 hrsz.-ú ingatlanokon. A terepi kutatásra a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeummal közösen került sor, ugyanis a Váli-víz medre mellett a Szent István Király Múzeum munkatársai egy második világháborús harcjármű roncsdarabjait azonosították még 2022-ben. A 2023-as hitelesítő fémkereső műszeres terepbejárás célja a harckocsi kilövési helyének azonosítása a napelempark melletti területen. A fémdektoros kutatás révén 24 fémtárggyal gyarapodott a múzeum gyűjteménye, melyeket néhány római korra keltezhető 4. századi kisbronz, fibulatöredék (ívfibula, hagymafejes fibula, emailos korongfibula stb.) és további bronztárgy alkotnak. A római kori fémleletek mellett néhány középkori tárgy töredéke is előkerült.

Kiss Alexandra

Beloianisz, Régi-Váli-víz

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetével együttműködve a Nemzeti Régészeti Topográfiai Program keretén belül műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztünk 2023. október 19-én Beloianisz külterületén. A bejárason a Községi Régészeti Program 16 önkéntese vett részt. A helyszínen a Nemzeti Régészeti Intézet korábban terepbejárást végzett, mely során bronzkori, római kori és középkori kerámatöredékeket gyűjtöttek. A műszeres kutatás során 35 darab fémleletet gyűjtöttünk be. Az előkerült régészeti korú tárgyak a honfoglalás korra, középkorra és az újkorra keltezhetőek (csüngős veret, áttört veret, aranyozott corpus, iszkábaszeg, gyűrűk, érmék, ólomlövedékek és késnyélvégek). Az előkerült érmék, egy Árpád-kori vereten kívül, mind a késő középkorra és az újkorra keltezhetőek. Az előkerült kerámia- és fémanyag alapján egy késő középkori lelőhelyet sikerült azonosítani a területen.

Bereková Veronika

Besnyő, Ercsi út alatti-dűlő

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetével együttműködve a Nemzeti Régészeti Topográfiai Program keretén belül műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztünk 2023. október 19-én Besnyő külterületén. A bejárason a Községi Régészeti Program 16 önkéntese vett részt. A lelőhelyen a Nemzeti Régészeti Intézet végzett korábban terepbejárást, mely során római kori és középkori kerámatöredékeket gyűjtöttek.

A terepmunka során a Besnyő és Ercsi község határán, a Váli-víztől nyugatra húzódó szántóföldet jártuk be. A bejárás során 46 darab fémleletet és egy darab fenőkövet gyűjtöttünk be. Az előkerült régészeti korú tárgyak a bronzkorra, római korra, honfoglalás korra, középkorra és az újkorra keltezhetőek. A bronzkorból egy darab

bronzcsüngő töredéke került elő szórvány leletként. A római korból nyolc darab érme, valamint egy kelta kék üveg karperec, a honfoglalás korból díszített lószerszámveretek, ruhaveretek és csörgők kerültek elő. A középkorra több bronz- és vastárgy, pecsétgyűrű, övcsatok, szíjvég és egy I. Salamon király ezüst érme keltezhető. Az újkorból egy ágyúgolyó és 17. századi érmék származnak.

A római és kelta leletek valószínűleg a közelben található Besnyő, M6/53/Fejér nevű lelőhelyen felárt római településhez köthetők. A honfoglalás korból előkerül lószerszám- és ruhaveretek pedig egy honfoglalás kori, 10. századi temetkezésre utalhatnak a területen. A középkorra keltezhető leletek pedig egy településhez köthetők.

Bereková Veronika

Bodajk, Homoki-dűlő

tervásatás

A Bodajk, Homoki-dűlő néven, 74467 azonosítószámmal nyilvántartott lelőhelyen 2023. július 31.–augusztus 15. között végeztünk közösségi régészeti keretek között (ld. 1. kép) megvalósult tervásatást, egyidőben az alig egy kilométer távolságban elhelyezkedő Bodajk, Proletárföldek II. lelőhely római villagazdaságánál folytatott tervásatással (a humusztalást is ugyanazon munkagép végezte). A sírok számozását a 2016. évi tervásatás számozását folytatva a 155. sírtól kezdtük meg, és a 169. sír feltárásiig jutottunk. Feltártunk tehát 15 avar kori sírt és öt továbbit (45., 46., 66., 67., 70. sír) hitelesítettünk a korábbi ásatsokból. A homoki-dűlői avar kori temető ugyanis 2010-ben vált ismertté, és azóta három alkalommal zajlott ott ásítás (2010, 2011, 2016).

A 2016. évi tervásatás során a szokatlanul csapadékos időjárás és egyéb váratlan technikai akadályok miatt 12 sírt nem tudtunk kibontani, csak a foltdokumentációjukat végeztük el, valamint a korábbi, 2011. évi és a 2016. évi ásítások szelvényei között 18 méter hosszúságban egy 30 cm-től 280 cm-ig kiszélesedő feltáratlan sáv maradt. Ez utóbbi feltáratlan sáv, valamint a csak foltdokumentált 12 sír feltárása céljából szerveztük a tervásatást. Éppen

1. kép

A bodajk-homoki dűlői avar kori temető tervásatása is önkéntesek segítségével zajlott

2. kép

Váltakozó vonal és hullámvonal díszítésű. Csákeberény-csoportba sorolható kerámiaedény a 156. sírból

ezen sírok időrendi besorolásának tisztázásától vártunk ugyanis fontos adatokat a spirálcüngős fülkarikák használati idejének kezdetéhez. A 2010. évi ásításon a 41. sírban tártak fel spirálcüngős fülkarikákat, amelyeket a régészeti szakirodalomban általában a 9. századra kelteznek. A sírból származó állat- és embercsontok radiokarbon vizsgálatának kalibrált kora azonban 649–764 (95,4%), illetve 651–765 (95,4%) közé tehető, ezen időszakokon belül nagyobb valószínűséggel a 650 (62,9%) 704calAD, illetve a 651 (58,4%) 706calAD időszakra. Felmerült a kérdés, hogy a melyik időszakba sorolhatók a 41. sír környezetében elhelyezkedő sírok, amelyek feltárásiára tehát csak a 2023-as tervásatáson nyílt lehetőség. A közvetlenül a 41. sír mellett található 167. (2 darab bronz huzalgűrű, orsógomb, vascsat, vaskés, állatcsont), 160. (2 darab vascsat, vaskés, vaskarika, állatcsont) és 161. sírokban (2 darab bronz fülkarika) nem rejlettek jól keltezhető leletek. A körülöttük elhelyezkedő további sírok azonban kivétel nélkül a közép avar korra (kb. a 7. század második fele) keltezhető leleteket tartalmaztak. A 164. sírban egy összetett háromtagú hátveretes és kihegyesedő végű nagyszíjvéges közép avar kori övkészlettel eltemetett férfi nyugodott, tőle délre a 168. sírban nagy gyöngycsüngős fülbevalókkal eltemetett nő. A 162. sírban szintén hátveretes közép avar kori övkészlettel eltemetett férfi feküdt, széles U alakú szíjvégekkel, a 158. sírban meg nagy gyöngycsüngős fülbevalókkal

felékszerezett hölgy. A környező temetkezések időrendi besorolása is arra utal tehát, hogy a spirálc süngős karkákat tartalmazó 41. sír a radiokarbon keltezés kalibrált korának megfelelően (ld. az egyszigmás 62,9%-os, illetve 58,4%-os valószínűségű értékeket) valóban közép avar kori (7. század második fele).

Az előkerült leletanyagból a viszonylagos ritkasága miatt külön említést érdemel még egy jó minőségű, gyorskorongon készült, vörösés árnyalatú edény, amelyet a késő antik fazekasság hagyományait őrző ún. Csákberény-csoportba sorol a kutatás (2. kép).

Szűcsi Frigyes

Bodajk, Proletár-földek I.

tervátás

2023. július 31. és augusztus 16. között folytattuk Bodajk határában a késő római villagazdaság és temető kutatását közösségi régészeti keretek között, melynek egyik fő célja a mezőgazdasági művelés által veszélyeztetett temető sírjainak feltárása volt.

A terepi munka eredményeképpen újabb 11 sírt találtunk és tártunk fel, valamint sikerült a temető kiterjedését déli és keleti irányból lehatárolni. Egy részleges téglasír kivételével az elhunytakat földsírokba helyezték. A sírok tájolásánál két fő irány különíthető el: egy DDK-ÉÉNy-i és egy K-Ny-i tájolású csoport. A halottakat háton, nyújtott testhelyzetben, a karokat többnyire medencére, mellkasra hajlítva helyezték a sírgödörbe. A sekélyebbre ásott temetkezések esetében a vázokban a szántás már jelentős pusztítást okozott. A sírmellékleteket továbbra is a késő római időszakra jellemző mindennapi viseleti (karperecek, gyöngynyálca, gyűrű, vascsat) és használati tárgyak (vaskés, cece, kerámia) képezték, melyek közül az elhunytak magasabb társadalmi helyzetére utalnak a mázas edények, az ékköves ezüstgyűrű és az üveg unguentarium. A temetőrészlet a leletanyag alapján a 4. század középső harmadára, második felére keltezhető.

A 2023-as szezonban a munka másik fontos részét a 2022-ben az épületre nyitott szelvény bontásának befejezése képezte, mely eredményeként feltárássra kerültek a helyiségekben futó fűtőcsatornák, valamint a két helyiséget elválasztó fal már korábban kitermelt alapozásának árka is. Az 1. helyiség fűtésére szolgáló csatorna (SE 1020) az északi fal mellett húzódott, a csatornát fedő tegulákat a fal felőli oldalon elhelyezett téglatest alakú oszlopok tartották. A szomszédos helyiségben (2.) egy T-alakú fűtőcsatorna került elő, melyet habarcsba ágyazott kövekből építettek és téglával fedtek. A nyugati zárófal lábazatánál lévő leomlott vakolat elbontását követően a falban futó fűtőtégla (tubuli), valamint a csatorna tegulafedése is előkerült in situ állapotban. A szoba járószintje magasabban helyezkedik el, így a mezőgazdasági művelés erőteljesebben bolygatta, a keleti részen elérve a padló kövekből és tegulatöredékekből álló alapozását. Valószínűsíthetjük, hogy ez a helyiség is egy gyengébb minőségű öntött padlóval rendelkezhetett. Az előkerült leletanyag alapján a lakóépületet a 4. század folyamán használták.

Kiss Alexandra

Női sír gazdag melléklettel (SE 18)

A főépület nyugati traktusára nyitott szelvény a két helyiség részletével

Csákberény, Arató-szerű

tervásatás

A Csákberény, Arató-szerű néven (97193 azonosítószámmal) nyilvánított régészeti lelőhelyen 2023. június 26.–július 11., valamint 2023. szeptember 12.–szeptember 14. között végeztünk közösségi régészeti keretek között megvalósult tervásatást. A sírok számozását az előző évi tervásatás számsorát folytatva a 86. sírtól kezdtük (az SE számokat 93-tól), és a 125. sír (SE 138) feltárásiig jutottunk. Az avar kori sírokon kívül feltártunk még öt darab késő bronzkorra keltezhető kutat a temetőtől délre. Közülük kettőből nem került elő leletanyag, háromból azonban kerámiatöredékek adnak támpontot a keltezéshez.

Az avar kori sírok kivétel nélkül lekerekített sarkú téglalap alakú aknasírok. Eltérő formát rendszerint a bolygatás okoz, amikor a sírakra viszonylag pontosan ástak rá, azonban néhány centimétert mégis tévedtek, vagy csak a sírba mászást könnyítendő magasabb szinten szélesebbre ástak ki újra a sírt, olykor amolyan „álpadkát” létrehozva. A sírok többségét még az avar kor folyamán bolygathatták meg, általában a felsőtest környékén. Viszonylag kevés olyan esettel találkoztunk, amikor nem tapasztaltunk bolygatást. A legtöbb sír alja a két végén (fejnél és lábfejnél) lemélyített, ami általában talán a koporsóhasználattal hozható összefüggésbe. Feltehetően koporsó maradványai az elszenesedett faoltok is az emberi csontváz felett vagy alatt (92. sír / SE 99), illetve a koporsóhasználatnak tulajdoníthatjuk azt a jelenséget is, amikor az anatómiai rendben elhelyezkedő váz a sír aljától 6–7 cm-es magasságban feküdt (122. sír/SE 135). A lábak szorosan egymás mellett és/vagy a karok szorosan test mellett elhelyezkedése miatt néhány esetben felmerült a halotti lepel használatának lehetősége: 88. sír (SE 95), 90. sír (SE 97). A sírok jellemző tájolása Ny–K, valamint NyÉNy–KDK. Juhbőrös temetkezés (koponya és lábszontok utalnak a megnyúzott juh(?) koporsón való elhelyezésére) lehetett a valószínűleg bolygatott 112. sír (SE 124) és a bolygatott 124. sír (SE 137) sír. A továbbiakban a sírleleteket tekintjük át.

Ékszerek: Sok nő és gyermek sírjából láttak napvilágot nyakláncokhoz tartozó barna, fekete és sárga kölesméretű üveggyöngyök, de néhány sírban más típusok, például kék, fekete vagy vörös színű kettőskónikus üveggyöngyök is előkerültek (120. sír/SE 133). Az ékszerek között említendő a 112. sír (SE 124) üvegberakásos bronzgyűrűjének töredéke, valamint a 86. sír (SE 93) hengerpalástos lengőcsüngőjű fülbevalója roncsolódott hengerpalásttal.

Önkészletek: A restaurálást követően kettő, az ásatáson ismeretlen rendeltetésű, korrodált vastárgyként a 92. sírből (SE 99) elcsomagolt leletről is kiderült, hogy tausírozott (ezüstberakásos) vas szíjvégek. Ugyanebből az egyébként bolygatott sírből kettő kelet-alpi típusú övveret is származik. A sírokból kiásott föld fémkeresős átvizsgálásának fontosságát mutatja, hogy 2023-ban került elő egy, a 2022-ben feltárt 70. sírből (SE 77) származó kelet-alpi bronzveret (Molnár Csaba találat). Az előbbieken kívül préselt és lemezes övveretek és szíjvégek kerültek még napvilágra (108. sír/SE 120, 113. sír/SE 126, 121. sír/SE 134). Közülük külön említésre méltók a 113. sír (SE 126) bizánci eredetű pont-vessző díszes préselt bronz övdíszai (pajzsalakú és kettős pajzsalakú veret, valamint szíjvég).

Fegyverek: Íjak merevítő agancslemezei sajnos minden esetben bolygatott sírokból kerültek elő (87. sír/SE 94, 92. sír/SE 99, 109. sír/SE 121), ugyanezen sírok közül kettőben tegezre utaló díszített csontlemeztöredékek (87. sír/SE 94) és/vagy vas tegezakasztó (87. sír/SE 94, 109. sír/SE 121) is rejtett. Háromélű nyílhegyeket a 124. sírban (SE 137) leltünk. Ugyanezen sírből emeltünk ki egy, sajnos igen korrodált állapotban megmaradt 64,5 cm hosszúságú „rövidkardot”, amelyet a mérete és a viszonylag keskeny penge alapján talán langsaxként határozhatunk meg.

Edények: Szinte minden második sírből előkerült egy-egy korongolatlan vagy lassúkorongon készült (kis)fazék. Ezekből eltérő a 112. sír (SE 124) késő antik jellegű gyorskorongolt edénye. Felfigyeltünk néhány, a vállrészen bütykös edényre, ami a térségünkben szokatlan forma (pl. 113. sír/SE 126).

Egyéb leletek: További jellemző leletek a fatok maradványaival előkerült egyenes, egyélű vaskések, a téglalap vagy trapéz alakú vascsatok, orsókarikák és -gombok. Említésre méltó a 110. sír (SE 122) csontból készült díszített tarsolyzárója, és a 124. sír (SE 137) csont korbácsnyélvéggként vagy botvéggként értelmezhető csontgömbje (benne vasmaradvánnyal). Tojáshéjat három sírban dokumentáltunk (88. sír/SE 95, 90. sír/SE 97, 111. sír/SE 123).

A felsőtestnél bolygatott 124. sír (SE 137) talán langsaxként meghatározható vágófegyvere 14-es sírleletszámmal

A temetkezési szokások és a leletanyag alapján a 2023-ban feltárt sírok a 7. század második harmadától a 8. század elejéig terjedő időszakra keltezhetők.

A tervásatást a Szent István Király Múzeum költségvetéséből finanszíroztuk, de támogatásukért köszönetet kell mondanunk Csákberény Község Önkormányzatának és dr. Vécsei László polgármesternek.

Szűcsi Frigyes

Mány, Közép-Gyulai-dűlő

terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Múzeum munkatársai 2023 tavaszán terepbejárást és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek Mányon a 82341 lelőhely déli részén, a Kígyós-patak két oldalán a közösségi régészeti program 21 önkéntesével. A terepi munka során öt épületet sikerült azonosítani a felszínen elterülő építési törmelék alapján, melyek 200–500 m távolságra helyezkednek el egymástól, a patak mindkét oldalán. A 4. épület falazata vályog lehetett, amire a nagyobb mennyiségben előkerülő paticsdarabok utalnak. Drón segítségével sikerült lencsevégre kapnunk a főépület falainak részleges nyomait is. A központi épület területén a felszínen ablaküvegtöredéket, piros festésű freskótöredéket, valamint stukkó töredékét gyűjtöttük be.

A fémdetektoros kutatás során közel 66 fémtárgyat találtunk. A fémleletek a római korra keltezhetők; több, mint felét az érmek teszik ki. Az éremanyag jelentős része a késő római időszakból származik, de néhány 2. századi veret is előkerült. A fémtárgyak között a noricum-pannoniai női viselet tartozékai (szárnyas fibula, övveret), gyűrűk, férfi viselethez tartozó övveretek és fibulatöredékek, valamint egy orvosi szike is szerepel. Az épületek területén begyűjtött felszíni szórvány kerámiatöredékek főként a 2–3. századra keltezhetőek.

Kiss Alexandra

Székesfehérvár, István majortól nyugatra

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

Terepbejárást és fémkeresős kutatást végeztünk Székesfehérvár északkeleti határában, az István majortól nyugatra nevű régészeti lelőhely területén. A lelőhely a Császár-víz nevű patak keleti oldalán fekszik, dombtetőn és a patak felé nyúló domboldalon. A kutatás során bronzkori, római kori és középkori leleteket találtunk. A bronzkorból bronztör töredékei kerültek elő, a római korból elsősorban érmek és egy fibula, a középkori leleteink szintén érmek, késnyélborítások és egy gyűrű voltak.

Kovács Ágnes

Székesfehérvár, Kanászház

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

Terepbejárást és fémkeresős kutatást végeztünk Székesfehérvár keleti határában, a Csala és Kisfalud nevű városrészek között fekvő, Kanászház nevű régészeti lelőhelyen. Egy domboldalon található, a Császár-víz nevű patak nyugati oldalán. A fémkeresős kutatás során nagymennyiségű római kori lelet, elsősorban érmek, fibulatöredékek kerültek elő. A lelőhely érdekessége, hogy a viszonylag sok fémlelet mellett nem találtunk kerámiatöredékeket a felszínen. Egyetlen kerámialeletünk egy orsógomb volt.

Kovács Ágnes

Az évről évre közösségi régészeti eseményként megvalósuló tervásatásainkon rengeteg önkéntes és régészhallgató segítette a munkánkat 2023-ban is. Ezúton szeretnénk köszönetünket kifejezni nekik: Babarczy Balázs, Bánlaki Zsolt, Bartha Csaba, Beker Edit, Bereményi Bálint, Bohn Márton, Bokor Tamás, Bolvári Miklós, Boros Nikolett, Boruzs Katalin, Czibulka Ákos, Czibulka Dániel, Csapó András, Cseh István, Csóka Fédra, Csuti Judit, Danka Tamás, Ekler Balázs, Farádi-Szabó Erik, Farkas István, Felgyői Krisztián, Fuxhoffer Zsolt, Fűri Gábor, Gaál Tamás, Gárdonyi Tamás, Győri Tibor, Hajnal Tibor, Haszilló Marietta, Horány Zoltán, Kertész Csillag Tündér, Kertész Sándor, Kléber István, Kovács Dániel, Kovács István, Kovács Zoltán, Kunos László, Kunos Réka, Kunsági Kinga, Lencsés Zsuzsanna, Líbor Csilla, Ligeti Péter, Máhr Ferencné, Makai Tamás, Megyeri András, Meleg József, Mihályi Attila, Mindák Beáta, Molnár Csaba, Molnár Livia, Nagy Zoltán, Németh Zoltán, Ormánczy Noel, Papp Attila, Pásztor József, Péntes Krisztina, Péter Luca Zsófia, Pisák Vilmos, Reichné Szabó Gyöngyi, Sahin Gábor, Schvarcz Péter, Soós Balázs, Süle Adél, Szabó László, Szalai Szilvia, Szamosszegi Miklós, Szijsz Barbara, Szikla Erika, Szujó Norbert, Tauser Péter, Teker László, Tischler Tibor, Thoma Dávid, Török Gábor, Tóth Péter, Tóvári Edit, Turóczky Bence, Ónodi Olivér, Ujvári Gyöngyi, Vadas Tímea, Varga Dávid, Veszeli Dénes, Zengővári Zoltán.

NÉPRAJZ

GELENCSÉR JÓZSEF

A BAKA BORJÚJA, BAKANCSA ÉS MENETELÉSE

Az egész 19. században és a 20. első felében a legnagyobb létszámú fegyvernem a gyalogság volt. Egy-egy hadjáratban, csatában, ütközetben sokszor játszottak döntő szerepet. A gyalogos katonát sem a többi fegyvernemhez tartozók, sem a civilek nem irigyelték. Sorsuk szorosan összefonódott a címbe említett három tényezővel.

A BAKANCS ÉS A BORJÚ EREDETE, SZEREPE

1.

Többé-kevésbé ismert, hogy a *baka* gyalogos katonát jelentett. Az elnevezés a *bakancs/bakkancs* szóból származik. A 18. század elejétől fogva ugyanis a magyar gyalogosok nem bocskort hordtak, hanem bakancsot. Ennek alakja napjainkig keveset változott. Erős lábbeli volt, bőrből készült, a bokát takarta, tartotta, föléje magasodott, a lábfejen *fűzővel* kötötték meg. Rendszeresítésétől kezdve a magyar *(sor)gyalogsághoz* tartozó személy *bakancsos katona*, vagyis *bakancsos* lett. A baka kifejezés pedig ebből rövidült le. A jó bakancs célszerű viselet volt, a parasztság is megszerette, hordta. A csizmával összevetve olcsóbb, kevésbé módos lábbeli volt, nem a büszkeséget sugározta, fejezte ki.

2.

A gyalogos katona felszerelésének a bakancs melletti másik igen jellegzetes darabja a *borjú* volt. Nevét onnét nyerte, hogy eredetileg kizárólag a fiatal szarvasmarha, a borjú bőréből készült, részben még az állat szőrét is rajta hagyták. A borjú népies, a magyar katonák köréből származó megjelölés, mely a Habsburg Birodalomban már akkor megszületett, amikor a magyar katonai szaknyelv még alig létezett. Vagyis jóval 1848 előtt. A német vezényleti nyelv, a számtalan bevett, illetve elferdítve alkalmazott német eredetű kifejezés mellett katonáink ajkán megszületett és fennmaradt ez a találó megjelölés. Valójában egy jelentésbővüléssel új értelmet nyert a borjú kifejezés. Először Kazinczy Ferenc levelezésében tűnt fel.¹ Eszerint valamikor a 18–19. század fordulóján születhetett. Hivatalos német neve *Tornister* volt.

A borjú a katonaságnál a gyalogság szögletes alakú hátitáskája volt. Viselték a cs. kir. hadseregben, 1848–49-ben a magyar alkotmányosságért küzdő honvédseregben, a kiegyezés után a császári és királyi, illetve a magyar királyi honvéd, majd a két világháború között a magyar királyi honvéd gyalogezredeknél. Az 1869-ben felállított magyar királyi honvédségnél a borjú, vagyis a hátitáska hivatalos elnevezése *hátbőrönd* volt. Anyaga azonban nem bőr, hanem zsávol, azaz szövet lett. A legénység a holmiját ebben a szürke színű, fekete bőrrel beszegett, fekete hordszíjakkal ellátott vízhatlan táskában hordta. Húsz év múlva, 1888-ban a zsávol felszerelési tárgyat felváltotta az ennél mintegy felével súlyosabb, szőrmés borjúbőrből készült hátbőrönd. Vagyis a borjú egységes lett a közös és a honvéd gyalogezredeknél.

Érdekességként és a borjú szükségességének bizonyítékeként említem, hogy 1848 júliusában a magyar hadügyi minisztérium 29563 db *tarisznyszerű* beszerzését hirdette meg.

A borjúból vitte a katona a felszereléséhez előírt kisebb-nagyobb tárgyakat. A borjú formájának valamennyi gyalogsnál egységesnek, *szögletesnek*, *forsrifosnak*, azaz előírás szerintinek kellett lenni, hogy mind a katona, mind az egység jól mutasson. Így nem volt egyszerű bepakolni. Az újoncokkal ezt gyakoroltatták, de esetenként, főleg hosszabb menetelés előtt, az öregek is többször átpakolták. Arra is ügyeltek, hogy valamelyik berakott tárgy ne nyomja gazdája hátát. Masírozás közben, ha rövid pihenőre került sor, úgy jó időben hanyatt dőltek a katonák a földre és a borjú lett a vámkosuk.

¹ BENKŐ 1967–1984, 1. 385.

Leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy a borjú a magyar nyelv keleti területéről származó katonáink ajkán *bornyú*, a nyugatiakén *borgyú*/*borgyu* lett. A gyalogság jelképévé vált, sok baka mégsem szívesen hordta. A verbuválók ugyanis sokszor huszárnak csalták el a legényt, aki azután mégis csak gyalogos katona lett. A csalódás ilyenkor különösen fáj. A bakának sorozott katonák is átkozták a borjút, vele együtt a mészáros bárdját, mely a táska anyagául szolgáló ártatlan állatot levágta.

Országosan elterjedtek az ezzel kapcsolatos népdalok. Közöttük több olyan is van, mely sorozóhelyként Székesfehérvárt említi. A verbuválásról szólva *Jókai Mór* is leírt egyet.²

Egy másik, hosszabb szövegváltozat a huszár sorsával is összeveti a bakáét.³

*Soba sem vétettem / Székes-Fehérvárnak,
Mégis besoroztak / Engem katonának.*

*Lovasnak állottam, / Bakancsosnak tettek.
Verje meg az isten, / De nagyon rászédtek!*

*A lovas katona / Mikor masirozik,
Föül a lovára, / Csak úgy dobányozik.*

*Átkozott csizmája, / De rövid a szára!
Hej, minden órában / Elmerül a sárba!*

*Verje meg az isten / A mészáros bárdját,
Hej, mért vagdosta el / A kis borju lábát!*

*Mostan a kis borju / Nem járhat a lábán
Szegény bakancsosnak / Kell vinni a hátán!*

Ugyanennek a népdalnak további variánsa szolgált ürügyül 1915-ben, a világháború idején az egyik székesfehérvári lap újságírójának, hogy a maga elképzelése szerint megmagyarázza miként és miért keletkezik a bakanóta. „A magyar természet az, amelyik minden bajban és szenvedésben tud víg lenni, s a magyar baka az, aki minden bajára farag egy-egy sikerült baka nótát. Mikor a hosszú menetelések után minden lépésnél tíz kilogrammal lesz nehezebb a bornyu, valakit csak meg kell enni a fenének, aki ezt a szerszámot a bakák nagy szomorúságára kitalálta. Hát erre jó a baka-nóta:

*Ögye mög a fene a mészáros bárdját,
Mért vágta rövidre gyöngye bornyu lábát.
Gyöngye bornyu lába nem ér le a sárba,
Föleszi a fene a honvéd hátára.”⁴*

Ezt a népdalt nyilván a 17-es honvéd gyalogezred bakái énekelték. Ám egy újabb változatát, menetdalként *fújták* a két világháború között a fehérvári 3. gyalogezred katonái:

*Verd meg isten a mészáros nagy bárdját,
Mér vágta el gyöngye borgyu négy lábát?
Gyöngye borgyu nem bir járni a lábán, a lábán,
Szegény baka maga viszi a hátán.*

Ez a bakanóta tehát több szöveg- és dallamváltozattal élt a gyalogosok körében. Széles körben ismerték. Az természetes, hogy a városnevet helyőrségekként az aktualitásoknak megfelelően felcserélték.

² JÓKAI 1961, 141.

³ VARGHA 1928, 110–111.

⁴ Székesfehérvár és Vidéke, 1915. január 23. 3.

Tömörkény István (1866–1917) író, a katonaelet ragyogó megfigyelője, aki a szegedi 46-os közös gyalogezred katonájaként szolgált, a bakanyelv kapcsán 1900-ban ezt írta a hátbőröndről. „A borjú tudvalevőleg *bornyú*, mert hiszen annak a bőréből készült. A bornyúnak van *körme*, aminél fogva elől a derékszíjba akasztják, s *lába*, amely a hónaljkapcsokhoz szolgál. Ha a *bornyú megnyalta a gazdája bátát*, az erős nyári marsot jelentett, mikor a baka háta megizzadt a bornyú terhe alatt.”⁵ A harcmoraj idején, 1917-ben ismét szólt a borjúról. Eszerint a német katonai szakkifejezésekből a magyar regimentek igyekeztek mindent a kedvük szerint forgatni. „Nevezhették ott a bornyut hivatalosan akár torniszternek, akár hátbőröndnek, csak bornyu maradt az, szép szőke bornyu, volt neki lába is, körme is, még nyelve is, melegben azzal szokta megnyalni a katona hátát. Ha kopott volt hátul az *örömlajbi* (ez meg az Aermelleiből, az ujjas mellényből készült), azt bizonyosan a bornyu nyalta meg.”⁶ A szegedi bakák körében elterjedt szólással egybecseng a székesfehérvári gyalogosoké. A 17. és 69. gyalogezred katonái, ha a borjú alatt nyáron megizzadtak, azt mondták: *szipik a boryu*. Ennek okát abban is látták, hogy az állat szőre a hát felé eső részen maradt rajta. Ugyanezen fehérvári gyalogosok között egy szójáték is élt a hátbőrönddel kapcsolatban: *A szógálati szabályzat előírja a boryut, a baka mégis hátul/hátul viszi*. Egyébként a székesfehérvári 3. gyalogezrednél a *puskásszázadok* részben még a II. világháború alatt is *boryura szere(l)tek*. Különben jobbnak tartották, mint a *kenyérzsákok* és a *hátizsákok*.

3.

Visszatérve a bakancsra. A 19. század közepén a császári sorgyalogság és az 1848-49-es honvédség egyaránt bakancsot viselt, melyet ráhúztak a nadrágra. Akkor még a bakancs egy kaptafán készült, egy lábra szabták, vagyis teljesen egyforma volt a jobb, illetve a bal lábra való. A lábbelit naponként váltogatni kellett a két láb között. A bakancs oldalán található jelzés elősegítette ezt és az altisztek is ellenőrizni tudták a cserét.⁷

Általánosan elterjedt az a vélekedés, hogy a bakancs a gyalogos, a csizma a huszár lábbelije volt. Azonban a Monarchia történetében volt egy átmeneti, 4 éves időszak, amikor a bakák is csizmát húztak. A gyalogosok azonban a jó bakancsot többre tartották, mint a csizmát. Kacziány Géza (1856–1939) publicista, politikus egy éves önkéntes idejéről, illetve a bakancsról írta 1884-ben: „...ez fontos dolog, mert a gyalogság menetképessége függ a jó lábbeliktől is. A bakancs igen jó dolog, mert a fűzővel lehet a lábhoz igazítani. Igaz, hogy kurta a szára, s belefolyik a víz, ha térdig ér”. Ezzel szemben a kemény csizma könnyen feltöri a katona „gyalogló eszközét”.⁸ Persze, az embertelenül hosszú gyaloglás alatt, a rosszul *föltekert kapcsában*, vagy a rossz bakancsban sebes lett a baka lába is. Bosznia–Hercegovina 1878-as okkupációja után a Monarchia haderejét bosnyák gyalogezredek is növelték. Ezek katonáinak a lábát pedig azért törte fel a bakancs, mert bocskorhoz voltak szokva. Sokáig a járás is nehezükre esett a bakancsban.

A bakancsra, állapotára, tisztaságára a katonának nagy gondot kellett fordítania. Fényességét a tisztek, altisztek külön is vizitálták. A katona rendszerint este, takarodó előtt *pucúta ki* a bakancsát. Annak lehetőleg mindig, különösen reggelre *fényesnek* kellett lenni. Ám akkor, ha nagyon megázott, átázott a bakancs, hiába *fényesítette* akármeddig a baka. A szegedi 46-os gyalogezredben úgy mondták, hogy *a bakancs olyan fényes legyen, hogy a légy madár elcsússzon rajta*.⁹ Az 1918 előtti székesfehérvári gyalogosoktól hallottam, hogy *addig köllött fényesíteni a bakancsot, míg fokhajmaszagu nem lett*. A két világháború között a 3. gyalogezrednél így hangzott a parancs: *Ujan fényes legyen a bakancs, hogy a légy seggre csusszon rajta!* A fényesítéshez ekkor nem boxot, hanem vixet használtak. Ráköptek, *rápöktek* aztán kefélték, így egyre fényesebb lett. Előfordult, hogy a fényesség nem felelt meg valamelyik *kiszebb parancsnoknak*. Az őrzető vagy a tizedes ilyen fegyelmezetlenség láttán kegyetlenül *lehordta*, megszidta a bakát. Székesfehérváron is élt a szólás: *Káromkodik, mint egy bakakáplár*. A fehérvári gyalogosok nótájában mindezek kapcsán, némi túlzással, egyenesen a kemény fenyítésről, a magánzárkáról esett szó: *Nem vót fényes a bakancsom / Azér lettem az egyesbe bezárva*.

A 35 M, majd 43 M, vagyis az 1935-ös, illetve az 1943-as mintájú gyalogsági bakancs szabásminta alapján, fűzővel készült, vasalás és *csigaszeg* volt rajta. A bakancs talpába ugyanis a kopás csökkentésére a *patkón* kívül 41 db csigaszeget vertek. Ezek meglétét ellenőrizte a parancsnok, kimaradás előtt pedig a kapuügyelet. Visszazavarták azt, akinél egyetlen darab is hiányzott. Bizonyos idő után, ha a lyuk kitágult, a csigaszeg könnyen kiesett. Sok átkot mondtak rá a bakák, káromkodtak miatta. A csigaszeget pótolni kellett. A baj az volt, ilyenkor már nehezen állt meg a bakancs talpá-

⁵ TÖMÖRKÉNY 1989, 9.

⁶ TÖMÖRKÉNY 1917, 3.

⁷ BARCZY–SOMOGYI 1986, 25, 99.

⁸ KACZIÁNY 1884, 68–69.

⁹ TÖMÖRKÉNY 1989, 276–277, 339–340.

ban. A bakancshoz 2 pár *kapca* is járt. A székesfehérvári bakák úgy a Monarchia idején, mint a két világháború között meg is énekelték a csigaszeg vételezését és bakancsba veretését. A Szent István gyalogezred katonái ilyenképpen:

*Örmester ur kiatta a parancsot,
Minden baka faszújjon új bakancsot!
A tapába negyven szeget veressen,
Veressen, de veressen!
Minden kislány hármás bakát szeressen!*

VISSZAÉLÉSEK

A bakancsokkal kapcsolatban különösen elszomorító az, ami az I. világháború alatt történt. A hadiszállítók nagyobb nyereségük érdekében rossz minőségű, papírtalpú bakancsokat gyártottak. A katonák ilyenben kerültek ki a frontra, s tapasztalhatták a gyors szétázást. Az ezzel kapcsolatos nagyszámú forrásból előbb a két székesfehérvári gyalogezred történetéről szóló könyvekből kell idézni. A szerzők a maguk bőrén tapasztaltakat, az általuk látottakat írták le. A 69-esek ezredtörténete rögzítette: Katonáinknak 1914 őszén a Kárpátokban ki kellett állni a kolerát, éhséget, hideget, örökös marsokat havasesőben, *papírtalpú bakancsokat* és még mást is. 1915 áprilisában az orosz fronton az ezred katonái az orosz hullák lábáról lehúzott, jó csizmával cserélték fel a „rossz *papír bakancs*”-ot. A jó meleg muszka *köppenye*k pedig nagyon is pótolták a hiányzó takarókat. A 69. gyalogezred III. zászlóalja a két másiktól elkülönítve harcolt a 4. hegyi dandár kötelékében. 1914. december 8. körül a legénység nagyobb része a szerb fronton, Užice környékén „zsákkal, ronggyal tekeri körül a lábát, mert a *papír bakancsok* lábukról már régen leáztak. Igen sokan képtelenek tovább menetelni, ezek önhibájukon kívül és a *bakancs-csalók* jóvoltából szerb fogásba estek, ahonnan aligha kerültek haza.”¹⁰ 1918-ban a 17. gyalogezred számára az olasz fronton kibírhatatlan nehézségeket okozott az élelmezés és a felszerelés beszerzése, illetve pótlása. A ruházat és a lábbeli anyagának rossz minősége folytán a katonák nagy része úgyszólván rongyokban volt kénytelen harcolni.¹¹

Enyhébben, mondhatni szépítő megfogalmazást is lehet olvasni. A fronton a katonák a háterszágból érkező csomagolóanyagot is felhasználták. „A zsákokat télen a nem elég meleg lábbeli becsavarására.”¹²

A MARSOLÁS

1.

A gimnáziumi tanulmányait részben Székesfehérváron folytató költő, *Vajda János* (1827–1897) az 1848–49. évi szabadságharcban a honvédseregben fegyveres katonaként vett részt. Közlegényből a hadnagy rangig vitte. 1869-ben jelent meg visszaemlékezése szolgálati idejére, *Egy honvéd naplójából* címen. Ebben írta a magyar hadseregről: „A mi tábornokaink nagyon jól megjegyezték maguknak I. Napóleon azon mondatát, hogy a győzelem titka a katonák lábában rejlik. Általán két igen egyszerű, de hatalmas, döntő tényezőt használtak harcászatukban: nagy meneteket és aztán szuronyrohamot. Iszonyú, a hadviselés történetében hallatlan nagy meneteket tettek, melyek az osztrák vezéreket meglepték.” A magyar hadsereg Marschfertigkeit (azaz menetkészsége) nagyszerűségét még az osztrákok is elismerték.¹³

Tömörkény István a Monarchia katonáiról írta a *Péter tanul* című novellájában: „A bakafelfogás szerint, de meg az igazság szerint is, az a jó katona, aki jól tud gyalogolni és jól tud lőni.”¹⁴ A gyalogos egyik erénye tehát a jó *marsolás* vagy *masérozás/masírozás* volt, azaz a hosszú menet gyors megtétele. Becsülete is annak a bakának volt társai és parancsnokai előtt, aki jól *marsolt, marsút*, azaz masírozott.

A gyors menetelés az I. világháborúban is döntő lehetett. A 69. gyalogezred III. zászlóalja 1914 augusztusában a szerb fronton nyomult előre. Napokon át, megerőltető menetben hegynek föl, völgynek le, nappal és éjjel. Augusztus 19-én támadásba mentek át, így tudták oldalba kapni az ellenséget. Az pedig, a Šumadija divízió, a bekerítés veszélye miatt megugrott, harc nélkül visszavonult. A győzelem hírére a hegyi dandár, benne a 69-esek éljennel

¹⁰ CRETIER 1937, 139, 298, 381.

¹¹ SIPOS 1937, 165.

¹² SZURMAY 1940. 64.

¹³ VAJDA 1988, 1028–1029.

¹⁴ TÖMÖRKÉNY 1989, 113.

köszöntötték a brigadéros Konopitzky Tódort. Az ezredes a székesfehérváriak között elhaladva így üdvözölte katonáit: *Jó reggelt, batvankilencese! Ma a lábunkkal győztünk.*¹⁵

A *menet* tulajdonképpen valamely katonai egység meghatározott irányba, cél fele történő rendezett mozgását jelentette. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a *közönséges menet* 22–30 km-t jelentett naponta, az *erőltetett* pedig 30 km-nél többet. Megkülönböztettek még *béke* és *ütközeti menet*et. Az utóbbinál az ellenséggel való találkozás lehetséges vagy biztos volt. A menet természetesen felszereléssel történt. A baka az I. világháborúban így 26–30 kg-ot is vitt a vállán. A II. világháború idején a magyar királyi honvédség gyalogosát 20,5 kg terhelte.¹⁶

2.

Hosszú, kegyetlen *marsok* alatt előfordult, hogy egymást követte a *kidőlés*/*kidülés*. A bakát ilyenkor elhagyta az ereje, már a kötelességtudat sem vitte előre. A *tejjes fölszerelést* óriási tehernek érezte. Nem csoda, hiszen az 20–30 kg között mozgott. Amihez járulhattak az időjárási viszonyok (különösen a forróság) és a terep nehézségei (így a hegyek, völgyek, sziklák). A katona a kidőlésnél elfehéredett, eszméletét veszítette, összeesett. Az út szélére vagy az árokba került, ahol a *szanitéc* próbált segíteni rajta. Egyes felszerelési tárgyait, sapkáját, sisakját levette, egyenruháját kigombolta, vizet adott, biztatott. A kidőlésért büntetés nem járt, de nagy szégyennek számított. Egyrészt a tisztek, altisztek szemében, akik az esetekből a még több gyakorlat, keményebb kiképzés szükségességét vonták le. A kidőlt katona értéke a szemükben csökkent, kevésbé bíztak benne, előléptetésnél és szabadságolásnál nem vették figyelembe. *Gyöngé, gyatra katona* volt a szemükben az ilyen. A többi baka pedig szégyennek minősítette, a kényesség, erőtlenség, gyöngeség jelének tartotta a kidőlést. Aki a fáradtságtól csak elaludt a rövid pihenőben, az nem szenvedett utóbb a szégyentől. A társai fölrázták és ment tovább. Aki dülöngélve, az összeesés szélén érte el a célt, az is úgy érezte, kiálta a próbát. Azokról a szerencsétlen bakákról, kiket parancsnokaik a menetgyakorlat során a halálba hajszoltak, később esik szó.

Tömörkény István, aki egy alkalommal maga is kidőlt, a katonatársak viselkedését is bemutatta. A kidőlés után a baka társai szemében megkisebbedett. Több kidőlést követően kénytelen volt szerény és csöndes ember maradni, mert ellenkező esetben társai nagyon hamar leintették, kigúnyolták. Az altisztnak különösen példamutatónak, előljárónak kellett lenni a fáradalmak elviselésében. Ha mégis kidőlt, elvesztette eszméletét a marsolásban, úgy a szégyen öregbedett, vagyis még nagyobb lett.¹⁷

Az I. világháborúról azt tartják, hogy *vonatháború* is volt. A fárasztó gyalogolás helyett a hadviselő felek igyekeztek katonáikat vasúti kocsikon a frontvonalba vinni. A megmerevedett frontok, az állóháborúk nem egyszerűen a menetelést, hanem a rohamot kívánták a katonáktól. Teljesen mégsem szűnt meg a masírozás, ahogy a lovaknak is maradt szerepük. Egyrészt a vontatásban, másrészt egy ideig a különféle lovaskatonák alatt. A II. világháborúban már a gépi erővel hajtott járművek játszották a fő szerepet. Szárazföldön, vízen és a levegőben egyaránt. A gyalogságnál azonban a menetelés még mindig szükségeltetett.

A menetelést sokszor segítette az énekszó, a bakák együttes éneklése. A *menetdal* megadta a *marsulás* ritmusát, ütemessé tette a menetet, a lépéstartás is könnyebbé vált. Rendszerint parancsszóra (*Nóta!*) hangzott fel a menetdal. Kialakult, minden egységnek megvolt a maga nótája, melyre ilyenkor rázendített.

3.

Az erdélyi Kalotaszeg egyik hagyománytartó közösségében, Mérán (volt Kolozsméra, Kolozs vm.) 1991-ben hallhattam az Osztrák–Magyar Monarchia idejének alábbi szép katonadalát:

*Marsadjusztéromban állunk egész nap,
Gyenge vállam feltöri a cakompaké.
De a szívem nem töri fel semmi sem,
Háptákban is rád gondolok kedvesem.*

A lassú dallamú katonanótát egykor gyalogosok énekelték, mégpedig olyanok, akik német vezényleti nyelv alatt, *közös ezredben* szolgáltak. A *bakanóta* magyar szövegébe ezért három idegen eredetű katonai szakkifejezés is be-

¹⁵ VASADI BALOGH 1922, 24–25.

¹⁶ Magyarország, 1938. szeptember 4. 2.

¹⁷ TÖMÖRKÉNY 1989, 240–241.

épült. Megtudjuk általuk, hogy a menetöltöztetben álló gyalogos vállát a felszerelés töri fel, ám vigyázzállásban is a kedvesére gondol. A magyar kultúra Kárpát-medencén belüli egységességét és az egyes katonadalok széleskörű elterjedését bizonyítja, hogy ugyanennek az éneknek egy változatát, eltérő dallammal 1960 körül a székesfehérvári 69-es gyalogezred egykori katonáitól többször is hallottam:

*Marsagynszterungha vótam egész nap,
Gyöngé vállom főtörte a cakompakk.
Mer a baka masérozik egész nap,
Gyöngé vállát főtöri a cakompakk.*

A fentiekből is érzékelhető, hogy a gyalogosok nótái között a *panaszdalok* tárgya elsősorban a bakancs, azután a borjú és a *marsolás*, menetelés volt. Figyelemre méltó, hogy a bakák énekeltek legtöbbször a részben ezekhez kapcsolódó különféle büntetésekről.¹⁸

A BÉCSI DÖNTÉSEK

A már idézett Kacziány Géza t. hadnagy élcelődött is a 19. század utolsó harmadában a bécsi székhelyű közös hadügyminisztérium öreg tábornokainak és tisztjeinek az egyenruhával kapcsolatos döntésein. Csúfolódó hangvétellű mondatait érdemes felidézni. Szerinte a bécsi hadügy urainak fő gondja a *bornyú és a bakkancs*.

A *bakaság* borjúiba a kísérletezéssel már sok milliót beleöltek. A borjút egyszer kicsinyítik, máskor nagyobbitják. Egyszer ezzel bélelik, máskor azzal. „A legénység számára megvan szabva egy sereg apróság, mit magával cipelni köteles, többek közt 5-6 kefe, gombpucoló fa, kancsuka, apróbb-nagyobb lim-lomok, mik csak arra valók, hogy legyen mit elhajítani a fáradt bakának, mikor már a 38 fontnyi teher alatt nagy nyögve izzad napok hosszant.” Van egy öreg kapitány a minisztériumban, akinek legfőbb dolga „új meg új pakolási szabályzatokat fundálni ki a bakaság bornyui számára. Egyszer az inget rakatja legalul, tetejébe egy keferéteget, aztán jön a kapca s azután a kancsuka; majd meg a kapcák kerülnek legalul s rája a kizitükör és fogkefe következik, míg az ing közepén foglal helyet.” *Manikulás*, azaz manipuláns őrmester, aki a század anyagi ügyeit kezeli, tudná csak megmondani, hogy „hány új pakolási szabályzat született és temettetett... Az egész csak arra jó, hogy ha egy százados ki akarja tölteni dühét bakáin, sorra vizsgálja, hogy vannak pakolva bornyui. Persze egy sem *jórszifos*, maga a kapitány is a rendeltől nézi, hogy hát hogy is kellene annak lennie? Van akkor aztán kurtavas, meg kikötés elég, a *cúgszoba* minden zugában 4–5 megvasalt baka heverész.”

A bécsi minisztériumban ülőknek „legfőbb gondjuk azonban a bakkancsokra és csizmákra, egyszóval a lábbelikre volt”. A bakancs általában jó szolgálatot tett. A gyalogságnál átmenetileg bevezetett csizma viszont nem volt célszerű. A szára, vagyis a „*nyele* nem volt hosszabb, mint egy jókora fogpiszkáló. Amellett a csizma kemény volt s a sulyoklábú székelgyerek gyalogló eszközeit is feltöré. Az összes haszon, a csizmák négy évi uralkodása alatt az volt, hogy egy sereg osztrák csizma-gyáros milliómossá lőn s a bakakáromkodások műszótára egy pár zamatos új formulával szaporodott.”¹⁹

ÖSSZEGZÉS

A baka, vagyis a gyalogos katona jellegzetes felszerelési tárgya volt hosszú időn át a bakancs és a borjú. A katonai célú helyváltoztatás pedig meneteléssel történt. Az említett tárgyakkal, illetve cselekvéssel összefüggésben számos szabály, elvárás, szólás, szépirodalmi és folklorisztikai alkotás született. Az előírások szigorúak voltak, megszegésük büntetést vagy elmarasztalást vont maga után. A tisztek és a katonák véleménye, megítélése nem mindig esett egybe. Viszont a jól marsoló mindkét körben elismerést váltott ki.

Az itt leírt gazdag katonai hagyományok tekintetében az a meglepő, hogy viszonylag kevés szokás tűnik fel. A további tartalom azonban a bakaélet egy érdekes, mondhatni alapvető szeletét világítja meg.

¹⁸ KATONA 1977, 189–190.

¹⁹ KACZIÁNY 1884, 67–69.

IRODALOM

BARCZY Zoltán – SOMOGYI Győző
1987 *Magyar huszárok*. Budapest.

BENKŐ Loránd (főszerk.)
1967–1984 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest.

CRETIER Ferenc (szerk.)
1937 *A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története (1910–18) és világháborús emlékalbuma*. Cegléd.

JÓKAI Mór
1961 *Rab Ráby*. Budapest.

KACZIÁNY Géza
1884 *Egy évig mondurban. Karcolatok az egyévi önkényes-életből*. Budapest.

KATONA Imre
1977 *Bakanóta*. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 1*. Budapest. 189–190.

SIPOS Gyula (szerk.)
1937 *17-esek a Világháborúban. A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története*. Székesfehérvár.

SZURMAY Sándor
1940 *A magyar katona a Kárpátokban. Élmények és tapasztalatok a világháborúból*. Budapest.

TÖMÖRKÉNY István
1917 *Heti esetek. Magyarország 1917. január 21. 3–7.*
1989 *Katona a kötélén*. Budapest.

VAJDA János
1988 *Válogatott művei*. Budapest.

VARGHA Gyula (szerk.)
1928 *Magyar népdalok*. Budapest.

VASADI BALOGH György (szerk.)
1922 *Fegyverben. Két év a III./69-es Hindenburg-bakák háborús életéből*. Budapest.

JÓZSEF GELENCSÉR

THE SOLDIER'S BACKPACK, BOOTS AND MARCHING

For a long time, boots and a backpack were the typical equipment of the infantryman or foot soldier. In the military, marching served the purpose of moving from one place to another. Numerous rules, expectations, sayings, literary and folkloric works have been created in connection with these objects and activity. The regulations were strict, and violations resulted in punishment or reprimand. The opinions and judgements of officers and soldiers did not always coincide. However, a properly marching soldier earned recognition from both groups.

Considering the rich military traditions described here, it is surprising that relatively few customs are presented. However, the following content sheds light on an interesting, perhaps fundamental, aspect of the soldier's life.

GELENCSÉR JÓZSEF

KATONAKARÁCSONYOK

Lukács László emlékének

Karácsony, Jézus Krisztus születésének ideje a keresztény emberek legnagyobb ünnepe. Az általam vizsgált időszakban, 1848 és 1948 között a karácsonyt megtartották úgy a civil életben, mint a katonaságnál. A százesztendősi időszak alatt (is) az ünnephez szokások kapcsolódtak, melyek részben változtak. A katonák eltérő körülmények között emlékeztek a Megváltó születésére. Másképp történt ez békeidőben vagy a háborúban; másképp a laktanyában, a táborban, a front helyszínén vagy a hadifogságban; másképp országunk területén vagy idegenben. Másképp, de sokszor csak részben. Áttekintésem mindezek figyelembevételével, az állandó és változó körülmények, szokás-cselekmények, ezek tárgyainak megjelölésével történik. Kiemelve Székesfehérvár katonáinak ünnepléseit. Egyben emlékezem Lukács Lászlóra (1950–2023), a kiváló néprajztudósra, aki kutatásaiban a címben jelölt karácsonyokat is érintette.

1848 KARÁCSONYA

1.

A cs. kir. csapatok 1848 decemberének közepén megkezdték a támadást a honvédsereg ellen. Előbb, december 14-én Balthasar Simonovich altábornagy, majd rá két napra a főszereg, Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy vezetésével. Velük szemben a határvonalat Görgei Artúr védte a feldunai hadsereggel, de az ellenség sikerei miatt kénytelen volt Győrbe visszavonulni. Katonái a karácsonyt a sáncokkal gyengén erősített városban, illetve az itteni táborban töltötték. A sikeresen előrenyomuló cs. kir. csapatok elől Görgei december 27-én vonult ki a városból.

Krasznay Péter (1830–1916), akkor a 25. zászlóalj szakaszparancsnoka, későbbi visszaemlékezésében a következőket írta: „Pár kisebb, leginkább ágyú és lovassági csatározás után Győrbe vonultunk vissza, hová éppen *Karácsony szombatján estére* érkezünk.” Krasznai a *borjújja* (hátbőröndje), így az abban lévő váltás fehérneműk és más felszerelési tárgyak nélkül, csak a rajta lévő fehér ruhával. Szőke János győrszigeti halászmesternél szállásolták el, ahol a ház asszonya a leányaival és ezek barátnőivel, „a karácsonyi templomozás helyett” neki két rend fehérneműt varrtak. A hozzá szükséges kelmét Krasznai vásárolta. Borjút és egyéb szükségleteket is sikerült neki beszerezni. Az *ünnep harmadnapján* már teljes volt a felszerelése, amikor a sáncokba kellett kimennie. Pontosan a déli harangszókor ért ki hozzá házigazdájá, 16 éves Juliska nevű leányával. Az altisztnek „valósággal dus ebédet és bort szállítottak”. Ebből még vacsoraként, sőt másnap is kosztolt. Az ebédhez meghívta néhány jó cimboráját és a házigazdával, leányával együtt telepedtek le. Végül a honvédseregnél „használatban volt hazafias dalokkal” mulattak. Ilyen kiváló szíves-ségben Krasznai egész katonáskodása alatt nem részesült. A honvédsereg még aznap éjszaka megkezdte a további visszavonulást. Ahogy a nap feljött, a Rábán túl már látták az ellenség nagy tömegét.¹

A visszaemlékezésből is egyértelmű, hogy mi volt a fontos – akár 1848-ban, akár később – karácsonykor, a hideg télben a katonának. A legfontosabb az, hogy fedél alá, meleg helyre kerüljön, ételhez-italhoz jusson. Fáradalmait alkalmi legyen kipihenni, az újabb megpróbáltatásra felkészülni. Ruházatát, fegyverzetét tudja tisztítani, javítani, kiegészíteni. A testi szükségletek mellett a lélek is kapjon megnyugvást, erőt, legalább némi örömet. Ha mód van rá, a fizikai erő és a katonai fegyelem lehetővé teszi, úgy szakrális térben, lelki szolgálatot ellátó személytől. Ezek

¹ KRASZNAY 1998, 69.

hiányában vallásos tárgyakkal, bár anélkül is sokan fohászkodtak Istenükhöz. Majdnem mindenki gondolt ilyenkor otthonára, szeretteire. Könnyebb volt azok helyzete, akik megértő, segítő, sőt hazafias érzelmű személyek közt kaptak szállást, ellátást. Fontos volt, hogy ne álljon fenn az ellenség közvetlen támadásának veszélye. Egyébként is, győzelem után könnyebb volt a katonaélet, mint visszavonuláskor, netán menekülésben. 1848-ban még nem, de pár évtized múltán az ünnep kelléke lett a karácsonyfa, legalább egyszerű díszével.

A honvédségtől kevesen ünnepelhették 1848 karácsonyát győzelmük után. Jóformán csak Bem József vezérőrnagy erdélyi hadserege. Amikor Bem átvette ennek, a vereségtől szétzilált honvédseregnek a vezetését, a terület döntő részét a cs. kir. hadsereg és a velük együtt, a magyarok ellen cselekvő románok, szászok uralták. Amikor Bem kijelentette, hogy a karácsonyt Kolozsváron fogja tölteni, valószínűleg kevesen hittek neki. Az akkori realitásokból ugyanis más következett. A honvédek előbb megállították a császáriakat, aztán támadásba lendültek. A csucsai és zsidói győzelem után maga Bem is a seregével a Szamos völgyében menetelt. Még karácsony előtt Désnél megverte Jablonsky ezredes csapatát, azután elfoglalta a várost. Ezzel megnyílt számára az út Kolozsvár felé. Diadalmasan haladt. „Dec. 25-én, karácson első napján, mikor róla senki sem álmodnék, megjelenik Kolozsvár alatt.” Az öreg Wardener tábornok rövid harc után csapataival, a városon át, visszavonult Torda felé. Pár nap múlva szívészélhűdésben meg is halt. „A Kolozsváron felül állott csapatok a hegyeken futnak át.” Bem pedig szinte kardcsapás nélkül bevonult oda, hol a magyarság őt még nem várta és alig hittek szemüknek. „Hol a megfáradt, kiéhezett elrongyolott sereg végre megpihent. Soha Kolozsvárnak vidámabb karácsona nem volt. Épen ebédre érkeztek. Az Unió ünnepét újra megülék, mert Magyarhon által látták magokat megszabadítva.”² A kolozsváriak így a legnagyobb karácsonyi ajándékukat Bemtől kapták. A katonák pedig viszonzásul hozzájutottak mindahhoz, amire szükségük volt: a meleg szállástól az étel-italon át a hazafias fogadtatásig.

A honvédsereg azonban igen rövid ideig élvezhette a jó körülményeket. Ugyanis „Bemnek nem tartozott a szokásai közé, győzelmei után nagyokat pihenni. Munkához látott... Kolozsvárt tölté karácson első és másod napját, harmadikán serge élén haladt.” Bem főerege december 28-án a Szamos völgyében fekvő Bethlen településnél utolérte Jablonsky ezredes és Urban alezredes csapatait. Már kora reggel megkezdte az ágyúzást. Innét kezdve az ütközet olyan volt, mint Bem legtöbb csatája. „Négy óráig a legborzasztóbban ágyuztatott, ekkor szuronyt szegeztetett s a császáriakat visszanyomta.”³ Az üldözés és az újabb összecsapások után 1849. január 5-én ezek a császári csapatok elhagyták az országot, így Észak-Erdély felszabadítása teljessé vált.

A déli hadszíntéren nem voltak igazán örömteliek a karácsony körüli napok. A Kiss Ernő tábornok által vezetett honvédcsepato a szerbek ellen vívott küzdelemben lehetőségeket halasztottak el. December 24-én megtámadták Csákovát, de csak néhány foglyot ejtettek. Ugyanezen idő alatt Stefan Wernhardt császári ezredes elfoglalta Németboksán települést Asbóth Lajos őrnagytól. Egy másik különítmény pedig Resicabányát. Így a bányakerület elveszett Kiss tábornok tétlenkedése miatt. Csapatai Nagybecskerekre és környékére tértek vissza.⁴ Tehát voltak, akik pihentek, mások menekültek.

Egy további példa karácsony időszakának pihenéssel töltésére, illetve az érzelmi feltöltődésre. *Balogh Gábor* (1823–1908) az 56. zászlóalj őrmestereként a Dráva mellett védelmi feladatokat látott el. Szekulits István ezredes seregtestébe voltak beosztva, több más egységgel együtt. A schwechati csata, majd Windisch-Grätz csapatainak diadalmas előrenyomulása idején Szekulits katonáival együtt otthagytá a Dráva-vonalat. A Balaton északi partján Pest felé meneteltek. Karácsony napját pihenéssel Tapolcán töltötték. Az őrmester engedélyt nyert, hogy édesanyját a közeli Köveskálón egy napra meglátogassa.⁵

Kossuth Hirlapjának 1848 karácsonya körüli számaiban az ünnephez kapcsolódó hír alig található. Általában az előző hetek katonai és polgári eseményeiről szóltak a híradások. Az országgyűlés egy ideje főleg az úrbéri kárpótlásról tárgyalt. A képviselőház december 24-én is tovább folytatta ennek vitáját, az ülés csak este fél nyolckor oszlott fel. Azután december 27-én ismét folytatódott. A főváros népe az ország székhelyének és saját otthonának a Windisch-Grätz csapatai elleni védelmére készült. Nagyban folytak az erődítési munkálatok. Ezzel összefüggésben Vetter Antal tábornok december 24-én adta tudtára minden Pest-Budán és a körülötte lévő erődítések munkálatain fáradozó tisztnek és mérnöknek, hogy a tevékenységek vezényletét Klauzál őrnagy vette át. Közben az újoncok naponta szaporodtak. Többnyire szép, életrevaló, virgonc ifjak voltak. December 26-án több ezren érkeztek. Az újság rendszeresen közölte a nemzetőrök, majd a honvédek számára nyújtott adományokat. Így arról is hírt adott,

² KÓVÁRI 1861, 140–141; HERMANN 2001, 178.

³ KÓVÁRI 1861, 142, 144–145.

⁴ HERMANN 2001, 169.

⁵ BALOGH 1999, 313.

hogy „Gosztonyi Kálmán és Geiza... a megsebesült honvédek részére *karácsonyi ajándékul* 5 p. ftot adományoztak”. Karácsonytól függetlenül, vagy éppen azzal összefüggésben mások is adakoztak. Így december 29-re „ezekre menő fejérenemű gyűlt be a honvédek számára”.⁶ A karácsony a forradalom és szabadságharc hívei körében, a balszél hírek miatt, nem lehetett nyugalmas. Újév előtt aztán a politikusok, katonák és mások a fővárosból Debrecenbe menekültek.

2.

Lukács László (1950–2023) néprajzkutató kiváló, európai horizontú könyvet írt a karácsonyfa történetéről és elterjedéséről. A kötetben külön fejezetet szentelt a katonák karácsonyának, a fa állításának, a szeretetsomagok adásának. Nagyszámú adatot, történetet közölt, jelentős részben a székesfehérvári katonai egységekhez kapcsolódóan.⁷ Ez utóbbiak teljes megismétlését szükségtelennek tartom, még akkor is, ha ezáltal írásomban bizonyos mértékű arányeltolódás történik. Vagyis az alábbiakban alapvetően saját kutatásaim, gyűjtéseim alapján kívánok írni.

A kultúrjavak közvetítésében, így a karácsonyfa terjesztésében nagy szerepe volt a hódításoknak, a háborúknak és a katonáknak. Az utóbbiaknak főleg az újkorban, amikor már sorozták őket. Így vált a németek révén ismertté a karácsonyfa állítása (részben a szeretetajándékok adása) a 19. században, a napóleoni (1792–1815), a krími (1854), a szárd-osztrák (1859), a porosz-francia (1870–1871) háborúk nyomán. Az utóbbiban a karácsonyfa a német identitás részévé lett. Úgy a német katonákra, mint a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia különböző nemzetiségű katonáira igaz, hogy voltak köztük olyanok, akik a kaszárnnyában, a fronton vagy a sebesült kórházban láttak először karácsonyfát. Mindezek következtében aztán maguk is, akár az áthelyezett katonatisztek vagy hivatalnokok hozzájárultak a felállítás terjedéséhez. Külön meg kell említeni, hogy az I. világháborúban a magyarok is láthatták a velük együtt harcoló osztrákok és németek ebbéli szorgoskodását és ünnepi szokását.⁸ A németek az I. világháború alatt karácsonykor a fedezékekben is fát állítottak, énekeltek, imádkoztak, a szeretetsomagoknak örültek, az otthoniakra gondoltak. Frontkarácsonyfa kerülhetett az állásokba is. Egyébként pedig már 1914 karácsonyán a németek és az angolok között frontbarátkozás is folyt.⁹

IDEGEN FÖLDÖN

1.

Az Osztrák–Magyar Monarchia a berlini kongresszus döntése alapján 1878-ban okkupálta Bosznia–Hercegovinát, az Oszmán Birodalommal kötött szerződés alapján pedig 1879-től a Novibazári Szandzsákban helyőrségeket állomásoztatott. Különösen ettől az időtől kezdve állnak rendelkezésünkre adatok a katonák karácsonyi ünneplésére, azon belül a karácsonyfa állításra. Idegenben, a szokatlan természeti és éghajlati körülmények közé, ellenséges környezetbe került katonák számára a karácsony sokkal többet jelentett, mint annak otthoni megünneplése. A karácsonyi szokások viszont nem hatottak a részben muszlim, részben keresztény vallású helyi lakosságra, ezzel mintegy kivételt jelentve a kultúrjavak terjedéséről a fentiekben leírtak alól.

A kecskeméti 38. cs. és kir. (Mollináry) gyalogezred egy zászlóalja és két század huszár már 1878 karácsonyát a frissen elfoglalt Bosznia szélén, a Novibazári Szandzsák határához közeli Csajnica faluban töltötte. Itt szentestére már az egész táj havas volt, csak a közeli dombokon zöldellett egy pár toronymagasságú *karácsonyfa*. A visszaemlékezés további részében nem esik szó karácsonyfa állításáról, ennek díszéről, ünnepi étkekről-italokról, otthonról érkezett küldeményekről, hanem csak a *Molenári-bakák* által karácsonyra csinált mulatságról, látványosságról. Ezen a zászlóaljparancsnok őrnagy is megjelent, egész tisztikara élén. A legénység először egy hóból épített ház elé vezette őket, mely a ráöntött víz segédelmével jéggé lett fagyasztva. A tetejére *bakaszuromnyal* egy, szintén hóból készült nagy *üstökös csillagot* szúrtak. Belül *jászolban* feküdt a *Krisztus*, mellette állt *Szűz Mária*, körülöttük *báránysok*, nagy műgonddal kialakítva. A báránysokat gyúró *kőzbakában* szinte egy szobrász veszett el. Ott térdelt a *három király* is. Az egésztest marhazsírral itatott kóc világította meg. Aztán a házikóból kilépett egy fehér ruhájú, ősz szakállú *püspök*, aki hosszú beszédet tartott. Valójában *kaplár úr Lipóczy* volt az, aki ugyan nem beszélt latinul, de rögtönözve latinos,

⁶ Kossuth Hirlapja 1848. december 24. 659; Kossuth Hirlapja 1948. december 28. 666–668; Kossuth Hirlapja 1848. december 29. 672–673.

⁷ LUKÁCS 2015, 261–285.

⁸ BARABÁS 1963, 51–52, 104–105; LUKÁCS 2015, 250–253.

⁹ LUKÁCS 2015, 254–257; 2020, 187.

latinnak ható kifejezések sorát használta. Aztán egy *bóember* elé mentek, melynek szemeit mécslámpák világították meg. Az egyik önkéntes munkája volt. Aktuális felirata szerint *a beteg ember*. (Célzás Törökországra, Európa beteg emberére.) A monstrumot az alá helyezett lőporral felrobbantották. A következő látványosságot a *sárkányeregetés* jelentette. A bakák az egyik istállóban nagy halom marhatököket fedeztek fel. Mindegyiknek két szemet fúrtak, bele meggyújtott faggyúkanócot tettek, az egészet nagy papírsárkányokra erősítették, melyeket a hózivatar felkapott. Vitte a levegőben a sok halálfej forma gömböt. Ahogy kóvályogtak a levegőben Csajnica babonás bosnyák lakói keresztet vetettek. A holtak szellemét látták bennük. Az őrnagy be is tiltotta a program ezen számát. Végül a katonák egy pantomimjátékot adtak elő. Benne a *halált* a vénemberek és vénasszonyok elkergetik. Aztán 12 sarkantyús huszár és ugyanennyi nőnek öltözött baka mutatta be a *toborzót* és a *friss csárdást*. A kendők lobogtak, a fiúk kurjongattak a tisztaón, és a hó egyre sűrűbben hullott.¹⁰

A Boszniában állomásozó magyar katonák karácsonyi multságuk, játékuik elemeit az otthoni népeletből és a népszokásokból vették. Bár nem csak a karácsonyiakból. A betlehemi jelenet megformálását hazájukban láthatták a templomokban és a szokást gyakorló fiataloknál. A hóembert is megformázták már abban az időben országunkban. Fejére rossz fazekat tettek, szemeit egy-egy széndarab adta, orra sárgarépből meredt előre. A mise liturgikus szövegének utánzása sem állt messze a paraszti hagyománytól, bár itt inkább az egyházi szertartást kívánták felidézni. A *töklámpás* otthon az őszhöz kapcsolódhatott és szintén ijesztgettek vele. A halál több dramatikus népszokásban előfordult. A mulatságot szolgáló, hazai bálokat idéző táncnál a toborzó és a csárdás meglelte a figyelemkeltő.

Tömörkény István (1866–1917) novelláiban többször is említi a katonaként idegenben töltött karácsonyokat. *Emlékezés* című, 1903-ban írott novellájából egyrészt a szandzsákbeli, másrészt a bécsi ünnepet idézem. 1888 karácsonyáról írta, a Prijepoljében elhelyezett barakktábor katonáiról, a szegedi 46. gyalogosokról. „Némelyik barakokban *karácsonyfát állítottak*, másutt *betlehemet* játszottak: Mennyből az angyal jött le hozzátok, pásztorok, Hogy Betlehembe sietve menve lássátok...” A vallásos ének után borozgattak, illetve az ottani szokás szerint pálinkáztak és *kalácsot* ettek a katonák. 1890 karácsonya Bécsben érte az ezredet. „A konyhákon délben több ételt főztek, mint máskor, s karácsony bőjtjében, mint valami égből csöppent adomány, *mákos tészta* volt vacsorára. Annak, aki várt rá, míg megfőtt. Mert délután osztották.”¹¹ A mákos és diós ételek, a kifőtt tészták és a kalácsok a szenteste jellegzetes ételei voltak.

2.

Laky Imre (1865–1925 után) újságíró, rendőrfelügyelő 12 évig a 39. cs. és kir. gyalogezred tisztje volt. Részt vett az I. világháborúban is, több évet orosz hadifogságban töltött. Boszniai és szandzsákbeli személyes tapasztalatai alapján tárcacikkeket és tanulmányokat írt. *Bakák a Szandzsákban* című története 1891-ben a Novibazári Szandzsákban, a Sarajevó – Plevlje közötti út mentén, a Tara partján, Boljanicban játszódik. Itt állomásozott a debreceni 39. gyalogezred egy százada, 131 fő. Karácsony előtt pár nappal az hozta izgalomba őket, hogy a határszélről visszatérő őrzárát egy gyönyörű fiatal fenyőt hozott magával. A katonák a fát ujjongó kiáltással fogadták: *Itt a karácsonyfá!* A lelkesedés átzúgott az udvaron, be a szakaszszobákba. A hír az arcokra derűt, reményt, életkedvet festett. Azonnal, egyhangúlag elhatározták, hogy karácsonykor nagy ünnepség lesz. Ahogy bakanyelven megfogalmazták olyan karácsonyfával, amelyik *valami remek*. Ettől a pillanattól a napi bor-, rum-, tea- és cukoradagokat karácsonyra gondosan félretették. A *magazínáros őrmesterrel* reggeltől-estig alig lehetett beszélni, mert folyton a rumot és a bort őrizte. „A kapitánytól le az utolsó cigánydobosig” mindenki igyekezett, hogy a karácsony díszes legyen. A nagy, kérgeskezű bakák a borjúból előszedték az ollót, a színes cérnákat és a tűket, aztán *nyírták a cifra papírost*, készítették a fáravalókat. A cifra papírt a számvevő őrmester juttatta, aranyfüstöt pedig méregdrágán az albán kantinostól vásároltak. Mivel állomáshelyükön *alma* csak a török ágák és bégek magas kőfallal kerített kertjében termett, ahhoz nem lehetett hozzájutni. A *diót* az őrzárak messze eső, elrejtett völgyekből hozták össze. A közelben, mélyebb karsztlyukakban mogoró is termett, melyet a dióval együtt suszterárral átfúrva, bakancsszínórral fűzték fel láncba. Az almát találékonysággal pótolták: szalmából, papírból, susztercsirizzel készítették el. A kantinostól vett aranyfüst került rá, vagy Plevljéből *aranyos papíros*. *Rózsákat* is szalmából csináltak, kékre, vörösre festették. Az otthonról küldött csomagokban érkezett *lekváros-, mákos-, dióskifli, debreceni béles, mézeskalács, pogácsa, lapos lángos, hurka, füstölt kolbász, pörö, felszeletelt oldalas*, melyekből spárgával – amit lehetett – a karácsonyfára is aggattak. Őrmester úr Fejes hurkákból, kolbászokból, oldalas darabokból apró csomagocskákat is összeállított, mindegyikre nevet írt és egy külön asztalra helyezte. Így olyanoknak is jutott, akikről hazulról nem emlékezett meg a *Jézuska*. Szakaszvezető úr Kovács

¹⁰ KACZIÁNY 1884, 161–170.

¹¹ TÖMÖRKÉNY 1989, 83–84.

az egyik asztalon a debreceni bélesrétesből, mézeskalácsból, lángosból nagy műértelemmel *betlehemet* állított össze. Szalonna volt a házfala, kürtöskalács a kéménye. A debreceni kálomista ember hite szerint nincs öröm üröm nélkül: aggódtak, nehogy rájuk essen karácsonyeste az éjszakai messzejáró őrzáratozás. Az egyik legkomiszabb szolgálat.

Karácsony szombatjának reggelén már ólomsúly ült a szívekre. A déli borporció kiosztása azonban felderítette reményüket, megkezdődött az ünnep. A kapitány engedélyével kiürítették az egyik szakasz szobáját, hogy ott estére *templomozást* tartsanak. A mulatozást ájtatos templomozás előzze meg, ami szinte *Beschäftigung*, vagyis *foglalkozás*. Az őrmester az egyik szakaszvezetőre osztotta ki a *legátus* szerepét. Az első csillag feljöttekor begyűltek a karácsonyfával díszített templomba. A bástyán álló két őrszem kivételével minden katona: *kálomista, pápista, luteránus, nazarénus, oláh, muszkahtű* egyaránt. A század kürtöse, odahaza Mikepércsen előénekes volt. Most is előre mondta a szöveget, a többiek unisono utána zúgták: *Mint a szép híves patakra, A szarvas szomjuhozik, Lelkem, Uram, Debrecenbe akképpen óhajtozik.* Aztán még pár zsoldárt énekeltek, majd a legátus rövid, de épületes beszéde következett. Egy mondattal megemlékezve Jézus születéséről, aztán hosszabban a jóra, erkölcsös életvitelre intve a bakákat. Javítsák meg magukat különösen az *ebadta bundás rekruták!* A *lénungot* ne költsék el azonnal a kantinban borra, hogy azután pénzük fogytával kénytelenek legyenek a másik kenyérzsákjába nyúlni. Igaz, hogy nagy szomorúságukra vetődtek ebbe a girbe-gurba országba, ahol szenvedniük kell. Tűrjenek és szenvedjenek az otthonvalókért, hazájukért és felséges királyukért!

Az *Amen!* elhangzása után következett volna a fára aggatott és más ételek, főleg kolbászok és pogácsák, valamint az asztalon álló kulacsok tartalmának elfogyasztása. Ebben a pillanatban azonban megszólalt a villamos csengő, majd a kürt éles hangja. *Alarm! Riadó!* Jel, melyre a baka mindent elfelejt, rohan fegyverzetéhez. Közben a földre került karácsonyfáról kapkodták le azt, amit tudnak. Ki kolbászt, ki szalmából csirizelt almát, ki semmit. Vége a mulatságnak, ráadásul a sok finomságot a földre gázolták. Pár perc múlva együtt volt az őrzárat, menetfelszerelésben. Vagyis a *Compagnie* teljes *Marsch-adjustirungban* állt. Tíz perc múlva a kigyózó tömeg elindult a kaszárnnyából, ahol csak az őrség maradt. Másnap este tértek vissza. A templomnak, a karácsonyfának nyoma sem maradt. Katonás rendben nyújtóztak a szobában az ágyak. A fáradt bakák leültek rá és félálomban elfogyasztották a karácsonyfa lángján megfőtt *zuppát*, a levest. Arrafelé ugyanis kevés és drága volt a fa. A szakácsoknak éppen jókor jött, hogy a fiatal szurkos fenyőt felhasználhatták alágújónak.¹²

3.

Reéz Pál (1880–1927) író, költő, szegedi lapok újságírója volt. Tüzérkatonaként 3 évet töltött Bosznia–Hercegovinában. Honvággyal teli írásban örököltette meg, hogy magyar katonaként miként ünnepelték a 20. század elején szolgálati idejük utolsó karácsonyát a kopár hegyek között. A helyi lehetőségek keretei között igyekeztek minél jobban az otthoni szokások szerint ünnepelni.

A trebinjei védelmi tábor nem volt képes minden katonát befogadni az érkező újoncok miatt. Így 28 főt a vársáncon kívülre, a bregovai fabarakkba vezényeltek, telepítettek. Ott érte őket a karácsony közeledte. Az *öreg csontoknak* az utolsó. Várták is „epedve, reménykedve, borral, buval és reménnyel táplálkozva”. A délutáni parancskihirdetéskor váratlanul megjelent a század egyik hadnagya. A napiparancs felolvasása után szóbeli parancsot adott. Emberségesen, áhitattal üljek meg a katonák a karácsonyt. Holnap reggel három ember töltött fegyverrel és az Ibrahim számárral menjen a kicsit távolabbi Lasztavai-fennsíkra fenyőfáért és zöldért. A barakkban maradók pedig vegyenek a karácsonyi fára rávalót. A három katona a sziklás, kopár terepen a montenegrói határ közelében fekvő Lasztaván talált megfelelő, terebélyes fenyőt és tűlevelű bokrokat, zölddel. Elfogyasztották ebédjüket, a szalonnát és a komiszkenyeret, aztán a szamarat megterhelve az Úrjézus nevében indultak vissza. Ezalatt a barakkban a három posztócsillagos szobaparancsnok a 25 katonától fejenként 10 krajcárt szedett be, hogy a városban a karácsonyfára valót megvásárolják. Ötven dióra, hozzá arany és ezüst papirosra, 25 szál vékony gyertyára, ezekre piros-fehér-zöld pántlikás papírra, különféle cukorpatkókra és egyéb süteményekre futotta a pénzből. Azután a fára kötözéshez szükséges selyemmadzagra, egy pakli gyújtóra, 3 liter új borra és virágcserepre költöttek, amiben a fa állni fog. A bevásárlás ügyében a ministránsi gyakorlattal rendelkező egyik katona járt el. A sikeres visszaérkezések után a katonák elégedetten nézték a fát és a sok cifra rávalót, kiválasztva, hogy ki mit fog felakasztani. A maguk vásárolta bort már előbb megitták, hiszen karácsonyeste úgy is lesz tea és fejenként fél liter bor. Hazulról is érkeznek a disznótorra emlékeztető küldemények. Azt majd közösen fogyasztják el a fa árnyékában.

¹² LAKY 1900, 24; VÁRADY–LAKY 1912, 32–40. Az írás rövidebb és hosszabb változatban, némi tartalmi eltéréssel jelent meg.

Szenteste a karácsonyfát a sok csecse-becse díszével közepre, az asztalra tették. A lámpa világánál minden fénylett. A rideg barakk templommá formálódott. Még a ruhatartókat, gerendákat is zöld ágak díszítették. A legénység aznap vasárnapi ruhába öltözött. Délelőtti rendrakás, délután templom volt. Este minden ablakban gyertya égett. A karácsonyfán is ki-ki meggyújtotta az előre kiszemelt gyertyát. Ráült a karácsonyest a barakkra. A legénység a fa körül fejet hajtva, imádságos könyvébe merült, öreges hangon énekelt a csordapásztorokról. A század parancsnoka, tisztjei is megérkeztek, sapkát levéve a legénység mögé álltak, majd távoztak.

Asztalterítés ilyenkor sem volt szokás, de a feljavított karácsonyi vacsora a terítetlen asztalnál is jólesett. A gyertyák lassan leégtek. A díszek a katonaládákba kerültek, hogy majd viszik magukkal haza. Éjfélí mise idején mindenki elcsendesedett. Az *öreg csontok* reménnyel telve várták az új esztendő első napját. A *vén harcosok* büszkén verték a mellüket: *Az idén meggyünk!* Mert az új esztendő nekik a leszerelést jelenti, hozza magával. Az otthonra gondoltak: *Hej, amikor majd meggyünk, amikor majd elmaradnak a sziklák, amikor majd zöld mezőkre ér a vonat...* Nem mindenki tudta megállni könny nélkül.¹³

Bosznia–Hercegovinában és a Novibazári Szandzsákban, ahol az állomáshelyen templom állt rendelkezésre, a katonák karácsonykor ott vettek részt az egyházi szertartáson. Tábori templomok építésére is sor került. Egyházi épület hiányában azonban, az időjárás függvényében, részint a szabad ég alatt, részint pedig az e célra időről-időre kijelölt barakkban tartották a misét vagy istentiszteletet.

Az itthoni kaszárnyákban

1.

A 19–20. század fordulóján a székesfehérvári laktanyákban mondhatni azonos módon teltek a karácsony körüli napok. Az egyik helyi újság is írt pár sort erről. Normál körülmények között ilyenkor, az ünnepek táján 8–10 nap szünet szokott rendszeren kijárni a katonáknak. Sőt, akik kérik, engedélyt kapnak rá, szabadságra is mehetnek. December 10-től karácsonyig csak tisztoгатásból áll a bakák munkája. Rendes *szokás szerint az öreg bakák ez alól is fel vannak szabadítva*.¹⁴ Valójában az *öreg katonák* kaptak szabadságot egy vagy két hétre. A sokféle *regrutának* is nevezett újoncok a kaszárnyában maradtak. A laktanyából *kirukkolás* viszont nem volt, ahogy fegyvernemi foglalkozás sem. A katonák kipihenheték magukat, de a takarítási feladatokat el kellett látniuk.

A karácsonyfa állításának szokásához a hadsereg is hozzájárult. Elsősorban azzal, hogy számos katona a szolgálati ideje alatt ismerkedett meg az ünnep ezen ékes kellékével, illetőleg a hozzá kapcsolódó szokásokkal. Másrészt azzal, hogy a hadsereg különböző szintű parancsnokai nem csak elfogadták, hanem el is várták a fa állítását. Harmadszor, hogy a már kialakult gyakorlat figyelembevételével katonai rendelet született a *komiszélet* családiasabbá tételéről. A rendelet századonként 20 koronát engedélyezett karácsonyfára. A tisztek és altisztek így az ünnepet a legénység számára még emlékezetesebbé varázsolták. A szokás további terjedésében ennek a rendeletnek egyértelműen nagy szerepe volt. Az is igaz, hogy némelykor a parancsnokok engedélyezésének, illetve anyagi hozzájárulásának a látszata állt fenn.

Fejér vármegyéből kevesen kerültek a pápai huszárlaktanyába. A székesfehérvári, komáromi és pápai (1884-ig veszprémi) huszárok körében azonban több tekintetben azonos gyakorlat alakult ki. Így érdemes a pápaiak karácsonyi szokásairól részletesebben szólni. A pápai honvéd huszárezred mindhárom századánál 1903-ban (tehát a rendelet megjelenésének évében) a *századszobákban* karácsonyfát állítottak. Az élelmezési feleslegből a századparancsnok tisztek így a legénységet jó enni- és innivalókkal vendégelték meg.¹⁵ Hasonlóan történt ez 1905-ben is. A tisztikar a laktanyában mind a három huszárszázad legénységének külön-külön állított karácsonyfát az ünnep előestéjén. A fákon levő *ajándékok* kiosztása előtt mindegyik századnál egy-egy tiszt intézett beszédet a legénységhez. Egyébként az ünnepélyen az egész tisztikar részt vett, Ötvös Imre alezredessel az élen.¹⁶ Az öt évvel későbbi tudósításból az is kiderül, hogy miként jutottak a huszárok az ajándékokhoz. Eszerint a huszárlaktanya lovardájában karácsonyestére egy óriási fát állítottak fel, a tisztikar áldozatkészségéből. A karácsonyfát szépen fel is díszítették. A fa körül felállított legénység előtt Késmárky Béla főhadnagy tartott beszédet, méltatva a nap jelentőségét. A beszéd befejeztével minden egyes katona sorsjegyhúzás után kapott értékes tárgyat *ajándékba*. Végül a szépen megterített asztalok mellett a legénység *ünnepi vacsorához* ült.¹⁷

¹³ REÉZ 1910, 52–55.

¹⁴ Székesfehérvár és Vidéke 1903. december 12. 2–3.

¹⁵ Pápai Lapok 1903. december 25. 4.

¹⁶ Pápai Lapok 1905. december 31. 4.

¹⁷ Pápa és Vidéke 1910. január 1. 4.

Debrecenben a 39. közös gyalogezrednél 1913 decemberének második felében az *öreg katonák* 13 nap szabadságot kaptak. Az újoncok a karácsonyt vígan töltötték. Az *ünnep szombatjának estjén* a század együtt vacsorázott. A terem közepén egy szépen díszített karácsonyfa állt, csillagszórókkal. Minden embernek egy-egy ajándék (pl. szappan) volt itt elhelyezve, melyből választani lehetett, a kihúzott sorsszámok sorrendjében. Vacsora után mulatozásra került sor, melyhez minden *cug*, vagyis szakasz egy-egy hordó, tehát 25 liter sört vásárolt. Így 10 óráig maradhattak fenn. *Első ünnep* délelőttjén a templomba mentek, délután az ágyon pihentek. A második napon általános kimenőt kaptak a városba. Az októberben Hajdúhadhárról bevonult *Égerházi Gábor* (1892) tudósította minderről szüleit.¹⁸

2.

A karácsonyfa terjedését különösen azok a katonatisztek segítették, akik otthonról ismerték a szokást, mert náluk már állítottak fát. Ebbe a körbe tartozott Székesfehérvár jómódú, a hazának számos kitűnő személyiséget adó családjának egyik tagja, Say Viktor, vagyis Győző (1829–1902).

A kiterjedt Say családból többen gyógyszerészként, vegyészként, illetve katonatisztként tettek hírnévre szert. Legelőször Say József/Josef (1774–1858) nevét, személyét kell megemlíteni. A Szentháromság gyógyszerzetárát egyesek szerint 1806-ban, de valószínűbb, hogy 1810-ben alapította. Ő maga a napóleoni háborúban *tábori gyógyszerészként* vett részt. Felesége Kremsből, más adat szerint Linzből származott, egy érdemes osztrák orvos lánya volt. Név szerint Petzelt Karolina (?–1867), aki korai árvasága miatt Székesfehérváron, rokonainál nevelkedett. A házasságukból öt gyermek született. A három fiútestvér közül kettő részt vett az 1848–1849-es szabadságharcban. Móric (1830–1885) és Rudolf/Rezső (1828–1884) honvédtüzérek lettek. Az előbbi aztán vegyészként, akadémiai tagként lett ismert, az utóbbi pedig édesanyja özvegyi jogának 1867-es megszűntével a patika működtetője lett. Maradt is egészen 1886-ig.

A harmadik fiú, Viktor gyerekifjúként az olasz kadétiskolában végzett. Onnét kikerülve 1848-ban Radetzky tábornagynagy seregében hadnagyként részt vett a lombard-velencei olasz hadjáratban, majd 1859-ben a solferinói csatában. 1862-ben, más adat szerint 1864-ben kilépett a hadseregből és Székesfehérváron polgári életet élt. A magyar királyi honvédség 1869-es létrejötte után ennek soraiba lépett be, és a magyarosabb Győző nevet kezdte használni. 1872–73-ban a budapesti 1. honvédszászlóalj parancsnoka volt. Hosszú, eredményes katonai pályát futott be, melynek végén altábornagy és a székesfehérvári V. honvédkerület parancsnoka lett. 1893-ban, a kőszegi hadgyakorlat után nyugdíjazták. Unokaöccse, ifj. Say Viktor (1879–1930) pedig vezérkari alezredesként az I. világháborúban József főherceg mellett látott el szárnysegédi szolgálatot, később vezérkari ezredes lett.

Az édesanya, Petzelt Karolin művelt, zenekedvelő, kedélyes hölgyként vendégszerető is volt. Otthonukban kedves szórakozásokat, zenés háziünnepélyeket, színi előadásokat rendezett. Ami azonban itt a leglényegesebb: „Az *első (megcsodált) karácsonyfát* Sayné ’plántálta be’ Székesfehérváron.”¹⁹ Joggal feltételezhető, hogy így volt, melyből következően Say Viktor/Győző a hadseregben is legalább elfogadó magatartást mutathatott a karácsonyfa állításánál. Az otthoni értékek iránti elkötelezettségét sejteti az is, hogy nyugalomba vonulása után, mondhatni minden estjét legközelebbi rokonaival, a családi asztalnál töltötte. Ugyanakkor a társasági életnek is ünnepelt, népszerű alakja volt.

Petzelt Karolina karácsonyfa állítása a gyermekek életkorából következően mindenképpen 1848 előtt, talán 1840 körül történt. Vagyis országos viszonylatban is korán. Ez az eset is jelzi, hogy a szokás elterjesztésében milyen jelentős szerepe volt a németajkú nőknek, illetve feleségeknek. Mégpedig nem csak az arisztokratáknak (Brunszzik Teréz grófnő; báró Podmaniczky Károly felesége, Erzsébet Nostitz von Jänckendorf; József nádor felesége, Mária Dorottya württembergi hercegnő), hanem a polgári személyeknek is. Petzelt Karolina, mint a házi tűzhely őrzője, az otthoni ünnepi, békés hangulat megteremtője járult hozzá a karácsonyi szokások terjesztéséhez. Egyben karácsony estjén, napján a fa révén lélekben szülőföldjét is közel érezhette magához.

¹⁸ SZŰCS 2001, 184.

¹⁹ Székesfehérvár és Vidéke 1902. május 24. 4; MÓRICZ P. 1928, 94–97; PAP é.n., 21–22; LAUSCHMANN 1998, III. 12; SÁRKÁNYNÉ SZABÓ 2004, 70. <http://www.gyogyszertortenet.hu>>2013/09 (Utolsó letöltés: 2023. január 20.) KOVÁCS E. 2021, 174–176.

Karácsonyi sorok, pillanatok

1.

Szepessy László (1880–1915) tanár, költő, újságíró önkéntes évét a katonaságnál 1905-ben szolgálta le. Vélhetően akkori élménye alapján született a gyorsan publikált *Karácsony a kaszárnnyában* című verse, mely rövidesen igen népszerűvé vált, faállítási ünnepeken is elhangzott:

*Szent karácsony este fényes minden ablak,
Hej, de a kaszárnnyán sötétek maradtak;
Sötét ablakon fehér jégvirágok...
Három szegény baka árnyéka hull rájuk...*

Fegyveres szolgálatban vannak, a fagyos hidegben szürke köpenyükbé bújnak. Mi foglalkoztatja őket? Egyikük az otthonra gondol, ahol

*Csillagos égnél szebb az a karácsonyfa,
Száz száz gyertya fénye tarkán becsillogja...*

Édesanyja az öreg biblia felett könnyezve imádkozik. Fiát azonban hiába várja haza. A másik bakát gyertyagyújtásig a galambja, szerelme várja ölelő karokkal. De a kaszárnnya közibük állt. A harmadik bakát nem a katonabú nyomasztja: szakaszvezetőből zupás őrmesterségre vágyakozik. Véres háborúra, hadizajra, rohamra, győzelemre. Ezen jár a gondolata. Az angyalok közreműködésével, álmukban mindegyikük vágya teljesül.²⁰ A költemény jól kifejezi, hogy a szabadságra nem engedett, szolgálatot teljesítő katonák gondolatai hol jártak. Az első kettő érzése lehetett a leggyakoribb. A laktanya ridegségével szemben az otthon meghitt, bensőséges légkörébe vágytak. Szepessy egyébként 1914-ben, bevonulása után *frontverseket* is írt, melyek a háború első évében *Katonaversek* cím alatt jelentek meg. A szerző Doberdónál halt hősi halált.

2.

Szerencsés körülmények közt maradt meg a székesfehérvári 69. gyalogezred egykori katonájának, *Krecs (Kardos) Józsefnek* kéziratos füzeté. Ebbe a szépszámu vers, ének mellett több személyes hangú írás is bekerült. Így tudhatta meg az olvasó, hogy Castelnúovóban (ma Hercegnovi), Raguzán túl, az ugyancsak távoli dalmát tengerparton miként telt a Fejér vármegyei bakák karácsonya. Fanta János, az ezred 12. századának káplárja 1913. december 25-én éjjel 11 órakor írta le *Karácsonyi Emlék* cím alatt, néhány helyesírási hibával, de igen szép betűkkel a keserűséggel teli alábbi sorokat: „*Szegény magyar Fiúk messze idegen Országba, nagy bussin mondják egymásnak az Örszobába, hely! kedves komám milyen Karácsonyunk lett ez évbe. Nem gondoltunk erre a múlt évben. Hogy a szép karácsonyt itt töltsük az Örszobába. Bussin nésszegettünk a nyílt Tenger felé nem e jön a hajó, amely hozza az üdvözlött a szép magyar Országról. De hiába várjuk nem jön semmi válasz. Karácsony első ünnepén délbe 12 órakor vettük fel a szolgálatot; Tizedes Fanta János, mind Örparancsnok, Örzető Krecs József, mind fővezető, és a tíz közlegény, tizedes Térmeg János, mind készségség parancsnok, és 8 közlegény. Kedves bajtársaim jusson Eszetekebe ez a szomorú karácsony, amelyet Castennúov[ban] együtt az Örszobába töltöttünk, a hányszor csak a könyvet olvassátok.*” Egy esztendő múltával azonban sokkal szomorúbb és véresebb karácsony várt az ezredre, annak III. zászlajára.

Az ezredtörténet szerint a 69./III. zászlóalj, mely a többi zászlóaljtól elkülönítve harcolt a szerb fronton, 1914 karácsonyát meg tudta ünnepelni. Ugyanis a Drina mentén, szinte pihenőnek számító helyzetben tartózkodtak. Az ellenség esetleges folyami átkelését kellett megakadályozniuk.²¹ Kevésbé látta felhőtlennek napjaikat *Vasadi Balogh György* (1882–1960) főhadnagy. Arról írt, hogy a zászlóalj 1914 végén a Drina vonalán védelmi állásban, Drinjača környékén ólakban, kalyibákban, istállóknak meghúzódnak tábori tűzhelyek mellett élt. Sok gondolat kelt a szívekben az első háborús karácsonyon. Senki se hitte, hogy még a másodikat is táborban kell tölteni. Karácsonykor és újévkor egyaránt rengeteg remény és vágy volt a katonák szíve mélyén. Mindebből az új esztendőben semmi nem vált be.²²

²⁰ Pécsi Hírlap 1912. december 25. 1–2; SZEPESSY 1914, 106–108.

²¹ CRETIER szerk. 1937, 299.

²² VASADI BALOGH szerk. 1922, 138–139.

Azt, hogy 1914-ben a parancsnokoknak (és a katonák jelentős részének) mégsem volt idegen, ismeretlen a karácsonyfa és a hozzákapcsolódóan gyakorolt szokás, Szurmay Sándor (1860–1945) altábornagy, hadtestparancsnok visszaemlékezése bizonyítja. „Karácsonykor minden alosztálynak, minden törzsnek megvolt a maga karácsonyfája, a maga betlehemes csoportja, a hagyományos kis templommal és maszkokkal. Csak a jó Isten tudja, honnan teremtettkék elő az ehhez szükséges dolgokat, de ezek megvoltak már 1914-ben karácsonykor is. Amikor Limanova után mozgásban voltunk és csak sötétedéskor értük el az éjjelezési állomást, a szent estét mégis teljes karácsonyi hangulatban, karácsonyfa alatt ültük meg. A család és a gyerekek hiányát, sajnos, semmi sem pótolhatta és épp ez volt a karácsony legkeserűbb pilulája a fronton.”²³

3.

Az I. világháború alatt „a hadvezetés számára elsődleges szempont volt a fronton harcolók megajándékozása. A karácsonyi csomagokat hozzátartozók, segélyszervezetek vagy adományozók küldték a frontra. A küldemények összetétele változatos volt, tartalmazhattak a fertőtlenítőszerrel kezdve a könyvön keresztül a noteszig bármit. „A csomagban akár *kis fa* is lehetett, amelyet *gyertyával* együtt küldtek a bakának. Nem ritkán *kalács, bejgli, szalonna, sonka* is bekerült, ez a hosszú úton sokszor meg is romlott, de így is az otthoni karácsonyt idézte a táborban ünneplő katona számára... A csomag tartalmát praktikus szempontok is meghatározták: a családtagok igyekeztek hasznos holmikkal ellátni a katonát, például *érmelegítőt, sapkát, sálát* kötöttek neki.”²⁴

Székesfehérváron az I. világháború idején a Hadsegélyező Bizottság az Oskola utca 2. szám alatt működött. 1914-ben már november elején megkezdte a szervezést, hogy kivétel nélkül minden katonának csomagot adjanak szent karácsony ünnepén. Az egyik helyi újságban meg is jelent felhívásuk *Katonák karácsonya* cím alatt. A nagyközönség áldozatkészségében bízva várták az adakozást. A végső cél az volt, hogy a katonáknak egyenlő nagyságú ládikákban adjanak karácsonyi ajándékot, mégpedig teát, cukrot, dohányt, csokoládét és kétszersültet.²⁵

Újév körül a katonák sorra megköszönték a *karácsonyi ajándékokat*. Így a székesfehérvári hadsegélyező bizottságnak azt, hogy az adományokat a harctérre kijuttatta. Mind a 69. gyalogezredtől, mind a 17. gyalogezred 5. menetzászlóaljától a tábori levelezőlapok is a bizottsághoz érkeztek.²⁶ Gombos Mihály huszárezredes a 17. gyalogezred nevében Saára Gyula polgármesteren keresztül fejezte ki hálás köszönetét a városnak és a szeretetadományok ajándékozóinak. Egyben boldogabb újesztendőt kívánt.²⁷ Ferenc József 1914 végén nevezte ki Hindenburg tábornagyot a 69. gyalogezred tulajdonosává. A tábornagy ezrede tisztjeinek karácsonyra finom *borokat*, a legénységnek *cigaretta*t küldött a jókívánságai mellett.²⁸ Adakoztak a város és a megye előkelőségei a *sebesültek karácsonyfájára* is. *Pénzt, dohányt, szivart, cigaretta*t, *pipát, élelmiszert, ruhát, karácsonyfadíszet, csokoládét, süteményt, narancsot, cukrot*. Az adományozók között szépszámu kereskedő is volt.²⁹

A *hatvankilencese*k Volhíniában, Turia mellett a frontvonalban érték meg 1915 szent karácsonyát. A katonák az állásokban századonként meggyóntak, áldoztak. A tábori lelkész misét mondott nekik, ahogy lehetett. Ilyenkor az otthon emléke kétszeresen fájt.³⁰

A *tizenhetese*k 1915 decemberében az olasz fronton küzdöttek, pihenőben deszkabarakkokban tartózkodtak. Karácsonykor „minden század ott gyülekezik saját *karácsonyfája* alatt, apró *gyertyák* sárga pislogásában és mintha messze, száz kilométerekre lenne innen a maga kis falujában, olvadó lélekkel, könnycsillámos szemmel hallgatja, hogy egy hadnagy úr a megrakott fenyő alól... csak szépeket beszél, szeretetről beszél... Az aranyfüstös szavak mellé a megríkató hangulatba ajándékok is érkeztek, messziről küldött *szeretetadományok*, jófajta *dohány, szivarok, emlékgyűrűk, képek* és Székesfehérvárról egész *kalácstömegek*, foszlósbélű hazulról jött édes *tészták* és a boradag mellé, mit illetékebe kapott a honvéd egy egész vaggon *kristályvíz*.”³¹

²³ SZURMAY 1940, 161.

²⁴ SZEGEDY-KLOSKA-SÁRI 2021, 99–100.

²⁵ Székesfehérvár és Vidéke 1914. november 5. 1.

²⁶ Székesfehérvári Friss Újság 1915. január 10. 2.

²⁷ Székesfehérvári Friss Újság 1915. január 3. 2.

²⁸ Székesfehérvári Friss Újság 1915. január 9. 2.

²⁹ Székesfehérvári Friss Újság 1915. január 6. 2.

³⁰ CRETIER szerk. 1937, 380.

³¹ SZABÓ 1917, 82.

A székesfehérvári 17. gyalogezred 1915. július 1. és 1917. február 8. között harcolt az olasz fronton, a Karszton. Így két karácsonyt is kénytelenek voltak ott tölteni a honvédek. Az 1916. évről így szól az ezredtörténet. „Közben megjött a Karst-on bennünket ért második *szent karácsony* is. Megérkeznek hazulról a *szeretet-adományok*, melyeket a századok a Zirjen és Smarjen egyszerű szlovák [feltételezhetően szlovén] falukban állított karácsonyfák körül megható éjféli mise után osztanak szét.”³² A 69. közös gyalogezred számára 1917 karácsonya Bukovina területén az utolsó volt. Ám nem az első, amit lövészárokból kellett tölteni. Mivel az orosz ellenség már nem támadott, nem okozott zavart, a szállásokon az ünnep otthonosabb színezetet kapott. Az előző évekhez viszonyítva a *szeretetadományok* azonban csaknem teljesen elmaradtak. Az otthoniak nélkülözése és fásultsága miatt ezen az úton semmi nem jutott el a harcoló alakulatokhoz. A tábori posta viszont megbízhatóan működött, így idejében megérkeztek a *hazaival* rakott csomagok, melyek tartalmát az anya vagy a feleség, esetleg a testvér, ha kellett a saját szájától vont meg. A küldemények a szeretet jelzésén túl az ünnepnek megfelelő hangulatot adtak és feljavították a közéletet is.³³

A székesfehérvári *tízes huszárok* 1916 decemberében Luckban teljesítettek szolgálatot. *Kozma Miklós* főhadnagy a naplója szerint december 24-én este meggyújtotta a hazulról küldött kis karácsonyfa gyertyáit. Mellé rakta a tiszti szolgájának, Német Istvánnak szánt ajándékokat. Aztán megünnepelték a karácsonyt. A tiszti szolga belépett a helyiségbe, sarkantyúit összecsapva szép köszöntőt vágott ki, végül a tiszt és a közhuszár kezét fogták. Német megköszönte az ajándékait és elvonult. Vacsora után Kozma karácsonyi gondolatokkal a fejében sétált a Styr partján. December 25-én a reggeli misénél a templom tele volt katonával. A Gotterhalte után a magyar Himnusz is játszották. Ebédnél minden asztalon kis karácsonyfa állt.³⁴

Az I. világháború idején az ünnep megtartását, annak rendjét a székesfehérvári ezredeknél alapvetően befolyásolták a frontok különböző lehetőségei, korlátai és a parancsnokok döntései. Az egyes ezredeknél nem minden évben tarthatták meg karácsony ünnepét. Többségében sor került rá, amikor is élő vagy kivágott fenyőt használtak karácsonyfának, feldíszítve, különböző módon kivilágítva. Századonként vagy az egész ezrednek emelték. Az áhítatos ünnepség és a szeretetadományok kiosztása lehetőleg a karácsonyfa alatt, vagy közelében történt.

4.

A Monarchia magyarországi sorozású ezredeinél a karácsony megünneplésében nagyfokú hasonlóság mutatkozott. Párhuzamként és az összehasonlítás végett szövegek a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred³⁵ karácsonyairól. Galíciában, az orosz fronton 1914 karácsonyának estéjén a századok *karácsonyfát* díszítettek fel és részlegekben ünnepelték a szentestét. Szokásos módon: egyházi énekekkel és szórakozással. Az ezred tábori lelkésze mindegyik századot felkereste és imát mondott. A nagykanizsai hadsegélyező a menetszázadokkal szeretetadományként minden embernek küldött egy csomagot. Benne *érmelegítőt, süteményt, cigarettát, gyufát* és más. Az ezred pótzászlóalja hasonló úton, hasonló tárgyakat nyert, továbbá *rumot, teát, szalámit*. Minden katona kapott az ajándékokból. Az ezred katonái a fronton karácsony estéjén jó meleg böjti ételben és teában részesültek. Ajándékként minden ember számára egy-egy használati tárgyat nyújtottak át: *cigaretta- vagy pénztárcát, dohányzacskót, pipát, cigarettauszítékát* és egyebet. Az oroszok azon az estén keveset tüzeltek, mégis lett 3 hősi halott és 5 sebesült. Karácsony első napja csendesen, de a második harccal telt.

1915 őszén az ezred Volhíniában, Luck város közelében küzdött. A tél elején Boguslawka településnél védelemre rendezkedett be. Karácsony előtt a kitérő menetszázlóját vitte a nagykanizsai hadsegélyező és a pótzászlóalj szeretetadományait. A hadsegélyező az ezred minden embere részére egy kis csomagot küldött, mely *cigarettát, gyufát, karácsonyi gyertyát, kis süteményt, tükröt, naptárt* és más hasonlót tartalmazott. Az ezred gondoskodott róla, hogy minden századnak díszített *karácsonyfája* legyen és mindenki egy kis használati tárgyat kapjon. A karácsonyestét az oroszok nem zavarták. Valamennyi alosztálynál folyt a szokásos vallási ünnepelés. A vacsora *mákoskésztárból, kalácsból* és *teából* állt. Két évvel később az olasz fronton, a Piave mentén a 20. gyalogezred védőállásban tartózkodott. December 24-én alkonyatkor a 3. zászlóaljjal szemben az olaszok egy táblát tartottak fel a következő felirattal: *Boldog ünnepeket!* Ezzel a zászlóaljjal szemben az olaszok karácsony éjjelén nem lőttek. Másutt azonban folyt a tüzéségi párbaj. A karácsonyesti felvételezéskor az ezred minden embere egy *cipőt* és kis ajándéktárgyat kapott. A nagy-

³² SIPOS szerk. 1937, 132.

³³ CRETIER szerk. 1937, 236.

³⁴ KOZMA 1932, 345–346.

³⁵ 1918-tól báró Szurmay Sándor volt az ezredtulajdonos.

kanizsai hadsegélyező, ahogy korábban minden évben, ezúttal is, a nehéz otthoni gazdasági viszonyok ellenére, valamennyi 20-as honvédeknek csomagot küldött. *Apró sütemény, cigaretta, naptár, tábori levelezőlap és ceruza* tartalommal. Ezeket a szeretetadományokat is a felvételezéskor nyújtották át. Az ezredtörzs és az I. zászlóalj tisztjei együtt, tiszti étkezdében éjfél misén vettek részt.³⁶

A nagykanizsai gyalogezred frontkarácsonya nem csak a többi ezred ünnepi óráival mutatott hasonlóságot. Jól látható, hogy a 20-as honvédeknel a háború éveiben is törekedtek az egyházi szertartások megtartására, a karácsonyfa állításra, az otthoni hadsegélyező, valamint az ezred ajándékának átadására. Az ajándékgyűjtésnek, kijuttatásának, kiosztásnak bejáratott útja volt. Az ajándékcsomagok tartalma évről-évre szinte ismétlődött, bár a háború végére már szegényesebbé vált. Akár a katonák családjától a frontra érkező küldemények. Ami még feltűnőbb, hogy már 1914 előtt ennél (és a többi, így a székesfehérvári) ezrednél kialakultak, éltek az ünnep felsorolt elemei, mozzanatai, szokásai. A dolog természetéből adódóan a hadsegélyező szeretetadományainak kivételével. Vagyis itt a békebeli és háború alatti szokások folytonossága, ezzel együtt változása észlelhető.

A Fejér vármegyéhez kötődő gróf Széchenyi/Széchenyi családnak több tagja is a fronton küzdött az I. világháborúban. Széchenyi Viktor (1871–1945) Fejér vármegye és Székesfehérvár főispánja századosként; fia, Széchenyi Zsigmond (1898–1967) a magyar vadászati kultúra későbbi kimagasló alakja, írója hadnagyként; az utóbbi unokatestvére, Széchenyi Imre (1900–1923), a családi birtok kezelője, hadnagyként. Valamennyien a 7. cs. és kir. huszárezredben. A Vilmos huszárok, velük együtt Széchenyi Viktor kapitány 1917–1918 fordulóján Gyergyóban voltak. December 24-én az ezred legénységének báró *Berg Hermann* ezredes, ezredparancsnok mondott beszédet. Hangsúlyozta, hogy a karácsony egy családi ünnep, a huszároknak pedig az ezred a családjuk. Aztán ezüst és bronz vitézségi érmeket osztott, melyet követően minden ember kapott valamilyen *karácsonyi ajándékot*. Az ezredesnek pedig valamennyi század egy-egy *fokost* adott át, az együtt töltött négy év, és végre az első békés karácsony emlékére. Bőséges vacsora zárta le a szép ünnepélyt. A tisztek ezután összegyűltek és egy egyszerű, de szép *karácsonyfa* körül töltötték a szentestét.³⁷

Maga Berg ezredes is írt az alakulattörténetben másfél oldalt a karácsonyok megünnepléséről. Eszerint 1917-ben Gyergyótölgyesen (Csík vm.) töltötte az egység immáron a negyedik harctéri karácsonyát. Ekkor már a legyőzött ellenséggel szemben tartalékkállásban voltak, így nyugodtan ülhették meg az ünnepet. Mivel a századok és egyéb alosztályok nem voltak egy táborban, így az ezredparancsnok gondoskodott arról, hogy minden századnak legyen karácsonyfája. A századparancsnokok pedig arra ügyeltek, hogy minden egyes ember megörvendeztessék valami csekély ajándékkal. Minden század más órában ünnepelt, így az ezredes valamennyit meglátogatta. A szent estén a katonák az elmúlt évek hadi eseményeit is felelevenítették. 1914 karácsonya Galíciában, 1915-é Volhíniában, 1916-é Erdély és Románia határhegységén találta az ezredet. Akkor nem nyílt lehetőség az ünneplésre. Az utóbb Székesfehérváron eltemetett dr. Pottyondy László tartalékos főorvos 1916. október 1-én vonult be az ezredhez. Röviddel később részt vett a véres sósmezei harcokban. A legsúlyosabb helyeken járt, ahol szükség volt rá. 1916 telén az ezred a Háromszék vármegyei Ozdóláról a romániai Soveja irányába üldözte az ellenséget. A doktor a bajtársi figyelmeztetés ellenére az előcsapattal ment. Az örökké vidám, mosolygó ember december 23-án arról beszélt, hogy életében mennyire emlékezetes december 24-e. Ezen a napon született, e napon kötött házasságot, és december 24-én született meg kisfiúk. A következő napon az 1116-os magaslaton Malanotti Lajos kapitánnyal és Benkó Lajos hadnaggyal beszélgetett, amikor egy fáradt golyó fejen találta. Szótlanul összeroskadt és elhunyt. Így halála napja is december 24-e lett.³⁸ (Az ezredhez bevonulás időpontja, a halálozás körülményei némileg eltérően szerepeltek a korabeli lapokban, illetve az alakulattörténetben.)

A nagyváradi 4. népfelkelő gyalogezred egyik százada Sós Ernő népfelkelő százados parancsnoksága alatt 1914 karácsonyát Bezinia határában fedezékben töltötte. Szenteste a segédorvosuk Máté evangéliumából olvasott fel, a legénység *betlehemes éneket* énekelt. Karácsony után az egység Zimonyba (Szerém vm.) vonult, ahol a tiszteket nagy meglepetés érte. A feleségek látogatták meg őket, *karácsonyfát* és jókedvet hozva magukkal. A legénység is kapott látogatókat: az Újvidéken rekedt 28 népfelkelő feleséget Popelka Rudolf őrnagy hozatta el.³⁹ A 4. honvéd gyalogezred parancsnoka, Kratochvil Károly alezredes a világháború alatt létrehozta az ezred „hadi múzeumát”. Ebben a gyűjteményben kapott helyet egy, a katonák által a fronton készített *karácsonyi betlehem*.⁴⁰

³⁶ SZEPESSY-BUGSCH 1931, I. 177, II. 75–76, 189.

³⁷ REMÉNYI 1923, 111.

³⁸ REMÉNYI 1923, 2, 216.

³⁹ MAKKAY szerk. 1934, 220.

⁴⁰ SÁGVÁRI 2005, 102.

Amennyiben mód volt rá, a katonák a hadifogságban is megünnepelték Jézus születését. A székesfehérvári Jankovich Mihály az I. világháború elején az orosz fronton, a San folyónál tizedmagával esett hadifogságba. Kétheti vonatozás végén érkezett meg Szibériába, ahol több évet töltött. Egy nagy barakkban németek, csehek és bosnyákok között tengette életét. 1917 karácsonyán a foglyok nagy ünnepséget rendeztek. Az ünnepségről Jankovich képet küldött haza, melyen látható, hogy a hadifogoly katonák ájtatosan, összetett kézzel állnak a karácsonyfa körül. Jankovics a fára felakasztotta azt a levelet, melyet otthonról, a családjától kapott. A fénykép alá pedig ezt írta: „Mennyből az angyal...”⁴¹

A karácsonyfa álló, lehetőleg gyertyás vagy kivilágított fenyőfát jelentett, mely a két világháborúban a magyar katonáknak az otthonukhoz, családjukhoz kötődését fejezte ki.⁴² A valós megállapításhoz hozzá lehet tenni, hogy már az Osztrák–Magyar Monarchia korábbi időszakában is így volt, különösen 1878 után, a Bosznia–Hercegovinában és a Novibazári Szandzsákban szolgálatot teljesítőknél.

5.

Az I. világháború idején a Monarchia tisztjei körében élt az a szokás, hogy az együtt töltött *frontkarácsony* emlékét tárgyasult formában örökítették meg. Egy-egy csapattestnél *ezüst cigarettatárcákat* készítettek, melyből mindegyik tiszt kapott egy-egy példányt. A tárca fedelén bevésott szöveg utalt arra, hogy az adott katonai egység tisztjei melyik évben, melyik fronton töltötték együtt a karácsonyt. Akár ide, akár a tárca belsejébe kerülhetett a tisztek bevésott aláírása. A tárca fedelét zománc díszítmény (pl. babérkoszorú, kard) ékesíthette. Az esztétikai értékkel is bíró tartóeszközök mindenekelőtt az összetartozást kifejező, a küzdelmek idejének ünnepi óráit felidéző emléktárgyak voltak. A tisztek a későbbiekben is gondosan megőrizték, becsben tartották az ezüst tárcájukat, mely idővel használatból dísz tárggyá emelkedett. A cigarettatárca léte egyben jelezte, hogy a tisztek körében – a legénységtől némileg eltérően – az I. világháború idején már nagyon népszerűvé vált a dohányzásnak *szivarkával*, vagyis cigaret-tával úzótt formája.

A vizsgált időszakban a tiszti ranggal reprezentáció, vagyis hagyományos, meghatározott formákhoz kötött, költséges életmód, viselkedés járt együtt. A székesfehérvári Bach Géza (1907–1989), a Magyar Királyi Honvédség tartalékos tisztje említette nekem, hogy az idősebb hivatásos katonatiszt a következőt tanácsolta a pályáját kezdőnek: *Mindig ügyelj a reprezentációra!* A tisztek a hadsereg és a társadalom illetén elvárásainak tudatában voltak. Az ezüst cigarettatárca is a tiszti reprezentáció tárgyi megnyilvánulásai közé tartozott, melyek nemes anyagot kívántak. A tiszti élet szépszáma, többfajta alkalmi emléke ezüsből készült formában mutatott a legjobban. Előszereteti értékük mellett anyaggal is bírtak. Ebbe a körbe egyaránt tartoztak több példányban előállított, illetve egyedi tárgyak. Kapcsolódhattak ezek valamilyen kiemelkedő eseményhez, egy-egy jubileumhoz vagy versenyhez, mérkőzéshez.⁴³

A két világháború között

A két nagy világháború közötti békeévek karácsonyi időszakát a székesfehérvári laktanyákban ahhoz hasonló módon ünnepelték meg, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában a 19–20. század fordulóján. A 3. gyalogezred egykori katonái kérdésemre úgy emlékeztek, hogy ilyenkor gyakorlatra, gyakorlóterre *keivonulásra* nem került sor, a laktanyában *foglalkozásokat* nem tartottak. Főleg takarítottak és ellátták a *szolgálatokat*. A legénységnek összességében nyugalmas időszaka volt. Szabadságok, kimaradások – főleg az öreg katonáknak – tették kellemesebbé az *angyalbőrben töltött időt*. Az ünnep napjaihoz karácsonyfa állítás, egyházi szertartáson részvétel, jobb minőségű étel és némi bor kapcsolódott.

Csanádi Imre (1920–1991) költőnek, még diákként, 1940-ben keletkezett egyik verse a *Fehérvári mozaikok* címet viseli. Benne a Budai út levelüket vesztett fáival, komor laktanyáival és az ott jó vagy rossz kedvükben nótát fújó katonákkal is foglalkozik.

*Fekete volt a világ, fekete –
legfeketebb a karácsony bete.
Elárvult a Budai-út,
vázjig-vedlett hármás fasora rút.*

⁴¹ JANKOVICH 1943, 236; 1967, 60, 64, 79, 106.

⁴² LUKÁCS 2020, 182.

⁴³ A Szent István Király Múzeumban 2023-ban bemutatott hadtörténeti kiállítás feliratai felhasználásával.

*A kaszárnya körül
alig ődöng valaki. Összegyűl
a visszatartott bakanép
egy-egy szobába, fújja énekét,
óbégatja fullasztó árvaságát,
hogy borzonganak bele a kopár fák.*⁴⁴

A következő esztendőben már Csanádi Imre is bevonult ide, a 3. gyalogezred laktanyájába.

A székesfehérvári tábori tüzéreknel még az 1940-es évek legelején is állítottak karácsonyfát szobájukban a katonák. Sőt, a szobaparancsnokok el is várták ezt. A legtöbb helyre zöld fát, máshova legalább fenyőágot szereztek ilyenkor a tüzérek. Vagyis a szobák túlnyomó többségében állt a fenyőfa. Még néhány *szaloncukrot* is kötöttek rá. Azokat a *nagy kifestet* pedig, melyeket ilyenkor kaptak a katonák, a karácsonyfa alá helyezték.

A székesfehérvári 3. gyalogezred I. zászlóalja 1935-ben Tatatóvárosban (Komárom vm.) állomásozott. A nőtlen tisztek együtt *karácsonyoztak*, melyről fényképfelvétel is készült. A felvételen nyolc tiszt és három civil látható. Mögöttük a *karácsonyfa*, *égő gyertyákkal*, előttük az asztalon pezsgős, boros és szódavizes palackok.⁴⁵ Nem csak a tisztek, hanem már a karpaszományosok is elkülönülve ünnepeltek. Esztergomban a magyar királyi 3. karpaszományos zászlóalj 1921-ben december 24-én 17 órakor tartotta *karácsonyfa ünnepélyét*. A helyszín a laktanya vívóterme volt. Szívesen látta itt vendégül a „zászlóalj parancsnokság a város érdeklődő köreit és családait”.⁴⁶

A székesfehérvári tisztek családjainak a II. világháború előtti, 1930–1940-es évekbeli karácsonyestjére emlékezett vissza Kálmán Piroska (1922–2023) idegenvezető. Édesapja, Kálmán László (1893–1971) repülő tisztként, illetve repülőter parancsnokként szolgált Székesfehérváron. Mégpedig két alkalommal, egyrészt az 1930-as évek elején, másrészt 1940 körül. Családjával együtt a városban lakott, a rendfokozata alapján őt megillető nagyságú lakásban. (Ennek lakbéré a tiszti javadalmazás része volt.) Az említett időszakban a székesfehérvári katonatiszti családok otthonukban karácsonyfát állítottak. Kálmán Piroska arra hívta fel figyelmemet, hogy a karácsonyi szokásokat, azok egyes elemeit a katonatiszti családok otthonról vagy a korábbi állomáshelyről hozták magukkal. Főleg a feleségek szerepe volt meghatározó. Mivel Kálmán Lászlóné, az édesanya erdélyi származású volt, ez a körülmény meghatározta a karácsonyi szokások egy részét. Így náluk nem a *Jézuska*, hanem az *angyalkák* hozták szentestére a fát. A Jézuska ugyanis minden helyre nem juthatott el egy este, így a neki segítő *angyalok* cselekedtek.

A karácsonyfa náluk a padlótól a mennyezetig ért. A szobát, ahol a fát elhelyezték és feldíszítették, már karácsony előtt három héttel lezárták, még a kulcslyukat is ragasztópapírral fedték el. Ő pedig kislánként levelet írt az angyalkáknak. Kérte tőlük, hogy hozzák a fát, pontosan megjelölte azt is, milyen ajándékot szeretne. Nem feledkezett meg arról sem, hogy szülei is kapjanak ajándékot. A levelet az ablakba tette, ahonnét néhány nap múlva eltűnt, elvitték. Szenteste a csengő hangjai után feltárult az addig lezárt szobaajtó. Ámulva, áhitattal nézték a szaloncukorral, díszekkel, égő gyertyákkal ékesített fát. A karácsonyfa tetején nem az elterjedtebb csúcsdíz fénylett, hanem egy fehér karika volt, három angyallal. A gyertyák melege a karika lassan forgott körbe. A család először imádkozott, majd gyermekverset mondott. A fa alatt elhelyezett ajándékokat ezután nézték meg. Kálmán Piroska egy alkalommal színes ceruzákat kért. Már a versmondás alatt kereste azokat a szemével. Ekkor édesapja olyan ügyesen, lágyan dobta az ajándékot a fa alá, hogy a lánya a mozdulatot észre sem vette. Teljesen átszellemülve úgy érezte, sőt látta, hogy az angyalka abban a pillanatban megjelent köztük és meghozta a várva-várt irónokat is. Azután következett a vacsora, majd a közös játék. A katonatisztek az ilyen bensőséges családi ünnepség hatására – még a századforduló időszakánál is erősebben – jó szemmel nézték, sőt elvárták a legénységtől a karácsony illő megtartását, a karácsonyfa felállítását. A katonacsaládok pedig – főleg egymás közt – az ünnepi szokás egy-egy elemét is továbbadták.

⁴⁴ CSANÁDI 1989, 51–53.

⁴⁵ BABUCS–SZABÓ 2009, 225.

⁴⁶ Esztergom, 1921. december 25. 3.

A II. világháborúban

1.

A fronton, különösen 1942 karácsonyán a Donnál, alapvetően mások voltak a körülmények. Veress D. Csaba (1933–2014) történész – általánosítva – egyrészt az I. világháború alatti ünneplési lehetőségeket vetette össze II. világháború alattiakkal, másrészt a nyugati és a keleti kereszténység karácsonyának óráiról írt. Talán túlzó véleménye szerint az I. világháború elhúzódó harcaiban, lövészárkok háborúiban általában bevett szokás volt, hogy a kereszténység nagy ünnepein, így karácsonykor és húsvétkor, a harcoló felek néhány órára félbeszakították a kölcsönös öldöklést. Legalább ilyenkor megmutatkozott a hadseregek keresztényi szolidaritása, mivel mindkét oldal magát kereszténynek tekintette. A II. világháborúban azonban másként történt. Sem a keresztény ideológiát hirdető tengelyhatalmak hadseregei részéről, sem a szövetséges hatalmak részben keresztény, másrészt ateista, keresztényellenes tagjainak oldaláról nem volt fegyvernagyítás.⁴⁷

A 3. gyalogezred egykori katonái nekem azt hangsúlyozták, hogy a frontra *kivitt* katonáknak karácsonyra otthonról csomagot, ajándékot küldtek. A kincstári ellátás is tartogatott ilyenkorra valami meglepetést. A legénység mindegyiktől várta és megkapta az ünnepi ételt. A helyszínen ital osztására is sor került. A nagy hideg miatt szerény mennyiségű *pálinkát* vagy *rumot* adtak. Egyeseknek külön megnyugvást adott, hogy *cigarettát, dohányt* is biztosítottak. 1942 decemberében a Don-kanyar egyik legveszélyesebb térsége a Vörös Hadsereg által birtokolt urivi hídfőnél alakult ki. Jóllehet közeledett a karácsony, a 2. magyar hadsereg, illetve a IV. hadtestének parancsnoksága arra utasította a szovjet hídfővel szemben álló soproni 7. könnyűhadosztályt, hogy indítson harcfelderítő vállalkozásokat. Azért, mert itt van a várható szovjet támadás potenciális kiindulópontja. (Így is történt később.) A vállalkozásra a sopron-csornai 4. gyalogezred II. zászlóalja kapott parancsot. A 150 önkéntest magában foglaló osztag két csoportból állt. 1942. december 21-én, hajnali 3 óra után erős tűztámogatás mellett közelítették meg a szovjet állásokat. Eredményesen, mivel a 2 rohamcsapat összesen 59 kiserődöt és támpontot semmisített meg. A válasz nem maradt el, mivel december 22–25. között a szovjet tüzérség szakadatlanul lőtte a soproni 7. könnyűhadosztály védelmi vonalait. Nem jelentett kivételt sem *karácsonyeste*, sem az *első ünnep* napja. A tüzérségi tűz alatt harckocsik támogatásával szovjet lövészszázadok támadták a magyar védelmet. Így a hóval borított lövészárkokban, védőállásokban a magyar katonák számára nem adatott meg a csendes és szentséges éj, sem a nappal. A szovjet támadás 25-én érte el csúcspontját, az urivi hídfővel szemben harcoló soproni 4. gyalogezred állásai előtt. Már a drótkadályokat is elérték a szovjet páncélosok, de a magyar tüzérség jól szervezett tüzeiben a támadók visszavonultak állásaikba.⁴⁸

2.

A Don-könyök hídfőjénél lefolyt harcokhoz képest a 3. gyalogezred frontvonalán még viszonylagos nyugalom honolt. Az ezredtörténet egy-egy visszaemlékezést és naplóbejegyzést tartalmaz 1942 karácsonyáról. December elejét az egységek még többnyire a helyi kiképzőtáborban töltötték. Karácsony napját azonban már nem: a felváltás előtte kijelölt tartózkodási helyen, illetve a védőállásokban voltak az ezred honvédek. Az ünnepet, különösen a levelek és csomagok érkezését nagy izgalommal várták. Meg is érkeztek az első küldemények. Szenteste, vagyis karácsonyeste valamennyiüknek az otthon és szeretteik utáni vágyakozásról, valamint a bizonytalan jövő miatti aggodalomról szólt.

Pajor János tartalékos zászlós így emlékezett vissza a Sztáro Nyikolszkojében elszállásolt alakulatuk elfoglaltságáról. Karácsonykor még folyt a helyi kiképzés, de tudták, hogy rövidesen az első vonalba kerülnek. A szakácsok azon voltak, hogy Krisztus születésének ünnepén feljavított adagot kapjanak a katonák. A tábori misét a szabadban tartották, melyen a helyi lakosságból is sokan részt vettek. A katonák saját körletükben fölkeresték ismerőseiket, földijeiket. Becsák László továbbszolgáló szakaszvezető korabeli naplóbejegyzése szerint a 3./II. zászlóaljat a kiképzési táborból indították a dimitrijevkai elszállásolásra. A szállásról december 24-én hajnalban ásóval, csákmánnyal felszerelve az állásokba kívántak bemenni. Az ellenség jól belátta a terepet, így nem jártak sikerrel. Este nagy öröm érte őket, mivel fejenként 2 dl *pálinkát* kaptak. Óvári őrzető az első századból csomagot is, melynek *süteményeit* felosztotta szakaszának tagjai között. Polgár hadnagy este, a szállása előtt beszédet intézett a századhoz. Még ugyancsak este a tiszti szálláson már *karácsonyfa* állt. Minden szakasz kapott ebből egy *kis ágat*, amit a sajt

⁴⁷ VERESS D. 1992, 12.

⁴⁸ VERESS D. 1992, 12.

aranyozott papírával díszítettek fel. December 25-én vallási szertartást tartottak egy kétszobás házban. Az egyikből a római katolikus vallású legénység kijövetelkor énekelte: *Krisztus Urunknak áldott születésén...* Levélosztásra is sor került. Mindenki, aki lapot kapott, vidáman ment kifelé. A bunkerokat kellett a második vonalban a hóból kiásniuk. Megtörténte után tüzet raktak a hideg pincehelyiségekben, de meleg nem lett. Éjjel 2 órakor indultak haza, hajnali 5-re értek be. Ugyanis a frontvonalban mindegy volt, hogy karácsony van-e, vagy szürke hétköznapi.⁴⁹

Küldemény nem csak a hátszágából érkezett a frontra, hanem a bajtársiasság szép példájaként fordítva is történt. Az egyik fehérvári újság arról számolt be, hogy a 3/III. zászlóaljnál a parancsnok kezdeményezésére a tisztektől és a legénységtől pénzt gyűjtöttek össze. Az önkéntes adomány 3500 pengőre rúgott, amit karácsonyra, arányosan elosztva a zászlóalj hősi halott hozzátartozójának küldték meg levél kíséretében.⁵⁰

A Don-kanyar orosz lakossága 1943. január 6-án ünnepelte a pravoszláv (orthodox, görögkeleti) karácsonyt. A 2. magyar hadsereg parancsnoksága – a frontvonal mögötti polgári lakossággal való emberibb bánásmód jegyében – elrendelte, hogy a magyar csapatok és az orosz lakosság közösen ünnepeljék ezt a karácsonyt. Az *orosz karácsony* így a magyar katonák számára már a *második karácsonyt* jelentette. A hadtestparancsnokságok ajándékokat osztottak ki a lakosoknak. A gyerekeknek és az asszonyoknak *cukrot*, a férfiaknak *pálinkát* és *cigaretta*t. Ezen túl az egyes falvak bírói még egy-egy kg *sót* kaptak. A helyi lakosságból toborzott *polícák*ok, azaz rendőrök pedig fél-fél kg-ot. A nyomorúságos körülmények között élő lakosság ennek is örült.⁵¹

A karácsonyi napok 1944-ben Székesfehérváron és környékén a Szovjetunió, illetve a Német Birodalom, kisebb számban a Magyar Királyság katonái közötti véres harcokkal teltek. Áldozatok, halottak, sebesültek, fogságba esettek mindegyik oldalt terheltek. Számos idős adatközlő említette gyűjtéseim során, hogy a vármegye székhelyén, a közelebbi-távolabbi falvakban, majorokban karácsonykor több menekülő vagy bujkáló magyar honvéddal végeztek a Vörös Hadsereg katonái. Akár fegyveresek, akár fegyver nélküliek, egyenruhások, vagy ilyen-olyan civil gúnyába átöltözöttek voltak.

3.

A bevonultatott katonaság mindig annak örült, ha a gyakorlat, netán a háború rövid ideig tartott. Az I. világháború alatt a hadviselő felek propagandája a lelkesedést, harci kedvet többféle módon növelhette. Egyik formájaként az állam valamelyik közjogi méltósága, katonai vezetője a gyors győzelemnek, a katonák mielőbbi hazatérésének ígérte tette. Közismert, hogy II. Vilmos (1859–1941), a Német Birodalom erősakarátú császára a hadüzenetek után, 1914 augusztusában mit mondott: *Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáink otthon lesznek!* Szavai biztatták és bizonyos mértékig megnyugtatták úgy a harcba indulókat, mint a hozzátartozókat, a hátszágban maradókat. Hasonlókat hallhattak az Osztrák-Magyar Monarchia háborúba induló katonái búcsúztatásukkor: *Mire az őszi lombok lehullanak, itthon lesztek!* A II. világháború idején és később is, Kállay Miklós (1887–1967) miniszterelnöknek tulajdonították azt a mondatot, hogy az orosz/szovjet harctérről *a katonák karácsonyra hazatérnek*. Vagyis 1942 karácsonyára.

Karácsony napja néhány más jeles nappal (pl. húsvét, pünkösd, Szent György nap, Szent Mihály nap) együtt századokon át Európa népeinél az élet különböző területein fontos határnapnak, illetve egy határidő utolsó napjának számított.⁵² Szóbeli és írásbeli szerződéseknél, más életviszonyoknál gyakran ezen a napon, vagy az eddig terjedő időtartományban kellett teljesíteni. Jézus születésnapja, a karácsony számos jelentése, értelme, alkalmazása, jelentősége mellett ez a körülmény is benne volt az emberek tudatában, élt a gyakorlatban. Karácsonyhoz, a kereszténység egyik legnagyobb ünnepéhez kapcsolódó kötelezettségvállalásnak, teljesítésnek különös jelentősége volt. A karácsony örömnünnep, amit egy ígérlet, vállalás teljesítése tovább növelhet. Ebben az összefüggésben kell azt értékelni, ha valaki, főleg egy hatalommal rendelkező személy karácsonyra ígéretet tesz.

Zsigmondy László (1901–1992) vezérkari ezredes, a 10. könnyű hadosztály vezérkari főnöke szerint a Don-kanyarban állásaikat elfoglaló katonák körében Kállay Miklós miniszterelnök beszédének csak egyetlen mondata maradt meg. Közzájón csak az forgott, hogy: *Karácsonykor itthon lesztek!* A be nem teljesedett állítólagos ígérlet csalódást és lehangoltságot eredményezett. Holott Zsigmondy szerint azt kell figyelembe venni, hogy az ország egyik első vezetője búcsúztatójában csak a gyors és győztes hazatéréssel buzdíthat. A csapatok hangulatát az is rontotta, hogy a posta, a csomagok, sőt a *karácsonyi szeretetsomagok* megkésve érkeztek. Bár ennek az oka az volt, hogy a német kézben lévő utánszállító szolgálat nem tudott megbirkózni a front alatti nehézségekkel.⁵³

⁴⁹ BABUCS-SZABÓ 2009, 37–38.

⁵⁰ Fejérmegyei Napló 1943. január 7. 4.

⁵¹ VERESS D. 1992, 12.

⁵² A határnap egy meghatározott nap, a határidő pedig egy időtartam. A különbség közöttük jól kifejezhető a mikor és meddig szavakkal.

⁵³ ZSIGMONDY 1995, 71–72.

A *karácsonyra hazatérés* gondolata élt többek között a kecskeméti 7. (Zrínyi Miklós) honvéd gyalogezred katonáinak körében. Ez az ezred is a Don mellett tartózkodott 1942 karácsonyán. A honvédek közül Szabó Pál és bajtársai Salomnoje település iskolájában ünnepeltek. A tanteremben *betlehemes karácsonyi játékot* mutattak be és *karácsonyi dalokat* énekeltek. Az ünnepségre meghívták a falu lakosságát, jelen volt családjával az idős tanító és tanítónő is. A katonák megkínálták őket az otthonról kapott *karácsonyi csomagokból*, végül együtt imádkoztak és énekeltek. Az amatőr festő Szabó Pál és tiszti rangú, István nevű testvére korábban, de már a Donnál azt tervezte, hogy *karácsonyra, legkésőbb Pál napra haza jönnek és együtt ünnepelnek*.⁵⁴

Szabó Péter történész szerint az ezred kecskeméti búcsúztatásánál Kállay Miklós a beszédében azt mondta: *Szeptemberben minden katona haza fog jönni!*⁵⁵

Kállay Miklós több alkalommal búcsúztatott 1942-ben frontra induló magyar honvéd egységeket. Így 1942 májusának elején, valószínűleg Budapesten.⁵⁶ Egy másik alkalom volt az 1942. júliusi, mely Kassán történt. Ekkor, beszéde részeként így szólt: „Itthon minden meg fog történni, hogy az itthon maradottak, hozzátartozóitok titeket mosolygó arccal, derült lélekkel, tiszta megnyugvó szeretettel várjanak.” Az elvonulók között ott volt a miniszterelnök huszárhadnagy fia is.⁵⁷ Témánk szempontjából a legérdekesebb búcsúztatás, a 7. honvéd gyalogezredé, 1942. június 4-én a kecskeméti vasútállomáson történt. A beszéd egyik részlete így hangzott: „Köszöntelek benneteket... Mindnyájunk ígéretével, hogy rólatok és azokról, akik itthon maradtak soha megfeledezni magyar ember... nem fog.”⁵⁸ Az itt elhangzott mondatokból azt hallották ki a katonák, hogy a gyors hazatérésben bízhatnak. Vagyis értelmezésük szerint ezt a reményt keltette bennük a miniszterelnök.⁵⁹

Valószínű, hogy Kállay Miklós – a kecskeméti és a kassai beszédészövege szerint – nem mondott konkrét időpontot. Inkább a visszavárásról szólt, igaz ezzel is reményt keltett. Az viszont nem valószínű, hogy a híradásokból törölték volna a határozott dátumra utalást.

4.

Szumper Ferenc (1901–1962) budapesti lakos, iskolaszolgaként/*pedellusként* dolgozott a Horváth Mihály téri iskolában. A főváros ostromát feleségével a Baross utca 67. szám alatti szolgálati lakásában, de még inkább az épület pincéjében élték át. Ő szokta emlegetni, hogy az *orosok karácsonkor készítették az ostromot*. Így élt a főváros lakóinak tudatában. A Vörös Hadsereg Budapest ostromát valójában közvetlenül 1944 karácsonya előtt kezdte meg. Először főleg a szovjet tüzérség és a repülőgépek támadták a fővárost. *Vladár Gábor* (1881–1972) jogász, igazságügyi miniszter 1944. október 15. után a nyilasok elől Budapesten bujkált. A már szomorúvá lett karácsonyestet rejtőzködve, a Vár alatti, Batthyány utcai házukban, családjával együtt töltötte. A karácsonyfán gyertyát sem gyújtottak, mert az öröm, szeretet, békesség szimbólumát nem tartották összeillőnek a helyzettel. A sötét karácsonyfa mellett imádkoztak. A két ünnepet az alagsorban, „óvóhelyen” töltötték. Visszaemlékezése szerint a karácsonyt követő napokban gyakran tért be hozzájuk egy-egy honvéd. Egyik-másik ennivalót, fehérneműt kért, ment olyan, aki csak megpihenni kívánt a meleg szobában. Szomorúak, elcsigázottak voltak, reményvesztettnek tűntek.⁶⁰ A fővárost védő magyar honvédek karácsonyi napjai tehát így, illetve harcokban teltek.

Hasonlók olvashatók *Lakatos Ferenc* (1893–1970) ezredesnek, a m. kir. 10. tábori pótgyalogezred parancsnokának tisztázott, majd publikált naplójában. Alakulata 1944 novemberétől Budapest keleti előterében, az Attila vonalban harcolt a főváros védelmében. Az ezredparancsnokság harcálláspontja december 12-től az Isaszeg melletti Szabó-tanya lett. Csaknem folyamatos harcban álltak a velük szemben felvonuló szovjet és román csapatokkal. December 20-án Bálint György, Cinkota vezető páttere, hallva a 10-esek hősiessé küzdelméről, jelezte az ezredparancsnokságnak, hogy *szeretetsomagokat* küld. Ennek megfelelően december 22-én budapesti fémgyári munkások és tisztviselők a rendelkezésükre bocsátott 3 katonai lovaskocsin *karácsonyi ajándékkal* minden katonának egy-egy kg-os csomagot vittek. Valamennyibe 30-40 darab cigaretta, keksz, cukorka és hasonló ételféleség került. A parancsnok

⁵⁴ SZÉKELYNÉ KÖRÖSI 2009, 245.

⁵⁵ SZABÓ 1994, 61–62.

⁵⁶ Nemzeti Filmintézet, Magyar Világhíradó, 952. sz.

⁵⁷ Nemzeti Filmintézet, Magyar Világhíradó, 959. sz.

⁵⁸ Nemzeti Filmintézet, Magyar Világhíradó, 955. sz. Ellenzék, 1942. június 6. 1.

⁵⁹ SZÉKELYNÉ KÖRÖSI 2009, 239.

⁶⁰ VLADÁR 1997, 284–285.

az elosztásra december 23-át jelölte ki. Ugyanezen a napon Lakatos ezredesnek a feleségétől és gyerekeitől, Sopronból *karácsonyi kis csomag* és levél érkezett. A küldeményt felbontva örömmel látta, hogy benne egy *feldíszített apró karácsonyfa* rejtőzik. Könnyekig meghatódott. A harangszót ágyúbömbölés váltotta fel, így szomorú lett ez a magyar karácsony.

December 24-én az ezrednél mindenütt tevékeny mozgás, sürgés-forgás, készülődés zajlott a *karácsonyest*re. Az ezredparancsnok sok előléptetésről, tűzkereszt és bronz vitézségi érem átadásáról rendelkezett. „Van öröm a vonalban és a törzsnél is. Mindenki megkapta a maga Jézuskáját.” A szomszédos cselédház háromgyerekes családját az ezred tisztjei „hazulról kapott cukorkával és marcipánnal díszített” karácsonyfával lepték meg. Aztán kis és nagy bakancsokat, valamint némi barackpálinkát nyújtottak át a gyerekeknek, illetve a felnőtteknek. Az ezredtörzs *karácsonyest*et rendezett. Színhelye a tanya egyik istállója lett. Karénnel kezdődött. Egy utász szakaszvezető konferált, egy honvéd bűvészkedett, majd különböző szereplések követték egymást két órán át. Az előadók az ezredparancsnoktól egy üveg Brandyt és cigarettát kaptak. Az ezredtörzsből néhányan közös vacsorán vettek részt, mellettük minden zászlóaljat egy tiszt és egy honvéd képviselt. A hadosztályparancsnokság telefonon kellemes karácsonyt kívánt. Mégis fájdalmas karácsony volt, sok sóhaj szállt hazafele. December 25-én és 26-án folytatódott a harcok.⁶¹ Az állandó életveszélyben élő katonákban volt még annyi erő, hogy Jézus születéséről megemlékezzenek. Pillanynyi gyógyírt az ezredes adta kitüntetések is jelentettek, bár az volt a parancs a hadseregben, hogy most, visszavonulás, vereség idején ne kerüljön ilyenre sor. Az ezred helyzete azonban egyre reménytelenebbé vált.

Radnóti Miklós költő felesége, *Gyarmati Fanni* (1912–1914) tanár a háborús évek eseményeit is feljegyezte. A halála után *Napló 1935–1946* címen publikált, személyes hangú írásból az 1944 karácsonya körüli napok történései is megismerhetők. Mégpedig Budán, Pasaréten, a Radna utcában, egy komfortját és biztonságát egyre veszítő polgári házban meghúzódozó, intelligens asszony szemszögéből. A naplóból a katonakarácsonyhoz kapcsolódó gondolatokat ismertetem. A KLOSZ-ban⁶² december 23-án cserépbe ültetett karácsonyfát kapott gyertyákkal, alatta temérdek ajándékkal: cukor, zsír, lekvár, sütemény, két könyv. December 24-én újra a KLOSZ-ban van, egy kis műkarácsonyfára kék szalagokat köt, nőismerőse részére. A légiveszély miatt többekkel a pincébe menekül. Ott azt mondják, hogy „megkezdődött Budapest ostroma, most már véglegesen”. December 25-re virradó éjjel már igen erős a tüzelés, de a lakásukban maradnak. „A házban németek járnak le-fel, akik még itt maradtak... Teljes harci készségben be-bejárnak melegedni, és egy második emeleti lakásban alszanak, a házmaster hiába tiltakozik...” Napközben „két német tank kering a ház körül. Néha magyar és német katonák jelennek meg futva vagy lehasalva a színen”. Lehet, hogy az oroszok már a Pasaréti úton vagy a Szilágyi Erzsébet fasorban vannak. Állandó ágyúzás, dörgések, lövések, időnként a házukat veszik tűz alá. „A németek ki-bejárnak a házban, egyre szerényebbek”. Az épületben a civilek éheznek, fáznak, ostromlottakként az életveszély közepén vannak. December 27-én estefelé: „Több német katona gyűlik be kintről, egész fiatalok, többnyire 18 évesek, köztük magyarok is a szörnyű német rohamfelszerelésben, gránátokkal, géppuskákkal, rettenetesen letörve. Mind egyetért abban, hogy be vannak kerítve, köröskörül oroszok és ők itt a BBT-pályán⁶³ és a mi házunkon kívül még egy-két házból álló szigeten egyedül vannak. Elsorolgatják maguk közt, ki mindenki esett el vagy sebesült meg.” Ezek az emberek az utolsó golyóig fognak harcolni. December 28-29-én éjjel-nappal dühös harc tombol körülöttük. „Estefele kicsit elcsendesül, akkor beszállingózik a kazánházba melegedni néhány sötét, átfagyott német katona, azaz inkább magyarok, csak SS-uniformisban. Tudják, hogy veszve vannak, és mégis, bár tisztjük sincs, csinálják tovább az egészet. Egy megőrült, borzalmas motor, amely nem tud megállni.” A következő nap az a hír járja, hogy a Pasarét tele van halottakkal. Az a két német, akik bejártak hozzájuk melegedni, szintén meghalt. Állítólag hátulról verték fejbe őket puskatussal. Változatlanul folyik a harc. Az esztendő utolsó napján: „Még mindig bejárnak a német katonák, állítólag csak heten vannak már, és mégis kitartanak, verekszenek, bár azt mondják, az oroszok a Rózsadombon is fent vannak már.” A környéken sok ház ég. Január 5-én a melegedni, enni bejáró németek eltűntek. A házból a Pasaréti útra tekintve volt, aki már oroszokat látott. A másfél hete tartó ostrom azonban tovább folytatódott, de közben a házban megjelentek az első szovjet katonák.⁶⁴ A katonák a pokoli harc közepette nem nagyon gondolhattak a karácsonyra, a küzdelmen kívül időszakban a testi szükségleteiket igyekeztek kielégíteni.

⁶¹ LAKATOS 2022, 407, 411, 438, 440–444, 446–448.

⁶² Katolikus Leányok Országos Szövetsége, Budapest V., Veres Pálné u. 25.

⁶³ Budapesti Buda Torna Egylet, Budapest II., Pasaréti út 11–13.

⁶⁴ RADNÓTINÉ GYARMATI 2014, II. 359–370.

5.

A II. világháború után a hadifogság karácsonyai döntő mértékben a Szovjetunióban érték a magyar katonákat. A fogság kegyetlensége, elviselhetetlensége idővel, fokozatosan csökkent, de akkor is súlyos megpróbáltatást jelentett. Teljesen egységes elbánásról, sorsról mégsem lehet beszélni, több okból. Így a változó politikai célok, megállapodások, természeti, időjárási feltételek, a munka milyensége, a parancsnokok és az őrök magatartása, a polgári lakosság viszonyulása miatt. A genfi szerződések részbeni betartása nyomán más volt a tisztek, illetve a legénység fogvartatásának milyensége. Így a karácsony ünneplésének lehetőségében is voltak eltérések. A Szovjetunióban két okból sem kívánták elfogadni a decemberi ünnep megtartását. Egyrészt azért, mert a keleti kereszténység Jézus születését később, január 6-án ünnepelte. Másrészt azért, mert a Szovjetunió ideológiája kizárta a vallásos hitet, magatartást, az egyházi ünnepek tartását. Két Fejér vármegyei hadifogoly példájával mégis érzékeltethető a szerény ünneplésben mutatkozó különbség.

Tanka János (1908–1992) Aba község kántortanítója, a székesfehérvári 103., majd a 203. légvédelmi tüzérszázalék főhadnagya 1945. május 12-én esett a Vörös Hadsereg fogságába Česky Rudolecben (volt Cseh–Morva Protektorátus). A Kurszk melletti Obojan kisváros hadifogoly táborába került. Tisztársaihoz hasonlóan hol tartózkodott a munkától, hol irányított, hol maga is végzett fizikai munkát. Időnként kivitték őket a táboron kívüli dologra, így a közeli kolhozba. Karácsony előtt pedig egy erdei lágerbe, fakitermelésre. Itt zömében németek voltak, de magyarok is. Szállásuk egy hajdani kastély óriási terme lett, a németek szomszédságában. A német hadifoglyok nagyon készültek karácsony ünnepére. Szereztek egy szekérabronchhoz hasonló eszközt, azt akasztották fel a mennyezet alá. Fenyőágakkal tűzdelték tele, a villanyvezetéket beleszerelték, és örültek Jézus születésének. Szép, egységes ritmusban énekeltek. A magyarok egy méteres fenyőt vágtak ki, arra néhány papirosdíszt aggattak, tetejére egy gyertyát helyeztek. Előbb katolikus, aztán kálvinista énekeket zengtek el mellette. Végül osztottak a németek karácsonyi örömeiben. Ekkor rontott be az ünneplők közé a helyi komiszár, üvöltve esett neki botjával a karácsony díszének. Tagadva Krisztust, Máriát pedig kurvának kiáltva ki. A németek a karácsonyi áhítatból szinte lázadásba csaptak át, és elűzték az ünneprontó komiszárt. Tanka János 1946. szeptember 12-én ért haza Abára, a hadifoglyok közül az elsők között.⁶⁵

Gelencsér József (1922–1997) a 3. gyalogezred páncéltörő tűzereként került ki a keleti frontra, a Kárpátokba. Az ezred felmorzsolódása, az egynapos fogságból szökése után igen lassan haladva, nyugat felé menekült. Móránál 1945. januárjában ismét katonai egységbe került, mely tovább menetelt a Német Birodalom (korábban Ausztria) felé. 1945. április 1-jén Kisfalud (Vas vm.) településnél esett fogságba. A harkovi 149/2. számú tábor foglya lett. A láger nagyszámú foglya egy lerombolt gyárat épített újjá. A táborban hosszabb ideig semmiféle ünneplésre nem nyílt alkalom. Ám 1947. karácsonyán a magyar szakácsok a magyar hadifoglyok mindegyikének szerény ajándékként egy-egy *pagácsát* adtak. Igaz, a hozzávalót a foglyokon spórolták meg: egy hétig nem adták ki a nekik járó lisztet és olajat. Gelencsér József a lágerből 1948. július 11-én távozott, szülőfalujába, Sárkeresztesre augusztus 3-án érkezett. Hadifogságból őt követően már csak sógora, Pénzes Lajos (1919–1981), a 3. gyalogezred lovas hírvívője jutott haza.

ÖSSZEGZÉS

Karácsonykor rendszerint elcsendesült, nyugalomra jutott minden. Az emberek lelkét boldogság hatotta át. Jézus születésének örömnépe volt ez, amikor átadták magukat a vallásos áhítatnak. Örültek, hogy az elmúlt esztendő megérték, jó érzés volt számukra a családi együttlét. A hagyományos karácsonyi ételek böjt utáni bősége, ízletessége régóta az ünnep szerves részévé vált. A 19. század közepe óta fokozatosan a karácsonyfa is, mely önmagában ajándék volt, ám hozzá további ajándéktárgyak társulhattak. A népszokások gazdagságát gyakorolni, élményének magukat átadni ilyenkor természetes volt.

Békeidőben alapvetően a katonák számára is ezt jelentette a karácsony. Természetesen a katonai rend, fegyelem és a szervezettség keretei közt. A szervezettség a 19–20. század fordulóján már kiterjedt a vallásos rendezvényeken részvételre, a parancsnoki beszédekre, az ünnepi étkekre, a karácsonyfa állításra, az ajándékozásra. Külön kell hangsúlyozni, hogy az utóbbi két szokást a hadsereg nem egyszerűen tudomásul vette, hanem kifejezetten elősegítette. Tevélegesen hozzájárult a szokások gyakorlásának terjedéséhez. A parancsnokok részéről ezekkel kapcsolatban igény, elvárás jelent meg.

⁶⁵ TANKA 2008, 39, 74, 82, 115–119.

A legénységnek, különösen az újoncoknak viszont ilyenkor érthető módon hiányzott az otthon, szeretteik közelsége. A távolban szolgálóknál mindez felfokozódott. Ellensúlyozására a szülőföld szokásainak megtartása, megjelenítése szolgált, a *bazsival*, az otthoni csomagokkal, ízekkel együtt. Olyan szokások, szokáselemek is megjelentek ilyenkor, melyek a magyarországi laktanyákból hiányoztak (pl. betlehemezés).

Háború idején megváltoztak a körülmények, lehetőségek. Esetenként éppen a harci cselekmények akadályozták meg az ünneplést. Ilyenkor elsődlegessé a parancsok teljesítése, ezekkel együtt az élet megmentése vált. A katonák pusztá létfenntartásához szükséges igények megléte számított: a pihenéstől a táplálkozáson át a felszerelés javításáig. A két világháború alatt mindehhez társult – ha mód volt rá – az otthoniak csomagja, írott híradása, a segélyszervezetek ajándéka, a karácsonyfa bármilyen formájú emelése, de legalább a zöld ág megléte, valamilyen dísszel.

A katonaság, illetve a katonai szolgálat tehát egyrészt akadályozta, akár teljesen kizárhatta a karácsony megtartását; másrészt elősegítette egyes szokások erősödését, terjedését, sőt új gyakorlatot hozott létre (pl. karácsonyi képeslap küldése, ünnepi adományozás). Kétségtől az ünnep eltérő megtartását, netán elmaradását hozta magával. Pedig a mindenkori katonáknak is lelki igényük volt, hogy Jézus születésére emlékezzenek, és az ünnepet megtartsák.

IRODALOM

BABUCS Zoltán – SZABÓ Péter

2009 „Szent Istvánnal álljuk mindig a vártát.” A székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban. Budapest.

BALOGH Gábor

1999 Honvéd emlékeim. In: Forrai Ibolya (szerk.): *Negyvennyolcas idők II. „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” Emlékiratok.* Budapest. 297–331.

BARABÁS Jenő

1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban.* Budapest.

CRETIER Ferenc (szerk.)

1937 *A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története (1910–18) és világháborús emlékalbuma.* Cegléd.

CSANÁDI Imre

1989 *Egy hajdani templomra. Válogatott és kiadatlan versek 1936–1988.* Budapest.

HERMANN Róbert

2001 *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete.* Budapest.

JANKOVICH Ferenc

1943 *Téli szivárvány.* Budapest.

1967 *A magam emberségéből.* Budapest.

KACZIÁNY Géza

1884 *Egy évig mondurban. Karcolatok az egyévi önkényes-életből.* Budapest.

KOVÁCS Eleonóra

2021 A betelepüléstől a nemesi címig. Egy fehérvári polgárcsalád története. *Turul* 2021/4. 169–182.

KOZMA Miklós

1932 *Egy csapattiszt naplója 1914–1918.* Budapest.

KÓVÁRI László

1861 *Erdély története 1848–49-ben.* Pest.

KRASZNAY Péter

1998 „Naplójegyzetei Krasznai Péter kemecsei lakosnak...” *Visztaemlékezések 1830–1861.* Budapest.

LAKATOS Ferenc

2022 *Hej fiúk, az élet mégiscsak szép! Vitéz Lakatos Ferenc m. kir. ezredes hadinaplója 1893–1970.* Budapest.

LAKY Imre

1900 Bakák a Szandzsákban. *Magyar Nemzet* 1900. december 25. 24.

LAUSCHMANN Gyula

1998 *Székesfehérvár története I–IV.* Székesfehérvár.

LUKÁCS László

- 2015 *Szép karácsony szép zöld fája... A karácsonyfa története és elterjedése Európában, a Kárpát-medencében.* Székesfehérvár.
- 2020 Sok katonaszán karácsonyfát visz... Frontkarácsonyfák az első világháborúban. In: Kavecsánszki Máté – Keményfi Róbert (szerk.): *A Nagy Háború néprajza.* Debrecen. 181–196.

MAKKAY (Machalek) Pál (szerk.)

- 1934 *Négyes honvédek fegyverben.* Békéscsaba.

MÓRICZ Pál

- 1928 *A magyar királyi honvéd 1868–1918.* Budapest.

RADNÓTINÉ GYARMATI Fanni

- 2014 *Napló 1935–1946. I–II.* Budapest.

REÉZ Pál

- 1910 Karácsony a barakban. *Délmagyarország* 1910. december 25. 52–55.

REMÉNYI Ferenc (szerk.)

- 1923 *A II. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő cs. és kir. 7. huszárezred hadi emlékönyve 1914–1918.* Budapest.

SÁGVÁRI György

- 2005 Tárgyasult emlékezet. Emlékművek, múzeumok a Nagy Háborúról. *Hadtörténeti Közlemények* 118/1–2. 83–120.

SÁRKÁNYNÉ SZABÓ Olga

- 2004 *Az idegen nyelvi képzés és a kommunikáció helyzete a Magyar Királyi Honvédségben 1868–1914.* Doktori értekezés. Budapest.

SIPOS Gyula (szerk.)

- 1937 *17-esek a Világháborúban. A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története.* Székesfehérvár.

SZABÓ István

- 1917 *Doberdó.* Budapest.

SZABÓ Péter

- 1994 *Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943).* Budapest.

SZEGEDY-KLOSKA Tamás – SÁRI Zsolt

- 2021 A nagy háború hatása a paraszti társadalomra. *Ethnographia* 2021/1. 89–116.

SZEPESSY László

- 1914 *Hit és haza. Szavalókönyv.* Budapest.

SZEPESSY-BUGSCH Aladár

- 1931 *A m. kir. nagykanizsai 20-ik báró Szurmay Sándor honvéd gyalogezred története a világháborúban I–II.* Sopron.

SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona

- 2009 Kecskeméti a Don-kanyarban. Gyűjteménygyarapítás és kiállítás a Katona József Múzeumban. *Történeti Múzeológiai Szemle* 9. 239–248.

SZURMAY Sándor

1940 *A magyar katona a Kárpátokban. Élmények és tapasztalatok a világháborúból.* Budapest.

SZŰCS Ernő

2001 Egy 39-es baka leveleiből. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 28. 171–190.

TANKA János

2008 *Hadifogságom. Székesfehérvártól Obojanig.* Aba.

TÖMÖRKÉNY István

1989 *Katona a kötélén.* Budapest.

VASADI BALOGH György (szerk.)

1922 *Fegyverben. Két év a III./69-es Hindenburg-bakák háborús életéből.* Budapest.

VÁRADY Géza – LAKY Imre

1912 *Novibazar. Szandzsák-Plevlje. Elbeszélések. Rajzok, útleírások. Kalandok.* Budapest.

VERESS D. Csaba

1992 Ötven éve történt. 1942 karácsonya a Donnál. *Fejér Megyei Új Hírek* 1992. december 24. 12.

VLADÁR Gábor

1997 *Visszaemlékezéseim.* Budapest.

ZSIGMONDY László

1995 *A 2. magyar hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban 1942–1943. (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 18.)* Székesfehérvár.

JÓZSEF GELENCSÉR

MILITARY CHRISTMASES

Christmas was usually a time of silence and stillness. People's hearts were filled with happiness. It was a celebration of the birth of Jesus, a time when they gave themselves over to religious reverence. They were grateful to have lived through the past year and the joy of being with the family was comforting. The abundance and deliciousness of traditional Christmas foods after the fast had long been an integral part of the celebration. Since the mid-19th century, the Christmas tree, which was a gift in itself but could be accompanied by other gifts, gradually became part of the festive tradition. Practising the richness of folk traditions and sharing the experience was a natural part of this time.

In peacetime, this was basically what Christmas meant for soldiers too. Of course, within the framework of military order, discipline and organisation. By the turn of the 19th and 20th centuries, this organisation extended to participation in religious events, commanders' speeches, festive meals, setting up the Christmas tree and gift-giving. It should be emphasised that the latter two customs were not simply acknowledged by the army but were explicitly encouraged: it actively contributed to the spread of these practices. Commanders expressed a need and expectation regarding these customs.

For the troops, especially for new recruits, the absence of home and the loved ones was understandably felt more strongly during this time. For those serving far from home, these feelings were intensified. To counterbalance this, the preservation and representation of homeland customs were employed, along with parcels and familiar tastes from home. There were also customs and elements of customs that were absent in Hungarian barracks (e.g. nativity scenes).

During wartime, circumstances and possibilities changed. Sometimes the very combat operations prevented celebration. In such cases, the priority was to obey orders and by doing so, to save lives. What mattered was to satisfy the soldiers' bare necessities of life: from rest and food to the repair of equipment. During both World Wars, this was supplemented, when possible, by parcels from home, written messages, gifts from aid organisations, the erection of any form of Christmas tree or, at the very least, a green branch with some decoration.

The military or military service, therefore, on the one hand, hindered or even entirely excluded the celebration of Christmas; on the other hand, it helped to strengthen and spread certain customs and even created new practices (e.g. sending Christmas cards, making festive donations). Undoubtedly, it led to different ways of observing the holiday or even its absence. Yet, soldiers of all times had a spiritual need to remember the birth of Jesus and observe the holiday.

1.

2.

1. kép: Karácsonyi képeslap az Osztrák-Magyar Monarchiából. Udvarló katonatiszt kisméretű, feldíszített karácsonyfát nyújt át egy hölgynek. A lengyel nyelvű felirata: Boldog Karácsony! Az üdvözlét 1901. december 24. keltezésű. Galíciában, Neu Sandez/Újszandec városban adták postára. (Gelencsér András gyűjteményéből.)

2. kép: Karácsonyi képeslap az Osztrák-Magyar Monarchiából. Magyar katona a fronton, karácsonyfával, otthonról érkezett levéllel és csomaggal, égi magasságban a családja. Felirata: Boldog Karácsonyi ünnepeket. Dátum nélküli, az I. világháború idejéből származik. A család karácsonyi üdvözlétét tábori posta útján küldte a katonának. (Gelencsér András gyűjteményéből.)

GELENCSÉR JÓZSEF

KATONATISZTEK BÁLJA, KASZINÓJA, KIMENTÉSE, SZOLGÁJA

A katonaelet néprajzi kutatása, és ebből következően a szakirodalom döntő mértékben a legénységre koncentrált. A hadsereg azonban elképzelhetetlen tábornokok, tisztek és altisztek nélkül. Körükben is éltek hagyományok, szokások. Mindezekre figyelemmel az alábbiakban a tisztek 1848 és 1945 közötti életének néhány részletéről, valamint a tisztek és a legénység, illetve a tisztek és a civilek kapcsolatáról szólok. Nem általánosságban, nem teljeskörűen, hanem csak bizonyos viszonylatokban.

TISZTI BÁL, FÜZÉRKE, TÁNCSTÉLY

1.

A vízkeresztől húshagyó kedd éjfélig tartó *farsang* vizsgált korszakunkban is a vidámság, a mulatságok, kiemelten a bálók időszaka volt. A rendezett bálók pedig a korabeli társadalmi élethez hozzátartozó tánc legfőbb alkalmát, leggyakoribb megjelenési formáját jelentették. A táncrendezés egyik ünnepélyes, feszes változatát.

A bál megjelölés a latin/olasz *ballo*, *ballare*, azaz táncolni kifejezésből származik. Maga a bál a 17–18. századi nyugat-európai fejedelmi udvarok teátrális ünnepélyeiben gyökerezik. Ceremoniális feszességével együtt átvette az arisztokrácia, majd a köznemesség és a polgárság, végül a 19. század közepétől a széles értelemben vett parasztság. A Habsburg Birodalomban különösen Mária Terézia uralkodása idején kezdtek terjedni a tartományi és vármegyei székhelyeken, illetve a nagyobb városokban.¹ A magasabb rangú katonai parancsnokok korán résztvevői lettek a báloknak, majd ezek szélesebb körű elterjedésével a többi tiszt is.

2.

Az említett időszakban jellemzője volt, úgy országosan, mint Székesfehérváron, hogy a farsangi bálók társadalmi rétegenként, hivatások-foglalkozások gyakorlóiként, településrészenként, nemzetiségienként, sőt szervezetienként, egyesületienként vagy életkor szerint elkülönültek. A 19. században, különösen annak első felében az előkelőségek részére a vármegyékben a *megyebál*, a kiegészítés és a II. világháború között a helyőrségekben a *tiszti bál* emelkedett ki azt egymást követő farsangi táncmultságok sorából.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a vizsgált korszakban a katonaságnál éles határvonal húzódott a tisztek és az altisztek, továbbá az altisztek és a közkatonák között. A bálók rendezésénél, megtartásánál is érvényesült ez. Főszabályként kimondható, hogy a tiszti bálokon az altiszteknek nem volt helyük. Ahogy az altiszti táncestélyeken a rendfokozat nélküli katonáknak sem. Más szemszögből 1868 után különbséget lehetett tenni a honvédtiszti, másik oldalról a közös hadseregbeli, végül a közös hadseregbeliek és a honvédek együtt tartott tiszti báljai között. A hadvezetés természetesen az utóbbiakat szorgalmazta, ám ennek ellenére, a körülményektől függően, tartottak csak honvédtiszti bálakat.

3.

Az 1870-es évek elején a farsangi tiszti bálokról adott hírlapi tudósítások között feltűnőek az újonnan létrejött honvédséghez és annak főparancsnokához, József főherceghez kapcsolódóak. A nevében is a honvédségre utaló újság 1870-ben és 1872-ben egyaránt írt a témánkhoz fűződő székesfehérvári eseményekről.

¹ PESOVÁR 1981, 26, 39–40.

József főherceg 1870. február 12-én Székesfehérvárra érkezett, hol a vasúti indóházban a főispán fogadta. A főherceg a honvédség felett tartott szemle után a megyeházán szállt meg, hol a város nevében Pribék Antal polgármester üdvözölte. Délben díszbédén, este pedig a *honvédbálon* vett részt. A főherceg pontosan két év múlva, 1872. február 12-én is Székesfehérvárra látogatott. A honvédtisztek lovaglósiskoláját és a tiszti iskolát vizsgálta meg. Este pedig részt vett azon a *tiszti bálon*, melyet a honvédség és a közös hadsereg tisztjei együtt tartottak.² Azt viszont az egyik helyi újság adta hírül, hogy 1873 elején is volt Székesfehérváron *honvédtiszti bál*. A táncosoknak a talpalávalót Rudolf koronaherceg ezredének zenekara és Radics Bernát helybeli, közkedvelt cigánybandája szolgáltatta. Az ezred abban az időben Komáromban állomásozott, karmestere Wilhelm Tischler volt.³ A magyar kiegészítésű cs. és kir. 19. gyalogezred Rudolf trónörökös (1858–1889) nevét viselte, aki ezredtulajdonos és gyermekkorától az alakulat ezredese volt.

Az 1873. esztendő farsangjához kapcsolódóan említhető Karl Georg von Huyn tábornagy, budai főhadparancsnok némi vihart kiváltó elvárása. Az előzményekhez tartozik, hogy a fővárosi tiszti kaszinó évenként, a téli időben kedélyes, hangversennyel egybekötött táncvigalmakat szokott tartani. Vidám találkozások voltak ezek a honvédség és a közös hadsereg tisztjei, illetve a katonák és a polgári vendégek számára. A budai főhadparancsnokság, illetve Huyn főhadparancsnok 1873. januári kívánsága, vagyis a hadsereg illemszabályai szerint a parancsa, viszont zavart okozott. Abban ugyanis az állt, hogy a fővárosi tiszti kaszinó 1873-ra kitűzött mulatságaiból azokon, melyek a bójtre esnek, a tánc mellőztessék! Csak a hangverseny programot hajtsák végre! Huyn tábornagy vallásos meggyőződése, katolikus hite a 40 napos böjt szigorú betartása érdekében azt kívánta tehát, hogy a farsangon túl a kaszinóban ne táncoljanak. A főhadparancsnokság intézkedése azért volt különös, mert így a nem katolikusokra is ráparancsolt. A kedélyek megnyugtatóására, a botrány elhárítására a közös hadügyminiszter Pest–Budára utazott. Időközben az is tisztázódott, hogy az elvárás a honvédséget nem érinti. A közös hadsereg tisztjei pedig kinyilvánították, hogy az igénynek eleget tesznek.⁴

4.

A tiszti bálokon is azokat a táncokat járták, melyeket a polgáriakon. Közülük ki kell emelni a *négyst* és a *keringőt*. A *francia négys* (*Quadrille Française*) a napóleoni háborúk idejétől (nálunk főleg a kiegyezéstől) az I. világháborúig uralkodott a tánctermekekben. Alapvetően két férfi és két nő négyszögben történő táncolására építették fel, ahol a párok partnert cseréltek. Az első négy személyhez korlátlan számú négys csoport kapcsolódhatott. Ennek a társastáncnak eredetileg hat különböző ütemű, játékos elemű figurája volt, de az előző századfordulón már csak *sasszéztak* benne, egyszerűen lépkedve járták. A jóval korábbi, kimért udvari táncokhoz képest már a négys is bizonyos intim kapcsolatot létesített a táncosok között, ám ehhez viszonyítva a *keringőt* egyenesen erkölcstelennek, mi több az egészségre ártalmasnak tartották. A párok olyan közvetlen közelségbe kerültek egymással, hogy erotikus hatásról lehetett beszélni. A bécsi keringőkirályok (Joseph Lanner, id. és ifj. Johann Strauss) zenéjére szinte repültek a táncosok. 1849-et követően nálunk egy ideig ellenszenv sújtotta ezt a szép táncot, ám azután mind többeket meghódított. A *Wiener Walzer* az eredetét vidéki, népi osztrák táncból, a *Ländlerből* vette. További, eredetileg nemzeti táncok sem hiányoztak a tiszti bálok táncrendjéből. A 19. században népszerűvé lett a cseh *polka*, a lengyel *mazurka* és *polonéz*, valamint a magyar *csárdás*.⁵ A mazurka, lengyelül *mazurek* szellemes magyar jelölése *lengyelke* volt.

5.

A farsangi *tiszti bált/tiszti bált* Székesfehérváron és más helyőrségekben is a szezon legpompásabb, legsikeresebb táncestélyei között emlegették, vagy egyenesen a legrangosabbnak tartották. Jellemzője volt a szervezettség, a pontosság, a fényesség. Az utóbbi különösen a hölgyek pazar öltözetében és a tisztek gáláns egyenruhájában nyilvánult meg. A tisztek feltűnő előzékenységet mutattak a hölgyekkel, de a civil férfiakkal szemben is. A katonaság részéről a helyőrség parancsnoka, magas rangú és további tisztjei, amennyiben házasok voltak, feleségükkel jelentek meg. A civileket a város és környékének elitje, intelligenciája képezte. Ebből a körből a férfiak szintén feleséggel és mindenképpen az eladósorba került lánnyal, kisasszonnyal érkeztek. A tiszti bál a legnagyobb közönségszámúak közé tartozott. A helyszín is nívós volt, Székesfehérváron a 19. század utolsó harmadában a Magyar Király Szálloda, a

² A Honvéd 1870. február 17. 48; A Honvéd 1872. február 16. 55.

³ Székesfehérvár 1873. február 2. 31.

⁴ A Honvéd 1873. január 24. 29–30; A Honvéd 1873. február 7. 41.

⁵ VÁLYI 1969, 183–187.

20. század elejétől a Szent István terem. Más városokban a tiszti vagy úri kaszinó, a tiszti étterem is szolgált ilyen célra. A fényesen kivilágított termek díszítését jobbra a helyőrség katonái végezték. A rendezők általában díszes meghívót küldtek ki azoknak, akiknek a megjelenését várták. Vagyis a bál nemcsak szervezett, hanem zártkörű is volt. A zenét rendszerint katonai- és cigányzenekar szolgáltatta. A bálkezdő tánc az I. világháborúig a nagy létszámú, látványos *négyes* volt. A 21 óra körüli kezdés későinek tűnik, ám a bál hajnali négy-öt óráig tartott. A társalgás, az étel-ital fogyasztása a fehér asztaloknál történt.

A tiszti bál helyi társadalmi, társasági eseménynek számított. Lehetőséget nyújtott a különböző kapcsolatok kiépítésére, fenntartására, ápolására. Mindenekelőtt a katonaság és a polgárság, a civilek közötti jó viszony alakítására helyezték a hangsúlyt. Ennek jegyében találkozott a helyőrség parancsnoksága, tisztikara a város, a vármegye, a különböző szervezetek vezetőivel. Már annak jelzésértéke volt, hogy ki kapott meghívót. Ők semmiképpen nem kívántak távol maradni. A táncestélyen mélyülhettek az emberi, családi és a hivatalos kapcsolatok. A bál jól szolgált az ismerkedés és a párválasztás lehetőségét. Alkalom volt az úri lányok elsőbálozására, bemutatkozására, a hölgyek gyönyörű ruházatának felvonultatására. Szórakozási lehetőség volt, középpontjában a táncsal. A fiatal tisztek a laktanyák zárt világából kitekinthettek arra a helyi társadalmi rétegre, melyből párt választhattak. Mindkét oldalon szempont volt a *jó parti* megelégedése, úgy vagyoni, mint társadalmi tekintetben.

A szenzációnak számító eseményről beszámolt a helyi sajtó. A másnapi, harmadnapi lapok hasábjain a hölgyek rögvést ezt keresték. Megelégedésükre szolgált, ha nevüket a jelenlévők felsorolásában megtalálták. A szokásokba beleillett, hogy egyik-másik úrilány bájos becenevét hozták le.

Voltak, akik a farsangi tiszti bált – némi áthallással – harci eseménynek, háborúnak vélték, ahol foglyokat ejtenek. Szép szemekkel, mosollyal, kedveskedéssel. Mégpedig mindkét nem részéről. Ám nem csak győzni lehetett, hanem fájó vereséget szenvedni is.

Az 1880-as évek székesfehérvári hírlapok cikkeinél úgy a címben, mint a szövegben rendszeresen előfordult, hogy a tiszti bált *tiszti füzérke* néven említették. A 19. század végén, de még később is, az újságok a civil életben rendezett, vagyis polgári bálokat is nevezték füzérkének. Még az izraelita asszonyok táncestélyeit is. Az ország más városaiból, illetve a következő évszázadból is van adat az ilyen titulálásra. Az elnevezés rokonságban áll a 20. századi tánciskolák záró eseményének jelölésével, a *koszorúcskával*.

6.

A továbbiakban néhány farsangi tiszti bálról kívánok szólni korabeli hírlapi tudósítások nyomán. Az imént említett általános jellemzők után, ezúttal elsősorban a részletek figyelemre méltóak.

Az 1882. évi farsangban Székesfehérváron február 18-án az előkelő Magyar Király Szállóban tartották a szokásos *tiszti bált*, mely ezúttal is a város egyik legfényesebb bálja volt. Az eseményről, mint *tiszti füzérké*ről, több helyi újság is beszámolt. A Székesfehérvár és Vidéke humoros, katonai kifejezéseket is aktualizáló, hosszú beszámolórt írt. Az akkori tiszti bál a város előkelő családjaiból származó lányainak kiváló szórakozási, ismerkedési, párválasztási alkalmat nyújtott. Így különös jelentőséggel bírt. A „viola szín pecsét alatti parancsolat”, vagyis a meghívó érkezése után „valóságos mozgósítás”, azaz készülődés folyt a városban. Hiszen el kellett menni „a Mars fiak által rendezett füzérkére”. Az újságíró túlozva, karikírozva festette le, hogy a lányos anyák miként szalasztották cselédjüket a varrónőhöz és a fodrásznőhöz. Azzal a céllal, hogy a báli ruha csinos, sőt szép legyen, megfelelő virágdísz alkalmazzanak, a bojtos fodor szépen simuljon, illetve a hajdísz a la Eugen legyen. A bálba készülődők, indulók öltözéke, kinézete, kedélyállapota pedig a kíváncsi szemek kereszttüzébe került. Az ominózus esten a Magyar Király fényesen kivilágított termeiből az utcára is kihallatszott a víg zenészó. A Mars fiai által széppé varázsolt termek zsúfolásig megteltek. A férfiak a bejárat ajtónál szinte sorfalat képeztek. Hiszen az eseményen a város „intelligens közönsége kivétel nélkül képviselve volt”. A tisztikarból megjelent Hollán Ernő altábornagy, Horinyák Gyula és Utassy ezredes, Hamary Dániel ezred-főorvos, Dillen és Spiegelfeld őrnagy. A bál kezdetét a *keringő* jelentette. „A kiváló ízléssel díszített báli termekben... sok szép nő”, lány ejtette ámulatba a tiszteket, főleg a fiatalokat. A „bűvös szemek és a hódító szívek hatását észre lehetett venni, úgy a csapodár tündéreken, mint a szerelem ittas lovagokon.” A szívek lázas izgatottságát a szemek is elárulták. Bizonytalanság, tépelődés, titkolózás, reménykedés volt észlelhető mindegyik oldalon. A tudósító a báli termekben hullámozó, a város legelőkelőbb delnőinek és ifjú tündereinek fényes öltözetéről szintén hírt adott. A bársonyok, selymek, csipkék, gyöngyök alkotta viseletek némelyikéről hosszabban szolt.

A részvételre jellemző, hogy az *első négyest* 68 pár táncolta az ünnepi fényben úszó teremben. A megjelent úrnők közül 44-nek, a tündéri lányok közül 38-nak a neve szerepelt az újság tudósításában, bár jóval többen voltak. A hölgyek többek között a Hollán, Hamary, Szőgyény-Marich, Fiáth, John, Felmayer, Hübner, Say, Schnetzer,

Havranek, Medgyaszay, Hertelendy, Lits, Löw családokból kerültek ki. Vélhetően a fiatal tisztek „teljesen meg voltak hódítva, s tán mindannyian hadi foglyok lettek, mely állapotból nem szívesen bontakoztak ki. A kiváló fényvel sikerült mulatság... reggeli 5 óráig tartott, s a szép vendég koszu az átélt kellemes percek legszebb emlékeivel tért haza.” A tisztikarnak a vendégek iránti kiváló figyelme is elismerést érdemelt, ami sok időre biztosíthatta a rokonszenvet.⁶

A Székesfehérváron állomásozó helyőrség tisztí, katonai és honvéd tisztviselői kara 1903. január 31-én ugyan csak táncestélyt, vagyis tisztí bált kívánt rendezni a Magyar Király termeiben. A kezdetet 9 órára tűzték ki, a rendező bizottság a meghívókat január közepe előtt szétküldte.⁷ A következő esztendőben a *katonatiszti táncestélyt* a székesfehérvári helyőrség tisztí és katonai tisztviselő kara január 16-án a Szent István teremben tartotta.⁸

A helyi napilapok gyakran közölték a farsang báli naptárát. Különösen ügyeltek a tisztí bál előzetes beharangozására. A Székesfehérvár és Vidéke 1905. január 30-án úgy látta, hogy impozánsnak ígérkezik február 1-jén a Szent István teremben a *helyőrségi tisztí bál*, a tisztikar szokásos évi mulatsága. Az est fényét emelni fogja a Székesfehérváron élő Erzsébet Amália főhercegnő jelenléte. Február 4-én az újság arról tudósított, hogy fényesen sikerült a hét közepén, szerdán megtartott tisztí bál. A késő este megkezdett táncos rendezvénynek hajnalban lett vége. A főhercegnő valóban megjelent és egy órát ott is tartózkodott a mulatságon. A tudósító a jelenvoltak közül 29 *urasszonyt* és 20 *urleányt* sorolt fel. Többek között az Aujedszky, Fiáth, Ghyczy, Kégli, Korányi, Mátékovich, Merán, Szelestey, Sztáray, Vértessy, Zöld, Keller családból.⁹ A következő évben a *helyőrség tisztikarának bálját* február 10-én tartották, ezúttal is a Szent István teremben, szokás szerint fényes sikerrel. A város mérvadó újsága arra is felhívta előzetesen a figyelmet, hogy a *tisztibál, táncestélyt* a helyőrség *tisztí és tisztviselői kara* fogja rendezni. A bál utáni tudósítás arról számolt be, hogy arra este 9 órától kezdődően már érkezett „a székesfehérvári társaság elitjének nagy része”, és egy óra hossza alatt össze is jött. A rendezés és előzékenység, mely a külsőségekben megnyilvánult, magában hordozta a tisztí kar figyelmességét. A katonaság és a polgárság közötti jó viszony, a kölcsönös megbecsülés itt is kifejeződött. Az újság ismertette a jelen volt hölgyek, vagyis 41 asszony és 35 lány nevét. Joggal feltételezhető, hogy a bálozók száma 150–200 fő között mozgott.¹⁰

Még a tisztí bálokon is előfordult, hogy a bálozó férfiak, katonatisztek között nézeteltérés támadt. A tisztí becsület pedig megkívánta, hogy az érintett felek az ügyet párbaj útján intézzék el. Az 1880. január közepi tisztí bálon történtek nyomán január 23-án két dragonyos tiszt folytatott *kardpárbajt*. A helyszín a vasút melletti katonai lovarda volt. A duellum csak első vérig ment, így életveszélyes sérülés nem történt.¹¹

Tisztí füzérkére, vagyis bála sor kerülhetett decemberben is. A *Székesfehérváron állomásozó összes tisztikar* 1885. december 17-én igen sikerült mulatságot rendezett a Magyar Király Szálloda emeleti termeiben. Mintegy 100–120 fő bálozó vett ezen részt. A tisztikar a közönséget, a szokásoknak megfelelően, figyelemre méltó előzékenységben részesítette. A mulatság sikerét előmozdította az a példás egyszerűség, ahogy a hölgyek megjelentek. A reggel 4 óráig tartó táncestély így kedélyesebbé és fesztelenebbé vált. A hölgykoszorúból a napilap – mások mellett – a Bogyay, Kunze, Kenessey, Tattay, Jankovich, Vértessy neveket emelte ki. Ugyanennek az esztendőnek a legvégén, *Sylvester estéjén* megint csak mulatságot rendezett a Székesfehérváron állomásozó tisztikar. Az esemény látogatottság és kedélyesség tekintetében egyaránt jól sikerült. A katonai tisztikarból és a város előkelőbb polgárai köréből számosan jöttek. A fényesen kivilágított termekben már 8 órakor megjelent a mulatni vágyó közönség. Az időt csevegéssel töltötték a sorsjáték kezdetéig, ahol mindenkinek nyerni kellett. Kilenc óra után vette kezdetét a tánc, mely reggel 5 óráig tartott. Az esztendőt búcsúztató esemény tudósítója 31 úrnő és 26 lány nevét említette meg, de természetesen többen voltak. Nevesíthető közülük az Aujedszky, Bogyay, Dwelly, Kenessey, Nugent, Vértessy familia.¹²

Az utóbbi két tisztí bál nem számított akkora rangú társasági eseménynek, mint a farsangiak. Kevesebb volt a bálozó, a vendégek közül hiányoztak a legillusztrisabb személyek. Az időpont sem volt mindenkinek vonzó. Ugyanis ezek a táncestélyek nem a legfőbb mulatozás időszakába, nem a farsangba estek. Sőt, az egyik bált egyenesen adventben rendezték, holott advent igazából a megtartóztatás, a karácsonyi ünnepre várakozás, a készülődés, és nem a zajos mulatság ideje. Szilveszterkor sem mulattak annyian és olyan mértékben, mint napjainkban.

⁶ Fehérvári Híradó 1882. február 19. 3; Székesfehérvár és Vidéke 1882. február 21. 2; Fehérvári Híradó 1882. február 26. 2.

⁷ Székesfehérvár és Vidéke 1903. január 13. 3.

⁸ Székesfehérvári Friss Újság 1904. január 16. 4.

⁹ Székesfehérvár és Vidéke 1905. január 30. 2; Székesfehérvár és Vidéke 1905. február 4. 5.

¹⁰ Székesfehérvár és Vidéke 1906. február 6. 3; Székesfehérvár és Vidéke 1906. február 13. 2.

¹¹ Székesfehérvár és Vidéke 1880. január 24. 3.

¹² Székesfehérvár és Vidéke 1885. december 19. 3; Székesfehérvár és Vidéke 1886. január 2. 3.

Az I. világháború, a forradalmak, a román megszállás és Trianon szörnyű megpróbáltatásait, fájdalmait, veszteségeit az 1920-as évektől egyre jobban az élet igenlése váltotta fel. Ennek jegyében már bálakat is tartottak. A Székesfehérváron állomásozó *huszár tisztkar* 1924 farsangjának elején *gyöngyvirág estélyt* rendezett. A kitűnően sikerült bál Szabó Béla huszárezredes, ezredparancsnok védnöksége alatt folyt. „A Magyar Király Szálloda pompásan feldíszített báltermében a fejérmegyei uri társaság színejava megjelent: a tisztkar és a szép asszonyokból s lányokból álló jókedvű társaság, Zeller Jenő huszárkapitány főrendezővel az élen reggelig táncolt.” Zeller kapitány és Adolf Iván huszár főhadnagy egy-egy csinos gyöngyvirág csokorral díszített táncrenddel kedveskedett a hölgyeknek. Az eseményről tudósító újság több asszony és lány nevét említette. Legelől az ezredparancsnok feleségét és lányát.¹³

A vegyesdandár tisztkara 1930. január 25-én, szombaton 9 órai kezdettel tartotta a táncestéllyel egybekötött bajtársi összejövetelét. Színhelye a *dandárkaszinó* volt. Meleg, családias jellegével, kitűnő rendezésével emelkedett ki ez a táncestély a farsangi bálók közül. A meghívottak közé a helyőrség tisztkarának tagjai és az általuk szóban meginvitált vendégek tartoztak. A zártkörű táncestélyen a katonaság előkelőségei és a város polgári társadalmának számottevő tagjai, reprezentánsai jelentek meg. Katonai pontossággal, 21 órakor a katonazenekar egy ropogós csárdásra zendített, mire felvonultak a táncos párok. Módly Zoltán tábornok, vegyesdandár parancsnok Grohmann Lajosnéval, míg Grohmann Lajos jószágkormányzó Módly Zoltánnéval kezdte a táncot. A jó hangulat alapját a katonazenekar kitűnően előadott zeneszámai vetették meg és fokozták mind jobban. A kellemes estély a legnagyobb sikerrel a reggeli órákig tartott, köszönhetően Karácsonyi László százados körültekintő és figyelmes rendezésének is. Az eseményről hírt adó lap 9. megjelent lány nevét is közölte. Közülük beceneven szerepelt Brockes Klári, Dubosievits Kató, Kolossy Mancsi, Liskay Eisi, Rohringer Magdika. Olvasható volt a lapban még 41 férjes asszony neve is. Ezek pedig elárulták, hogy elfogadta a meghívást Farkass Sándor ezredes, és a vegyesdandárnál szolgáló Jány Gusztáv vezérkari ezredes, a 2. magyar hadsereg későbbi parancsnoka. A megjelent polgári személyek közül többen a székesfehérvári módos izraelitákhoz tartoztak.¹⁴

7.

A Horthy Miklós kormányzó által 1920-ban alapított *vitézi rend* egy kiemelt társadalmi csoporthoz tartozó személyekből, a *vitézkekből* állt. Az I. világháborúban kitűnt, vagy a forradalmi időkben ellenforradalmi magatartást tanúsító személyek nyerték el ezt a címet. Bizonyos mértékig hasonlított a nemesi rendhez. Tagjai konzervatív, jobboldali, keresztény értékeket képviseltek.

Budapesten *Vitézi Bált* 1923 óta tartottak, „káprázatos keretek között”, általában a pesti Vigadóban. A budapesti Vitézi Bálók 1936-ban már a 14. alkalomig jutottak, amikor Székesfehérváron megrendezésre került az első *Tiszti Vitézi Bál*. A fényes sikerrel megtartott 1936. évi után 1937. január 23-án ismét báloztak a tisztí vitézek. A szépszámu előzetes beharangozás szerint „a vitézi bál olyan társadalmi esemény lesz, amilyenre csak a régi békebeli időkben volt példa.” Színhelyül a Szent István terem szolgál, tündéri világítással. A vendégeket a feljáróban délszaki növényzet várja. Doroszlay Kálmán karmester katonazenekarán kívül a Sárközi-féle cigánybanda is játszik. Tosch Károly az I. emeleten bárt fog felállítani. Vidékről, sőt más vármegyékből is szép számmal jelentkeztek úri családok. A szombati napon, este 10 órakor kezdődő műsoros táncestély kivilágos virradtig fog tartani.¹⁵

A *Fejérmegyei Napló* utólag is sokat foglalkozott az eseménnyel. A részletes tudósítás címének a következőt adta: „Nagy és előkelő közönség, forró siker az idei Tiszti Vitézi Bálon. Lezajlott a farsang legfényesebb éjszakája.” Aztán megtudta az újságolvasó, hogy autók hosszú sora szállította a nagy és előkelő közönséget. „A város és a megye tisztí társadalmának, a régi megyebálók közönségének híressé vált bálján nem maradt üres páholy, üres szék, sőt még az állóhelyek is zsúfolásig megteltek. A páholyosok pompás látványt nyújtottak a pazar estélyi ruhákban felvonuló hölgykoszorúval... A díszpáholyban helyet foglaltak családjukkal Böckl József altábornagy, vegyesdandárparancsnok, gróf Széchényi Viktor főispán, dr. Csitáry G. Emil polgármester, dr. Havranek József alispán, vitéz Pálffy Andor dr. pénzügyigazgató.” A páholyokban a vitézi és társadalmi élet kiválóságai ültek. Tíz óra után néhány perccel az elsötétült teremben, a reflektorok fényében kezdődött a *Revízió* című allegorikus táncművelet előadása. Díszmagyaros úri lányok rövid, szimbolikus bevezető táncot tartottak, majd keménykötésű hajdúk vonultak fel. Őket díszmagyaros urak váltották, táncosnőik oldalán. Ebből a körtáncból fejlődött ki az elszakított vidékek nemzetiségi táncbemutatója, ami egyetlen ropogós, de mégis méltóságteljes palotásban ért vé-

¹³ Szózat 1924. január 15. 8.

¹⁴ Fejérvármegyei Napló 1930. január 28. 2.

¹⁵ Fejérmegyei Napló 1937. január 15. 2; Fejérmegyei Napló 1937. január 19. 4; Fejérmegyei Napló 1937. január 20. 1; Fejérmegyei Napló 1937. január 23. 5.

get. Az allegorikus bemutatóban a magyar táncosok 12 párt alkottak. Rajtuk kívül táncolt még felvidéki, délvidéki, nyugat-magyarországi és erdélyi pár. Az összesen 20 pár betanítását Thurzó Gerő táncmester végezte. A bemutatót néprajzi szempontból is érdekesnek tartották. A díszleteket Pókász Endre készítette. A táncbemutatót vitéz Pálffy Andor pénzügyigazgató elgondolásában, vitéz Pettendy Elemér huszárőrnagy, vitéz Takácsy Nagy József tüzérszázados és vitéz dr. Szarka Géza leánygimnáziumi tanár rendezésében adták elő. A közönség nagy tetszéssel fogadta. Éjfél előtt egy órával felvonultak a nyitó párok és az előkelő közönségnek megnyitották a bált. A multság a késő reggeli órákig tartott. Az újság egyik száma közölte a vitézi bálon megjelent nők nevét, már akit sikerült feljegyezni. Asszonynev 114, első bálozó lánynév 13, további bálozó lánynév 52 került az újság hasábjára.¹⁶

A Tiszti Vitézi Bál a Trianoni békeszerződés várható revíziójának időszakában több tekintetben átvette a hajdani megyebálok és a korábbi tiszti bálok szerepét. Igyekezett ezeknek a hagyományos farsangi báloknak a helyére lépni, láthatóan sikerrel.

8.

Vethetünk egy pillantást más városok tiszti báljaira, különösen azt hangsúlyozva, ami a fehérváritól eltérő, illetve, ami ott speciális volt. Kecskeméten 1880. február 5-én tartotta meg a *tiszti füzérkét* a helyben állomásozó cs. és kir. 38. *Mollináry gyalogezred* tisztikara. A zenét a helybeli első számú cigánybanda és a budapesti Kusserics ezred zenekarának egy része adta. Ellentétben az akkori farsangban rendezett polgári bálokkal, itt a hölgykoszorú nem tüntetett részvétlenségével. Akár a megelőző években, ez alkalommal is beigazolódott, hogy a *Mollináry ezrednek nincs párja*. A hölgyek és az urak legnagyobb meglepedéssel távoztak a népkör helyiségeiből a kedélyes multság után.¹⁷ A máramaros-szigeti helyőrség tisztikara 1897. február 2-án, szombaton rendezett bált az úri kaszinó összes termében. Az első *négyest* 56 pár táncolta. A rendezőség a hölgyeket igen szép *táncrenddel* és virágsokorral lepte meg. Az eseményről tudósító budapesti újság a megjelent hölgyek nevét is felsorolta.¹⁸

Miskolcon a *helyőrség tisztikara* 1928. január 14-én, szombaton a Korona Szállóban tartotta szokásos *évi bálját*. A fényes közönség az eseményre katonai pontossággal kezdett gyülekezni. Tíz órára már tömve volt a szálló díszterme elegáns bali toalettakkal, fényes egyenruhákkal, lilaöves főpapi talárokkal és fekete frakkokkal. Miskolcnak és környékének előkelő társadalma jelent meg. A legelőkelőbbek Révy Kálmán altábornagy, katonai körzetparancsnok és neje köré csoportosultak. Így az érsek, a főispán és neje, a polgármester és neje, a pápai prelátus, az apátkanonok, a királyi kamarás, a volt főispán, a jogakadémiai dékán és a törvényszéki tanácselnök. Pontosan tíz órakor az ismert katonanóta, a *Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom...* pattogó ütemére kezdődött meg a bál, amely itt is, hosszú idő óta a város legelegánsabb, legsikerültebb multsága szokott lenni. Külön érdekesség volt, hogy felújították a régi jó táncot, a *négyest*. A multság kiváló hangulatban a reggeli órákig tartott. A helyi újság a résztvevők közül 107 asszony és 44 lány nevét hozta le.¹⁹ A résztvevők száma tehát meghaladta a 300-at.

A Trianoni békeszerződéssel elszakított területek egyikének báljairól tudósított előzetesen az Aradi Közlöny 1928-ban. Eszerint a román hadsereg kötelékébe tartozó aradi 93. gyalogezred parancsnoksága és tisztikara február 25-én nagyszabású *táncestélyt, tiszti bált* rendez a várban levő tiszti kaszinóban. A bál művészi kiállítású meghívóit már szétküldte a rendezőség. Bizonyos, hogy az estély a szezon legsikerültebbjei közé fog tartozni. Látható, hogy a tisztibál helyszíne, szerepe, több eleme a román impérium kezdetén is megegyezett a Monarchia időszakának szokásaival. Talán nem véletlen, hogy a február 19-i Magyar Bál iránt azonban nagyobb volt az érdeklődés. Ennek helyszínéül a város és Arad vármegye magyar társadalma a Fehér Kereszt Szálló nagytermét választotta.²⁰

Főbb vonásaikban a farsangi tiszti bálok országosan egységes arculatot mutattak. Ezt példázza az 1938. évi kaposvári multság. A Nemzeti Kaszinó adott otthont január 15-én a helyőrségi tiszti bálnak. A nagy gonddal, alapos körültekintéssel előkészített farsangi multság egyike lehetett az év legsikerültebb, legfényesebb báljainak. A rendezés körül fáradozó tisztek Wettstein Elek alezredes vezetésével már korán gyülekeztek és méltó módon fogadták a bálra érkező vendégeket. A meghívott előkelőségek színe-java este tíz órára már a kaszinóban volt. „A katonai körök nemcsak Kaposvárról, hanem jóformán az egész környékből jelen voltak a mulatságon, s rajtuk kívül a polgári társadalom kitűnőségei is, élükön Stephaich Pál alispánnal”, családjával, valamint Kaposváry György polgármesterrel és feleségével. Különböző hivatalok és hatóságok képviselői, előkelő magánszemélyek is szép

¹⁶ Fejérmegyei Napló 1937. január 26. 2–3; Fejérmegyei Napló 1937. január 27. 4.

¹⁷ Kecskemét 1880. február 8. 3.

¹⁸ Fővárosi Lapok 1897. február 11. 7.

¹⁹ Reggeli Hírlap 1928. január 14. 9; Reggeli Hírlap 1928. január 15. 2.

²⁰ Pesti Hírlap 1928. február 4. 7; Aradi Közlöny 1928. február 19. 4; Aradi Közlöny 1928. február 22. 6.

számmal vonultak fel. A katonai parancsnokok élén Fülek Dezső tábornok állt, akit három ezredes és két alezredes követett. A korabeli újság név szerint felsorolta a táncmegnyitó párokat. Tóky Jóska cigányzenéjére 21 lány járta a táncot, egy-egy fiatal tiszttel, hadnaggyal vagy főhadnaggyal. Egyébként az említett cigánybanda felváltva muzsikált a katonazenekarral. A bárban pedig jazz zenére lehetett táncolni. Arról pedig a figyelmes rendezőség gondoskodott, „hogyan egyetlen vendég hölgy se pihenessen, ha táncra szól a zene”.

A mintegy 450 fős báli közönségnek a kaszinó szinte kicsinek bizonyult. A bálozók száma minden korábbit meghaladott, különösen a vidék vonult fel igen tekintélyes számban. A hölgyek toalettjei igen látványosak és ötletesek voltak. A mulatság igen jó hangulatban reggel 8 óráig tartott. A hírlapi tudósítás a férfiak közül néhány polgári és katonai előkelőséget említett, míg a leányokból és asszonyokból lényegesen többet. A bál megpecsételte azt a kitűnő viszonyt, „amely Kaposváron a tiszti társadalom és a polgári lakosság között hosszú idő óta zavartalanul fennállt”.²¹

Az 1938-as esztendő nyilvánvalóvá tette Magyarország felfegyverkezését. Március 5-én meghirdetésre került a győri program. Augusztus 29-én aláírták a bledi egyezményt, melyben a kisantant országai elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, azaz eltekintettek a Trianoni békeszerződés katonai korlátainak betartása alól. Mivel a változások egy ideje érlelődtek, 1938 elejére már kezdett felértékelődni a hadsereg, növekedett a fiatal tisztek száma is. Mindez a tiszti bálók presztízsében, látogatottságában, hangulatában is megmutatkozott. Az említett kaposvári és más, így a székesfehérvári tiszti bálókban ez tükröződött.

TISZTI KASZINÓ

1.

A *kaszinó* kifejezés az olasz *casa* szóból ered, mely házat, pavilont jelent. A kifejezés a 19. században más tartalommal telítődött. A kaszinó tipikusan a városi egyesületi élet központja és hajtóereje lett. A társadalmi státusz, illetve a foglalkozás mentén létrejött csoportok a kaszinók révén külön társaséletet élhettek. Nálunk a 19. században előbb a civilek alapítottak kaszinókat. A kései rendi társadalomban elfoglalt helyüknek megfelelően egymástól elkülönülten a nemesek és a polgárok. A katonatiszti kaszinók (klubok, egyletek) hozzájuk képest több évtizedes késéssel jelentek meg.

Magyarországon a *Pesti (Nemzeti) Casino* 1827-es megalapítása után három évvel látványosan megszaporodtak a kaszinók. A reformkori tömeges alakulás után, a neoabszolutizmus korának viszonylagos visszaesését követően, a dualizmus idejének második fele jelentette számukra a fénykort. A két világháború között már kevés kaszinó alakult. A reformkorban egyébként főleg a városi jogállással rendelkező településeken szerveződött kaszinó.

Alig telt el egy évtized az első kaszinó létrejöttétől, 1838-ban Székesfehérváron is bekövetkezett az alapítás. Mégpedig egyszerre kettőé, külön a nemesi/úri és külön a polgári. Az előbbi *Fejérvári Casino*, az utóbbi *Székes-Fejérvári Casino* néven. Az úri kaszinó 240 alakuláskori tagjának soraiban, vármegyei kiterjedéssel tömörítette az arisztokratákat, a földbirtokosokat és a hivatali nemességet. (Bár itt is voltak polgárok.) A Székes-Fejérvári Casino viszont döntően polgárokból (kereskedő, iparos, városi tisztségviselő) állt. A székesfehérvári nemesi kaszinóba a szolgálatban vagy nyugalomban lévő katonatisztek is beléphettek. A nemesi kaszinó a jó ízlést, a művelt társalkodást, az értelmi és erkölcsi gyarapodást, „a közértelmesség kifejlődését ápoló, lelket és testet ébresztő intézet” volt. Tagjai csak jóhírű férfiak lehettek. 1849-ben mind a nemesi, mind a polgári kaszinók működését a császári hatalom betiltotta.

Az 1850-ben újjáalakult (Székesfehérváron vélhetően egyedüli) kaszinónak 239 tagja lett, többek közt vármegyei tisztviselők, városi polgárok és egyháziak. A cél a kulturált társas együttlét és az önművelés, a jó ízlés fejlesztése volt. A kaszinó azonban az 1850-es évek végén megszűnt. Ám 1861-ben ismét újjáalakult, *Fejérvári Casino* néven, 150 taggal. A Splényi Henrik vezetésével működő kaszinó az irodalmat, a művészetet, benne a színjátszást is támogatni kívánta. Tagjainak száma azonban fokozatosan csökkent, a társasági élet jóformán csak a könyvtárszoba látogatására korlátozódott. Így azután 1867-ben csendesen beolvadt a *Vörösmarty Társaságba/Körbe*. A 19–20. század fordulóján a Vörösmarty Kör tagjai főleg az úri társadalomból kerültek ki. Hivatalból tagjai voltak a városban átlomázó katonatisztek is, akiket a választmányi bizottságban hat tiszt képviselt. Ez az 1880-as évektől vált hagyománnyá.²²

²¹ Uj Somogy 1938. január 18. 1.

²² DEMETER–GELENCÉR 1990, 180–182.

2.

A tiszti kaszinók hálózata először Poroszországban jött létre. A Habsburg Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia ezt a mintát vette át. Nálunk a tiszti étkezők és a katonai tudományos egyletek fokozatosan egy intézménnyé integrálódtak, és a tiszti kaszinókban kaptak helyet. Úgy a civil, mint a tiszti kaszinók fénykora Magyarországon a 19. század végétől 1945-ig tartott. Azt követően egy kormányzati döntés nyomán végleg bezártak.²³ A civilekétől eltérő jogviszonyban álló, más képzettségű, értékrendű, viselkedésű katonatiszti kar elkülönült, meglehetősen zárt intézménye, a *tiszti kaszinó* a 19. század második felében jött létre. Tehát a *katonatiszti kaszinó* egy elkülönült hivatást és réteget képviselők, a tisztek találkozási helye, társasági életének központja lett. Az első katonatiszti kaszinó 1859-ben Aradon jött létre, 1861-ben pedig a pesti helyőrség tisztjei alapítottak ilyen intézményt. Aztán következett Temesvár (1868), Kassa (1870), Komárom és Pozsony (1874), majd Kolozsvár (1875) és Jászberény (1877). Székesfehérvár alig később. A tiszti kaszinókba az adott helyőrség teljes katonatiszti állománya testületileg lépett be. Továbbá tagnak jelentkezhetek a nyugállományú katonák, tisztviselők és lelkészek. Ezek a kaszinók a honvédelmi miniszter alárendeltségébe tartoztak.

A fővárosban a tiszti kaszinó 1899-ig a Károly-kaszárnyában, kis alapterületen, szerény berendezéssel működött. Aztán az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület, röviden az Országos Tiszti Kaszinó létrehozása és székházának megépítése 1897–1899 között történt meg a Váci utca 38. szám alatt. A nagy hírnévre szert tett intézmény itt működött több mint 44 évig. A pazar épületben többek közt nagy méretű díszterem, aztán könyvtár, olvasóterem, zeneterem és más funkciójú helyiségek voltak találhatóak, kitűnő berendezéssel.²⁴

A székesfehérvári tiszti kaszinó létrejöttére egyrészt a városban állomásozó ezredek léte, másrészt a kaszárnyák építése, harmadrészt a honvédkerület székhelyének Székesfehérvárra helyezése volt jelentős hatással. Az utóbbira 1876-ban került sor, amikor a budai V. honvédkerület központja Székesfehérvárra került. Itt is maradt csaknem négy évtizedig, 1913-ban azonban ez a honvédkerület megszűnt.²⁵ A honvéd kerületi parancsnokság székháza 1883-ban épült meg. Az épület a *tiszti pavillon* megjelölést is viselte, ami arra utal, hogy itt székelt a tiszti kaszinó.²⁶ Székesfehérváron is, mint másutt, a tiszti kaszinó vendéglátást is biztosított. A 20. század elején hosszabb időn át az ezzel kapcsolatos tevékenységet Szeder Ferenc (1865) vezette, aki korábban pincérkedett.²⁷

A legfőbb hadúri méltóság az uralkodót illette. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején a császárt és királyt, a két világháború közt a kormányzót. A katonaság I. Ferenc Józsefnek a születésnapján, augusztus 18-án; Horthy Miklósnak a nevenapján, december 6-án tartott ünnepi rendezvényt.

A két világháború közötti időszakban ünnepi események kapcsán adott hírt az MTI székesfehérvári tiszti kaszinó működéséről. Az 1930. esztendő decemberének 6. napján Székesfehérvár közönsége Horthy Miklós kormányzó névnapját ünnepelte meg. A várost fellobogózták. Tever tábori főesperes délelőtt hálaadó istentiszteletet celebrált, melyen megjelent az egész helyőrség, Módly altábornaggyal az élen. Az istentiszteleten részt vettek a polgári hatóságok küldöttei a főispán, az alispán és a helyettes polgármester vezetésével. Délben a tiszti kaszinóban *ünnepélyes társas ebéd* volt. Nyolc esztendővel később, 1938. december 6-án a fellobogózott Székesfehérvár ugyancsak nagy fénnel ünnepelte meg a kormányzó neve napját. Reggel a helyőrségi templomban Bertha Lajos tábori esperes ünnepi hálaadó szentmisét mondott, amelyen katonai, egyházi és világi méltóságok, a katonaság és a különböző hivatalok testületileg vettek részt. Délben a tiszti kaszinóban *ünnepi ebédet* adtak.²⁸

A tiszti kaszinók célja a katonai és egyéb tudományok ápolása, a bajtársiasság és a közszellem emelése, az erkölcsi és az anyagi érdekek érvényesítése, a társasági élet előmozdítása, az özvegyek, árvák támogatása volt.²⁹ A szórakozást és a közművelődést szolgáló célok, így mulatságok, előadások, felolvasások tartása, úgyszintén megfogalmazásra kerültek. Sport tevékenységet végeztek, de politikai kérdésekkel nem foglalkozhattak, a szerencséseik tilos volt.

A kiegyezés után a hadügyminisztérium támogatta a tiszti klubok alapítását a nagyobb helyőrségekben. A 19–20. század fordulójára minden ezrednek megvolt a maga tiszti egylete vagy klubja, amely üzemeltette a tiszti étkezdét, gondozta a könyvtárat, pártolta az ezred zenekarát, alacsony kamatozású kölcsönt adott a tisztek részére.

²³ PAPP 2009, 150–151.

²⁴ PAPP 2009, 152–153.

²⁵ BERKÓ szerk. 1928, 55.

²⁶ DEMETER–GELENCSÉR 1990, 75, 159.

²⁷ DÁLNOKI-KOVÁCH főszerk. 1930, 413.

²⁸ MTI Napi Hírek 1930. december 6. 14 óra 50 perc. 29. kiadás; MTI Napi Hírek 1938. december 6. 12 Óra 15 perc. 14. kiadás.

²⁹ PAPP 2009, 153; EÖRY 2017, 811, 813–814, 819, 822, 836; MURÁNYI 1993, 24–25, 35, 61.

A könyvtár kapcsán el kell mondani, hogy az átlagos tiszt nem sokat olvasott. Az olvasást meglehetősen férfiatlan elfoglaltságnak tartották. Mindezek ellenére a legjobban felszerelt bécsi tiszti klubnak 1889-ben 15000 szak- és 9500 egyéb könyve volt.³⁰ A tisztek a könyveknél szívesebben olvasták az újságokat.

A tiszti (és később az altiszti) kaszinók tehát a specializálódás jegyében jöttek létre. Tiszti kaszinók a két világháború között is alakultak: Cegléd (1923), Szeged, Salgótarján, Pécs (1924). A két világháború között több településen a tiszti mellett, altiszti kaszinó is működött. Székesfehérváron kívül Budapesten, Debrecenben, Szegeden, Pécsen, Esztergomban és Szombathelyen. (Érdekesség, hogy az első altiszti kaszinó Nagybecskerekén jött létre 1911-ben.) Az altiszti kaszinók meghatározó részét a testületileg belépő honvédségi altisztek alkották. A belépést a közszellem és a bajtársiasság kötelezővé tette. Egyébként az altiszti kaszinók hasonló célt szolgáltak, mint a tisztié, de a szociális gondokra érzékenyebbek voltak. A fentiekből is egyértelmű, hogy az altiszti kaszinók később jöttek létre, mint a tisztié és lényegesen kevesebb helyőrségben működtek.³¹

Itt kell szólni a laktanyák szerves részét képező *tiszti étkezdéről*. A tisztek számára nem pusztán a táplálkozás színterét jelentették. Rendszeresen helyet adtak ünnepi eseményeknek, különösen helyőrségbeli vagy azon kívüli, magasabb beosztású parancsnok tiszteletére tartott *díszebédnek* vagy *díszvacsorának*.

Székesfehérvár 1895 augusztusának közepén nagy katonai ünnepéssel készültek I. Ferenc József születésnapjának megünneplésére. Az előzetes híradás szerint 18-án reggel a helyőrség összes csapata a vásártérre vonul. Ott 3 díszsátrat állítanak fel, melyek közül egyikben reggel 7 órától folyik a tábori mise. Alatta a helyi 24. vadászászlóalj zenekara játszik. Aztán a csapatok elvonulnak az egybegyűlt tiszti kar előtt. Délben a *tiszti étkezdében díszebéd* lesz, mely alatt ugyancsak a vadászok zenekara muzsikál. A főtemplomban pedig ünnepélyes szertartást celebrálnak *őfelsége születése napjára*.³² Az I. világháború alatt a 69. gyalogezred egyik alakulata Csehországban, Pilsenben állomásozott. Itt külön *tiszti törzssasztal* volt. Egyébként innét az ezred hadiárványait is támogatták.³³

Kivételes körülmények között, így az I. világháború kitörésének idején, a tiszti étkezde felforrósodott. A székesfehérvári 69. gyalogezred Budai úti kaszárnyájának 1914. július 25-ről 26-ra virradó éjszakájáról *Vasadi Balogh György* a következőket írta. „A *tiszti étkezde* környékén azonban reggelig se jutott dalhoz a madár, mert ott folyton sírt a hegedű, pengett a cimbalom, jajgatott a klarinét, mert ott a tiszti kar – mintha érezte volna, hogy utoljára – nem tudott betelni a nótával, a mulatsággal. Durrogott a pezsgősüveg, karcsú poharakból kifutott a fehéren gyöngyöző, habzó ital s ittak nagyokat, sűrűn, a régi kommandánsra, aki eltávozott, az újra, aki megérkezett s a harci dicsőségre, mely már ott leselkedett rájuk a hajnali pirkadásban... a cigány ki tudja hányadszor ismételte meg a Prinz Eugen marsot, mikor ordonánc jött az asztalhoz odasúgott az adjutánsnak valamit, mire az tele öntötte a poharakat s felállt. Várákozással teli csend támadt. – Urak! Éljen a háború! Szerbia nem teljesítette a monarchia feltételeit. A mozgósítás el van rendelve!... Wir werden siegen! [Mi győzni fogunk!] ... Hurrá! Sapkák repültek a levegőbe, poharak összecsendültek. A cigány rázendített a magyar himnuszra. Mámoros érzés feküdt a szívekre-lel-kekre... Julius 26-ika volt, a világháború születésnapja.”³⁴

Fürész Gyula (1909–1998) a székesfehérvári 3. gyalogezred századosa katonai emlékeit írásban is megörököltette, valamint azokról nekem személyesen is mesélt. Visszaemlékezésében írta, hogy minden laktanyában, így a székesfehérváriban is volt *tiszti étkezde*. Többször tartottak itt *társas összejövetelt* a tisztek, családtagjaik és az esetleg meghívott vezető polgári személyek. Az étkezdében a tiszteknek csak a hónap végén kellett fizetni. Addig a fogyasztást a kiszolgáló katonák fölírták, és elsején a fizetésből levonták.³⁵ Fürész Gyula szóban is kitért arra, hogy ennek a gyakorlatnak kapcsolata volt egy szólással: *Fizet, mint a katonatiszt*. Ez nem azt jelentette, hogy a tiszt nem fizet, hanem ellenkezőleg, egyszerre sokat. Fürész Gyula ugyanis tisztában volt a szólás kettős értelmével. A régebbi magyarázat szerint a beszállásolt tisztek sokat fogyasztottak, mulattak. Aztán mikor az egységük tovább vonult, kifizetetlen számlák maradtak utánuk. A másik, újabb keletű értelmezés szerint viszont a katonatiszt sokat, sőt gavallérosan, könnyelműen fizetett.

³⁰ DEÁK 1993, 143.

³¹ EÖRY 2017, 835–836, 841–842.

³² Székesfehérvár és Vidéke 1895. augusztus 17. 2.

³³ Pesti Hírlap 1917. augusztus 11. 8.

³⁴ VASADI BALOGH szerk. 1922, 18.

³⁵ FÜRÉSZ 1973, 64.

3.

A Magyar Királyság területén kívül állomásozó alakulatok tisztjei számára a tiszti kaszinó még nagyobb jelentőséggel bírt, mint a határon belülieknek. Hiszen idegen természeti és társadalmi környezet, nép, nyelv, vallás, szokás vette körül őket. Így a tisztek még inkább keresték egymás társaságát, a szórakozás és a kultúra lehetőségeit. A Novibazári Szandzsákban 1879 és 1908 között állomásozó monarchiabeli alakulatok tiszti kara számára erre Plevljében nyílt lehetőség. A tiszti kar részére az élet, a szórakozás központja a tiszti kaszinó volt, ahol naponta összejöttek. A napi szórakozást elsősorban a *kártya* (whist, tarokk, kalabriász), a *sakk* és a *dominó* jelentette. Érdeklődéssel olvasták az egy vagy több hetes késéssel érkezett *újságokat*. A fiatal tisztek gárdájának vigalmi bizottsága szervezte a *bálok*, *hangversenyek*, *kirándulások*, *piknikek*, *tűzijátékok*, *lampionos* és *fáklyás menetek* színes programját. A tábor szélén épült kaszinóban a tisztek otthonosan érezték magukat. Az emeletes, kőből épült, tekintélyes épület kimagaslott a barakkok közül. Széles erkélyszerű tornácáról elragadó panoráma nyílt a Čehotina folyó völgyére. Különösen nyáron a tornácon terítették a déli- és estebédet. Az épületben a vendégszobákon kívül adott volt *társalgó*-, *olvasó*-, *kártyázó*- és *billiárd szoba*. A 25 m hosszú, széles, tágas ebédlő egyik végén színpadszerű emelvény állt, megfelelő berendezéssel. Ünnepek, díszbédek, társas összejövetelek alkalmával a színpadon az ezred zenekara játszott. A tisztek a kultúra terjesztését feladatuknak tekintették a török tiszti kar és az intelligensebb polgárok számára.

A tiszti kaszinó nagytermében minden szombat este *társas összejövetel* volt. A családostisztek feleségükkel, lányukkal jelentek meg. Vacsora után a zenekar hangversenyezett, az asztalbontást gyakran tánc követte. A farsang ideje egy-két *jelmezes* vagy *álarcos bált* hozott. Műkedvelők előadásaira is sor került. A Szandzsákban állomásozó budapesti házi ezred katonái közt volt akrobata, zsonglőr, bohóc, hasbeszélő, bűvész, dal- és kuplé énekes. Ők a kaszinón kívül a táborban, a legénység számára is felléptek.³⁶

4.

Az I. világháború idején a hátszágban a *tiszti kaszinók* úgy működtek, mint béke idején szoktak. Igaz, kevesebb tiszt látogatta ezeket, de ha a frontvonal közelebb esett vagy a szolgálat úgy hozta, akkor nem csak a helyőrségbeli tisztek voltak a vendégek. *Kozma Miklós*, a székesfehérvári 10. huszárezred századosa 1917. április 10. és 13. között Szarajevóban tartózkodott. Április 11-én este a tiszti *kaszinóban* Beethoven koncertet hallgatott. A terem tele volt tiszttel, katonával és női hozzátartozóikkal. A körülményekbe belenyugodva állapította meg, hogy „a háború hosszú, a front mögött normális élet folyik”.

1916 decemberében egységével a volhíniai Luckban állomásozott. Tisztvárosaival, december 26-án cifrán ülték meg a karácsonyt. Aznap nyílt meg a *tiszti kaszinó*. Különböző alakulatokból, különböző nemzetiségű tisztek voltak együtt. Az est kezdetekor egy tűzérőhadnagy próbált dirigálni a zenekarnak. A beálló csendben Kozma Miklós pohárral a kezében azt kérte, hogy gondoljanak hálával a frontcsapatokra. A zenekar tuszt húzott, rá németül, magyarul, horvátul hangzott az *Éljen!* A Gotterhalte után jött a Himnusz, amit előbb csendesen, majd mind hangosabban énekeltek. Nem maradhatott el a németek, törökök, bolgárok himnusza sem. Végül friss magyar nóta csendült, egy csendő a középső asztalon szólócsárdást járt – könnyedén, erővel, úri eleganciával. Aztán különböző beszélgetések, barátkozások történtek. Jóval éjfél után ért véget a mulatság. Másnap a kaszinóban különszobát rendeztek be a vezérkariaknak, mert ők még a tiszti karon belül is szívesen elkülönültek.³⁷

KIMENTÉS, KIMENEKÍTÉS

1.

A parancsnokoknak, a tiszteknek minden háborúban, harci küzdelemben meghatározó szerepük volt. Rendfokozattól, beosztástól függően parancsaikkal kisebb vagy nagyobb csapattestnek irányítását, illetve vezetését végezték. Személyes jelenlétük, a katonáknak velük kapcsolatban érzett hite a csata, az ütközet vagy a kisebb küzdelem végeredményét befolyásolhatta. Az ellenség éppen ezért fokozottan törekedett a tiszteket ártalmatlanná tenni: megölni, megsebesíteni vagy elfogni. A tiszt saját katonái viszont mindezeket igyekeztek elhárítani, megakadályozni.

³⁶ VÁRADY-LAKY 1912, 115–124.

³⁷ KOZMA 1932, 346–348.

Ha a legénység valamelyik tagja vagy az altiszt, illetve az alacsonyabb rangú, alantos tiszt bátorságával, vitézségével, önfeláldozó magatartásával tisztet mentett ki a veszélyhelyzetből, úgy elismerésre, kitüntetésre vagy előléptetésre számíthatott. Az ilyen cselekedethez rendszerint több katona is kellett. Ha a tiszt súlyosan megsebesült, akkor a hátraviteléhez, támogatásához még inkább. Nem egyszer előfordult, hogy a tisztnek már csak a holttestét láthatták katonái, de akkor is, mindent megtettek annak elhozatala érdekében. Így megakadályozták az elhunyt esetleges meggyalázást, illetve a végtisztesség megadására is mód nyílt. Amikor a legénység által különösen kedvelt parancsnokról volt szó, akkor a katonák még áldozatkészebbek voltak. A tiszt kimentésének szokása, erkölcsi parancsa a hadseregekben sok évszázados múltra tekintett vissza. A hatalmas mennyiségű magyar vonatkozású eset közül példálózó jelleggel csak néhányat emelek ki.

2.

Az 1848–49-es szabadságharcban a magyar honvédek a hazaszeretettől áthatottan, hittek ügyük igazában, gyakran megmutatták bátorságukat. 1849. február 18-án reggel öt óra körül a Kompolton (Heves vm.) tartózkodó, Coudenhove őrnagy parancsnoksága alatt álló 240 fős császári, vértességek csapata a magyar honvédek lovas különítménye lepte meg. Az 1-es, 8-as és 14-es huszárok előbb az őrköt némitották el, aztán a vértességek közé ugrattak. Ezek részben szétrebbentek, részben védekeztek. A közelharcban a császáriak 8 halottat, 38 sebesültet és 30 foglyot veszítettek. A huszárok vesztesége hihetetlen módon csak 1 közvitész és 5 ló volt. A huszárok közül különösen kitűnt két Koburg-ezredbeli. Név szerint Andódi Gábor és Vaculin József. Az előbbi azzal, hogy az ellenség által körülfogott kapitányt kimentette.³⁸

Franz Ottinger cs. kir. vezérőrnagy dandára 1849. február 24-én Cibakházánál megtámadta a Tisza hídjának magyar őrségét. A Mesterházy István őrnagy és *Leiningen-Westerburg Károly* őrnagy vezette honvéd csapatok visszaverték a támadást, majd ellenlökésbe mentek át.³⁹

Leiningen-Westerburg Károly Ágost gróf (1819–1849), később honvéd vezérőrnagy, a legfiatalabb aradi vértanú volt. 1849. február 24-én a 19. (Schwarzenberg) seregre 3. zászlóaljának másfél századával a Tisza hídján keresztül rohamozta meg a veszettül tüzelő ellenséget. A töltés mögé úszták őket, ahol egy csárdába húzódtak vissza. A csárda előtti istállót a honvédek elfoglalták, Leiningen-Westerburg azonban figyelmen kívül hagyta tovább ment előre. Megtévésztette, hogy az ellenségnek, a Károly főherceg ezrednek a katonái ugyanolyan kék hajtókát viseltek egyenruhájukon, mint az ő katonái. Az őrnagy egyszer csak az ellenség között találta magát. Ott egy tisztet a Jelačić huszárok közül felismerte, elfogták, a csárdába vitték. Illéssy százados észlelte, hogy őrnagyuk fogoly lett, erősítést sietett vissza Cibakházára. Ott a katonáknak elbeszélte a történeteket. Leiningen-Westerburg zászlóaljának hű embereit senki nem tarthatta vissza, mindenki sietett a parancsnok kiszabadítására. Talabér hadnagy vezetésével kemény tűzharc után betörték a csárdába, kiszabadították őrnagyukat, aki az életveszély, az idegfeszültség hatására szinte erejét veszítette. A honvédek közül többen életüket veszítették, illetve nehéz sebet kaptak. Talabér hadnagyon kívül Goldstein főhadnagy, Schneider őrmester, Hartmann őrmester, Rös tizedes, Bukay tizedes, Goronpáti, Szvilar, Berger, Kohn közvitész voltak a legbátrabbak. A császáriakból 40 közlegényt és 2 tisztet fogtak el. A 19. seregre 3. zászlóalj, mely az ellenséges ágyúk és a gyalogosok golyózápora közepette ostromolta a hidat, majd elfogott őrnagyukat kiszabadította, az Országos Honvédelmi Bizottmány rendeletével kitüntette: „zászlójuk a 3-ik rendű érdemdíszrel ékesített”.⁴⁰ Az eseményeket maga Leiningen-Westerburg Károly írta le. A német származású tiszt magyarul csak néhány szót tudott, katonái mégis tűzbe mentek volna érte.

Az erdélyi hadszíntéren 1849. február 4–9. között véres ütközetek zajlottak József Bem vezérőrnagy és Anton Puchner báró altábornagy csapatai között. Petőfi Sándor költeménye nyomán közismert, hogy „Négy nap dörgött az ágyú Vízakna és Déva közt”. A Vízaknánál vereséget szenvedő, deffenzívába kerülő magyaroknak Piskinél öldöklő küzdelemben sikerült a hadihelyzetet megfordítani. Február 9-én a kulcsfontosságú piski hídnál változó szerencsével folyt a harc. Kemény Farkas alezredes csapatai már kezdtek visszavonulni, amikor Déva felől megérkezett számára a segítség, Czetz János alezredes dandára. Czetz a válságos helyzetre figyelemmel egyik zászlóalját rohamra küldte a hídon tolongó császáriak ellen. Ami aztán történt, azt nem azonos módon mutatták be a két fél forrásai. Napjaink hadtörténetése, *Bona Gábor* a következőket írta. „A tusát a folyó két partjáról szemlélők ekkor különös jelenetnek lettek szemtanúi. A hídon az egymással szemben álló magyar és cs. kir. katonák beszün-

³⁸ AJTAY-PÉCZELY-REÉ 1936, 146.

³⁹ HERMANN 2009, 289.

⁴⁰ LEININGEN-WESTERBURG 1900, VII–VIII. 107–111.

tették a harcot, s mindkét oldalról a fegyverszünetet jelképező fehér zsebkendők kerültek elő. Az eset magyarázata abban rejlett, hogy az egykori közös cs. kir. hadsereg két alakulta, a 37. (magyar) és a 63. (galíciai) sorgyalogezred egy-egy zászlóalja került szembe egymással, akik ezért – ruházatukról kölcsönösen felismerve – szerették volna az összecsapást elkerülni... A helyzet tisztázására Csetz és Kemény a hídra lovagoltak, őket azonban a császáriak megpróbálták fogságba ejteni. A 37. (Máriássy) zászlóalj erre – tisztjei védelmében – sortüzet adott, majd leverte a hídról az ellenfelét.”⁴¹

A kortárs történész, *Kővári László* leírása témánkhoz kapcsolódóan kicsit részletesebb. „A császáriak ágyuja s egész hadteste a híd felé nyomult; az utászok a hidat helyreállítani megkezdették. Azonban a közel fekvő füzesekből a magyarok hátravonult ágyui ismét megdördültek; a XI. zászlóalj szuronyt szegezett... Erre egy jelenet következett, melynek dicsőségét mindkét rész a másakra kívánja hárítani. A császáriak szerint a magyarok, hogy a bianchiakat rászedhessék, fehér zsebkendőt tűztek ki; a magyarok versiója szerint a bianchiak éltek e fogással, mire b. Kemény Farkas azon könnyű hiedelemben, hogy átakarnak állni, kíséretével odavágtat, ezek elveték a fehér kendőt s őt Bemnek véelve lováról lerántották, kísérete közül Rutkai és Székely elesetek, s az öreg Keményt is csak nagy nehezen mentheték meg.”⁴² Kemény Farkas báró (1797–1852) a szabadságharc egyik legvittezebb tisztje volt. A piski ütközet után ezredessé léptették elő. Piskinél katonái hősiessége a győzelem mellett Kemény életmentését és szabadságát is eredményezte. A *bianchiak* a cs. kir. 63. (báró Bianchi) sorgyalogezred katonáit jelentették.

3.

Az osztrák-magyar politikai kiegyezést megelőzően a Habsburg Birodalom csapatai több súlyos vereséget szenvedtek. Az egyiket az itáliai Magentanál 1859. június 4-én, a másikat Solferinonál július 24-én. (A harmadikat Königrätznél 1865-ben.) Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy 1867-ben létrejöjjön az osztrák-magyar kiegyezés. Azt azonban nem lehet elfeledni, hogy az említett csatákban milyen nagy számban estek el, hullatták véréüket a kétféjű sasos zászló alatt a magyar katonák. A megalázó vereségek azonban nem zárták ki, hogy egyes katonák vagy csapattestek hősiességéről tegyenek tanúbizonyságot.

A Fejér vármegyéhez, illetve Székesfehérvárhoz szorosan kötődő 10-es huszárok történetét megörökítő szerény terjedelmű munka több, parancsnokot mentő vitézi tettet is leírt. Közülük háromra térek ki. A magentai csatában különösen kitüntette magát a 2. század parancsnoka, Schmidt Sándor kapitány, ki huszáraival négyszögekbe állított, ellenséges gyalogos egységeket vert szét. Egyik rohamnál két lövés súlyosan megsebesítette, ám katonája, Puskás János közhuszár a legnagyobb golyózáporban nemes önfeláldozással lóra emelte és az ütközetből kivitte. Míg a rövidesen elhunyt kapitány vaskorona rendet, a huszár *nagy ezüst vitézségi érmet* kapott tettéért. A 3. századtól Gyinán Pál huszár a harc közepette Gazda hadnagy segítségére sietett, ki súlyosan sebesülve egy, az ellenség által megszállt ház ablaka alatt feküdt. A hadnagyot lóra emelte, aztán a körülvelt báró Majtényi főhadnagyt igyekezett az ellenség gyűrűjéből kivágni. Tettével ugyancsak *nagy ezüst vitézségi érmet* érdemelt ki. A solferinói csatában Török kapitány a 2. század két szakaszával ellenséges gyalogságot támadott. Egy francia tiszt azonban egy szederfa mögül több lövéssel a kapitányt leterítette. Kiss János huszár ekkor a franciára rontott és rövid tusa után a fejét széthasította. Kopcsó József huszár viszont a kapitány segítségére sietett és őt, mivel nehéz megsebesülése miatt másképp nem vihetett, így a hátán az ellenség tüzeiből a kötözőhelyre mentette. Kiss huszár *nagy ezüst*, Kopcsó huszár *kis ezüst vitézségi érmet* kapott.⁴³

3.

Az Osztrák–Magyar Monarchia egyes vezetői 1878-ban Bosznia–Hercegovina békés okkupációjában bíztak. A főparancsnok, Josip Filipović/Josef von Philippovich tábornagy alá tartozó VI. hadosztály katonái észak felől, Brodnál 1878. július 29-én átkeltek a Száván, vagyis a határon. Július 31-én Derwentig jutottak, ellenállásba nem ütköztek. Ezen a napon Todor Milinković/Theodor Millinkovich vezérkari százados a tábornagytól azt a parancsot kapta, hogy a pécsi cs. és kir. 7. huszárezred 5. századával és két, lóvontatású szekérrel/kocsival nyomuljon előre a kb. 60 km-re fekvő Žepče településig. A velük tartó Haydegg/Heideck/Haydt főhadnagy hadbiztos 20 000 forint készpénzt vitt magával, hogy abból az előfogatokra a lakosságtól élelmiszert vásároljon. A kémszemlére kirendelt 144 lovasból álló huszárszázad parancsnoka a Fejér vármegyei származású *Pacžona István* (1845–1905)

⁴¹ BONA 2009, 283.

⁴² KŐVÁRI 1861, 181.

⁴³ Emlék-lapok 1904, 13–14, 17.

százados volt. Ám azzal az indokkal, hogy Milinković beszéli a helyi nyelvet és megfelelő helyismerete van, a vezérkari százados alárendeltségébe kerültek, az egész expedíciónak ő lett a parancsnoka. A Boszna folyó mentén előre nyomulva augusztus 2-án este az akkor még békés Maglaj kisvárosig jutottak, ott éjszakáztak. Bizonyos jelek már a bosnyákokkal való összeütközés lehetőségére utaltak. A másnap történeteket szinte azonnal *maglaji tragédiaként* kezdték emlegetni. A katonai eseményeket többen megírták. A magyar újságok rögvest foglalkoztak vele, később visszaemlékezések születtek, történészek publikálták kutatásuk eredményét. A szövegekben a részleteket illetően több eltérés, sőt ellentmondás lelhető fel. Ennek oka részben a véres zűrzavarban keresendő. Augusztus 3-án 6 órakor indult meg az expedíció Žepče felé. Ott már mintegy 3 000 főt kitevő, ellenállásra kész, felfegyverkezett bosnyák felkelő és némi török katonaság várta őket. A Dekleva/Decleva Béla főhadnagy vezette előőrsöt a Žepceből kijött felkelők megtámadták, a természet rejtekéből, magasabb fekvésű területekről lőtték. Itt veszítette el a század első huszáriját. Az előőrsvisszatért a századhoz, mely megkezdte visszavonulását. Rövidesen kiderült, hogy a csapattest katonái két tűz közé kerültek. Nem csak a žepcei felkelők üldözték őket, hanem a hátuk mögött Maglaj lakóit is sikerült fellázítani ellenük. A huszárok pedig nem olyan harci feladatra kaptak kiképzést, mint ami várt rájuk. Hiányosság volt, hogy a hadosztály vezérkari főnökének előzetes figyelemfelhívása ellenére sem kapták meg a legalább egy zászlóaljnyi gyalogos kíséretet. A felkelők egy része a huszárokat az út mindkét oldaláról fedett állásokból, fedezékből lőtte. Szinte vadászat folyt a rendezetlenül ügetve, majd vágatva menekülő könnyűlovaságra. A huszárokat nem csak lesből, hanem sokszoros túlerővel támadták. Az iszonyatos események, befolyásoló körülmények közül csak két olyan akadályt, úttorlaszt emelek ki, melyek különösen hozzájárultak a vereséghez, az emberek halálához, sebesüléséhez és a lovak pusztulásához.

A Dervent irányába visszavonuló huszárság számára abszurd módon először a hozzájuk tartozó, az intendánshoz rendelt két társzeker jelentett akadályt. A keskeny úton megfordulni ugyanis csak bonyolult, időigényes módon, a huszárok segítségével tudott. A lóról leszálló katonák kitűnő célpontot nyújtottak a felkelőknek. Sokan közülük itt estek el. A második akadály a lejtőn lefele haladó huszárokat Maglaj közelében, de a Boszna folyó másik oldalán várta. A maglaji felkelők köből, gerendákból emelték egy han/hán (útszéli vendéglő) és más épületek közelében. Ott, ahol az út különösen összeszűkült és egy éles kanyarban folytatódott. A völgybe felbomlott alakzatban érkező huszárokat itt szinte sortűz várta. Az épületek ablakaiból, ajtajaiból, tetejéről, a kerítések mögül, a kertekből lőttek rájuk. Paczona százados parancsot adott a torlasz átugratására: *Marsch! Marsch! Vágtass!* Itt és az éles kanyarban, a felkelők tüzeiben lovak buktak fel, sebesültek meg, emberek hullottak a földre. Paczona százados lovát két golyó találta, az állat összerogyott. Ő maga több, szintén felbukott lóra és huszárra esett. Köztük Vadász káplárra, aki nehezen tudott lova alól kiszabadulni. Végül néhány lovat talpra állítottak, Paczona százados egy legénységi lóra ült, Kranitz és Vadász káplárokkal, valamint három közhuszárral tovább menekült. A véres helyszínt elhagyva még egy felkelő csoport támadt rájuk. Aztán Völgyi trombitással találkoztak. A százados gyülekezőt fúvatott. A beérkező huszárok igen örültek, hogy kapitányuk él. Milinković százados is előkerült. Összességében: csak nagyon nehezen, érzékeny veszteségek árán sikerült a század megmaradt részének átvágni magát. Este 7 órakor érték el a Monarchia 27. (Belga király) gyalogezredét. Élelmet, abrakot, a sebesültek ellátást kaptak tőlük. Jellemző, hogy sok ló is annyira kimerült, hogy enni sem tudott, később több elpusztult közülük. Paczona százados még az est folyamán jelentést tett a tábornagynak. A válasz lényege az volt, hogy túl bátrak voltak, elővigyázatosabbnak kellett volna lenniük. A százados jelentésében ekkor még túlbecsülte a veszteséget, ugyanis később még több ember és állat előkerült. A század vesztesége így is 41 halott és 8 sebesült lett, a hadbiztos elesett. Nagyszámú állat hullott el.⁴⁴

A maglaji küzdelmek leírásaiban három alkalommal történt említés arról, hogy huszár ment meg tisztet. Paczona százados visszaemlékezéseiben írt Milinković esetéről. A vezérkari százados „megvadult paripája Maglaj előtt ledobta és ő gyalog volt kénytelen menekülni. Egy Polgár nevű huszár meglátta a szaladó századosot, odaugratott hozzá és lovát rendelkezésére bocsátotta, csak így menekülhetett meg. Igazán szép példája a katonai önfeláldozásnak.” Pár bekezdéssel lentebb a későbbi kitüntetések kapcsán, Paczona százados keserűen írta: Polgár közhuszár, aki a csata tüzeiben a lovát Millinkovichnak átengedte, semmit nem kapott. Ellenben az 5. horvát ulánus ezred egy embere, Millinkovich ordonánca arany bátorsági érmet nyert, mert a százados földije volt.⁴⁵

Kenedi Géza (1853–1935) ügyvéd, író önkéntes altisztként szolgált a boszniai háborúban. A maglaji tragédia színhelyére egy-két nap múltán érkezett, és később is igyekezett minden adatot begyűjteni. Neki a következők jutottak tudomására. A hán közelében „Paczona százados alól a lovát kilőtték és gyalog védekezett egy darabig. Szerencsére egy derék szakaszvezető átadta neki a lovát, amíg ő maga szerencsésen gyalog menekült.”⁴⁶ *Lits Gyula* (1846–1912)

⁴⁴ PACZONA 1893, 15–16; KENEDI 1904, 37–43; BENCZE 1987, 90–92.

⁴⁵ PACZONA 1893, 16.

⁴⁶ KENEDI 1904, 42.

ügyvéd, Fejér vármegye tiszteletbeli aljegyzője, a váli járás főszolgabírója, honvéd huszárfőhadnagy, országgyűlési képviselő jól ismerte a visszavonult Paczona századost, vele többször is beszélgetett. Hallhatta a kapitány emlékeztetését arról, hogy a lovát Maglajnál lövés érte, összeesett, a földre hulltak. Jobbra is, balra is lovak és lovasok tömege feküdt. Káromkodás, jajgatás, puska és pisztolyropogás, a felkelők ordítása hallatszott. „Elvesztettnek hittem magamat, mert a vadállatok handzsárral szúrták le a földön fekvő katonákat. Ekkor észrevette Varga Lajos trombitásom, hogy elmaradtam, s visszajött értem, nyeregbe segített, s egy lábban a kengyelben jutottunk ki a golyózáporból. ... Varga Lajos trombitás, ki engem megmentett, a *vitészégi érdemrendet* kapta.”⁴⁷ Az utóbbi két eseményleírás nem vág teljesen egybe. Ám az bizonyos, hogy a harc hevében mind Millinkovich, mind Paczona százados életét egy-egy huszár mentette meg.

Végezetül Paczona István századosról néhány mondat. Életét Fejér vármegyében kezdte és végezte. Alap mellett, Alsószentivánon született. A gimnázium első négy osztálya végeztével lépett katonai pályára. Katonai intézetekben nevelkedett és tanult: Kassán, Morvafehérttemplomon és Essenben. Aztán kadett őrmesterként a Haller huszárokhoz került. Szolgált a jász-kun huszároknál, majd a pécsi ezredben. Részt vett többek között a solferinoi (1859) és a königräzi (1866) véres csatákban. A tiszti ranglétrán folyamatosan emelkedett. Tagja volt a 40 fős fényes huszártiszt gárdának, mely részt vett Ferenc József királlyá koronázásán. Maglaj után hadbíróság elé állították, de végül felmentették. 1882-ben megvált a hadseregtől. Rácalmásra vonult vissza, gyümölcsstermesztéssel és halászati ügyekkel foglalkozott, 1905-ben ott is hunyt el. A magyar közvélemény döntő része maglaji hősnek, a maglaji hős fiúk vezérének tekintette. Sokan fogalmaztak úgy, hogy rettenthetetlen bátorsága nem párosult kellő óvatossággal. A tragédiáért a magyarok – az egyébként kitüntetést kapott – Millinkovichot tartották felelősnek. A bosnyákokat pedig lázadóknak, hitszegőeknek nevezték, akik aljas módon csapdát állítottak a huszároknak.⁴⁸ Paczona István 143 db irata Paczona Margit 1934. évi adományozásaként a székesfehérvári múzeum gyűjteményét gyarapította. Ugyancsak ide került a huszárkapitány emlékének megőrzésére 2 db olajfestmény.⁴⁹

4.

Az 1914 és 1918 közötti Nagy Háború a rohamokkal, közelharcokkal összefüggésben számos hasonló esetet idézett elő. A vészprémi 31. honvéd gyalogezred 1914. augusztus 28-án az uhnowi csatában esett át a tűzkeresztségen. Az egyik roham során a 9. század elől haladó parancsnokát, Herczegh Géza századost az oroszok körülfojták. Csak Berkes László tizedes lélekjelenlétének és vitészégének volt köszönhető, hogy parancsukuk megmenekült. A tizedes rajával együtt verte szét az oroszokat.⁵⁰

A 13. jász-kun huszárezred 1914-ben Székesfehérváron állomásozott, és innét indult a frontra. Ennek nyomán némelykor fehérvári huszároknak tekintették őket. 1914 őszén az egyik helyi újság is *Kitüntetett fehérvári huszár* cím alatt adott hírt Nagy Mór önkéntes káplár hőstettéről. A huszár az egyik galíciai csatatéren az ellenség tüzeiben egymaga maradt vissza, hogy három sebesült tisztet bekötözzön, és így őket az élet számára megmentse. A király a bátor katonát *ezüst vitészégi éremmel* tüntette ki. Az elismerést az ezred előtt nyújtották át számára. Ezredese lelkes beszédben méltatta hősiességét, míg az ezüstérmet őrnagya tűzte a mellére.⁵¹

Rechnitz Viktor 1914. december 31-én az orvosok helyett, mint medikus, önként ment a harcvonalba a sebesültek kötözésére. 1915. január 1-én Hajasdnál (Ung vm.) megsebesült dandárparancsnokát élete kockáztatásával a tűzvonalból mentette ki. A parancsnok sebesülése után kialakult fejetlenségben, a medikus vöröskeresztes karszalagját letépvé, revolvert rántott. Ellentámadást indított és így a magyar katonák az oroszokat állásukból kiverték. Rechnitz *arany vitészégi éremmel* lett kitüntetve.⁵² A San-folyó völgye közelében vívott harcok során, 1915. március 3-án Récsi János, a nyitrai 14. honvéd gyalogezred közlegénye mentette ki járőrparancsnokát, akit már a fogságba esés közvetlen veszélye fenyegetett. A megsebesült járőrparancsnokot szorongató oroszokból hármat közlőről lelőtt, a negyediket letépette, foglyul ejtette. Példátlannul bátor és elszánt magatartását *nagyezüst vitészégi éremmel* ismerték el.⁵³

⁴⁷ LITS 1908, 2–3.

⁴⁸ Vasárnapi Ujság 1878. szeptember 29. 621; Vasárnapi Ujság 1878. október 6. 637–638; Vasárnapi Ujság 1905. december 3. 790–791.

⁴⁹ DORMUTH 1935, 48; MAROSI 1935, 102.

⁵⁰ HERCZEGH 1936, 29.

⁵¹ Székesfehérvár és Vidéke 1914. október 12. 2.

⁵² HEGEDŰS szerk. 1940, 99.

⁵³ DE SGARDELLI szerk. 1941b, 247–248.

1915. november 26-án az olasz tűzérsg hevesen lőtte a szabadkai 86. közös gyalogezred állásait. Farkas András főhadnagy alkörzetének megtekintése közben betért Schmideg hadnagy szakaszának pihenő helyére, Selo falu iskolájába. A pincében egy tizedes tartózkodott öt emberével. Délután két óra körül egy nehézgránát csapódott a fedezékbe. Az öt ember azonnal meghalt. A hadnagy megsebesült, a főhadnagyt a törmelék félig betemette. Butás őrmester és Kongó Péter tiszti szolga rögvest a sebesültek segítségére sietett, bár az olasz géppuskák, szokás szerint, hevesen lőtték a telitalálat színhelyét. Mindhármukat biztonságos helyre tudták szállítani. Farkas főhadnagy súlyos fejsérülést és lábtörést szenvedett.⁵⁴ Bukovina keleti határán 1915. december 24. és 1916. január 19. között az orosz csapatok folyamatosan támadtak, az osztrák-magyar egységek védekeztek. Az arcvonal védelmében számosan kitüntették magukat. 1916. január 1-én Borsos János, a szabadkai 6. gyalogezred szakaszvezetője, a 300. honvéd gyalogezred kötelékében harcolva Rarence közelében az oroszok előretörését észlelte. Tartalékba helyezett két raja élére állt, és az oroszok közé vetette magát. Az őt követő katonáival együtt kézitusában leküzdötték a támadást, az ellenséget. Eközben az orosz fogságba esett szakaszparancsnokot is kimentették. Borsos személyes vitézségét előljárói *nagyezűst vitézségi érmmel* jutalmazták.⁵⁵

5.

Arany vitézségi érmet kevés katonának tűztek a mellére. A magyar királyi 17. honvéd gyalogezredben közéjük tartozott a székesfehérvári születésű id. Párkányi Dezső (1888–1934). Jóllehet hajlama, képzettsége nem a vitézi pályára predesztinálta. Tanárnak készült, akár az édesapja, aki még bajor eredetre utaló nevén, Pausch Rafael iparis-kolai igazgató volt. Latin és történelem szakokból tette le egyetemi vizsgáit, és megszerezte a bölcsellettudományi doktorátust is. Még a háború előtt a Nemzeti Múzeum tisztviselője lett. Székesfehérváron a cs. és kir. 69. gyalogezredbe 1915. január 15-én vonult be. Elvégezte a tiszti iskolát, aztán egy menetszázaddal 1915. június 8-án az isonzói frontra, a 17. népfelkelő ezredbe került. 1915. július 29-én súlyos sebesülést szenvedett, melyből felgyógyulva 1915. decemberében újra az olasz harctérre, de már a tábori ezredhez vonult be. Kötelességtudó és bátor katona volt, aki 1916. szeptemberében ismét megsebesült. Míg először tüdőlővést kapott, második alkalommal gránátszilánkot a bal karjába. 1917-ben még egyszer beosztották a tábori ezredhez, Volhíniába, ahonnan újra az olasz frontra került. Ott tartózkodott mindaddig, míg betegsége miatt távozni nem kényszerült. A ranglétrán fokozatosan haladt felfele: zászlós, azután 1916. közepén hadnagy, 1918-tól főhadnagy. Számos kitüntetést kapott, így *bronz vitézségi érmet, kisézűst* és *nagyezűst*. Az utóbbit már 1915. szeptember 1-én átvehette.

Az alakulattörténet szerint „az ezrednek kiválóan hős tisztje volt”. Az olasz fronton 1916. márciusában az ellenség tűzérsgéje a Monte San Michele tölcserharcaiban a 17. gyalogezred állásait csaknem szétrombolta. Párkányi zászlós a szakaszával hőiesen kitartott az első vonalban. Ekkor egy gránátrobbanás századuk parancsnokát a romok alá temette. Párkányi szakaszparancsnok ebben a válságos helyzetben személyes közbelépésével a magyarok javára fordította a küzdelmet. Megmaradt 18 honvédjével a megújuló olasz áttörési kísérleteket sorra visszaverte. Akkor, amikor az olasz és a magyar árkokat csak 15 lépés választotta el egymástól. Így Párkányi zászlós jól elhajított kézigránátjai és katonáinak sikeres puskatüze meghozta az eredményt. Az olaszok többször is visszavonultak. A zászlós pedig intézkedett a századparancsnok kiszabadításáról is. Mivel az ellenséges tűzérsgéje ismét lőtt, a honvédek a sárban-vízben kúszva kerestek menedéket. Zászlósuk kisebb zúzódást is szenvedett. Ám parancsnokságával a honvédek tartani tudták az arcvonalat, így nemcsak az áttörést akadályozták meg, hanem századparancsnokuk fogságba ejtését is. Vagyis kimentették. Az olasz támadások éjjel fele gyengültek el. A honvédek azonban reggelig végezték az állásokat javító műszaki munkálatokat. Párkányi Dezsőt rövidesen soron kívül hadnaggyá léptették elő, majd június 14-én a hadosztályparancsnok, Lukachich Géza tábornok a mellére tűzte az *arany vitézségi érmet*.

Az összeomlást követően Párkányi Dezső nem tudott visszakerülni a múzeumba. Nehézségek sora után az Országos Társadalombiztosítási Intézetnél helyezkedett el tisztviselőként. A háború különösen a szívét tette tönk-re. A családjának élő, mélyen vallásos, hadirokkant tartalékos főhadnagy, özvegyét és Dezső fiát hátrahagyva, 1934. március 10-én hunyt el. A székesfehérvári Megváltó temetőben helyezték örök nyugalomra.⁵⁶

A székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred egykori katonáitól 1960 körül több alkalommal is a bátorság példaként, az elismerés hangján hallottam említeni egy esetet. Az olasz harctéren Jámborházi József altiszt a tűzvonalból a hátán hozta ki feljebbvalóját, a súlyosan sebesült Csallner Gusztáv hadnagyt, megmentve így annak

⁵⁴ GAKSCH 1940, 297.

⁵⁵ DE SGARDELLI 1941a, 74.

⁵⁶ Fejérmegyei Napló 1916. július 21. 3; RÉVÉSZ 1934, 3; SIPOS szerk. 1937, 105, 340. Ifj. dr. Párkányi Dezső közlése.

életét. Az esetről szóló írásom megjelent a helyi lapban,⁵⁷ melyet követően Mohai János az újság olvasó-levelezője keresett fel. Volt szíves elmondani, hogy a kimentésben édesapja is részt vett. Valószínűleg így történhetett, hiszen egy sebesült, elnehezült test hátravitelében többeknek kellett közreműködni. A történetben némi ellentmondás észlelhető. Ugyanis Csallner Gusztáv a 69. közös gyalogezredben, míg Jámborházi József a 17. honvéd gyalogezredben szolgált. Igaz, a háború időszakában is létezett vezénylés, áthelyezés másik alakulathoz. Jámborházi, eredeti nevén Jankovics József később alhadnagy lett és vitézi címet is nyert. A háború elején, mint tényleges altiszt ment a tábori ezreddel az orosz harctérre, és szakaszparancsnokként – több megszakítással – részt vett az orosz és az olasz harctér küzdelmeiben. Számos elismerést kapott, így *nagyezüstöt* és *kisezüstöt*. Az ezredtörténet fényképét is közölte, nagy bajusszal, a mellére aggatott több kitüntetéssel.⁵⁸ Csallner Gusztávot 1911-ben, a hadapród iskola elvégzése után, osztották be zászlósként a 69. gyalogezredbe. Itt lett 1913-tól hadnagy, 1916-ban főhadnagy. A világháború kitörésekor az ezred IV. tábori zászlóaljának 15. századában volt alantos tiszt. A háború után részt vett az ezred történetének megírásában.⁵⁹ A két világháború között Székesfehérvár város testnevelési és sport életében töltött be szerepet. 1940-ben alezredes.

6.

A parancsnokaikat megmentő katonák egy, a régi időkből eredő szokásnak, erkölcsi parancsnak engedelmeskedtek. Élve, sebesülten, de még holtában is, minden áron menteni kell a feljebbvalót. Az ilyen tettet azonos értékűnek tartották az ellenség közelharcban történő legyőzésével. A 20. században azonban sok minden megváltozott. Némi hatása már annak is volt, hogy a korábbiakhoz képest az ezred mind kevésbé maradt integráló erő. Más lett a harc lefolyása, a küzdelem módja, új, pusztítóbb fegyverek jelentek meg. Módosult a közkatona viszonyulása is tisztjéhez. Így a bátorság, a hősiesség csúcspontjának már nem a vészhelyzetbe jutott tiszt megmentése minősült.

TISZTI SZOLGA, LEGÉNY, PUCER, KUTYAMOSÓ

1.

A *szolga* vizsgált korszakunkban valamely személy, vagy ház körüli fizikai tevékenységre elkötelezett férfit jelentett. Alárendeltségi, függő viszonyban állt, utasították, parancsoltak neki, engedelmeskedni volt köteles. Alkalmaztak szolgát a mezőgazdaságban, a nagy uradalmaktól le egészen a módos paraszti gazdaságig. Az ilyen szolgát *béresnek* vagy *cselédnek* is hívták. Alkalmaztak szolgákat a hivataloknál, intézetekben, vállalatoknál, a kereskedelemben is, hogy a munkaadó utasítása szerint, bér fejében – korabeli kifejezéssel élve – az alsóbbrendű munkát elvégezzék. Az állandó jellegű alkalmazás helye szerint emlegettek *posta-*, *iskola-*, *hivatalszolgát*. Létezett a *bolti szolga*, és beszéltek *altisztekről is*, ami itt civil, alacsonyabb minőségű munkakört, tevékenységet végzőt jelentett.

A szolgák egészen különös csoportját képezték a hadsereg kötelékében a II. világháború végéig fellelhető *tiszti szolgák*. Általánosítva a tiszti szolga a hadsereg tisztjei számára rendszeresített, legénységi állományú, rendfokozat nélküli katona. Feladata a tiszt részére személyes szolgálat ellátása, mely sokrétű volt. A tiszti szolgára jogosultak körét, a tiszti szolgák számát magasszintű normatív szabályok rögzítették. Azt is lehet mondani, hogy hosszú idejű fejlődés és gyakorlat, vagyis szokások kereshetők a jogi normák mögött és ezek nyomán. Az 1848 előtti, a cs. kir. hadseregben a huszárezredeknel és a sorgyalogságnál kialakult gyakorlatot 1848-ban a magyar kormány, majd a Honvédelmi Bizottmány rendelkezése alá kerülő csapattestek hozták magukkal. Mintául szolgált ez a felállításra kerülő honvéd gyalogságnál, az új huszárezredeknel és más egységeknél. A Világos utáni cs. kir. hadsereg mérvadó volt e vonatkozásban az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje, azon belül is a m. kir. honvédség (1869–1918) számára. Az utóbbit követte a két világháború közötti m. kir. honvédség (1922–1945). Természetesen mindig némi változtatással és változással.

Különösen a 19. század közepén, de azt követően is a Monarchiában a tiszti szolga hivatalos elnevezése az *Offiziersdiener*, *Privadiener*, vagy röviden, nem hivatalos formában *Diener* volt. Az utóbbiakat a magyar nyelv is változatlanul átvette: *díner*, *privadíner*. A m. kir. honvédségnél persze *tiszti szolga*.

A tisztok szolgálatára álló sorkatonákat másfajta elnevezésekkel is illették. Közülük a *tiszti legény*, röviden *legény* utalt a sorállományú személy fiatal korára. (Bár az öregebbeket is így nevezték.) A 19. század közepén hívták

⁵⁷ GELENCSÉR 1997, 6.

⁵⁸ SIPOS szerk. 1937, 314. és képmelléklet.

⁵⁹ CRETTIER szerk. 1937, 27–28, 43, 337–340.

inasnak. A kissé lekezelőnek ható *csicskás*, sőt *csicska* kifejezés a hadseregben egykor használt V alakú paszomány, a csicska nevéből származott. Különösen a Monarchia idején volt elterjedt az ugyancsak német eredetű *pucser*, vagy *pucer*, mely azt fejezte ki, hogy a tiszti szolga egyik fő kötelezettségét gazdája viseletének, felszerelésének, környezetének tisztán tartása jelentette. A pejoratív tartalmú, csúfolódó *kutyamosó* pedig arra utalt, hogy alantas feladatoknak is eleget tett a feljebbvalója szolgálatára rendelt legény, így annak kutyáját is rendben tartotta. A tisztt pedig *gazdája* volt legényének. A tisztt legényét általában a vezetéknevével szólította. Pl. *Kovács!* Ő viszont, ha a tiszthez szólt, a rendfokozatot mondta, amihez hozzátette az úr kifejezést. Pl. *Őrnagy úr!*

A 19. század közepén a cs. kir. hadseregben a katonatiszt alapfizetésén kívül számos pénzbeli és természetbeni juttatásban részesült. Továbbá rendelkezésére állt egy tiszti szolga, aki az ezred félrokkantjai vagy állítólagos félrokkantjai közül került ki. Az ezredorvosok ezek minősítése tekintetében mindig előzékenyek voltak.⁶⁰

Pontatlanul használták a tiszti szolgára az *ordinánc*, *ordenánc*, sőt a tréfás *ordonduc* megjelölést. Tény, hogy az ordinánc üzeneteket vitt, de a tiszti szolga más tevékenységet is végzett. A tiszti szolga nem tévesztendő össze a *lovász* feladatait ellátó katonával sem. A Monarchia hadseregében a tiszti szolgák és a *lóápolók* karján szalag jelezte beosztásukat. A két világháború között a puceron kívül, a századparancsnoktól fölfele volt a tiszteknek külön lovászu. Ennek az állatról kellett gondoskodni a tisztántartástól a lószerszámgig. Külön ügyelnie kellett a tisztt lovaglása körüli elvárásokra. Előfordult a 3. gyalogezrednél, hogy az egyik századparancsnok a saját lovását kihallgatásra rendelte, mert később ugrott le a lóról, mint ő. A lovásznak ugyanis ilyenkor már a tisztt lovának kantárát kellett tartani. A kihallgatáson ugyanettől a parancsnoktól a kötelezettséget mulasztó katona egy hónap laktanyafogságot kapott.

2.

A tiszti legény legfontosabb kötelezettségei az alábbiakban foglalhatók össze: ellátta a tisztt felszerelésének, egyenruhájának, esetleg irodájának rendben tartását; végezte a tisztt parancsainak továbbítását a beosztottakhoz; vitte a tisztt felszerelését, személyes tárgyait; háborús viszonyok között parancsnokának a szállás, a pihenés feltételeit biztosította, élelmet (és italt) szerzett, szükség szerint azt elkészítette; fizikai munkát végzett a tisztt lakásán; minden egyéb teendőt ellátott, amihez a tiszttnek ideje vagy kedve nem volt. A katonatiszt és legénye között bizalmi viszony állt fenn. Így esetenként a puczer kényes ügyekben (pénzkölcsön felvétele, adósság, szerencsejáték, nők) is közreműködött, eljár. A tiszti legények tulajdonságait, feladatait, magatartását illetően célszerű néhány véleményt említeni.

Gelencsér József (1922–1997) a 3. gyalogezred tüzéire szerint a tisztek legényt az ügyes, gyorsmozgású katonák közül választottak maguknak. Ha megtetszett nekik a honvéd, úgy maguk mellett tartották; ha nem, akkor másnap elzavarták. A csicskás feladatát képezte, hogy rendben tartsa parancsnoka felszerelését. Ezen túl a tisztt sokszor a laktanyából a lakására is kiküldte a legényt, hogy ott segítsen, takarítson, fát vágjon, beszerzésnél közreműködjön vagy más munkákat elvégezzen. Nagyobb helyőrségekben a tisztt mulatozása, udvarlása kapcsán is számos feladata akadt.

A tiszti szolgák feladatai, körülményei különbözőek voltak. Ezt érzékeltette a székesfehérvári Kozma József (1911–2007) katonai szabó közlése. „A Budai úti laktanyában, a 3. gyalogezrednél a századparancsnoknak is volt tiszti szolgálja. Ez a falusi származású katonák közül került ki. Az lett, aki megbízható volt, nem részeges, nem érkezett későn vissza a laktanyába, vagy nem a kerítésen keresztül jutott be késése miatt. Az alkalmas katonáról már volt információja a parancsnoknak. A tiszti szolga feladata volt a századparancsnoki irodát rendben tartani. Ez nem a takarítást jelentette, mert arra voltak emberek, hanem a rendrakást. A parancsnok ruházatát, lábbelijét a laktanyában alapvetően nem a tiszti szolga tartotta rendben. Mert a tisztt általában ott lakott a Budai úti laktanya közelében, és otthonról már rendben jött el. Bent pedig a századnak volt egy-egy szabója és suszterja, azokhoz lehetett fordulni. Igaz, ők inkább a legénység ruháját, bakancsát tartották rendben. (Egy teremben dolgoztak, a helyiségnek külön-külön felét foglalták el.) Viszont, ha gyakorlaton voltak, a tiszti szolga ügyelt a parancsnok öltözetére. Márpedig szinte minden negyedévben voltak gyakorlatok, igaz, a téliek rövidebbek. Egyébként a tiszti szolga is be volt osztva egy rajba.” A székesfehérvári 4. tábori tüzérezrednél teljesített szolgálatot Igari Imre (1920–2015), aki röviden arról beszélt, hogy a puczer a tiszttjének mind a laktanyában, mind azon kívül különböző feladatokat látott el. Ha a tisztt bárhova ment, vitte utána annak felszerelését. A tisztt lakásán is dolgozott: fát vágott, a tűzhelyből hamuzott, bevásárlásban közreműködött.

⁶⁰ DEÁK 1993, 151.

A sárosdi Gyimesi Károly (1924–2012), korábban kajtori (Fejér vm.) középirtokos szerint az lett csicskás, aki a parancsnokának mindent elintézett, mindent megszerzett. Szükség esetén még a harmadik faluba is elment, hogy lopjon neki egy tyúkot. Gyakorlatias ember kellett erre a posztra. Ilyennek örült a tiszt, ilyenkor a teljes bizalmát élvezte a katona. Ha más természetű volt a legény, a parancsnoka megszabadult tőle. Hasonlóan emlékezett a székesfehérvári Kleiner István (1927–2015), ki a II. világháború végső szakaszában, 1945-ben, már a menekülés idején maga is volt hat hétig egy százados tiszti legénye. Mint mondta, azt várták el a tiszti szolgától, hogy legyen ügyes, mindenről tudjon gondoskodni, még főzni is. Így az értelmesebb katonák közül került ki, olyanokból, akik a tisztnek megtetszettek. Saját tevékenységéről azt emelte ki, hogy rendben tartotta századosa lábbelijét, meg éltelt is rendezett neki.

A székesfehérvári lakos Filkey Kálmán Dezsőt (1917–1997) a Ludovika Akadémián 1942. december 6-án avatták hadnaggyá. A csapattiszti szolgálatát Székesfehérváron, a 3. (Szent István) gyalogezred III. zászlóaljánál kezdte meg. Bár többször más helyőrségbe vezényelték, a frontra, a Kárpátok előterébe is ezzel az ezreddel került ki. Lánya, Filkey Ágnes (1955) beszélt nekem édesapjáról és annak tiszti szolgájáról. Filkey hadnagy alacsony, vékony termetű, mindig vidám, jó kedélyű, mulatni, táncolni, udvarolni szerető katonatiszt volt. Igen pedáns emberként sokat adott arra, hogy egyenruhája, felszerelése jól szabott, kitűnő állapotú, gondozott legyen, csizmája ragyogjon. Az ezred kitűnő lovasai közé tartozott, tiszti lovasversenyeken vett részt. Az említett tulajdonságai, az életviteléhez kapcsolódó események meghatározták, hogy tiszti szolgájának feladata ellátása során mire kell különösen ügyelni. Legénye az egyik Fejér vármegyei községből származott, akit mindig dicsért, nagyon elégedett volt vele. Úgy gondolta, hogy a legény is hasonlóan érezhetett. Jó viszonyukra jellemző, hogy mikor a háború után találkoztak, kölcsönösen örültek egymásnak.

Hetényi István (1920–2007) a 3. gyalogezreddel került ki 1944-ben a Kárpátok előterébe. Már a frontvonalban lett zászlós. Visszaemlékezésében többször említette Bodó Mihályt, a tiszti szolgáját. „Bodó Miska, a tisztilegényem mindig velem volt. Ez megnyugtató. Miska sokoldalú életrevaló lovasberényi fiú volt. Becsületes, segítőkész, fegyelmezett, rendszerető. Jómódú kisbirtokos családból származott. Menyasszonya, Margitka révén valamilyen szektához csapódott, Jehova tanúja vagy baptista volt-e, nem tudtam megállapítani. Két könyvet tartott legfontosabbnak az életben, és azt mindig hordozta magával. Egyik Fritz Kahn Nemi életünk című vaskos kötete volt, a másik meg a Biblia. Ez utóbbi fekete borítású, bibliofil papíron nyomott zsebbevaló méretű könyv, külföldön adták ki. Mindig ezt a két könyvet bújta, nem a szolgálati szabályzatot.” 1944. október 27-én Hetényi István szovjet fogságba esett. Ezután találkozott a korábban, rövid időre tőle elvált tiszti szolgájával. Bodó Miska az éhezés közepette a T-adagját, vagyis a tartalék élelmiszerét megosztotta vele. Megfelezték a száraz kenyeret, a hideg, zsíros konzervet, elrágcsálták a kávékockákat. Mikor már semmijük sem maradt, útjuk különvált, mert a hadifogoly tiszteteket, altiszteteket őrmestertől felfele, elkülönítették a legénységtől.⁶¹ A két könyv a tiszti szolgánál meglepő, a tartalmuk viszont kevésbé. Ugyanis a fiatal katonák körében a szexualitás rendszeres téma volt. Másrészt a vallásos legény a háború közepette vélhetően vigaszt lelt a Bibliában.

Kálmán László (1893–1971) Székesfehérváron szolgált 1930-ig, mint repülőgép vezető, 1933-ig mint berepülő pilóta, illetve légügyi főelőadó. Később Debrecenben, majd Székesfehérváron, azt követően Budaörsön repülő alezredesként parancsnokolt. Katonai pályafutása csúcsán, Berlinben diplomáciai szolgálatot is ellátott: ezredesként légügyi attasé volt. Debrecenben a neki és családjának járó lakás mellett volt két üres szoba. Az ingatlanhoz nagy kert tartozott gyümölcsössel. A tiszti szolgáját mentesítette a katonai feladatok alól, így az a lakás melletti egyik szobában lakott. Feladata mindenekelőtt a kert és a gyümölcsös gondozása volt. Más házkörüli munkákat is végzett. Székesfehérváron Kálmán alezredes lakásán a legénye ritkán jelent meg, kivételesen végzett ott munkát. Ilyen volt mégis a téli tüzelőanyag, a fa és a szén behordása, továbbá a nagyméretű ablakok tisztítása, mosása, illetve az abba besegítés. Berlinben tiszti szolga és külön sofőr állt rendelkezésére. Egyiket Kálmán hazaküldte, mivel nem volt rá szüksége. A tiszti szolgával Debrecenben és Székesfehérváron az alezredes felesége keveset, a fiatal lánya egyáltalán nem érintkezett. Erre ott volt a háztartási alkalmazott.

⁶¹ HETÉNYI 2000, 23, 25–26; BABUCS–SZABÓ 2009, 152.

3.

A tiszti szolga kötelezettsége másként alakult háborúban és békeidőben; eltérő volt a laktanyában, azon kívül és a gyakorlaton. A csicskásnak lehetett nagyon jó vagy nagyon rossz dolga, a tiszttel viszonyulásától függően. Némelyik parancsnok igen megkedvelte legényét, ragaszkodott hozzá, jól bánt vele, kedvezményekben részesítette. Az I. világháborúban az ilyen sokszor előbb kapott kitüntetés, mint az első vonalban harcoló. Az egykori gyalogezredek *frontharcosaitól* hallottam, hogy volt tiszttel, aki a legényét nem csak kitüntetéshez, hanem utóbb címhez vagy álláshoz is hozzásegítette. Így a 17. gyalogezrednél szolgáló, a frontot is megjárt egyik csicskás az őrnagyának köszönhetően utóbb vitézi címet is kapott.

A tiszti szolgák kitüntetésre jogosultságát esetenként más ezrekben is, okkal vagy ok nélkül, kétkedve fogadták. A cs. és kir. 4. huszárezredben *vasérdemkeresztet* a háború alatt három tiszti szolga kapott. Meschbach József, Boja József és Topár György. További két tiszti szolga, Szabó Antal és Szatmári Ferenc pedig *I. osztályú ezüst vitézségi érmet* (nagyezüst) nyert el. Ennél az ezrednél az említett tiszti szolgákon kívül a legénység körébe tartozók megjelölése a *huszár* volt.⁶² A debreceni 39. gyalogezredben szintén *nagyezüstöt* kapott Hrivnyák tiszti szolga, akinek utónevét az ezredtörténet nem tüntette fel.⁶³ A 68-as jász-kun gyalogezred háborús albuma egy tiszti szolgát említett, aki *nagyezüstben* részesült. Név szerint Takács István.⁶⁴

Beszéltek adatközlőim a II. világháború idejéből egy olyan katonáról, aki – ahogy a többszöri mozgósítás kívánta – Székesfehérvárra rendszeresen bevonult, majd egy idő után mindig leszerelt. Ám egyik parancsnoka annyira ragaszkodott hozzá, hogy minden behíváskor őt vette maga mellé csicskásnak. Nehéz volt viszont annak a puccernek a helyzete, aki egy hatalmával visszaélő, zsarnokoskodó, goromba, mindennel elégedetlen tisztet fogott ki. Fordítva is történhetett, mikor a tiszti legényről bebizonyosodott, hogy alkalmatlan a feladatra. A tiszték emlékezetében a legjobb, legértelmesebb, illetve a legtehetetlenebb, legbutább tiszti legény maradt meg.

Az I. világháborúban szinte a kezdetektől az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege számára az egyik nagy gondot az jelentette, hogy a legképzettebb, életerős katonái sorra, nagy számban estek el, sebesültek meg, kerültek fogságba. Helyüket *póttartalékosokkal*, majd *népfielőkkel* igyekeztek pótolni. Herczegh Géza százados a veszprémi 31. honvéd gyalogezred története kapcsán erről is írt. Az ezred más alakulatokkal együtt 1914. szeptember 6. és 12. között az orosz fronton a Komanicha magaslatért vívott harcokban vett részt. A tábori ezredek veszteségeinek pótlására menetzred, menetzászlóalj vagy menetzászád szokott érkezni. Összetételük és kiképzési fokuk alapján ezek az alakulatok legfeljebb másodrendű értéket képviseltek. A 79. menetzászlóalj 3. százada 2 tisztből (százados és t. hadnagy), 3 tisztjelöltből és 259 további emberből állt. A legénység többsége póttartalékos volt. Közéjük tartozott a 4 póttartalékos kürtös és a 2 póttartalékos tiszti szolga. A két korosabb tiszti szolga a százados és a hadnagy mellett kapott beosztást.⁶⁵ Vagyis ahogy a legénység az idősebb korosztályból került ki, úgy a tiszti szolgák is. Szabó Géza történész és Nagy Janka Teodóra, a jogi néprajz kutatója a szekszárdi I. világháborús hősi halottakról szóló kötetében említ két, 30 év feletti tiszti szolgát. Kozma Ferenc (1884–1916) a székesfehérvári 17. gyalogezred katonájaként a keleti fronton a rossz ellátás miatti skorbutban halt meg. A földműves foglalkozású Häuser Henrik (1879–1918) pedig a székesfehérvári 69. közös gyalogezredben volt pucer, és 39 éves korában halt hősi halált.⁶⁶

A tiszti szolgáknak az általánosnál kedvezőbb helyzetét a többi katona sokszor ellenszenvvel vagy irigykedve figyelte. Látták, hogy a puccerok különféle, kisebb-nagyobb előnyökben részesülnek. Háborús viszonyok közt az életet jelenthette, ha a csicskás nem került a frontra, vagy ha csak a második vonalba küldték. Nyilván az ellenséges közhangulat és a létszámbíány miatt döntött úgy az I. világháború idején a hadvezetés, hogy a tiszti szolgákat is frontra vezénylik. Az egyik székesfehérvári újság 1915 elején hangzatos címmel tudósította az olvasókat: *Harcba viszik a kutyamosókat*. A cikk további részéből azonban kiderül, hogy nem valamennyit. Hanem csak azokat, kiknek gazdája kórházban fekszik, magánápolásban részesül vagy hosszabb szabadságát tölti.⁶⁷ Harcba vetésük mind a két világháborúban egyre inkább szükséges volt. Az I. világháború alatt a budapesti 1. honvéd gyalogezrednél valószínűleg így járt Csipke István is. A mozgósítástól tiszti szolga volt, ám 1915 májusában gyalogosként az orosz frontra ment. Voltak mások, akik négy éven keresztül tiszti szolgák maradtak. Ugyancsak az 1-es honvédeknel

⁶² RADVÁNYI–BAUR 1929, 268–269, 280.

⁶³ LÉPES–MÁTEFY 1939, 66.

⁶⁴ RESCHNER–SEBESTYÉN szerk. 1917, 205.

⁶⁵ HERCZEGH 1936, 56.

⁶⁶ SZABÓ–NAGY 2018, 41, 49. A nevek a két ezredtörténetben a hősi halottak névsorában nem szerepelnek.

⁶⁷ Székesfehérvári Friss Újság 1915. január 29. 2.

Grnák János 1914-ben vonult be és 1918-ban szerelt le. A háború alatt végig tiszti legényként szolgált.⁶⁸ A katonatiszt pucérja sokszor osztozott a tiszt sorsában, ha az hadifogságba került. (Az más kérdés, hogy azután elkülönítették őket, a hadifogoly tisztre kedvezőbb elbánás várt.)

A tiszti szolgák a legénység többi részénél jobban értesültek számítottak. A tisztek közt tartózkodva, mozogva ezt-azt megláttak, meghallottak. Kérdezték, faggatták is a többiek őket, vagy éppen a csicskások fecsegték, fitogtatták jólérségszüket. Híreikkel segíteni is tudtak. Ám az is előfordult, hogy éppen a csicskás szolgált tisztjének bizalmas híradással a többi katonáról.

A katonai szokást követve, a tiszti legények között is létezett egy nem hivatalos rangsor. Mégpedig olyan, ahol a pucér helye gazdája rendfokozatától függött. A tiszti szolga, aki folyamatosan a tiszt mellett tevékenykedett, gazdája minden sikerének, előléptetésének, kitüntetésének örült. Hiszen az eredmények neki is befolyásolták a sorsát, a hasonló helyzetű társai szemében az ő presztízse is nőtt. A háború idején az előléptetett, kitüntetett tiszt rendszerint szabadságot is kapott, akkor pedig a hátországba induláskor vele tartott pucérja. A közlegények körében a tiszti szolga a többenél előbbre valónak tartotta magát. Eszerint beszélt, viselkedett, bizonyos különbséget éreztetett.

A tiszt és legénye közötti bizalmi viszony amennyiben a tiszt oldaláról megrendült, a puccert – különböző jellegű és súlyú – hátrányok érték. A tiszti szolgák ezt eltérő módon élték meg. Hajmáskéren (Veszprém vm.) a tüzérségnél főhadnagyként szolgált Szabó József. Tiszti szolgáját lopással gyanúsította meg, így a puccer ellen vizsgálat indult. A legény emiatt annyira elkeseredett, hogy *gazdája* tiszti revolverével szíven lőtte magát. A főhadnagy éppen abban a pillanatban nyitott a helyiségre, amikor a lövés eldőrdült. A lövedék átütötte a tiszti szolga testét, és a hátán repült ki. Mégpedig olyan módon, hogy a tiszt hasába fúródott. A tiszti szolga rögvést meghalt, a főhadnagy súlyos sebével összeroskadt. A tisztet életveszélyes állapotban szállították a székesfehérvári katonai kórházba.⁶⁹ A helyszínt illetően tudni kell, hogy a 20. század elejétől Hajmáskér területén épült fel a Monarchia tüzérkiképző bázisa tüzérlaktanyával és más épületekkel, valamint lőtérrel. A két világháború között a Magyar Királyi Honvédség használta a tüzérségi laktanyát és a hozzá kapcsolódó ingatlanokat.

Más fából faragták Vierhuber Károlyt, a 69. gyalogezred 23 éves közlegényét. Az alakulatánál semmire nem tudták használni, ezért megtették *privát dínernek*. Egy főhadnagy tiszti szolgája lett, de már a második napon részegre itta magát, ezért a főhadnagy visszaküldte a századához. Vierhuber nem ment vissza, hanem Romániába szökött. Mikor visszajött, szülei pomázi lakásába zárkózott. Az elfogására kirendelt csendőrökre pisztolyából rálőtt. Végül az ajtót lakatos feszítette fel, így a katonaszökevényt elfogták. Budapestre kísérték a katonai hatósághoz.⁷⁰ Az alakulat-történetek igen ritkán; a tisztek naplói, írásba foglalt visszaemlékezései, elbeszélései viszont többször, hol tényszerűen, hol elismerően, egyszer rövidebben, máskor hosszabban említették a puccerokat. Volt, aki életet mentett, más elfutott. Néhány példa, ahol a helyszínek, a harci körülmények, az emberi magatartások sem közömbösek.

Balogh Gábor (1823–1908) az 56. honvéd zászlóalj hadnagya katonáival a szőnyi csata után, 1849. július 11-én bevonult Komáromba. Beosztásukat a monostori sánc védelmére kapták. A mindennapokat gyakorlatozással és előőrsi szolgálattal töltötték. Élelmezésük kifogástalan volt, a *szakácsnék* nagyon jól főztek. A tisztikarnak annyi járadéka volt, hogy még *inasaiknak*, azaz a tiszti szolgáknak is jutott kellő mennyiségű eledel.⁷¹ A szabadságharcban a tisztek és a legénység közötti választóvonal megmaradt, de ebből a példából is érezhető, hogy nem a korábbi időszak szakadékaiként.

Várady Géza tábori pap a parancs szerint 1887. december 30-án, fegyveres támadástól veszélyeztetett útvonalon a boszniai Gorazdáról a novibazári Plevljébe utazott. Ott a 23. bácskai ezred katolikus magyar bakáinak lelki szolgálatát látta el. Tiszti szolgájáról írta utólag. „Katonáember nem sok cókmókkal jár, a kevés bagázs gondja a *tiszti legényt* terheli. Egyéb dolga ügysem igen akad annak, legfeljebb a borotválás, ha ért hozzá.”⁷²

Az I. világháború a tisztet és a legényét egyaránt próbára tette. Szöllősy Ferenc a 17. gyalogezred főhadnagya írta *Első átkelésünk a Drinán* cím alatt: 1914-ben a bosnyák hegyekben, amikor a Drina partján, mint főőrség parancsnok elhelyezte a tábori őrsöket, hátra ment katonáihoz. Komáromy, a *legénye* kész sátorral, benne illatos szalmával várta. Hol szerezte a szuroksötétben, a sziklás területen, azt csak az Isten tudja. „A jó bakalélek csudákat művel, ha egy kicsit szereti parancsnokát.”⁷³

⁶⁸ DEREÁNÓ 1939, 384, 394.

⁶⁹ Vásárhelyi Reggeli Ujság 1925. szeptember 19. 2; Magyarország 1925. szeptember 20. 18.

⁷⁰ Székesfehérvári Friss Ujság 1902. június 6. 1.

⁷¹ BALOGH 1999, 335–336.

⁷² VÁRADY-LAKY 1912, 13.

⁷³ SZABÓ 1918, 12.

A tiszti szolga sokoldalúságára történik utalás a következőkben. 1914. október első napjaiban a 69. gyalogezred egyik zászlóalja elérte Patakófalut (Ung vm.) a Kárpátokban. Teljesen kimerülten, az esetleges orosz támadásra sem ügyelve merültek álomba. *Markóczy János* (1890–1956) főhadnagyt reggel, ébredése után a következő, lassan már megszokott kép fogadta. „Füstölgő kémények, itt egy csoport krumplit főz, ott egy *tiszti szolga* csirkét kopaszt, amott tehenet fejnek és békésen itatják a lovakat, ebben a napsütéses, hóval borított, fenyvesekkel körülszegélyezett gyönyörű Kárpát-i teknőben.”⁷⁴ (A későbbi altábornagy háborús naplójával számottevően hozzájárult az ezredtörténet megírásához.)

Horváth Kázmér (1893–1973) a székesfehérvári 69. cs. és kir. gyalogezred hadnagya az I. világháború alatti érdekes esetekről rendszeresen tudósította a Fejérmegyei Naplót. *Az én halottam* című írása 1917 legelején jelent meg, bár alcímként zárójelben az *Al Ponte 1915. júliusában* megjelölés szerepel. A történet a hadnagy csákberényi tiszti szolgáljáról, Tóth VIII. József (1888–1915) gyalogosról szól. A puccer bátor, szeretetreméltó, dicséretet érdemlő ember volt. Ütközetben mindig hadnagya mellett lehetett találni, nem valahol hátul, a segélyhely körül, mint a többi tiszti szolgát. A két katona a rangkülönbség ellenére közel került egymáshoz. Együtt ásták ki a fedezéket, együtt töltötték meg szénával. Télen felváltva voltak ébren, ha a fedezékben égett a tűz. Amikor a tisztnak valami baja volt, puccerja nótára gyújtott, vagy bohókás történetet adott elő. Éjjelente a hadnagy arra is megkérhette, hogy meséljen neki. Még egy évig sem szolgálta a tiszte, amikor a tragédia bekövetkezett. A fedezék előtt 1915. július 19-én ellenséges gránát robbant, mely azonnal megölte a Fejér vármegyei puccert. A podgorai temetőben alussza álmát négy társa mellett. Feleséget és kisgyereket hagyott hátra.⁷⁵

Horváth Kázmér 1912–13-ban egy éves önkéntesként szolgált a 69. gyalogezredben. A mozgósításkor a III. zászlóaljhoz vonult be és ment a szerb hadszíntérre. Azután az olasz harctéren vett részt az I–VI. isonzói csatákban. 1916. augusztus 11-én megsebesült, de felgyógyulása után újra a III. zászlóaljhoz került. Közben zászlós, majd hadnagy lett. 1918 februárjának közepén egysége betagozódott az újonnan létrejött 105. gyalogezredbe. Itt főhadnagyként, mint a zászlóaljparancsnok segédtszije az összeomlásig harcolt a tiroli fronton. Összesen 48 hónap frontszolgálat volt mögötte. Számos kitüntetést kapott, így a tiszti nagyvezüst vitézségi érmet és a német II. osztályú vaskeresztet. A tartalékos századost 1926-ban avatták vitézzé. Jogász doktorátusa révén újságíróként, Mohács al-, majd főjegyzőjeként, Szamosújvár polgármestereként és Újvidék polgármester-helyetteseként dolgozott.⁷⁶ A horvát származású, roppant agilis, több nyelvet beszélő Horváth Mohácson történeti kérdésekkel, sokác és bunyevác néprajzzal is foglalkozott. Idős emberként a pécsi múzeumban dolgozott.

Deutsch Miksa budapesti ügyvéd, népfelkelő százados 1918-ban a következőket írta tiszti legényéről. Steuer Gyula nem csak hűséges volt, hanem nehéz, sok leleményességet igénylő feladatokat látott el ott, a hátsó vonalban is. A tiszti szolgáról békeidőben úgy szoktak megemlékezni, mint valami nagyon alárendelt jelentőségű, *kutyamosó* feladatot végző katonáról. A bal karján látható piros szalag sokak szemében nem dísz, hanem megbélyegző sárga folt. Pedig ez tévedés! Derék katona valamennyi, aki a neki rendelt helyet kiválóan betölti. A háborús tiszti szolga pedig színpadi bűvész, vagy a lakatlan szigeten kultúrát teremtő Robinsonhoz hasonlítható. Hiszen az ólszerű szerb kunyhókból, vagy éppen a semmiből emberhez méltó lakást alakít. Steuer a háború első napjától szolgálta a századost. A tiszte felségének is megígérte, hogy vigyázni fog gazdájára. Becsületesen végezte szolgálatát addig, míg 1917. január 22-én egy Bukarest melletti vasúti összeütközésnél a vonat a lábát szegte.⁷⁷

A székesfehérvári 10. huszárezred századosa *Kozma Miklós* (1884–1941), a későbbi miniszter, MTI elnök háború alatti naplójában igen-igen dicsőően nyilatkozott tiszti szolgáljáról, Német Istvánról, a dunaföldvári gazdagerekről. Kozma szerint ügyesebb, jobb, hívebb tiszti legényt nem lehet találni. Tapintata és praktikus tudása több, mint a tíz egyetemet végző úriemberé. Német mindent tud, mindenről informál. Mindenhez ért, mindenre gondol. „Nélküle elveszett ember lennék.” Hetente kétszer ír levelet Kozma anyjának. Nem csak gazdája holmijáról gondoskodik, hanem személyéről is. Segít főzni a szakácsnak, naponta felmossa a szobákat, kezeli a legénység borát, ellenőrzi az élelmiszerkészleteket, fűt, farag. Készít papírkosarat, tolltartót, naptártartót. A szobája falára képeket rajzol, be is rá mázza azokat. A csinoság és a rend iránti érzéke nagyon kifejlődött. Három nap után a szobája csinosabb volt, mint bármelyik tiszte kvártélyá. Örökké jókedvű, mindig törli a fejét valamin. Mindent megszerez, gazdájának és lovaiknak egyaránt. Soha egy cigarettát nem vett el gazdája készletéből. Szereti az

⁷⁴ CRETIER szerk. 1937, 79.

⁷⁵ HORVÁTH 1917a, 2–3.

⁷⁶ Dunántúl 1916. november 24. 5; CRETIER szerk. 1937, 308, 324, 361, 364, 447; HORTOBÁGYI szerk. 1940, I. 408; Keleti Ujság 1940. december 8. 4; Keleti Ujság 1941. augusztus 9. 5; Pécsi Napló 1941. október 21. 6; Függelenség 1941. november 25. 5.

⁷⁷ DEUTSCH 1918, 39–40.

állatokat, főleg a lovakat, melyeket naponta legalább egyszer meglátogat, aztán mesél róluk. Mikor a német tisztek meglátogatták Kozmát, a jó menüt, a sok bort a tiszti szolga rendezte. Korábban, mikor lórúgás miatt a kórházban volt, folyton írt századosának. Érdeklődött a lovak után és kívánt: *sok szerencsét a vitéz kapitány úrnak és magamnak is.*⁷⁸

Háború idején előfordult, hogy a tiszti életét a puccer mentette meg. Ezzel különösen kiérdemelte gazdája megbecsülését. A fronton a tiszti szolga szükség szerint mindenhova kísérte parancsnokát. Ha megsebesült, támasza lett. Ilyen esetről szól *Vladár Gábor* (1881–1972), későbbi igazságügyi miniszter. Az I. világháború idején Doberdón, mint hadnagynak Wéber János Tolna vármegyei fiatalember volt a *legénye*. A hadnagy éjszakánként ellenőrizte a drótkadályok, állások, futóárkok műszaki állapotát, ilyenkor tiszti szolgálja is kísérte. Ott, az Isonzó mentén és abban az időben az aknagránát, röviden *akna*, a bakák nyelvén *csomag* az egyik leggyalázatosabb lövedék volt. Egy alkalommal az aknagránát az ellenőrzést végzők mellett csapódott le. A robbanás a hadnagyot felemelte, majd odalapította a sziklához. Vér öntötte el a testét, csaknem eszméletét veszítette, végtagjait nem érezte, nem tudta mozdtítani. A légnyomás a legényét – az erőskarú, civilben mecseki bányászt – is földhöz vágta. Be a segélyhelyre, majd a Vallone-völgyi táborba ő támogatta el tisztiét, mikor kicsit magukhoz tértek. A hadnagy kórházba került.⁷⁹ A tiszti hősi halála esetén pucérjára várt a feladat, hogy gazdája katonai (kincstári) és személyes tárgyait összeszedje, azokat az írott és íratlan szabályok szerint továbbítsa. A személyes ingóságokat – ha a körülmények lehetővé tették – maga juttatta vagy vitte el a családnak. Így történt a Fejér vármegyei, azon belül csóri illetőségű Pákozdi/Pákozdy Gyula (1896–1918) esetében is. *Hári Gyula* írta meg az ifjú Pákozdi történetét. Aki, miután a csóri református elemi népiskola 6 osztályát elvégezte, 1909-ben a Pápai Református Főiskola gimnáziumának lett magántanulója. Az I. világháború azonban tanulmányait megszakította. Az előre hozott év végi vizsgák letétele után 1915 májusában vonult be katonának a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredhez. Szinte az egész háborút végig harcolta, az olasz fronton már főhadnagyi csillagokat hordott. A háború utolsó szakaszában, a Piavén történt átkelés során, a csónakjukban halálos gyomorlövést kapott. Elestéről a családot tiszti szolgálja értesítette. Ő vitte el Csórra az elhunyt tiszti egyenruháját, tiszti kardját és személyes holmijait.⁸⁰ A történeteken érdemben nem változtat az sem, hogy a nem mindig pontos alakulat történet szerint Pákozdy Gyula tartalékos hadnagyként halt hősi halált 1918-ban a Piavénál.⁸¹

Fürész Gyula (1909–1998) még, mint főhadnagy, a 3. gyalogezred egyik századparancsnokaként 1942. augusztus 29-én parancsot kapott, hogy két árkással menjen át a Don túlsó partjára, a szovjet oldalra és szedjék fel az aknákat. Az átkelés az ellenség megtévesztését szolgálta. Felszedtek 72 aknát azzal, hogy a folyón magyar oldalra viszik és ott letelepítik. Tari László tizedes lába alatt azonban felrobbant az egyik akna, a főhadnagy – főleg a szemén – súlyosan megsebesült. Jablosznojeba vitték, a hadosztály Egészségügyi Oszlop Tiszti Osztályára került, *csicskásával* együtt. Akkor még a tiszti szolga a kórházba is elkísérhette *gazdáját*. Sebesültszállító vonattal hozták Budapestre. Mérsékelt ünneplés fogadta a sebesülteket. 1943. március 8-ig volt kórházban, számos beavatkozáson esett át. Századából 20 fő jött haza. A zászlóalj ütközetben nem vett részt, a visszavonulás során morzsolódott fel. Fürész Gyula 1943. augusztus 1-vel százados lett, 1944. május 1-től a 3./III. zászlóalj parancsnoka. 1944 augusztusának végén egységével Görgényorsova (Maros–Torda vm.) fölött, a hegyekben foglaltak védőállást. A szovjet-román erővel szembeni harc során a katonák, pontosabban egy zászlóalj megfutott. A századost még a csicskása is otthagya. Fürész Gyula itt újra megsebesült, harcképtelen lett. Paulovics Gyula alezredes, zászlóaljparancsnok hadbíróság elé állítással fenyegette meg, mert a futók közül senkit nem koncolt fel.⁸²

Gábor Miklós (1919–1998) színész, a székesfehérvári tábori tüzerekkel 1944 második félévében keleti irányba, a szovjet front felé haladt. Állandóan az éhség gyötörte, tagjai elgyöngültek az elégtelen táplálkozástól. Egész nap kenyérhéjat és vadkörtét rágszalt, amitől a hasa ment. Irigylet másoktól minden falatot, úgy érezte, a nyomor lealjasít. Éjjel az őrségben ázott-fázott. A tisztektől, tiszthelyettesektől megtagadta a bizalmat. Ők velőcsontot kaptak, annyi bablevest ettek, amennyit akartak és egész éjjel aludtak. A „csicskás hordja utánuk a kényelem holmijait.”⁸³

⁷⁸ KOZMA 1932, 360, 364–365.

⁷⁹ VLADÁR 1997, 160–161.

⁸⁰ KISARINÉ 2004, 461–462.

⁸¹ SIPOS szerk. 1937, 270.

⁸² FÜRÉSZ 1979, 54–56, 59.

⁸³ GÁBOR 1976, 46.

4.

A 19. században a Habsburg-monarchiában, majd a cs. és kir. hadseregben a Katonai Akadémia növendéke a tisztté avatással kapta meg a hadnagyi rangot. Alakulatánál neki már tiszti szolga járt. A legkülönbözőbb helyen állomásozó ezredeknél az új hadnagy fogadtatása a többi tiszt részéről a fagyostól a barátságosig terjedhetett. Az viszont biztos, hogy a hadnagynak önálló lakást, azaz szobát és tiszti szolgát ajánlottak fel. A tiszti lakás 1851 előtt szerényen, vagy sehogy nem volt berendezve. Majd fokozatos fejlődés után egy-egy ágygal, szekrénnel, komóddal, éjjeli szekrénnel, tükörrel, mosdóállvánnyal, vizeskancsóval, két asztallal, négy széssel ágyneművel, takaróval, éjjeli edénnyel ellátott szoba várta. A tiszti szolga a tiszt lakása melletti kamrájába priccset, asztalt, széket, polcot kapott a hadseregtől.⁸⁴

A magyar királyi honvédség állománytáblái tudósítanak arról, hogy 1869 és 1914 között kik voltak jogosultak tiszti szolgára. A honvéd gyalogsági zászlóalj törzsénél a békelétszámban, 1869 és 1899 között a tiszteknek járó tiszti szolgák száma összesen 2, 3, majd 4, azután 1914-ig 4–5 fő. A gyalogszázadoknál 1869 és 1914 között hadi állományban a századparancsnok (jellemzően százados) és a három alantos tiszt (főhadnagy, hadnagy) részére egy-egy tiszti szolga volt rendszeresítve. Tehát századonként 4. Ilyen módon a hadapród-tiszthelyettes, illetve a zászlós nem kapott legényt. Az egész század száma 236–266 főt tett ki. A honvéd lovasszázadnál békeidőben 1883-ig 1 századparancsnok (százados vagy főhadnagy) és 1 alantos tiszt volt jogosult a tiszti szolgára. Az alantos tisztek száma 1914-ig előbb 2-re, majd 3-ra nőtt, így a tiszti szolgáké is 3-ra, azután 4-re emelkedett. Hadi állományban 5 tiszti szolga állt rendelkezésre. A honvéd lovasszázad békelétszáma 1869-ben 40, mely a csaknem fokozatos növekedés után 1914-re 91 lett. Hadiállományban pedig 174, illetve 179 fő.⁸⁵ *Berkó István* (1880–1958) vezérőrnagy, hadtörténész említett adatai a közös ezredek, majd a két világháború közötti alakulatok tiszti szolgálóinak számához is részben támpontot adnak.

Az 1868–1914 közötti magyar királyi honvéd lovasságnál az összes tiszt egy, a 6 hónapot már ténylegesen leszolgált, erre a munkára önként jelentkező közhuszár tiszti szolgát tartott. Amennyiben erre nem került sor, úgy a tiszt havi 16 korona tiszti szolga váltságot vehetett fel. A tiszti szolgát a kincstár élmezse, ruházatára viszont a tisztnak volt gondja. Erre a célra évente 50 koronát kapott. A tiszti szolgán kívül minden tábornok 4, törzstiszt 2, főtiszt 1 lóápolót tarthatott. Ezeknek a lovászoknak élelmezési és szállásköltségeit a tiszt viselte.⁸⁶ A tiszti legények és a lovászok szolgálati viszonya tehát felölelt néhány sajátos elemet.

5.

Az összehasonlítás igényével érdemes pár mondatot szólni a Német Birodalom 1871 utáni hadseregének tiszti szolgálóiról. Az intézmény itteni létrejöttében a feudális hagyományokon túl szerepet játszott az, hogy a polgári korban a tisztikarba egyre több középosztálybeli személy került. Nekik nem volt személyes szolgálójuk, így a hadsereg bocsátott rendelkezésükre egy-egy katonát. A Német Birodalomban egy tisztnak egy tiszti szolga járt, de a kapitánytól felfele kettő. A második csak a lóról gondoskodott, a neve *Reitbursche*, azaz lovasfiú volt. A tiszti szolgát *Offiziersbursche*, vagyis tiszti fiú névvel illették. Bár az utóbbi kifejezés jelenthetett tiszti fickót vagy tiszti legényt is. Gúnyos szinonimája volt ennek a *Pfeifendeckel* és a *Putzleck*. (Az előbbi pipafedelet, az utóbbi vakolatot jelent.) A Német Birodalomban a szolgálati idő a gyalogságnál kettő, a lovasságnál három év volt. A tiszti legény egy évig katonaként gyakorlatozott, szolgálatot látott el, a második évben pedig *Offiziersbursche* lett. A tiszti szolga katonai szolgálatot ilyenkor már nem látott el, csak heti három alkalommal, délután. Így a katonai ismereteket sem felejtette el. Azt választotta a tiszt, aki hűséges, megbízható, rendezett körülményű, becsületes és független volt. Napi feladatai közé tartozott az egyenruhák, fegyverek tisztítása, gondozása, az ügyintézés, a napi tiszti rutinfeladatok szervezése. A tiszti fiúk a legalacsonyabb pozícióban voltak a fegyveres szerveknél. Viszont tisztjük révén erős szószólójuk volt, így bizonyos fokú szabadságot élveztek. A tiszt és a szolgálja között hűségviszony alakult ki: feltétel nélküli hűség az önfeláldozásig. Az I. világháború után a Weimari Köztársaságban már nem voltak tiszti szolgák, ahogy később a Wehrmachtban sem.⁸⁷

⁸⁴ DEÁK 1993, 124–126.

⁸⁵ BERKÓ szerk. 1928, 430, 435–436.

⁸⁶ BALLA 2000, 113.

⁸⁷ MEYER 1885–1892, XII. 340.

Az 1880-as évek végi Mayers Lexikon megemlítette azt is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában a behívott tiszti szolgák nem számítottak kombattáns alakulat tagjának, fegyvernélküli szolgálatot láttak el. Talán ezzel függ össze, hogy az I. világháború alakulat-történeteiben előfordul a hősi halottak között a tiszti szolga megjelölés, a gyalogos helyett. Így a székesfehérvári 69. közös gyalogezrednél is a közlegények között két esetben nem gyalogosként szerepel az elhunyt személy, hanem tiszti szolgaként. Egyrészt Horváth Sándor (1884–1914), másrészt Újszászi Ferenc (1890–1915). Az előbbi Felsőörsön (Zala vm.), az utóbbi Csabdiiban (Fejér vm.) született.⁸⁸

6.

Az I. világháború utáni időszak nem csak a németeknél vetette fel a tiszti szolga intézményének megszüntetését. Magyarországon Böhm Vilmos (1880–1949), a Berinkei kormány hadügyminisztere 1919. február 10-én kiadott rendeletével törölte el az intézményt. A szocialista lapok a döntést örömteli felkiáltással tárgyalták: *Vége a kutyamósó rendszeknek!* A rendelet indokolása szerint ugyanis a tiszti szolga nem volt összeegyeztethető a demokratikus rendszerral. Különösen békében ne használják fel a tisztek az életük és erejük teljében lévő katonákat. A megszüntetésre figyelemmel a tisztek kárpótlásul kiszolgálási- vagy szolgálletüket kaptak. Ez azonban megközelítőleg csak 25 %-ban fedezte a tiszti károsodását, vagyis a tiszti szolga által végzett tevékenység értékét. Bánlaky József (1863–1945) altábornagy, hadtörténész későbbi munkájában határozottan elmarasztalta az intézmény megszüntetését.⁸⁹ A Tanácsköztársaság bukása után az új hatalom a tiszti szolga intézményét visszaállította.

7.

Móricz Zsigmond (1879–1942) író 1918-ban publikált I. világháborús pillanatképeiben többször megörökítette a tiszti szolga alakját. Amikor a katonák pihentek, a tisztek gyakori beszédtemája volt a tiszti szolga. Vágyakozva mondták egymásnak, hogy milyen lenne egy jó legényre szert tenni. Emlegették azt, akinek kiváló puccerje van, hogy az milyen készséges, ügyes, tisztjének gondolatát is kitalálja. A háború közepette is előteremt mindent, amire gazdájának szüksége van: fedelet vagy fedezéket a feje fölé, fekhelyet, fűtést, ételt, főleg kenyeret és húst, italt, még élvezeti cikket is a teától a borig. A saját tiszti szolgáljukat gyakran szidták, ügyetlensége, lassúsága, gyávasága miatt. Vagy azért, mert nem tartotta rendben a tiszti felszerelését, nehezen vitte, meneküléskor elhagyta gazdája poggyászát. Némelyik tiszti társai előtt változó szitkokat szórt legényére: *állat, barom, gazember*. Mert tévedett, vétett, pontatlan volt. Az egyik huszár kapitány szolgálja Guth, a tömzsi kislegény volt. A százados nem egyszer igazi állatnak nevezte, de aztán mindig megbocsátott a huncut alázatossággal előtte álló közkatonának. Volt idősebb katona, aki maga ajánlkozott tiszti szolgának. Törleszkedett, szívélyesen viselkedett.⁹⁰

A tiszti szolga számos irodalmi alkotásnak lett mellékfigurája. Bródy Sándor (1863–1924) újságíró, író egyik novellájában azonban főszereplővé emelkedett. A *Kaál Samu* című elbeszéléséből készült filmet *Katonazene* néven vetítették. A film egy részének forgatása Székesfehérvár belvárosában történt. Az 1870-es években játszódó novella szerint a matyó településre beszállásolt huszárszázad egyik tisztje, báró Brandel hadnagy szerenádot ad a helyi orvos feleségének. A férj előbb szóváltásba kerül a hadnaggal, majd pofon üti. A megszegényített parancsnok naiv tiszti szolgálját, a helyi származású Kaál Samut veszi rá a bosszúállásra. A közhuszár karabélyával lelövi az orvost. A legényt elfogják, a hadbíróság halálra ítéli. Már az akasztófához viszik, mikor még mindig hisz hadnagyának, hogy az egész csak színjáték, parancsnoka megmenti őt, sőt soron kívül le fog szerelni. Bródy rövid elbeszélése sokak szerint az egyik legkitűnőbb alkotása, a hatalommal visszaélők bírálata. Van olyan vélemény is, mely szerint a történet nem tipikus, sőt, valószínűtlen.

Jaroslav Hašek (1883–1923) cseh író legismertebb regényének címe és hőse *Švejk, a derék katona*. A magyarbarátsággal nem vádolható satirikus könyvben Katz tábori lelkész, majd Lukáš főhadnagy puccerjeként él át különféle kalandokat.

Švejk együgyű (?), mulatságos, egyben gyakran fárasztó figura. Személyétől tovább lehet tekinteni a könnyebb műfajok felé. Grósz Alfréd és Kovács Kálmán gyorsütemű, népszerű kupléja, a *Sári szentem* a világháborús Monarchia terméke. A benne éneklő, szókimondó fővárosi cselédlánynak egyszerre kurizál a snájdig katonai suszter és

⁸⁸ CRETIER szerk. 1937, 350, 362.

⁸⁹ BÁNLAKY 1928–1942, XXIV. 151.

⁹⁰ MÓRICZ 1927, 102, 156–157, 180, 183.

főhadnagy úr puccerja. A vetélytársak egymást ócsárolják. A suszter szerint a tiszti szolga a főhadnagy kutyájának mosogatása, mosdatása után megy Sárihoz. A minden sarkon megálló, dolgát végző kutyát is neki kell sétáltatni. A puccer szerint viszont a suszternek még a csókja is csirizes. Végül a talpraesett Sári mindkét udvarlót helyre teszi és mintegy *firer*, azaz szakaszvezető vezénnyel nekik. A kutyamosók, a puccerek hálás témát nyújtottak mind a fékezhetetlen katonahumornak, mind a civil humoristáknak.

ÖSSZEZÉS

A különböző relációk a tisztek más-más arculatát mutatták meg. A helyzetnek megfelelő és a kialakult szokások szerinti viselkedést várták el tőlük. Ennek lényegében eleget is tettek.

A tiszteket, de a többi katonát is ambivalens viszony fűzte a civilekhez. Részben a *civil bagázs* leszólása, részben a velük való együttműködés. Az utóbbit is szolgálták a tiszti bálók. Alkalom nyílt itt a szórakozásra, a kapcsolatalakításra és a párválasztásra is. A báli szokások a vizsgált korszakban részben változtak, az adott viszonyokhoz igazodtak. Összességében azonban az országon belüli hasonlóság volt a rájuk jellemző. Mellette helyi színek is teret nyerhettek.

A helyőrség minél távolabb esett a birodalom, illetve az ország fővárosától, kaszinója annál nagyobb szerepet játszott a tisztek életében. Az intézmény több funkciót töltött be számukra. A részletesen szabályozott keretek között korlátozottan alakultak ki hosszabb-rövidebb életű helyi szokások. A kaszinó a tiszteknek a szolgálaton kívüli, a civilektől elkülönült életteret adta. Elképzelhető, hogy a kikapcsolódás egyetlen lehetőségét, szerencsésebb körülmények között pedig az egyiket.

A katonák a veszélybe került, fogságba esett vagy megsebesült parancsnokuk megmentéséért sokszor vállalták a kockázatot. Ilyenkor életüket, testi épségüket, szabadságukat tették ki a veszélynek, netán el is veszítették. Tudták, hogy a parancsnok, legyen tiszt vagy altiszt, rendelkezik azzal az ismeretbővel, amire bizonyos sikerekhez, eredményekhez szükség van. A kockázatot az általuk elismert vagy népszerű parancsnokukért, esetleg saját elismertetésükre törekedve, vállalták. Példák sorát lehetett felhozni lényegében a II. világháborúig. Az akkori modern hadviselés és ennek fegyverei már megváltoztatták a küzdelem feltételeit. A korábbiakhoz képest messze kevesebb ilyen hőstettre derült fény.

A vizsgált időszakot a társadalmi különbségek sora, az úr-szolga viszony hatotta át. A katonaság keretei között ezeknek sajátos megnyilvánulásaként bizonyos rangfokozat felett tiszti szolga járt.

A katonaság alapvetően – korszakonként változó meghatározással – az uralkodó, az ország, az állam, a nemzet, a nép szolgálatára volt rendelve. A hadseregen belül pedig voltak tiszti szolgák, vagyis a tisztek mellé, azok személyes szolgálatára kirendelt, rendfokozat nélküli közlegény katonák. A tiszti szolga intézményével kapcsolatban országunkban, a vizsgált korszakban jogi normák születtek. Mellettük azonban nagy szerepük volt a szokásoknak. Ezek tekintetében is több szintet kell megkülönböztetni. Egyrészt voltak olyanok, melyek az egész országban éltek, másrészt olyanok, melyek csak egy-egy ezredben vagy kiküldönített zászlóaljban. Végezetül nem volt közömbös az, hogy a katonatiszt milyen szokásokat alkalmazott, követelt meg a személyében rendszeresen változó tiszti szolgáljától. Különösen az utóbbi két körülmény járult hozzá, hogy a tiszti legények feladataiban, a tiszttel való viszonyában eltérések voltak. A béke vagy a háború körülményei ugyancsak jócskán befolyásolták a tiszti szolga aktuális kötelezettségeit.

A tiszt és legénye között legtöbbször nem egyszerűen „szolgálati” viszony állt fenn, hanem bizalmi is. Természetesen az alá-fölérendeltség keretei között. Optimális esetben a jó kapcsolat mindkét fél számára előnyöket hordozott. A puccer hűsége egészen az önfeláldozásig terjedhetett. Mivel a tiszti legény számos, pénzben is kifejezhető feladatot ellátott, így rendszeresítését a tiszt az illetménye kiegészítésének tekintette. A tiszti szolga előnyös, katonatársainál jobb tulajdonságokkal rendelkezett, így általában megbecsülésben részesült. Nyilvánvalóan az ellenkezőjére is akadt példa.

IRODALOM

AJTAY Endre – vitéz PÉCZELY László – REÉ László

1936 *A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története.* Budapest.

BABUCS Zoltán – SZABÓ Péter

2009 „Szent Istvánnal álljuk mindig a vártát.” *A székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban.* Budapest.

BALLA Tibor

2000 *A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914.* Budapest.

BALOGH Gábor

1999 Honvéd emlékeim. In: Forrai Ibolya (szerk.): *Negyvennyolcas idők II. „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” Emlékiratok.* Budapest. 297–331.

BÁNLAKEY József

1928–1942 *A magyar nemzet hadtörténelme I–XXIV.* Budapest.

BENCZE László

1987 *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban.* Budapest.

BERKÓ István (szerk.)

1928 *A magyar királyi honvédség története 1868–1918.* Budapest.

BONA Gábor

2019 1849. február 9. A piski ütközet. In: Hermann Róbert (szerk.): *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története.* Debrecen. 282–284.

CRETIER Ferenc (szerk.)

1937 *A volt csász. és kir. 69. „Hindenburg” vezértábornagy nevét viselő gyalogezred története (1910–18) és világháborús emlékalbuma.* Cegléd.

DÁLNOKI-KOVÁCH Jenő (főszerk.)

1930 *A Magyar Ipar Almanachja 1929–1932.* Budapest.

DEÁK István

1993 *Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Budapest.

DEMETER Zsófia – GELENCSÉR Ferenc

1990 *Székesfehérvár Anno... Pillanatképek egy város életéből.* Székesfehérvár.

DEREÁNÓ Ödön

1939 *Az 1. honvéd gyalogezred története.* Budapest.

DEUTSCH Miksa

1918 *Alakok és képek a m. kir. budapesti 1. népfölkelő gyalogezred történetéből.* Budapest.

DE SGARDELLI Caesar (szerk.)

1941a *A Délvidék hadtörténete 1914–1918.* Budapest.

1941b *A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918.* Budapest.

DORMUTH Árpád

1935 Hivatalos tudósítások. *Székesfehérvári Szemle* 1935/1–2. 48.

EMLÉK-LAPOK

1904 *Emlék-lapok a III. Frigyes Vilmos porosz király nevét viselő 10-ik huszár-ezred történetéből. 1741–1904.* Nyíregyháza.

EÖRY Gabriella

2017 A kaszinók elterjedése Magyarországon. *Századok* 2017/4. 809–842.

FÜRÉSZ Gyula

1979 *A 7-es őrház.* Gépirat. MNL Fejér Megyei Levéltár Kézirattár 329/1979. sz.

GAKSCH József

1940 *A volt szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred története 1882–1918.* Szeged.

GÁBOR Miklós

1976 *Kicsi-világ-háború. Napló, huszonöt évesen.* Budapest.

GELENCSÉR József

1997 Egy lovas hírvívő emlékezete ürügyén... *Fehérvári Polgár* 1997. június. 25.

LEININGEN-WESTERBURG

1900 *Gróf-Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok levelei és naplója 1848–1849.* Fordította és bevezeti Marczali Henrik. Budapest.

HEGEDŰS Márton (szerk.)

1940 *A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma. Az 1914–1918-as világháború emlékére.* Budapest.

HERCZEGH Géza

1936 *A m. kir. veszprémi 31.honvéd gyalogezred, a 31. 46. és a 79. honvéd menet zászlóaljak, valamint a 31/I. népfelkelő zászlóalj története.* Cegléd.

HERMANN Róbert

2009 *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története.* Debrecen.

HETÉNYI István

2000 Egy élet a Duna mentén. *Paksi Tükör* 2000/2. 18–26.

HORTOBÁGYI Jenő (szerk.)

1940 *Keresztény magyar közéleti almanach I–II.* Budapest.

HORVÁTH Kázmér

1917 Az én halottam. *Fejérmegyei Napló* 1917. január 19. 2–3.

KENEDI Géza

1904 *Lőporfüst. Az 1878-ik évi bosnyák háborúból.* Budapest.

KISARI Sándorné Pap-Kovács Magda

2004 *Csór község története.* Székesfehérvár.

KOZMA Miklós

1932 *Egy csapattiszt naplója 1914–1918.* Budapest.

KÖVÁRI László

1861 *Erdély története 1848–49-ben.* Pest.

LÉPES Győző – MÁTÉFY Artur

1939 *A cs. és kir. báró Hötzenendorfi Konrád Ferenc tábornagy debreceni 39. gyalogezred világháborús története 1914–1918.* Debrecen.

LITS Gyula

1908 *Maglaj. Budapesti Hirlap* 1908. március 18. 2–3.

MAROSI Arnold

1935 Igazgatói jelentés a Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum 1934. évről. *Székesfehérvári Szemle* 1935/3-4. 95., 103.

MEYER, Joseph

1885–1892 *Konversations-Lexikon* I–XIX. Leipzig–Wien.

MÓRICZ Zsigmond

1927 *Vérben, vasban. Kis képek a nagy háborúból.* Budapest.

MURÁNYI Lajos

1993 *A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838–1849).* (Fejér Megyei Levéltár közleményei 16.) Székesfehérvár.

PACZONA István

1893 *A maglaji szerencsétlenség. Pesti Hirlap* 1893. április 23. 15–16.

PAPP Ferenc

2009 *A tiszti kaszinók szerepe a művelődésben. Hadtudomány* 19/3–4. 2009. 148–158.

PESOVÁR Ferenc

1981 *A magyar nép táncélete. Tánctanulás, táncalkalmak, táncrendezés.* Budapest.

RADVÁNYI József – BAUR Frigyes

1929 *A volt cs. és kir. 4. huszárezred története II. 1902–1919.* Budapest.

RESCHNER Róbert – SEBESTYÉN József (szerk.)

1917 *A 68-as Jász-Kun gyalog-ezred háborús albuma.* h. n.

RÉVÉSZ Amadé

1934 *In Memoriam. Fejérmegyei Napló* 1934. március 21. 3.

SIPOS Gyula (szerk.)

1937 *17-esek a Világháborúban. A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története.* Székesfehérvár.

SZABÓ István (szerk.)

1918 *A Tizenbetesek 1914–1917. Emlékkönyv a székesfehérvári honvédek harcaiból.* Székesfehérvár.

SZABÓ Géza – NAGY Janka Teodóra

2018 *Hősök voltak és áldozatok. Szekszárdiak a Nagy Háborúban 1914–1918.* Szekszárd.

VASADI BALOGH György (szerk.)

1922 *Fegyverben. Két év a III./69-es Hindenburg-bakák háborús életéből.* Budapest.

VLADÁR Gábor

1997 *Visszaemlékezéseim.* Budapest.

VÁLYI Rózi

1969 *A táncművészet története.* Budapest.

VÁRADY Géza – LAKY Imre

1912 *Novibazar. Szandzsák-Plevlje. Elbeszélések. Rajzok, útleírások. Kalandok.* Budapest.

JÓZSEF GELENCSÉR

OFFICERS' BALL, CASINO, RESCUE AND SERVANT

Different relationships revealed varying aspects of the officers' character. They were expected to behave in accordance with the situation and the established customs. And they generally adhered to these expectations.

Officers, but also other soldiers, had ambivalent relationship with civilians - partly looking down on the civilian bunch, partly cooperating with them. Officers' balls served the latter purpose. It was also an opportunity for entertainment, socialising and finding a romantic partner. The customs of these balls changed somewhat over the period under study, adapting to prevailing circumstances. Overall, however, they were similar throughout the country. In addition, local variations also emerged.

The further a garrison was from the capital of the empire or the country, the more important its casino became in the lives of the officers. This institution served several functions for them. Within its strictly regulated framework, local customs lasting for a longer or shorter time were limited. Casinos provided officers with an off-duty space for life separate from civilians. It may have been the only means of relaxation, or in more fortunate circumstances, one of them.

Soldiers often took the risk to rescue their commander who was in danger, captured or wounded. In doing so, they exposed themselves to the risk of injury, imprisonment or death. They knew that the commander, whether an officer or a non-commissioned officer, had the knowledge and experience needed to achieve certain successes and results. Soldiers took these risks out of respect or admiration for their commanders or sometimes in an effort to gain recognition themselves. Numerous examples of such bravery could be cited up until World War II. Modern warfare and its weapons altered the conditions of battle. Far fewer such acts of heroism were recorded than before. The period under study was characterised by social differences and master-servant relationships. Within the military, this manifested uniquely as officers were assigned personal servants once they reached a certain rank.

Basically, the military - with varying definitions depending on the era - was assigned to the service of the ruler, the country, the state, the nation or the people. And within the military there were officers' servants, i.e. enlisted soldiers without rank, seconded to officers for their personal service. In the period under study, legal norms governing the institution of the officer's servant were established in our country. However, customs also played a major role. In this respect, too, several levels must be distinguished. On the one hand, there were some that were practised throughout the country, while on the other hand, others were unique to individual regiments or detached battalions. Lastly, it was not insignificant what customs the military officer applied and demanded of his ever-changing personal servant. The latter two factors, in particular, contributed to the differences in the duties and relationships of these servants with the officers. Whether it was peace or war time likewise significantly influenced the current responsibilities of an officer's servant.

The relationship between an officer and his servant was often not just "professional" but also fiduciary. Naturally, within the confines of hierarchy. Ideally, a good relationship was beneficial to both parties. A servant's loyalty could extend to as far as self-sacrifice. As officers' servants often handled various tasks that could be monetised, their appointment was seen by officers as a supplement to their salary. Officers' servants were generally more esteemed due to possessing better qualities than their peers. Obviously, there were examples to the contrary as well.

GRÁFIK IMRE

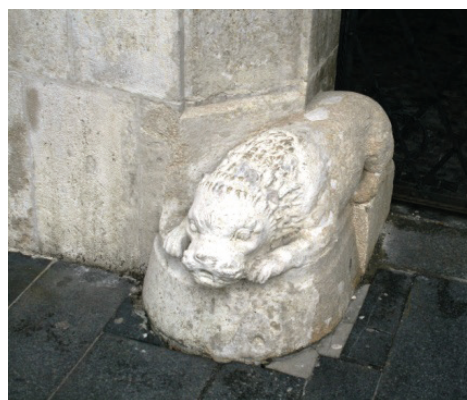
Á KERÉKVETŐ... AVAGY „A TÉMA AZ UTCÁN HEVER”*
(Lukács Lászlóra emlékezve)

PROLÓGUS

E tanulmány írója, csakúgy, mint Lukács László, a mi időnkben a székesfehérvári József Attila Gimnázium (ma Ciszterci Szent István Gimnázium) tanulója volt. Én kicsit azonban korábban (1958–1962), mint Ő (1965–1969), s ilyenformán főképp a nagy múltú gimnázium szellemisége folytán tekintettük egymást iskolatársnak. E tényről Lukács László kisebb közleményben – a jeles elődök sorában megtisztelően említve – föl is idézte.¹

Egykori székesfehérvári diákként természetes volt, hogy olyan témát keressek, amely több oknál fogva is értelem szerűen kapcsolódik dr. Lukács László néprajzkutató életéhez és munkásságához.

Mielőtt érdemben hozzákezdenék választott témám tárgyalásához, előrebocsátom, hogy olyan „csodákat”, mint amelyen a Marienburg kastélyban, Hannover régióban, Alsó-Szászországban, Németországban található, nem tudok bemutatni. A minden szempontból különleges őrkő azonban nem kőből, hanem öntött cinkből és vasból készült 1864 körül.² A szinte párhuzamos ritkító kerékterelő a marienbergeri törpök legendájára emlékeztet, és a törpék királyát mutatja, jobb kezében aranykincsével. Avagy egy másik, amelyre 2011. augusztus 13-án, a németországi Wernigerodeben talált rá dokumentálóját: „*Erre a házra külön vigyáz a kapuban ülő két emberke - A ház 1892-ben épült, évszám a kapu felett.*” Végül pedig egy nem kevésbé unikális kerékvető a pozsonyi Óvárosháza kapuoszlopánál, melyet 2015. október 28-án fényképezett le szerencsés megtalálóját.

1. kép

a: Őrkő. Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Guard_stone_in_the_Marienbourg_Castle,_Lower_Saxony,_Germany.jpg (Utolsó letöltés: 2024. március 11.)

b: Kerékvető a kapualjban. Forrás: <https://indafoto.hu/tne/image/12715727-fe304585/436537> (Utolsó letöltés: 2024. március 11.)

c: Kerékvető. Forrás: <https://indafoto.hu/frangipani/image/26383681-3c6a1415/gyujtemeny/2663> (Utolsó letöltés: 2024. március 11.)

* A kézirat lezárása 2024. március 23.

¹ „Szólnom kell néhány szót azokról a kollégákról is, akik iskolánkból indultak, s legnagyobb diákelődünk, Vörösmarty Mihály szavaival, ma is a néprajz tarlóján gyűjtenek, takarítanak a nemzetnek s tudománynak egyenlőn (Emléksorok). Mindenekelőtt a balatonalmádi Gráfik Imréről, akivel folyamatosan együtt dolgozunk a Magyar Néprajzi Társaságban. A nyolcvanas években az Ethnographia Pannonica Szakosztály titkárai voltunk, később Imre főtitkár lett, jómagam az Ethnographia szerkesztője. Az új évezred elején az alelnöki tisztséget töltöttük be.” LUKÁCS 2014, 401; Másodközlés: LUKÁCS 2015, 32.

² Vasból készült változatok nálunk is találhatók, ezek körében a leggyakoribbak a különböző oszlopformák. Hazai és külföldi kerékvetőkből a világhálón több gyűjtemény is található. Az egyik leggazdagabb: <https://indafoto.hu/gyujtemenyek/kerekveto/page> (Utolsó letöltés: 2024. március 11.)

S ha már a prológosban utalás történt a fémből készült kovácsoltvas, öntöttvas kerékvetőkre, bár a tanulmány írásakor Székesfehérvárról még nem tudom bemutatni, de az ország több településéről igen, földidézem az egyik leglátványosabb, s természetesen többféle változatban megtalálható sárkányos kerékvetőt. *„Külön műfaj az öntöttvas sárkányos kerékvető. Ezek a rossz szellemeket talán elijeszthették egy-egy palotától vagy polgárbáztól, de eredeti funkciójukat, vagyis hogy megvédjék a kapu szélét, kevésbé tudták ellátni, mint a nehéz kőtömbökből épült elődeik. A sárkányos kerékvető a múlt századfordulón egész Magyarországon elterjedt, ma már alig van belőlük, igaz, egy öntöde ma is kínálja a termékei között.”*²³

2. kép

Kérékvető a Rókus kórház bejáratánál, a VIII. kerületi Gyulai Pál utcában az 1980-as évek közepén. #108153

Fotó: Fortepan / Makovecz Benjamin.

Forrás: <https://hetifortepan.capacenter.hu/allatszobrok/> (Utolsó letöltés 2024. március 11.)

Visszatérve Székesfehérvárra, bevallom, gimnáziumi éveimben a városban járva-elve még nem tűnt föl, csak jóval később, népi építészeti és településnéprajzi kutatásaim során, hogy van egy olyan – építészeti minimumnak nevezhető – építészeti elem, építészeti megoldás, amely főképp utcafronti megjelenésű, s amely a néprajzkutatás érdemi figyelmét elkerülte.⁴

A köz- és szaknyelvben egyaránt *kerékvető* névvel említik az épületek belső udvarába vezető nagykapu két oldalán elhelyezkedő és kiszélesedő oszloplábazatokat, illetve azokat a formailag (és anyagukban is) változatos kis építészeti elemeket, melyeknek funkciója a szó legszorosabb értelmében a kapualjba, udvarba behajtó szekerek, kocsik kerekének részben a kapuoszloppal, részben és inkább az épületfallal való ütközésének megakadályozása.

³ *Mozdulatlan kedvenceink. Szobor-állatok utcákon, tereken, házfalakon.* Heti Fortepan 74. 2022. február 11. <https://hetiortepan.capacenter.hu/allatszobrok/> (Utolsó letöltés: 2024. március 11.)

⁴ Azt azonban itt fontosnak tartom megemlíteni (s írott formában első alkalommal, mert a veszprémi Lovassy – korábban Piarista – Gimnázium Öregdiák Egyesületének meghívására, előadásban már beszéltem erről), hogy a néprajz iránti érdeklődésem fölkelésében a székesfehérvári évek meghatározóak voltak. Konkrétan az István Király Múzeum látogatása során tudatosult bennem, hogy kézműves őseim (ld. GRÁFIK 2008b, Ajánlás) munkája, életmódja tudományos érdeklődés tárgya. Pesovár Ferenc volt akkor a néprajzos muzeológus az intézményben, akit diákként nagy bátran fölkerestem, és aki több alkalommal is fogadott a múzeumban. Beszélgetésink során tisztelettudóan faggattam, hogy és miként érheti el az ember, hogy fölnoítként ezzel a kutatási területtel foglalkozzon. Az ő tájékoztatása alapján föltáruult előttem a néprajztudomány és a néprajzi muzeológia világa. Az ő hatására még egy diákköri dolgozatot is írtam anyai nagyapám, a legendás híró bognár és kocsiyártó mester munkájáról, műhelyéről (vö. „*Pintérék, ezek voltak híres bognárok Endrődön. Pintér Bálint bácsi hírneves ember volt, Erdélybe tanult, a legjobb bognár volt Endrődön.*” HORNOK LAJOSNÉ NÉMETH 1996, 40). Be kell vallanom, semmiféle díjat nem nyertem írássommal, de ekkor kitéleződtem el végleg – kissé rendhagyó – egyetemi tanulmányaim során a néprajztudománnyal, a néprajzi muzeológiával (ld. GRÁFIK 2021).

Előrebocsátjuk, hogy első megközelítésként többek számára vélhetően a városi rangú települések építészeti arculatához tartozó jelenségről van szó.⁵ Ez lényegében igaz is, de nem kizárólagosan, különös tekintettel arra, ha az egykori mezővárosok falusias, zárt utcásoros településképeire utalunk.

A *kerékvető* vagy más néven a *kapu*-, illetve *utcabákvány* tehát azt a célt szolgálja, hogy elhárítsa a különböző közlekedési eszközök kerekeinek, a járművek tengelyeinek a mívesen kivitelezett kapukban (kapufélfákban, kapuoszlopokban), illetve az épületsarkokban érintkezéssel, ütközéssel történő károkozását. Korábbi tanulmányainkban áttekintettük a kerékvetők magyarországi elterjedését, anyag szerinti, valamint alaki-formai variánsait, és felvázoltuk a különböző típusváltozatokat.⁶

Megállapíthattuk, hogy az egykor jelentős építészeti és közlekedéstechnikai elemként fontos funkciójú kerékvetők használata, építése napjainkra kétségtelenül visszaszorult, de nem tűnt el. A (látszólag) kis téma (nagyobb) jelentőségét az is igazolja, hogy a kerékvetőre több tudományterület (építészettörténet, műemlékvédelem, művészettörténet, technikátörténet és folytathatnánk a sort) is kiterjesztette figyelmét. A néprajzkutatás azonban csak érintőlegesen foglalkozott a kerékvetővel. Akad azonban néhány néprajzkutató, akinek nem kerülte el a figyelmét.

Hála Józsefnek a kő felhasználásával kapcsolatos széleskörű, s szinte mindenre kiterjedő kutatásaiból természetesen nem maradhattak ki a kőből készült kerékvetők sem. Hála József nemcsak megemlíti a kerékvetőket, hanem főfigyel annak különböző változataira is, s néhány fényképfelvételt is közzétett földolgozásában. „*Az épületek és a kerítések sarkaihoz, valamint a kapuoszlopok mellé elhelyezett kerékvetők is fából, vagy kőből készültek. Az utóbbiak közül a legegyszerűbbek a faragatlan, rögzítés nélkül elhelyezett kövek, de láthatók a Börzsönyben faragott, körin, csomkakúp, vagy szögletes alakú kerékvetők is. Ezeket a kapuoszlopokkal együtt, egy kötömbből, vagy külön kődarabból faragták. (101–103. kép).*”⁷

Amióta főfigyeltem az utcán heverő témára, s összefoglaltam ismereteimet, bármerre járok, mondhatni mindenhol szembeötlenek a különféle kerékvető változatok.⁸ A jelen tanulmányomban – mint arra főntebb már több vonatkozásban is utaltam –, kifejezetten székesfehérvári és csak a kőből készült kerékvetők változataival foglalkozom.⁹

A kerékvetők úgymond „kár-elhárító” szerepe, funkciója nem lebecsülendő.

Megvizsgálva a korábbi századok falusi, de főként városi településeiről készült korabeli metszeteket, az utcákról, terekről képet adó grafikai, majd fényképeszeti ábrázolásokat, azt tapasztaljuk, hogy eleinte a szekerek, kocsik, majd hintók, fiákerek, omnibuszok, s végül az autók valóságos veszélyt jelentettek a házak sarkaira, a kapuk oszlopaire.

Itt legyen szabad – mintegy hipotézis jellegű közbevetésként – megjegyezmem, hogy az autógyártás minden bizonynyal nem véletlenül igazodott máig hatóan a személygépkocsik méretezésénél az állati erővel vontatott járművek tengelyszélességéhez. Talán nem túl merész gondolat részünkről, ha megkockáztatjuk, hogy ebben közrejátszott, miszerint a legendás Ford-T modell egyik megalkotója a makói születésű Galamb József volt. Makói iskolaévei után Szegeden is tanult, tehát meghatározó emlékei lehettek az alföldi szekerekről, kocsikról, illetve azok tengelyszélességéről. S amíg a fatengelyeknél a tengelyhosszúság kisebb-nagyobb eltérése volt megfigyelhető, a vastengelyek megjelenése több szempontból is minőségi változást jelentett és a tengelyhosszúság is egységesebb lett, s így egyre inkább meghatározta a kapunyílások méretét.

Vizsgálódásaim alapján az általam eddig ismert anyag áttekintése során a különböző építészeti objektumokat (épületsarok, kerítéssarok, kapuoszlop, kapubéllét, hídkorlát, kocsifelhajtó) védő funkciójú és elhelyezkedés (a sarkokon szólóban, más előfordulásoknál, például kapuknál jobb- és baloldalon rendszeren párban álló) kerékvetők, alaki-formai szempontból az alábbi főbb típusokba sorolhatók: (melyek természetesen többféle változatban, kombinációban is előfordulhatnak):

⁵ Ezt igazolja egy új, színvonalas könyv is, a Dél-Alföld nagy múltú városából: „*Dr. Gráfik Imre néprajzkutató, a Szombathelyi Savaria Múzeum volt igazgatója írt egy érdekes tanulmányt az ottani kerékvetőkről, a Vasi Szemle 2012. 1. számában. Ehhez a tanulmányához - párhuzamként - kért tőlem néhány szegedi vonatkozású fotó, amit közölt is. Akkor 'kaptam étvágyat' és kezdtem nézegetni a lában elé, vajon hogy is állunk mi, szegediek kerékvetők dolgában.*” SIMONCSICS-ROBOZ 2024, 7.

⁶ Ld. GRÁFIK 2012a; illetve bővített újraközlésben GRÁFIK 2019, 329–358; valamint GRÁFIK 2012b.

⁷ HÁLA 1987, 93.

⁸ Jó érzéssel említem, hogy kutatási eredményeim inspirálóan hatottak a Tandem Grafikai Stúdió vezetőjére, aki egy mini-könyvsorozat (Anno) kiadójaként előkészítette a kerékvetőket bemutató kötetét.

⁹ Korábban, hivatkozott tanulmányaimban azonban természetesen tárgyaltam más anyagokból (például a fából, fémről) készült változatokat is.

- 1/ Rögzítés nélküli (faragatlan) *természetes kő*;
- 2/ Különálló *kő oszlop* (többnyire hengeres vagy hasáb, esetenként fejezetén formált), esetleg *kőgömb*;
- 3/ Az épületsarokkal, kapuoszloppal egybeépített *kő oszlop* (henger, hasáb, gúla, illetve kúp), esetleg *kőgömb*, *kő-félgömb*;
- 4/ Funkciója szerint inkább, egyfajta „ál-kerékvető” vagy épületsarokdíz;
- 5/ Rangos középületek, kastélyok kocsifelhajtóinak végpillér építménye;
- 6/ Hidak feljáróinál megerősített korlát, illetve végoszlop építménye;
- 7/ Terek, parkok (parkolók) többnyire oszlop, ritkábban gömb alakú, úgynevezett terelő építményei.

Kutatásaim szerint Magyarország területén már a római kortól kezdve a mai napig – ismereteim szerint – a kerékvetők föllelhetők. A római korból az egykori Savaria föltárása során került elő, mégpedig egy, a mai járószint alatti rétegből, és ez egy ötletes belsőépítészeti megoldás révén – a főtéri OTP közönségszolgálati terében üveglap alatt – egyfajta turisztikai vonzerővel rendelkező módon mindenki számára megtekinthető.¹⁰

3. kép

Szombathely, Fő tér OTP. Római kori sarokkövek. (Kiss Tamás – Iseum Savariense felvétele 2011.)

A példák sorát nem véletlenül vesszük Székesfehérvárról, részben mint az ország korai városi rangú településéről, részben pedig mert Lukács László ezer szál kötötte a városhoz. Ez a szűkítés azonban több szempontból is oda vezetett, hogy nem minden típusból, változatból tudunk példát hozni.

A rendelkezésemre álló idő alatt sajnos nem állt módomban kiterjedt helyszíni (terep) kutatást végezni a városban.¹¹

E körülmény következtében úgy döntöttem, hogy egy teljes mértékben objektív (ám a tárgy szempontjából esetlegesnek tekinthető) adatbázis vizuális információit veszem alapnak. A világhálón elérhető *Fortepan* fotótárat fogtam vállatóra a Székesfehérvárról föllelhető kerékvetők bázisaként.¹²

Székesfehérvár több szempontból is jó választásnak tekinthető. Mindenekelőtt településszerkezeti, településképi (központi városias és peremterületi falusias) adottságainál fogva. Ez egyben a város társadalmának tagolódásában is megfigyelhető: paraszti, kézműves és polgári életvitelű rétegek, csoportok együttes közösséget alkotva. Ezt igazolandó előljáróban lássunk néhány példát; „élet a városban” képi dokumentáltsággal.

¹⁰ Tiszteleggel megvallom, hogy az ugyancsak gazdag római kori leletekkel rendelkező Villa Romana Baláca, a Gorsium Régészeti Park és az Aquincumi Múzeum, valamint további kisebb-nagyobb hazai római kori föltárások anyagát e szempontból – a leginkább releváns helyszíni szemlével egybekötött módon – még nem vizsgáltam meg.

¹¹ Ez azonban pótolható, ha – korom miatt – nem is részemről, hanem inkább e közlemény hatására a fiatalabb korosztály tagjai számára, akár néprajzusként, várostörténészként vagy építészként.

¹² Ld. a 703 darab különböző tárgyú fényképet tartalmazó – különféle köz- és magángyűjteményekből, egyének feltöltéseiből álló – adatbázist: <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=sz%C3%A9kesfeh%C3%A9rv%C3%A1r> (Utolsó letöltés: 2024. március 11.)

4. kép
Szekér a város fő utcáján, 1903.

5. kép
Már autó a város fő utcáján, 1939.

6. kép
Vértess vitéz (Vashonvéd) leleplezése, 1915. (Az érdeklődők paraszti és polgári viseletben.)

7. kép

Lovas kocsikkal a piacra (Hal tér, Búza piac), 1923. (Hagyományos lócsös szekerekkel.)

8. kép

Piaci jelenet, 1923. (Ezen a felvételen is jól megfigyelhető az öltözetek változatai.)

9. kép

Városház (Károly király) tér, Püspöki palota, 1929. (Előtérben még a Püspökút, a Városháza előtt autóval.)

10. kép

Kézikocsival a városban, 1934. Városház (Károly király) tér.

11. a kép

Konflis, Béke tér, háttérben a vasútállomás épülete, 1957.

11. b kép

A régi vasútállomás az átépítés (1926–27) előtt.
Az állomás előtt konflisok álltak.

Forrás: DEMETER – GELENCSÉR 1990, 18. oldal.

12. kép

Szamár fogat a városban, 1957. Már gumikerekeű kocsival (A Városháza előtt).

13. kép

Jókai Mór utca a Városház (Szabadság) tér felé nézve, 1972.
(Balra az Állami Zeneiskola, jobb oldalon a népszerű Volkswagen autók.)

A zeneiskolát ábrázoló fotó után rátérve a kerékvetőkre, engedtessek meg, hogy mindenekelőtt egy abszolút értelemben vett szubjektív emlékekkel nyissam meg a példák sorát. Egy diákkori fényképpel, amely a kerékvetőn túl azt is dokumentálja, hogy zenei tanulmányokkal is próbálkoztam. Az aktív zenélés azonban – kisebb próbálkozások után – nem lett része életemnek, de a sokszínű zenei érdeklődésem ekkor alapozódott meg.¹³

Az első – a példákat, változatokat nyitó – fényképen a székesfehérvári Állami Zeneiskola épülete előtt állok, a „józsefesek” diáksapkájában, mint klarinétszakos tanuló, egyidejűleg első, illetve másodéves gimnáziumi tanuló. A fotón jól látható a kapuoszlopok aljának kiszélesedése, amely kerékvető funkciót töltött be.

14. kép

A tanulmány szerzője a székesfehérvári Állami Zeneiskola kapuja előtt

¹³ Családtörténeti vonatkozással is tudom dokumentálni zenei érdeklődésem. „Édesapám, Gráfik János fémekkel dolgozó kézműves mester: kovács, illetve lakatos (vö. GRÁFIK 2006; 200, Ajánlás), aki nehéz fizikai munkát végzett, mégis kezelni tudta az érzékeny húron a vonót. Fiatal kora óta játszott hegedűn, sőt zenekart is alapított, s klasszikus cigánybanda mintájára, mint prímás, úgynevezett magyar bandát szervezett és különböző időszakokban, helyeken és alkalmakkor muzsikált zenekarával. A családi-baráti kapcsolatok alapján szerveződő zenekar tagjai nem voltak professzionális muzsikusok, azaz nem a zenélés volt megélhetésük alapja, mindenkinek volt civil foglalkozása. Tehát nem voltak képzett zenészek, a kottaolvasást alig-alig ismerték, többnyire hallás után sajátították el repertoárjukat. A zenéhez ösztönösen vonzódtak, s amennyire gyermekkori emlékeim vissza tudom idézni, a muzsikálással töltött idő nem munka, hanem inkább szórakozás volt számukra. Ugyanekkor természetesen a megrendelőket is kiszolgálták. Mindez azt jelentette, hogy meglehetősen különböző igényeket kellett kielégíteniük. Repertoárjuk ennek megfelelően széles volt: a valódi népdaloktól, a népies műdalokig, az úgynevezett magyar nótán át, egészen a városi eredet kuplékig, közkedvelt régi slágerekig, operett-betétdalokig terjedt. Tudtak több eredeti cigány népdalt is, játszottak hagyományos csárdászenét, sőt a modern idők hazai és külföldi tánczenéjét is ismerték (ld. SÁROSI 1971. 219–223). Persze nem minden műfajban voltak egyformán otthonosak, aminek főként az volt az oka, hogy a cigányzenészekhez képest lényegesen kevesebbet gyakoroltak... Édesapám legkedvesebb nótája a 'Kék nefelejs...' volt. Kívánsága szerint, temetésén ezt húzta egy szál hegedűn a – bátyám figyelmes gondossága révén – meghívott cigányzenész. Feledhetetlen emlék, ahogy a kegyetlen hideg januári télen a heged hangja felidézte édesapám muzsikáló alakját, a zene szeretetét, a – fájdalmat legyőzni segít – népdalok, magyar nóták segítségével. Néprajzkutatóként csaknem szégyenkezve be kell vallanom, fiai közül egyikünk sem tanult meg hangszerén játszani. Én ugyan székesfehérvári diákéveimben tanultam zenét, a klarinétot választva, de – mint azt nagy tudású, neves tanárom, Berkes Kálmán is tudatosította bennem – különösebb tehetségem nem lévén, még középiskolás koromban abbahagytam. A család zenei hagyományait Anna lányom viszi tovább, aki rövid ideig, míg újat nem vettünk neki, gyakorolt édesapám hegedűjén. A hegedűt, mint régi idők tanúját hűségesen őrzöm, s ha úgy hozná a sors, hogy Balatonalmádiban létrejönne egy (tervezett) helytörténeti gyűjtemény, múzeum, szívesen a nyilvános közgyűjteménynek adományoznám.” GRÁFIK 2017, 76–78, 82.

A további példák sorából kiderül, hogy egyrészt vannak típusok, melyek gyakori előfordulása figyelhető meg. Másrészt azonban akadnak olyan változatok is, amelyek egyes vélemények szerint egyfajta átmenetként, köztes állapotként tekinthetők kerékvetőnek.

Kezdeként rögtön egy hiányzó típussal nyitunk. Rögzítés nélküli (faragatlan) természetes kő, mint kerékvető a *Fortepan* adatbázisban (mely főképp a város belső tereiből őriz fényképeket) nem található. Nem zárhatjuk ki azonban, hogy a városközponttól távolabbi, falusias övezetekben ne lenne.

Van ugyan egy, akár a fenti mód alapján leírható, illetve értelmezhető felvétel. Ez azonban más, közelben bontási munkálatokat ábrázoló felvételek bizonyosságaként csak egy ideiglenes állapotot rögzít. Bár kétségtelen, hogy az ily módon provizórikusan elhelyezett kövek akaratlanul is betöltik a kerékvető funkciót.

15. kép

Megyebáz (Csók István) utca 16., 1970. Bontásból származó kő ideiglenes elhelyezése, akár mint provizórikus kerékvető.

Bővebb képanyag áll rendelkezésünkre a kerékvetők további típusaira, illetve változataira. A továbbiakban a felvételek időpontja szerint következnek a példatárunkba fölvetett fotódokumentációk.

16. a–b kép
Arany János utca a Szent István-székesegyház felől a Maulbertsch-kút felé nézve, 1958.

17. a–b kép
Janus Pannonius utca a Vörösmarty utca felől a Széchenyi tér felé nézve, 1965.

18. kép

Arany János (Szent István) utca, balra a Szent István-székesegyház, jobbra a Budenz-ház, 1958.

19. a–b kép

Lépcső utca a Megyeház (Csók István) utca felé nézve, a háttérben a Szent István-székesegyház tornya látható, 1971.

20. a–b kép

Várkörút (Népköztársaság út) a Koronázó (Szabadság) tér felé nézve, a Romkert bejárata, 1965.

21. kép

Hősök tere, a felvétel a Szent István-székesegyház előtt, az altemplom bejáratánál készült, 1935.

Gyakori megoldás: a kerékvető kőoszlopok láncsal összekötve.

22. kép

Városház (Szabadtság) tér, a jellegzetes Országalma szoborkompozícióval (Ohmann Béla, 1943), jobbra a Püspöki palota, szemben a Nepomuki Szent János-templom, 1964. A tér közepén elhelyezett Országalma szoborkompozíciót körülvevő megduplázott a térszíntől kiemelkedő kőszegély egyben keréktető funkciót is ellát. A palota előtt (már a járdán az egykori kerékvető kőoszlopok láncsal összekötve).

23. kép

Fő (Március 15.) utca 10., Velence (korábban és később Magyar Király) Szálló, 1967. (Az erkélyt tartó középső oszloppárok kiszélesedő lábazatai kerékvetőként is értelmezhetők. Csakúgy mint a terelő hatású járdaszegély ellenére a lámpaoszlop melletti kőbasáh.)

24. a–b kép

Az Oskola (Zalka Máté) utca 4. számú ház kapuja, 1973.

25. a–b kép

Arany János utca 12., 2016. Az épület onnan kapta a nevét, hogy itt lakott 1858–60 között Budenz József, német származású kiváló finnugorkutató, a magyar összehasonlító nyelvészet megteremtője.

Székesfehérvári szemlénket egy országszerte meglehetősen elterjedt fejezetváltozatú kerékvető bemutatásával rekesztjük be. Azzal a megjegyzéssel, hogy ezt nem a *Fortepan* adatbázisban találtuk, hanem a tanulmányunk elején idézett amatőr gyűjtőket összekapcsoló honlapon.¹⁴

26. kép

Kerékvető. A fénykép feltöltőjének bejegyzése szerint a felvétel 2013. április 21. 14:58-kor készült.

27. kép

Nádtetős házak a Rác utcában az 1920-as években. A középső ház nagykapujának oszlopainál jól kivehetően látható kisése-dés valójában kerékvető. (Fotó: Szent István Király Múzeum)

¹⁴ Ld. <https://indafoto.hu/banyaszlany/image/18400551-fa2452ab> (Utolsó letöltés: 2024. március 11.)

Zárásként pedig, hogy ne érjen elmarasztalás, miszerint néprajzkutatóként, úgymond inkább „városias”-nak tekinthető tárgykört választottam, fölidézem Lukács László e vonatkozásban is figyelmet érdemlő közleményét. Ebben megerősíti országos kitekintésű vizsgálódásaim eredményét, miszerint a kerékvetőknél természetesen ismertek a városokon kívüli, falukban föllelhető példái is. Székesfehérvár esetében ez azt jelenti, hogy a belvárostól távolabbi, peremterületi, falusias övezetekből is dokumentálható a kerékvető jelenléte. „Ha (ugyanígy középkori rendszerű, mint a Belvárosé. ... A Belváros és a Palotaváros utcabálójának hasonlósága mellett a településszerkezet jelentős különbségeire is utalni kell. Palotaváros utcái sokkal szélesebbek, a házak telkei a belvárosi telkekhez képest óriásiak voltak. A beépítés jellegében, intenzitásában is alapvető különbség, hogy a Belváros sűrű, zárt beépítettségével szemben a Palotavárosra a lazább beépítés volt jellemző.”¹⁵

Az egykori Palotaváros hangulatát megörökítő Palotavárosi Skanzenben azonban az épületek kiválasztása és felújítása a kerékvetőkre nézve éppen nem ad példát, de korábbi fényképfelvételek igazolják előfordulásukat.

¹⁵ LUKÁCS 2019.

IRODALOM

DEMETER Zsófia – GELENCSE FERENC

1990 *Székesfehérvár Anno... Pillanatképek egy város életéből.* Székesfehérvár.

GRÁFIK IMRE

- 2006 Kézművesország. In: Simoncsics János (szerk.): *S P 60 – Simoncsics Péter 60 éves.* Szeged–Pomáz. 233–238.
- 2008a „Kék nefelejcs ...” – Zenés szórakozás Balatonalmádiban az 1940-es években. *Új Almádi Újság* XX. 2. 6–7.
- 2008b *Céhemlékek - Guild Relics.* (A Néprajzi Múzeum műtárgykatalógusai – Catalogi Musei Ethnographiae 12.) Budapest.
- 2012a Szombathelyi kerékvetők. Dunántúli párhuzamokkal, országos kitekintéssel. *Vasi Szemle* 66. évf. 1. 275–307.
- 2012b A kerékvető. In Tóth Arnold (szerk.): *Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére.* Miskolc. 234–247.
- 2017 Cigányzene a Balatonnál. (Zenés szórakozás Balatonalmádiban az 1940-es években). *Napút* XIX. 3. 71–83.
- 2019 Dunántúli kerékvetők, országos kitekintéssel. In Gráfik Imre (szerk.): *Építészeti hagyományunk nyomában. Tanulmányok a népi építészet és a településnéprajz köréből 1974–2018.* Budapest. 329–358.
- 2021 A társasági élet vonzásában. *Néprajzi Hírek* 2021/4. (50. évfolyam) 13–25.

HÁLA JÓZSEF

1987 *A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX-XX. Században. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből.* (Dissertationes Ethnographicae 6.) Budapest.

HORNOK LAJOSNÉ NÉMETH ESZTER (összeállította)

1996 *Az endrődi kézműipar, kereskedelem és a közlekedés a századfordulón.* (Endrődi Füzetek 5.) Gyomaendrőd.

LUKÁCS LÁSZLÓ

- 2019 A lakótelep építéskor egykoron A Palotaváros utcáinak nevére a kutatócsoport tett javaslatot a tanácsnak. *FEOL Fejér vármegyei hírportál* 2019. június 22.
<https://www.feol.hu/magazinok/2019/06/palotavaros-utca-rac-utca-tortenelem>
(Utolsó letöltés 2024. március 11.)
- 2014 A Ciszterci Szent István Gimnázium hármas jubileuma (1688-1813-1938-2013). *Alba Regia* 42. 397–406.
- 2015 Alma mater / Gimnázium és néprajz. A székesfehérvári Ciszterci Szent István Gimnázium hármas jubileuma. *Néprajzi hírek* 2015/1. (44. évfolyam) 25–36.

SÁROSI BÁLINT

1971 *Cigányzene...* Budapest.

SIMONCSICS JÁNOS – ROBOZ ISTVÁN

2024 *Kövek a lábunk előtt... Szegedi kerékvetők.* Szeged.

IMRE GRÁFIK

GUARD STONES... OR “THE SUBJECT LIES IN THE STREET”

A guard stone, also known as jostle stone or *chasse-roue*, serves the purpose of preventing damage to elaborately crafted gates (gateposts and columns) or building corners by the wheels and axles of various vehicles by contact or impact. The (greater) significance of the (seemingly) minor subject of the role of guard stones is proven by the fact that they have attracted the attention of multiple disciplines (architectural history, heritage preservation, art history, history of technology and so on).

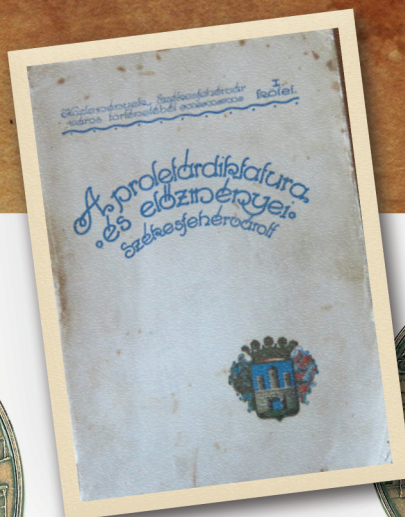
However, ethnographic research has only dealt with guard stones marginally. As a former student of Székesfehérvár, I consciously chose this topic, which is obviously connected to the life and work of ethnographer Dr. László Lukács for several reasons.

The damage-preventing role of guard stones should not be underestimated. Examining the contemporary engravings, graphic, pictorial and later photographic depictions of rural, but mainly urban settlements (squares, streets, buildings) of earlier centuries, we find that at first carts and carriages, then coaches, fiacres, omnibuses and finally cars posed a real threat to the corners of houses and gateposts.

Based on my research and a review of the material that I know so far, guard stones made of various stones can be categorised into the following major types in terms of shape and form (which, of course, can occur in various combinations):

1/ Unfixed (uncarved) natural stone; 2/ Freestanding stone columns (usually cylindrical or prismatic, sometimes with a formed capital), occasionally stone spheres; 3/ Stone columns (cylinders, prisms, pyramids or cones) built into building corners or gateposts, possibly stone spheres or hemispheres; 4/ Primarily “pseudo-guard stones” or building corner decorations by function; 5/ Pillar constructions at the ends of carriageways for prestigious buildings or castles; 6/ Reinforced railing or end-pillar construction at bridge ramps; 7/ Mostly column-shaped, less frequently spherical, traffic diverters in squares and parks (parking lots).

As far as I know, several types and rich variations of guard stones have been found in Hungary from the Roman era to the present day. This study focuses exclusively on guard stones made of stone, using the Fortepan database to present the guard stones and traffic diverters of Székesfehérvár. Since this narrows the scope, expanding the catalogue with fieldwork in the city is justified in the future.

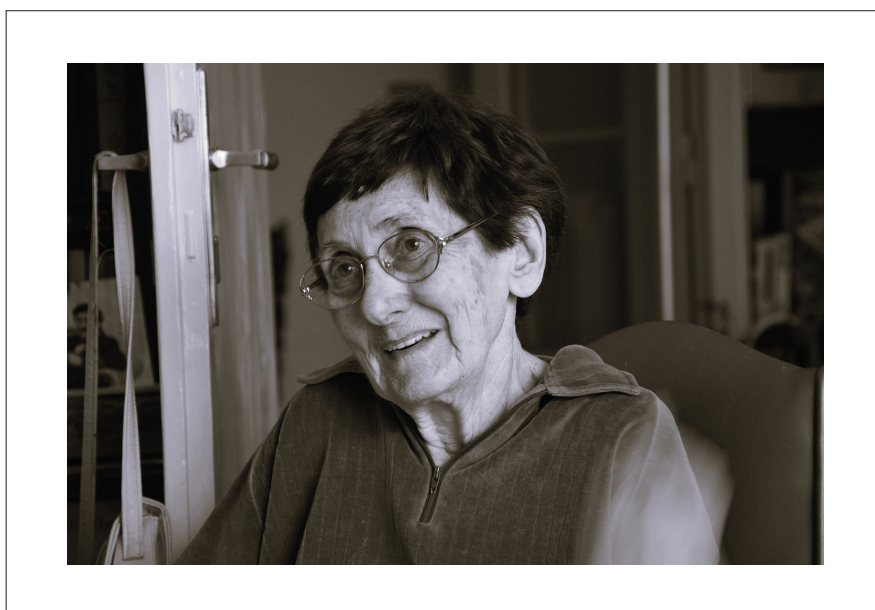

SZEMLE

SZÖLLŐSY CSILLA – LÁTRÁNYI VIKTÓRIA

F. PETRES ÉVA
(1927–2023)

Életének 97. évében 2023. október 31-én hunyt el F. Petres Éva, a Szent István Király Múzeum egykori igazgatóhelyettese. A múzeum egyik legendás alakja volt, aki szívvel-lélekkel dolgozott kulturális értékeink megőrzéséért, s azok minél szélesebb körben történő megismertetéséért. Régészként, művészettörténészként, muzeológusként, könyvtárosként tevékenykedett, s alkotott maradandót.

Dr. Fitz Jenőné dr. Petres Éva férjével, Dr. Fitz Jenővel 1950-ben friss diplomásként érkezett városunkba, hogy évtizedek kemény és tudatos munkájával megalapozzák és működtessék Fejér vármegye múzeumát, a Szent István Király Múzeumot. Egy háromszemélyes múzeumból építettek fel egy egész múzeumi szervezetet.

Petres Éva emellett régészként is részt vett Fejér vármegye régmúlt korainak értéktmentésében. Kutatási területe az őskoron belül elsősorban a bronzkor, valamint a vaskor volt. Előbbihez kapcsolódóan végezte első Fejér vármegyei feltárását is 1950 decemberében Vértesacska és Alcsútdoboz határában. Ezt követően munkássága során ásott többek között Lovasberényben, Igaron és Fehérvárcsurgón, de a nevéhez fűződik a pákozdi kelta szentély feltárása is. Részt vett az 1958-ban meginduló gorsiumi ásásokon, valamint a székesfehérvári koronázóbazilika területén folytatott feltárásokon is. “Minden lelőhelyet többen tártunk fel. Vallom, hogy a régészet csapatmunka, mert közhely ugyan, de igaz: több szem többet lát.” - nyilatkozta 2013-ban egy interjú során (*MúzeumCafé* 37. 7. évfolyam, 2013/5).

Úgy vélte, legalább annyira fontos a terepi munka, mint annak feldolgozása. Mindez tudományos munkásságában is visszaköszön, hiszen a kisebb közlések mellett máig ható tanulmányai születtek szinte minden kutatási területét illetően. Már pályája elején jelentős megállapításokat tett a dunántúli urnamezős kultúra kialakulásával

kapcsolatban, de az 1970-ben Nadapon előkerült, nagy szakmai érdeklődéssel övezett bronzlelet feldolgozásában is szerepet vállalt. Az ő közreműködésének köszönhetően került a Szent István Király Múzeumba a pilismaróti bronzpáncél, mely Közép-Európa legteljesebb ismert bronzkori páncélja. Része volt az '50-es évek végétől induló ún. földvárprogramnak, mely során Bándi Gáborral és Kovács Tiborral közösen kisebb-nagyobb léptékű feltárásokat végeztek Fejér vármegye több középső bronzkori magaslati (erődített) településén (Aba, Belsőbáránd, Bolondvár; Sárbogárd, Cifrabolondvár; Lovasberény, Mihályvár; Kajászó, Várdomb; Igar, Vámpusztá).

Ezt követően Petres Éva tudományos munkásságának fő középpontjában a kelták, valamint a késő vaskor-római kor átmeneti időszaka állt. Jelentős szerepe volt az ún. magyar kardstílus első teljes publikációjában, és ezeknek a kutatásoknak köszönhetően 1986-tól több franciaországi ásatáson is részt vett. Egyik legjelentősebb kiállítása is a korszakhoz fűződik, Szabó Miklóssal 1974-ben rendezték meg *A keleti kelta művészet - Early Celtic Art* című nemzetközi kiállítást, melynek elvitathatatlan érdeme volt, hogy a Kárpát-medencei kelták kutatása a nemzetközi szakma előterébe került. 1970 és 1984 között a téma egyik legjelentősebb fórumának számító tudományos konferenciasorozat szervezője volt a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Régészeti Szakosztályának titkáraként.

Múzeumi munkássága során a régészeti munkák mellett foglalkozott közművelődéssel, programszervezéssel és közönségkapcsolatokkal is, érdekelt volt múzeumelméleti, művészet- és irodalomtörténeti témákban egyaránt. Fitz Jenővel közös támogatásuknak köszönhető, hogy Székesfehérváron létrejött a kortárs magyar művészet szakma által nagyra becsült fóruma, majd gyűjteménye. Ekkor jött létre a Csók István Képtár, ahová eleinte a helyi művészek munkáiból álló gyűjtemény mellé a Szépművészeti Múzeum anyagából rendeztek kiállításokat. Az egyik legsikeresebb tárlat az 1963-ban megnyitott Csontváry kiállítás volt, melyet később egy, a 20. század művészetét átfogóan bemutató, hasonlóan nagyszabású tárlat követett. Az állandó és időszakos kiállítások rendezése mellett Petres Éva a Gorsiumi napok szervezőjeként is dolgozott, valamint alapító tagja volt a Magyar Régész Szövetségnek.

Szakmai kitüntetések mellett Alba Regia- emlékérem birtokosa is volt. Székesfehérvár szellemi értékeinek gyarapítása érdekében végzett kiemelkedő szakmai munkássága elismeréseként Székesfehérvár Díszpolgára díjat vehetett át 2013-ban, valamint Fejér vármegye díszpolgára címmel is elismerték munkásságát.

F. Petres Éva pályaválasztásáról így vallott korábban: „Tízéves koromban elolvastam a pécsi professzor, Várkonyi Nándor Szíriat oszlopai című könyvét, és attól a pillanattól kezdve tudtam, hogy régész leszek.” (MúzeumCafé 37. 7. évfolyam, 2013/5) F. Petres Éva évtizedekig volt a székesfehérvári Szent István Király Múzeum igazgatóhelyettese és lelke, távozásával fájó űrt hagyott maga után.

IN MEMORIAM

PROF. DR. LUKÁCS LÁSZLÓ (1950–2023)

Fájdalmas veszteség érte a magyar és egyetemes néprajztudományt, a Szent István Király Múzeumot és Székesfehérvár városát: 2023. december 29-én súlyos betegségben, sok szenvedés után elhunyt Lukács László néprajzkutató, egyetemi tanár, főmuzeológus, a múzeum néprajzi osztályvezetője.

Lukács László Székesfehérvár néprajzi értékei című könyvét dedikálja, 2019.

1950. október 29-én született Zámolyon iparos család harmadik gyermekeként. A szülőfalu, ahonnan már két Kossuth-díjas költő, Csanádi Imre és Csoóri Sándor is származott, meghatározó volt pályaválasztásában. Így vallott erről egy interjúban: „*A szülőhely mindenkinek meghatározza az irányultságát, így volt ez velem is. Nekem gyerekként még szerencsém volt, mert Zámoly akkoriban, az ötvenes években még teljes község volt. Minden megvolt a társadalmában, amit egy felnövő gyermeknek meg kell ismernie. Láttam mezőgazdasági nagyüzemet, de egyéni parasztgazdálkodást is, járbattam ott iskolába, valamint református és katolikus lelkész is volt a faluban. Megtanultam, hogyan működik a társadalom, milyen a magyar nép, hogyan beszél, gondolkodik.*”¹

A középiskolát a székesfehérvári József Attila Gimnáziumban végezte, 1969-ben érettségizett. Egy év kötelező katonai szolgálat után egyetemi tanulmányait a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen folytatta, ahol 1975-ben földrajz-történelem szakos tanári és etnográfusi diplomát szerzett. Felsőfokú tanulmányait a Budapesti Műszaki Egyetemen műemlékvédelmi szakmérnöki végzettséggel egészítette ki 1980-ban. Az István Király Múzeumban ötven esztendőn át, 1974 júliusától haláláig dolgozott, 1984-től a néprajzi osztály vezetőjeként. Noha 2015-ben nyugdíjba vonult, a múzeummal való kapcsolata megmaradt: egyéni munkaterv szerint folytatta a kutatómunkát az intézményben. Fél évszázadot felölelő munkássága alatt páratlanul gazdag szakmai életutat járt be úgy a gyakorlati muzeológia mint a tudományos kutatás és az oktatás területén. Muzeológusi munkájára a tárgyközpontúság volt jellemző. A néprajzi gyűjtemény számára több ezer műtárgyat szerzett az évtizedek során. Különösen szerette a

¹ BOKROS Judit: Tudományos munka egy életen át. *Fejér Megyei Hírlap* Hétfői melléklete, 2018. március 24. 10.l.

céhekkel kapcsolatos tárgyakat. Nagy jelentőségű kiállítások, tájházak (Füle, Velence, Székesfehérvár-Palotaváros, Pusztavám) megvalósítását irányította, fontos hazai és nemzetközi konferenciákat szervezett a székesfehérvári múzeumban. A néprajzi közművelődés ügyét is a szíven hordozta: ismeretterjesztő előadások százait tartotta város- és megyeszerte. Múzeumi kollégáival 26 éven át vezette és szervezte középiskolás diákok számára a Fejér Megyei Honismereti táborokat különböző megyei helyszíneken.

Rendkívül gazdag tudományos életútja volt. Szinte nincsen a néprajztudománynak olyan részterülete, amivel ne foglalkozott volna. Különösen a népi építészet, a településnéprajz, a céhes hagyományok, népszokások, a szentek kultusza, teherhordás, árucseré, történeti néphagyományok, költőink néprajzi vonatkozásai, a táj- és népkutatás szerepeltek a kedvenc témái között. Doktori értekezését a mezőföldi tanyákról írta 1984-ben, a kandidátusi fokozatot 1989-ben szerezte meg a Káli-medence népi építészetéről írt disszertációjával. 1996-ban a Fejér megyei népszokásokból habilitált. 2008-ban pedig az MTA doktora címet szerezte meg a karácsonyfa történetéről és európai elterjedéséről írott dolgozatával. Lokális kutatásait mindig tágabb, Kárpát-medencei és európai távlatokba helyezte. Ezt a szemléletmódot tartotta a legfontosabb szakmai eredményének. Tanulmányai jelentek meg szlovák, német, osztrák, horvát, portugál, angol, finn szakmai folyóiratokban. Kutatásainak színtere nagyon tág teret ölelt át földrajzilag is. A szülőföldtől, Fejér megyétől Középnugat-Dunántúl, Csalóköz, Gömör, az Alföld felé szélesedett, majd kiterjedt határainkon túlra is, Burgenland, Szlovákia, Erdély, Moldva irányába. Mindig kitüntetett figyelemmel vizsgálta a magyarországi nemzetiségek, különösen a németek és a szlovákok néprajzát. Ő ismerte legjobban a magyar néprajzkutatók közül a német nyelvterület néprajzi szakirodalmát. Számos kutatóútja vezetett ezekre a területekre. Még 1978–1979-ben debreceni egyetemi professzora, példaképe, Gunda Béla Herder-ösztöndíjasaként a Bécsi Egyetemen kutathatott, majd a Münchener Egyetemen Humboldt-ösztöndíjasként két évet töltött az 1990-es évek elején. Magyar néprajzi szemináriumokat tartott a Münchener és a Freiburgi Egyetemeken. Előadott Zágrábtól Rómáig, Passautól Turkuig felsőoktatási intézményekben, konferenciákon. Az ELTE Doktori Iskolájának alapító tanáraként a német néprajzi irányzatokról tartott előadásokat. A székesfehérvári Kodolányi János Főiskolán 1997-ben indította meg előadásait, ahová 1999-ben és 2003-ban a Magyar Köztársaság Elnöke egyetemi tanárrá nevezte ki.

Lukács László a legtöbbet publikáló magyar néprajzkutatók egyike volt. Tudományos és ismeretterjesztő cikkek, tanulmányok százai fűződnek a nevéhez. Számos könyv, tanulmánykötet társszerzőjeként szerepelt, 17 önálló kötetet írt. Nyugdíjba vonulása után évente elkészült egy-egy monográfia kiadásával. *„Ez a betakarítás ideje – szokta mondogatni –, amivel az ember egész tudományos életében foglalkozott, kell hogy legyen nyoma és értelme”*. A kötetek, tanulmányok megjelenését fáradhatatlan, hosszú kutatómunka előzte meg. Lukács László kutatási módszerének alapja a terepmunka, a néprajzi gyűjtés volt. Az egyszerű falusi emberekkel is rendkívül gyorsan megtalálta a közös hangot, hamar bizalmukba fogadták őt. Gyűjtés közben mindig nagyon alaposan kérdezett, egy-egy részletre többször is visszatért. Közben szorgalmasan jegyzetelt, mindent pontosan leírt a gyűjtőfüzetébe. A magnetofon használatától idegenkedett a gyűjtésnél. Hasonlóképpen a számítógépet sem használta az íráshoz. Kéziratait mindig *kézzel* írta, általában a már használt papírok üres másik oldalára.

Szerkesztőként is dolgozott. 1992 és 1998 között a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratának, az Ethnographiának főszerkesztője, a Kodolányi János Főiskola Szabadpart című online folyóiratának 2002-től szerkesztőbizottsági tagja volt.

Lukács László igen aktív szakmai életet élt. Számos hazai és külföldi tudományos szervezet, fórum, egyesület tagja volt. A Magyar Néprajzi Társaságban 1971 óta tevékenykedett, 2003 és 2006 között alelnökként. Ezen kívül tagja volt az MTA Nyelv-és Irodalmi Osztály Néprajzi Bizottságának, a Duna Menti Tartományok Tudományos és Kulturális Együttműködési Munkabizottságának, a Bécsi Néprajzi Társaságnak, a révkomáromi Etnológiai Központ Tudományos Tanácsadó Testületének, külföldi levelező tagja volt a Finn Néprajzi Társaságnak. Az American Biographical Institute 2001-től hívta meg nemzetközi tudományos tanácsadó testületébe. Több cikluson át szerepelt az OTKA néprajzi zsűrijében. Ugyancsak tagja volt a Magyarországi Humboldt Egyesületnek, és a Pulszky Társaságnak is.

Öt évtizedes munkásságát, a néprajztudományban elért eredményeit számos kitüntetéssel, díjjal jutalmazták. 1983-ban a Magyar Néprajzi Társaság Jankó János-díját, 1989-ben Gunda Béla-díját, 1995-ben a Fejér Megyei Önkormányzat Vörösmarty Mihály-díját, majd 1998-ban az Országos Honismereti Szövetség Bél Mátyás-díját kapta. 2007-ben szülőfaluja, Zámoly díszpolgára, 2008-ban pedig Fejér megye díszpolgára lett. 2010-ben az egyik legkiemelkedőbb szakmai elismerést, a Györffy István Emlékérmét ítéltek oda számára. 2018. március 15-én a Magyar Érdemrend Tisztikereszt polgári tagozat kitüntetését vehette át a magyar népi kultúra európai megismertetéséért, valamint kiemelkedő tudományos és muzeológiai tevékenységéért.

Végezetül meg kell emlékezni Lukács Lászlóról mint kollégáról, mint emberről. Négy évtizedig voltunk közvetlen munkatársak a múzeum néprajzi osztályán. Kutatószobáink egymás szomszédságában voltak, nagyon sokat beszélgettünk, néprajzról, magánéletről egyaránt. Az évek során már félszavakból is értettük egymást. Rengeteget tanultam tőle. Noha munkahelyi felettesem volt, ezt soha nem érezte velem. Szaktudására bizton számíthattam bármilyen néprajzi kérdésben. A múzeumi kollégákkal gyakran élvezhettük társaságát, humorban bővelkedő, ízes közép-dunántúli tájszólásban, jellegzetes hanghordozással előadott anekdotáit, hosszú történeteit. Aki ismerte, szerette őt. Mindenkihez kedves, közvetlen, nyíltszívű, segítőkész volt. Tanácsaival, tapasztalataival önzetlenül támogatja a múzeum fiatal munkatársait.

Egy különösen gazdag életpálya ért véget halálával. Lukács László kutatói tevékenysége, minden gondolata az általa legnemzetibbnek tartott tudomány, a néprajz körül forgott. Noha még sok terve, feldolgozatlan témája volt, életműve a hátrahagyott jelen állapotában is teljesnek mondható. Emléke, kutatói példája pedig megmarad mindenkinek, aki a népi kultúra tudományának szolgálatában olvassa, használja írásait, könyveit.

Nyugodjon békében! Megtiszteltetés volt számomra, hogy a munkatársa lehettem.

Varró Ágnes

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS¹

**„Mi elindulunk egy elpusztult ország rögös, elromlott, rossz országútján, kicsiny eszközökkel,
de nagy hittel és nagy reménnyel a keresztény-magyar kurzusban.”²**

**TRIANON CENTENÁRIUMI EMLÉKBIZOTTSÁG
SZÉKESFEHÉRVÁR
2018–2023**

Dr. Cser-Palkovics András, Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármestere 2018. november 16-án azzal a kezdeményezéssel fordult a város önkormányzati képviselőihez, hogy a Közgyűlés hozzon létre egy olyan Emlékbizottságot, amely a trianoni békediktátum aláírásának közeledő századik évfordulójához kapcsolódóan tudományos igényességgel, szakmai alaposítással, konferenciák és emlékülések megszervezésével, kiadványok összeállításával feltárja, összegzi, elemzi és rendszerezi azokat a folyamatokat, amelyek 1918 és 1920 között Székesfehérváron és Fejér vármegyében zajlottak. Egyúttal helyezze mindezt olyan összefüggésbe, amely a lokális történeteket a nemzetközi és országos események horizontján keresztül láttatja. Ezzel is erősítve a székesfehérvári identitást, a nemzeti elkötelezettséget.

Az előterjesztő az alábbiakkal indokolta a Trianon Centenárium Emlékbizottság létrehozását: „A történelmi Magyarország sorsát megpecsételő, a 20. század legnagyobb magyar nemzetvesztését és történelmi tragédiáit sorát előidéző trianoni diktátumot 1920. június 4. napján, az első világháború lezárásaként írták alá a versailles-i Nagy-Trianon palotában.³ A Magyarországra rákényszerített trianoni békeszerződés alapján hazánk elveszítette területének kétharmadát, lakosságának mintegy egyharmadát.

Trianon történetét a vezető történészek az eddigiek során már megírták nagypolitikai nézőpontból. Javasolt létrehozni egy helyi Centenárium Emlékbizottságot annak érdekében, hogy egy alulról felfelé történő építkezés segítségével ugyanezen történetet lokális nézőpontból vegyük számba.”⁴

Előterjesztésében a polgármester szakmai célként az alábbiakat fogalmazta meg:

- Leltárba venni, hogy milyen események történtek a városban/megyében, különös tekintettel azokra, amelyek országos jelentőségűvé váltak.
- Megvizsgálni, hogy történt-e olyan esemény, volt-e olyan tendencia, amely eltért az országostól.
- Áttekinteni, hogy voltak-e az általános országos tendenciába illeszkedő események a városban/megyében.
- Feltárni minden olyan eseményt, amely az adott időszakban (1918–1920) a városban/megyében történt.
- Kiadni az események megértéséhez szükséges – zömében helyi – forrásokat.
- Feltárni, hogy Székesfehérvár és Fejér megye szempontjából rövid-, közép- és hosszútávon mit jelent Trianon. Például számba venni a trianoni béke gazdasági, kulturális stb. hatását a városra/vármegyére (pl. vonzáskörzet és/vagy piacvesztés).⁵

¹ A szerző a székesfehérvári Kodolányi János Egyetem mb. rektora, főiskolai tanár, történész, jogász.

² Részlet Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnöki bemutatkozó beszédéből. 1920. március 17.

³ Az aláíráshoz vezető utat, annak részleteit ismerteti Vizi László Tamás: A trianoni ceremónia. *Emlékeztető*, 2. évf. 2017/1-2. sz. 23–41.

⁴ Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármesterének 409/2018. (XI.16.) számú javaslata a Trianon Centenárium Emlékbizottság létrehozásáról. 2.

⁵ Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármesterének 409/2018. (XI.16.) számú javaslata a Trianon Centenárium Emlékbizottság létrehozásáról. 2.

Az előterjesztő polgármester javaslatot tett az Emlékbizottság munkájába bevonni javasolt együttműködő szakmai szervezetekre is:

- Kodolányi János Egyetem
- Magyar Történelmi Társulat
- MNL Fejér Megyei Levéltára
- MTA VEAB Történettudományi Szakbizottsága
- Siklósi Gyula Várostitörténeti Kutatóközpont
- Szent István Király Múzeum
- Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
- Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár
- Városi Levéltár és Kutatóintézet
- Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására⁶

Miután Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzat Közgyűlése megtárgyalta a Trianon Centenárium Emlékbizottság létrehozására vonatkozó javaslatot, az alábbi határozatot hozta:

- „1. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzat Közgyűlése a trianoni békediktátum 100 éves évfordulójához kapcsolódóan a helyi események tudományos vizsgálata, kutatása, azok eredményei alapján kiadványok megjelentetése, konferenciák, emlékülések, kiállítások, megemlékezések megszervezése céljából 2018 és 2020 között működő munkacsoport létrehozását tartja szükségesnek, Trianon Centenárium Emlékbizottság elnevezéssel.
 2. A Közgyűlés felkéri Dr. Vizi László Tamást az Emlékbizottság elnökének.
 3. A Közgyűlés felhatalmazza a Polgármestert arra, hogy az Emlékbizottság elnökével konzultálva köztisztviselői állományban álló személyeket kérjen fel az Emlékbizottság munkájában való részvételre.
 4. Az Emlékbizottság működési szabályait az Emlékbizottság jogosult megállapítani.
 5. A Közgyűlés felkéri az Emlékbizottságot, hogy legkésőbb 2019. január 31. napjáig tegyen javaslatot az 1. pontban leírt feladatok elvégzéséhez szükséges, az önkormányzat által biztosítandó feltételekre vonatkozóan, s az Emlékbizottság által végzett munkáról szükség esetén, de legalább félévente tájékoztassa a Közgyűlést.
- A Közgyűlés felhatalmazza a Polgármestert, hogy a határozat végrehajtása érdekében a szükséges intézkedéseket tegye meg.”⁷

Az Emlékbizottság elnökének javaslatára Dr. Cser-Palkovics András, Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármestere az alábbi személyeket kérte fel az Emlékbizottság munkájában való közreműködésre:

- Bánya Balázs, történész, muzeológus, Szent István Király Múzeum
- Bobory Zoltán, költő, író, szerkesztő, a Vörösmarty Társaság és a Szekfü-Lánczos Ösztöndíj Alapítvány elnöke
- Dr. Csetz Balázs, igazgató, MNL Fejér Megyei Levéltára
- Dr. Csurgai Horváth József, igazgató, főiskolai tanár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Kodolányi János Egyetem
- Prof. Dr. Gulyás László, egyetemi tanár, intézetvezető, Szegedi Tudományegyetem, Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
- Kulcsár Mihály, igazgató, Siklósi Gyula Várostitörténeti Kutatóközpont
- Mózes Gergely, igazgató, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
- Dr. Nánay Mihály, középiskolai tanár, elnök, Óbudai Árpád Gimnázium, Történelemoktatók Szakmai Egyesülete
- Dr. Ujváry Gábor, intézetvezető, kutatócsoport-vezető, főiskolai tanár, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Kodolányi János Egyetem

A Trianon Centenárium Emlékbizottság programalkotó alakuló ülésére 2019. január 10-én a MNL Fejér Megyei Levéltárában került sor. Az Emlékbizottság munkatervben rögzítette a tervezett tudományos konferenciák tematikáját, ütemezte a megjelentetni tervezett kiadványokat és programokat, melyekre megvalósítási munkatervet dolgozott ki.

⁶ Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármesterének 409/2018. (XI.16.) számú javaslata a Trianon Centenárium Emlékbizottság létrehozásáról. 3; Az Emlékbizottság munkájába 2019 elejétől szakmai együttműködőként bekapcsolódott előbb a Történelemoktatók Szakmai Egyesülete, majd 2019 őszétől a Magyarságkutató Intézet.

⁷ Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármesterének 409/2018. (XI.16.) számú javaslata a Trianon Centenárium Emlékbizottság létrehozásáról. 4.

A 2019. január 31-én Székesfehérváron, a Hiemer házban megtartott sajtótájékoztatón a Centenárium Emlékbizottság munkaterve mellett már az első, a 2019. február 4-én megrendezésre kerülő tudományos emlékkonferencia programja is ismertetésre került.⁸ A sajtótájékoztatón Cser-Palkovics András polgármester kiemelte: „Székesfehérvár Közgyűlésének 2018. november 16-i felhatalmazása alapján indult kezdeményezés a Trianon Centenárium Emlékbizottság felállítása. A tudományos-szakmai bizottság egy nagyon fontos, szomorú és nagyon sok tanulsággal szolgáló korszak százesztendő évfordulója alkalmából alakult meg, amely különféle események; konferenciák, kiadványok, kiállítások létrehozásával foglalkozik.”⁹ „Miért kell ezzel Székesfehérvárnak foglalkoznia?” – tette fel a kérdést a város polgármestere, aki azonnal válaszokkal is szolgált: „Fehérvár, Magyarország történelmi fővárosa, s ez azt jelenti, hogy mindig kiemelt a felelőssége a nemzet sorsfordító eseményeinek vonatkozásában is. A másik, hogy nem távoli eseményekkel foglalkozunk majd, hanem a helyi vonatkozásokkal, amelyek itt történtek vagy kötődnek ehhez a városhoz. Egy kicsit beleláthatunk abba, hogy száz évvel ezelőtt ez a közösség hogyan tette a dolgát, élte a mindennapjait, hogy próbálta túlélni a Nagy Háború utáni mindennapokat. Az akkor történtek hatnak a mában is, ezáltal nem csak a múltunkat jelentik, hanem a jelenben zajló folyamatokra is hatással vannak, így ezeket is csak akkor érthetjük meg, ha értjük, hogy mi és hogyan történt száz évvel ezelőtt. Fontos, hogy a tudománynak, a szellemnek adjuk meg a lehetőséget, hogy erről szóljon, emlékezve elődeinkre, az ő tetteikre.” – zárta gondolatait Fehérvár polgármestere.¹⁰

1. kép

Cser-Palkovics András Székesfehérvár polgármestere és Vizi László Tamás a Trianon Centenárium Emlékbizottság elnöke a 2019. január 31-én Székesfehérváron, a Hiemer-házban megtartott sajtótájékoztatón
 Fotó: Molnár Artúr (www.szekesfehervar.hu)

Vizi László Tamás, a Trianon Centenárium Emlékbizottság elnöke a sajtótájékoztatón kiemelte: Nem véletlen, hogy a kezdeményezés nem kizárólagosan csak 1920-ra fókuszál, hanem egy olyan történelmi folyamatot kíván bemutatni, amely a 20. századi magyarság egyik legtragikusabb, 1918 ősztől 1921 tavaszáig tartó időszakát kívánja vizsgálat és elemzés tárgyává

⁸ B(orsányi) B(ea): 1918 és '19 fordulóján. Helyi nézőpontból vizsgálni Trianon következményeit. *Fejér Megyei Hírlap* 64. évf. 27. sz. 2019. február 1. 4.

⁹ Lugosi Balázs: Megkezdte munkáját a Trianon Centenárium Emlékbizottság Székesfehérváron. *Székesfehérvár*, 2019. január 31. <https://www.szekesfehervar.hu/hetfon-lesz-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag-elso-konferenciaja-fehervaron> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.); Borsányi Bea: Helyi nézőpontból vizsgálni Trianon következményeit. 1918 és '19 fordulóján – Megalakult a Trianon Centenárium Emlékbizottság. *FEOL* 2019. február 1. <https://www.feol.hu/helyi-kozelet/2019/02/1918-es-19-fordulojan-megalakult-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag> (Utolsó letöltés: 2023. február 1.)

¹⁰ Lugosi Balázs: Megkezdte munkáját a Trianon Centenárium Emlékbizottság Székesfehérváron. *Székesfehérvár*, 2019. január 31. <https://www.szekesfehervar.hu/hetfon-lesz-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag-elso-konferenciaja-fehervaron> (Utolsó letöltés: 2019. január 31.); Borsányi Bea: Helyi nézőpontból vizsgálni Trianon következményeit. 1918 és '19 fordulóján – Megalakult a Trianon Centenárium Emlékbizottság. *FEOL* 2019. február 1. <https://www.feol.hu/helyi-kozelet/2019/02/1918-es-19-fordulojan-megalakult-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag> (Utolsó letöltés: 2023. február 1.)

tenni. Egy olyan időszakát a magyar történelemnek, amely alapjaiban határozta meg a teljes 20. századot, s annak következményeit zsigereiben a mai napig hordozza a nemzet egésze, a helyi történeteket megélő közösségek még élő tanúi és rajtuk keresztül az ő leszármazottjaik. Az elnök hangsúlyozta, hogy a száz évvel ezelőtti történetekről több okból kifolyólag is őszintén, a történelmi tények teljes és valós ismeretének, azok feltárásának birtokában kell beszélni. Egyrészt mert a hosszú évtizedeken át elhallgatott, szőnyeg alá söpört, marxista ideológiával átítatott interpretációkat meg kell haladni, azokkal le kell számolni, másrészt pedig azért, mert ezt kívánja a nemzeti emlékezet, a helyi közösségek történelmi igazságérzete. Erre a szembenézésre mindig jó alkalmat kínál egy évforduló, különösen egy olyan kerek évforduló, mint 2020. A Trianon Centenárium Emlékbizottság feladata és küldetése tehát, hogy a „sine ira et studio” tacitusi elvét követve, harag és elfogultság nélkül, a pártatlanságot messzemenően figyelembe véve, szigorúan a történelmi tények és források alapján tárja fel és mutassa be a száz esztendővel ezelőtti eseményeket, kutasson fel eddig ismeretlen forrásokat, világítsa meg ezen éveknek a helyi, országos és nemzetközi összefüggéseit (1. kép).¹¹

MAGYARORSZÁG, FEJÉR MEGYE ÉS SZÉKESFEHÉRVÁR 1918–1919 FORDULÓJÁN

Tudományos emlékkonferencia, 2019. február 4.

Az Emlékbizottság által szervezett első tudományos konferenciára 2019. február 4-én Magyarország, Fejér megye és Székesfehérvár 1918–1919 fordulóján címmel a Megyeháza Dísztermében került sor. A hely és az időpont kiválasztása nem volt véletlen, hiszen száz évvel ezelőtt, 1919. február 3-án, ebben a teremben hangzott el gróf Károlyi Józsefnek, Székesfehérvár és Fejér vármegye korábbi főispánjának a Berinkey-kormány ellen tett bizalmatlansági indítványa. Károlyi József felszólalásában mélységes aggodalmát fejezte ki a parlamenten kívüli kormányzati gyakorlat miatt, s a minisztertanácsokban hozott néptörvényekben egyenesen a törvények kigúnyolását látta. Követelte az országgyűlés azonnali egybehívását, a nemzeti hadsereg felállítását, a nemzeti szellem ápolását, a vallásoktatást, a gyülekezési és vélemény szabadság védelmét, s tiltakozott az állami vagyon elherdálása ellen. Miután azonban a fentiek megteremtésére, megőrzésére és az össznemzeti érdekek képviseletére a Berinkey-kormány irányítása mellett semmi esélyt nem látott, ezért a kormány ellen bizalmatlansági javaslatot tett, melyet Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottsága egyhangú határozatában elfogadott. Eszerint „Fejér vármegye közönsége a törvényhatósági bizottság útján múltjához híven, elszánva a jelenben és bízva a jövőben Berinkey Dénes kormányával szemben mélységes bizalmatlansággal viseltetik, és erről úgy a kormányt, mint a társtörvényhatóságokat értesíti.”¹² Az ellenforradalmi lépésnek komoly következményei lettek, retorzió érte a várost, a vármegyét és személyesen gróf Károlyi Józsefet is.

2. kép

Vizi László Tamás, a Trianon Centenárium Emlékbizottság elnöke köszönti a konferenciát (2019. február 4.)

Fotó: Molnár Artúr www.szekesfehervar.hu

¹¹ Lugosi Balázs: Megkezdte munkáját a Trianon Centenárium Emlékbizottság Székesfehérváron. *Székesfehérvár*, 2019. január 31. <http://www.szekesfehervar.hu/hetfon-lesz-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag-első-konferenciaja-fehervaron> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.); Borsányi Bea: Helyi nézőpontból vizsgálni Trianon következményeit. 1918 és '19 fordulóján – Megalakult a Trianon Centenárium Emlékbizottság. *FEOL*, 2019. február 1. <https://www.feol.hu/helyi-kozelet/2019/02/1918-es-19-fordulojan-megalakult-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag> (Utolsó letöltés: 2023. február 1.)

¹² Demeter Zsófia: „Múltjához híven, elszánva a jelenben és bízva a jövőben” Fejér megye bizalmatlansági indítványa a Berinkey-kormány ellen. In: Miklós Péter – Vizi László Tamás (szerk.): *Összeomlás, Terror, Trianon*. Budapest – Székesfehérvár, 2022. 37–39; L. Simon László: Az elődök tisztelete. In: L. Simon László: *Személyes történelem. Esszék*. Budapest, 2011. 18–23.

A nem mindennapi esemény emlékét, a konferenciának helyet adó megyeházi közgyűlési terem bejáratánál 1930-tól emléktábla örökítette meg¹³ mindaddig, amíg azt a kommunista hatalom el nem távolította onnan. A restaurált emléktábla 2008. február 28-án került visszaállításra, így a konferenciára érkező és a száz évvel ezelőtti eseményekre emlékező vendégek fejet hajthattak Károlyi József emléke előtt.

A konferenciát Vizi László Tamás elnök nyitotta meg. Beszédében ismertette a Centenárium Emlékbizottság megalakulásának célját, programját, majd kiemelte, hogy „Száz évvel ezelőtt forrt a világ. El se lehetett képzelni, mit hoz a másnap. A Temze partján ugyanúgy, mint a Rajna-vidéken. Berlinben barikádokat emeltek. Különösen átalakult a Duna-medencei térség, a közép-európai régió. Száz évvel ezelőtt egy új világ kezdődött, amely megváltoztatta a korábbi időszakot, lezárta a hosszú 19. századot és elindított egy bizonytalan és kiszámíthatatlan jövőt. A kortársak nem tudták, milyen izmusok és ideológiák határozzák majd meg az eljövő új világot. S hogy milyenek lesznek az új határok az újjá rajzolt Európában..” Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottságának száz évvel ezelőtti határozatát bátor, eltökélt, politikailag jól átgondolt tettek nevezte egy olyan korban, amikor az ország már túl volt az 1918-as őszirózsás forradalmon, s fékevesztetten robogott a tanácsköztársaság felé (2. kép).

Molnár Krisztián, a Fejér Megyei Közgyűlés elnöke megnyitó beszédében felelevenítette, az 1919. február 3-i nap eseményeit és annak utóéletét (3. kép).

3. kép

Molnár Krisztián, a Fejér Megyei Közgyűlés elnöke megnyitó beszédét tartja (2019. február 4.)

Fotó: Molnár Artúr www.szekesfehervar.hu

4. kép

Cser-Palkovics András, Székesfehérvár polgármestere köszönti az Emlékülést (2019. február 4.)

Fotó: Molnár Artúr (www.szekesfehervar.hu)

Cser-Palkovics András Székesfehérvár polgármestere köszöntőjében arra hívta fel a figyelmet, hogy az akkori történések és események mögött emberi sorsok húzódnak. Ezek az emberek itt éltek, azon a helyen, ahol mi is, ők is tették a mindennapokban a dolgukat, akárcsak mi, azonban olyan történések jöttek, amire addig nem gondolt senki. Az akkor élt emberek, családok a mindennapokban biztosan nem álmodtak maguknak olyan jövőt, amit meg kellett élniük. Mementóként idézte Velinszky Lászlót, aki az alábbiakat mondta az őszirózsás forradalom után: „*Szűcs Jenő alispánt dobják ki a Vármegye házáról, Dr. Szűcs Gedeon főügyészt Prohászka püspökkel együtt akasszák fel, Károlyi József és Széchenyi Viktor grófokat le kell tartóztatni, a Vármegye házát, azt a régi bagolyvárat pedig fel kell robbantani.*” Szerencsére ilyen nem történt – mondta Fehérvár polgármestere, de emlékeztette a jelenlevőket, hogy ebben a mondatban minden benne van, hogy miért is fontos nekünk emlékeznünk és tanulságokat levonni, s ennek megfelelően alakítani a saját sorsunkat (4. kép).¹⁴

¹³ Grieger Miklós országgyűlési képviselő, sósuti plébános emléktábla avató beszédét közli L. Simon László: Az elődök tisztelete. In: L. Simon László: *Személyes történelem. Esszék.* Budapest, 2011. 24–31.

¹⁴ Bácskai Gergely: Hétfőn tartotta első konferenciáját a Trianon Centenárium Emlékbizottság Fehérváron. *Székesfehérvár*, 2019. február 4. <https://www.szekesfehervar.hu/konferencia-val-kezdo-dott-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.); Majer Tamás: „Elszánva a jelenben, és bízva a jövőben” *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 30. sz. 2019. február 5. 5.; Romhányi Anikó: Trianon Centenárium Emlékbizottság – megtartották az első konferenciát. *Vörösmarty Rádió*, 2019. február 4. <http://www.vorosmartyradio.hu/news.php?id=236749> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

Ezt követően Vizi László Tamás elnökletével az alábbi előadások hangzottak el (5. kép):

Gulyás László: A magyar kérdés a versaillesi békekonferencián (1919. január–június)¹⁵

Ligeti Dávid: A katonatanácsok szerepe Magyarország bolsevizálódásában¹⁶

Tengely Adrienn: A Károlyi- és a Berinkey-kormány egyházpolitikája¹⁷

Nánay Mihály: Habsburg József főherceg 1918–1919-ben

Anka László: Károlyi József gróf élete és politikai pályafutása¹⁸

Demeter Zsófia: Fejér megye bizalmatlansági indítványa a Berinkey-kormány ellen

A konferenciát levélben köszöntette gróf Károlyi József unokája, Károlyi György, Magyarország párizsi nagykövete:

„Tisztelt Ünneplő Közönség!

Nagy megtiszteltetés, és egyben öröm számomra, hogy lehetőséget adtak nekem, hogy bár nem személyesen – amit nagyon sajnálok –, de legalább írásban megjelenhetek az Önök által szervezett emlékkonferencián, melyben boldogult nagyapámról, gróf Károlyi Józsefről, Fejér Vármegye és Székesfehérvár Város egykori főispánjáról megemlékeznek.

Gondolom, az egybegyűltek mind jól tudják, nagyapám mennyire szerette a megyét és a várost. Ha a történelmi események nem parancsolták volna másképpen, meg vagyok győződve, hogy hosszú évekig állhatott volna még szolgálatukban.

A háború utáni gyászos és zavaros időkben a felelősségüket nem véka alá rejtő emberekre volt szükség. Nagyapám ilyen ember volt, felelőssége elől soha nem hátrált meg. Még akkor sem, amikor ez komoly kockázattal járt. Közismert, hogy 1918. november elsején Sárpenteléről visszatérve Székesfehérvár közelében az útszéli bokrok-ról a gépkocsijára is tüzet nyitottak. 1919. február 3-án pedig az ár és saját féltetvére ellen fellépve benyújtotta emlékeztető bizalmatlansági indítványát, melynek a szövegét a Megyeház díszterme előtti csarnokban újra elhelyezett tábla örökíti meg. Hálás köszönet azoknak a megyei vezetőknek, akik ezt 2007-ben lehetővé tették.

Emlékiratában nagyapám erről az előterjesztésről a következőket írja: „Azt hittem, lavinát fogok ezzel elindítani, amely elsöpri az októberi kormányt. Helyette süket csönddel találkoztam. Nem volt senki, aki Fejér vármegye örökké emlékeztető kezdeményezéséhez csatlakozni mert volna”.

E nyilatkozat két gondolatra ösztönöz engem:

Az első, hogy a Megye és a Város jelenlegi vezetői büszkét lehetnek arra, amit 100 évvel ezelőtt elődjük indítványoztak. A sikertelenség nem mindig azonos a haszontalansággal.

A második az, hogy a jóakarátú ember mindig azt gondolja, hogy felebarátai is ugyanolyan jóakarátúak, mint ő, és hogy természetesen követni fogják álláspontját. Ez az emberi lényre nézve megtisztelő, de sajnos nem mindig felel meg a valóságnak. Ezt a mai napon is tapasztaljuk. A gyávaság, az elfogultság, az uralkodó közhangulat ellen nagyon nehéz küzdeni. Ez a megállapítás a jóakarátú embernél csalódottságot kelt. Lelki erő kell, hogy a lelke mélyében az ember mégis úgy gondolja: igazam volt, jót tettem! Nagyapámnak lelki ereje volt.

Különben hogyan viselte volna életét, mely tele volt csalódásokkal. A világ nem úgy működött, mint ahogy ő kívánta volna. De az idő mégis őt igazolta. Elkeseredni nem szabad, csak várni. Előbb utóbb a Gondviselés rendbe teszi a dolgokat. Ha nagyapám ma élne, büszke és boldog lenne. Hálásan köszönöm, hogy ehhez Önök a mai napon hozzájárultak!

És azt is hálásan köszönöm, hogy meghallgattak!

Károlyi György, a távoli Párizsból”¹⁹

¹⁵ Majer Tamás: Hogyan lazít egy békecsináló? *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 33. sz. 2019. február 8. 12.; Majer Tamás: Hogyan lazít egy békecsináló? – Gulyás László tartott előadást Fehérváron. *FEOL*, 2019. február 10. https://www.feol.hu/helyi-kozelet/2019/02/hogyan-lazit-egy-bekecsinalo-gulyas-laszlo-tartott-eloadast-fehervaron#google_vignette (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

¹⁶ Majer Tamás: Jól kifőzött tanácsok Lenin receptje szerint. *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 33. sz. 2019. február 8. 12.; Majer Tamás: Ligeti Dávid veszélyes párhuzamot lát a jelenkori és a száz évvel ezelőtti történelem között. *FEOL*, 2019. február 10. <https://www.feol.hu/helyi-kozelet/2019/02/ligeti-david-veszelyes-parhuzamot-lat-a-jelenkori-es-a-szaz-evvel-ezelotti-tortenelem-kozott> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

¹⁷ Majer Tamás: Fenyegetettségérzés. A Károlyi-kormány és az egyház furcsa kapcsolata. *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 33. sz. 2019. február 8. 12.; Majer Tamás: A Károlyi-kormány és az egyház furcsa kapcsolatáról értekezett előadásán Tengely Adrienn. *FEOL*, 2019. február 9. <https://www.feol.hu/helyi-kozelet/2019/02/a-karolyi-kormany-es-az-egyhas-furcsa-kapcsolatarol-ertekezett-eloadasan-tengely-adrienn> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

¹⁸ B. Kiss László: A főispán szervezte meg a temetést. Károlyi József unokája Magyarország jelenlegi franciaországi nagykövete. *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 39. sz. 2019. február 15. 12.

¹⁹ „Elkeseredni nem szabad, csak várni” Károlyi György, az unoka levelével vett részt a fehérvári tanácskozáson. *FEOL*, 2019. február 17. <https://www.feol.hu/hetvege/2019/02/karolyi-gyorgy-az-unoka-levelel-vett-reszt-a-fehervari-tanacskozason> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

5. kép

*A Magyarország, Fejér Megye és Székesfehérvár 1918-1919 fordulóján c. tudományos konferencia meghívója és szakmai programja
A meghívót Kereki Dávid tervezte*

„Evangéliumot hirdettek; s Apokalipszis jött...”

Tudományos konferencia, 2019. április 10.

Az Emlékbizottság következő, 2019. április 10-én a székesfehérvári Városháza Dísztermében megrendezett konferenciájának tematikája az 1919-es kommun magyarországi, Fejér vármegyei és székesfehérvári eseményeinek bemutatására fókuszált. A konferenciát megelőző, 2019. március 28-i sajtótájékoztatón az Emlékbizottság elnöke kiemelte, hogy annak vezérgondolatát a szervezők Babits Mihálynak a „Magyar költő kilencszázötvenkilencben” című, sokat vitatott tanulmányából kölcsönözték.²⁰ „Kik ezek? s mi történt? Evangéliumot hirdettek; s Apokalipszis jött... [...] Tabula rasát akartak csinálni... s egy új, ezer esztendő középkortól féltünk. Új civilizációt ordítottak s már romboltak mindent, amit a háború meghagyott.” – idézte fel Babitsnak ezeket az 1919. augusztus és szeptember hónapokban papírra vetett örök érvényű gondolatait az Emlékbizottság elnöke, s kiemelte: a konferencia célja éppen az, hogy a Babits által feltett kérdésekre száz év távlatából megnyugtató válaszokat kapjunk, s megvizsgáljuk e viharos 133 napnak országos és helyi történéseit.

A konferenciát Cser-Palkovics András polgármester és Vizi László Tamás elnök nyitotta meg, majd Czetz Balázs levezető elnök moderálása mellett nyolc előadás hangzott el, melyek a legkülönbözőbb nézőpontokból világították meg 1919 tavaszának eseményeit, valamint annak következményeit (6. kép):

Gulyás László: A kommun hatása a magyar-kérdés alakulására Versailles-ban

Ujváry Gábor: „Iszonyatos csönd az egész országon: siralomház csöndje” A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája

Bödök Gergely: Számonkérés és vörös terror Magyarországon 1919-ben

²⁰ Babits Mihály: Magyar költő kilencszázötvenkilencben (Vita és vallomás) *Nyugat*, 12. évf. 14–15. sz. 911–929; A tanulmányt elemzi Róna Judit: NAP NAP UTÁN. *Babits Mihály életének kronológiája* 1915–1920. B kötet 1919–1920. Budapest, 2014. 615–616.

6. kép

Az „Evangéliumot hirdettek s apokalipszis jött”

A kommun Magyarországon, Fejér megyében és Székesfehérváron c. tudományos konferencia meghívója és szakmai programja.
A meghívót Kereki Dávid tervezte.

7. kép

A 2019. április 10-én Székesfehérváron megrendezett „Evangéliumot hirdettek s apokalipszis jött”
A Kommun Magyarországon, Fejér megyében és Székesfehérváron c. konferencia előadói: Gulyás László, Ujváry Gábor,
Czetz Balázs, Bödök Gergely, Mózes György. Fotó: Simon Erika (www.szekesfehervar.hu)

Mózessy Gergely: „Tévely volt...” Prohászka Ottokár a Tanácsköztársaság rendszeréről

Bekő Tamás: Egy nagykanizsai terroralakulat, a Fabik-csoport működése Fejér megyében²¹

Nagy Szabolcs: A Tanácsköztársaság Székesfehérváron²²

Nánay Mihály: A Tanácsköztársaság a történelemoktatásban 1945-től napjainkig

Czetz Balázs: Felhívás magánirat és tárgyi emlékek gyűjtésére az első világháború, a forradalmak kora, valamint Trianon és következményei tárgykörben

Az emlékülés tematikája ezúttal is az általánostól, vagyis a nemzetközi és az országos eseményektől haladt a helyi konkrétumokig, azaz a fehérvári tanácsköztársaság történései felé. Ennek során az előadók bemutatták, hogyan hatott a kommun a magyarkérdés alakulására Versailles-ban, mi jellemezte a tanácsköztársaság kultúrpolitikáját, de megkezdhetetlen téma volt a számonkérés, az úgynevezett vörösteror is. Előadások hangzottak el arról, hogyan viselkedtek és milyen tetteket követtek el a városban és a megyében annak a Nagykanizsán alakult Fabik-alakulatnak a tagjai – névadójuk Fabik Károly matróz volt –, akiket 1919 áprilisában vezényeltek a városba, és a Püspöki Palotában szállásoltak el, és akiknek a feladata az volt, hogy rendet tartsanak a városban, valamint megakadályozzanak vagy elfojtsanak minden ellenforradalminak titulált megmozdulást. Működésüket markáns, terrorisztikus fellépések jellemezték. Többséget megkínóztak, kivégeztek, a lakosságot zaklatták, kifosztották. A tanácsköztársaság fehérvári jellegzetességeit és eseményeit taglaló előadásból azonban kitűnt, hogy a Fabik-csoport működésének dacára is több sztrájk és tiltakozás bontakozott ki a városban. Ezek következményei pedig helyenként igen súlyosak voltak (7. kép).²³

TRIANON – A NEMZETEGYESÍTÉS SZIMBÓLUMA – EMLÉKÜLÉS A 99. ÉVFORDULÓN

Tudományos emlékülés, 2019. június 4.

Harmadik konferenciáját a békediktátum aláírásának 99. évfordulóján, 2019. június 4-én tartotta a Trianon Centenárium Emlékbizottság, ezúttal is a székesfehérvári Városháza Dísztermében. Az Emlékülést köszöntő beszédében Vizi László Tamás, az Emlékbizottság elnöke felidézte az aláírás körülményeit, kiemelve a két aláíró – Dr. Benárd Ágost népiéleti és munkaügyi miniszter, valamint Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter – személyét, akiknek a magyar kormány meghatalmazásából kézjegyükkel a diktátum szövegét el kellett látniuk.²⁴ Kiemelte, hogy mindketten áldozatok voltak, hiszen magyar emberekkel annál rettenetesebb dolog, mint, hogy Magyarország történetének a legnagyobb nemzeti tragédiáját jelentő dokumentumot aláírja, aligha történhetett. Köszöntőjében emlékeztette a hallgatóságot arra is, hogy ez a nap 2010 óta a Nemzeti Összetartozás Napja. Ezzel kapcsolatban a következőket hangsúlyozta: „A Nemzeti Összetartozás Napját beiktató törvény öt paragrafusból áll. Üzenete ennek a jogszabálynak egyrészt az, hogy Trianonra, mint a legnagyobb nemzeti tragédiára a jövőben és a jelenben egyaránt emlékeznünk kell, ezt elfeledni nem szabad. A másik, hogy minderre emlékeztetni kell a jövő nemzedékeit. A harmadik üzenete, hogy a hibáinkból okulni kell, azokat számon kell tartani, azokból tanulni kell és ugyancsak tanulni kell az elmúlt évszázadok nemzeti összefogásaiból, hiszen ezek példát adnak nekünk és a nemzeti összetartozás erősítésén kell mindig, mindenkinek munkálkodnia. Az elnök kiemelte, hogy Magyarország Alaptörvényének preambulumban is szerepel az a történelmi felelősség, amelyet minden magyarnak egymás iránt viselnie kell.”²⁵

²¹ Borsányi Bea: „Az igazi Krisztus ÉN VAGYOK” *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 102. sz. 2019. május 4. 9.

²² Borsányi Bea: A Tanácsköztársaság fehérvári eseményei. *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 114. sz. 2019. május 18. 11.

²³ Bányai Balázs – Czetz Balázs: „Evangéliumot hirdettek s apokalipszis jött” – a Kommun Fejér megyében. *Újkor.hu*, 2019. május 4. <https://ujkor.hu/content/evangeliumot-hirdettek-s-apokalipszis-jott-kommun-fejer-megyeben> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.); Lugosi Balázs: Konferencián elemezték a Városházán a kommun országos és helyi vonatkozásait. *Székesfehérvár*, 2019. április 10. <https://www.szekesfehervar.hu/konferencian-elemeztek-az-1919-es-tanackommun-orszagos-es-helyi-vonatkozasait-a-varoshazan> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.); B(orsányi) B(ea): Az 1919-es fehérvári tavasz. A kommunnel szembeni elégedetlenség formái hamar megjelentek. *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 85. sz. 2019. április 11. 4.; Dienes Petra: „Evangéliumot hirdettek, apokalipszis jött. *Fehérvár*, 2019. április 11. 7.

²⁴ A két aláíró személyének kiválasztására ld. Vizi László Tamás: *A kényszernek engedve. A trianoni békediktátum aláírása és ratifikációja, 1920*. Budapest, 2023. 64–103.

²⁵ Lugosi Balázs: Emléküléssel tisztelegtek a Városházán a Nemzeti Összetartozás Napja alkalmából. Székesfehérvár, 2019. június 4. <https://www.szekesfehervar.hu/emlekulessel-tisztelegtek-a-varoshazan-a-nemzeti-osszetartozas-napja-alkalmabol> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.); B(orsányi) B(ea): A három kilencesről. 99 éve írták alá, 9 éve a nemzeti összetartozás napja. *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 129. sz. 2019. április 5. 3.; A Nemzeti Összetartozásról melletti tanúságtételről szóló törvényjavaslat beterjesztéséről, vitájáról és annak elfogadásáról ld. Vizi László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, batárkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)* Budapest, 2016. 212–235.; Vizi László Tamás: *Trianon 100 Years Later. From Border Revision to National Cooperation (1920–2010)* Budapest, 2018. 239–267.

Cser-Palkovics András polgármester köszöntőjét azzal kezdte, hogy „Ez a nap mindig szomorú és tragikus a magyarok számára, határon innen és azon túl is. Fontos emlékeznünk, fontos a tanulságokat levonnunk, fontos a tapasztalatokból okulnunk, de fontos az is, hogy emlékezni tudjunk.” Beszédét azzal folytatta, hogy „Öröm számunkra, hogy Székesfehérváron ezt újra méltó helyen tudjuk megtenni, hiszen a tavaly megújult Országházszló tér – ahogyan azt elődeink megálmodták – a nemzeti emlékezés közösségi tere.²⁶ Gondoljunk vissza arra, hogy mit jelentett Trianon a nemzet egészének, de akár egy-egy család életében is. Közös felelősségünk erre emlékezni és emlékeztetni, fontos, hogy a fiatalok is megismerjék ezt a történetet, fontos, hogy ők is ismerjék ennek tanulságait és fontos lenne, hogy európai szinten, a közös Európa gondolatával tudjunk ezen átlépve, közösséget szervezve lehetőséget biztosítani a kisebbségbe szorult nemzetiségeknek, köztük a nagy számú magyarságnak, hogy saját kultúrájukat, nyelvüket, identitásukat ápolhassák, szabadon vállalhassák és így élhessék a mindennapjaikat.

Fontos, hogy mindezt a nemzet történelmi fővárosában különösen ne felejtsük, hiszen ennek a városnak a szerepe, felelőssége a történelmi joga okán mindig kiterjed arra, ami össznemzeti ügyként fogalmazható meg.” – zárta köszöntőjét Székesfehérvár polgármestere.

Az Emléklés keretében két szakmai előadásra, két kötetbemutatóra, valamint a gróf Károlyi József emlékező éremnek és az első világháborús hadifogolytáborok szükségpénzeit bemutató kiállításnak az ismertetésére került sor (8. kép).

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSÁRA, VALAMINT A NEMZETI ÖSSZETARTOZÁS NAPJÁNAK TÖRVÉNYBE IKTATÁSÁRA EMLÉKEZŐ
TRIANON – A NEMZETEGYESÍTÉS SZIMBÓLUMA

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, és a Trianon Centenárium Emlékbizottság tisztelettel meghívja

című Emléklésre

Időpont: 2019. június 4. (kedd) 10.00 óra
Helyszín: Székesfehérvár, Városháza Díszterem (Székesfehérvár, Városház tér 1.)

A konferencia szakmai együttműködő partnerei

Kodolányi János Egyetem Emlékeztetőpolitikai és Történeti Kutató Intézet
Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára
MTA Veszprémi Területi Bizottság Történettudományi Szakbizottság
Siklósi Gyula Várostörténelmi Kutatóközpont, Székesfehérvár
Soproni István Király Múzeum, Székesfehérvár

Székesfehérvári Püspöki és Székeskapitális Levéltár
Történelmi Kutató Szakmai Egyesület
Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár
VERITAS Történetkutató Intézet
Virtuális Intézet Könyv- Európa Kultúra, Szeged

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSÁRA, VALAMINT A NEMZETI ÖSSZETARTOZÁS NAPJÁNAK TÖRVÉNYBE IKTATÁSÁRA EMLÉKEZŐ
TRIANON – A NEMZETEGYESÍTÉS SZIMBÓLUMA

10.00 – 10.20 Megnyitó, az Emléklés köszöntése
Dr. VIZI LÁSZLÓ TAMÁS PhD, rektorhelyettes, főiskolai tanár,
Kodolányi János Egyetem, a Trianon Centenárium Emlékbizottság elnöke
Dr. CSER-PALKOVICS ANDRÁS, Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármestere

AZ EMLÉKLÉS PROGRAMJA

10.20 – 10.50 Dr. habil. ANDREJ TÓTH PhD, kancellár
University of Economics, Prague
Az antant hatalmak politikája és Magyarország 1919 nyarán, őszén

10.50 – 11.20 Dr. habil. UJVÁRY GÁBOR CSC, főiskolai tanár, intézetvezető,
kutatócsoport-vezető, VERITAS Történetkutató Intézet,
Kodolányi János Egyetem
Trianon és a magyar történetírás

11.20 – 11.40 Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914–1918. A trianoni békediktátum története hét kötetben című sorozat első kötetének bemutatása.
A kötetet bemutatja Prof. Dr. GULYÁS LÁSZLÓ PhD, főszervező,
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

11.40 – 12.00 A gróf Károlyi József emlékező, „Fehérvári Negyjaink” érem sorozat 7. tagjának, valamint a hadifogolytáborok szükségpénzeit az előcsarnokban bemutató kiállításnak az ismertetése.
Az emlékéremet és a kiállítást bemutatja IGARI ANTAL, Fejér megye főépítész, műemlékvédelmi szakmérnök, a Magyar Eremgyűjtők Egyesülete Fejér Megyei Alba Regia Szervezetének elnöke

12.00 – 12.20 Juhász Viktor: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárról címmel 1927-ben megjelent könyv reprint kiadásának bemutatása.
A kötetet bemutatja Dr. CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF PhD, igazgató, főiskolai tanár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Kodolányi János Egyetem

12.20 – 12.30 Trianon 100
Általános és középiskolai pályázati felhívás Székesfehérvár és Fejér megye iskolái és tanulói számára

A konferencián kép- és hangfelvétel készül!

8. kép

A trianoni békeszerződés aláírására, valamint a Nemzeti Összetartozás Napjának törvénybe iktatására emlékező „Trianon – a nemzetegyesítés szimbóluma” Emléklés meghívója és szakmai programja. A meghívót Kereki Dávid tervezte

²⁶ A székesfehérvári Ereklýs Országházszlót 1936. május 24-én avatták fel az Országházszló téren. Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: *Örven-dezz királyi város! Székesfehérvár AnnO... 2.* Székesfehérvár, 2002. 50–51, 151.; Az emlékművet 1947-ben elbontották. Székesfehérvár Önkormányzata 2017. június 16-i Közgyűlésén döntött az Országházszló tér felújításáról és az emlékmű helyreállításáról. Az Országházszló tér és az Országházszló ünnepélyes újra avatására 2018. június 4-én került sor. A tér azóta a nemzeti emlékezés városi közösségi tere. A Nemzeti Összetartozás Napján avatták fel az Országházszló Emlékművet és az új teret. *Székesfehérvár*, 2018. június 4. <https://www.szekesfehervar.hu/a-nemzeti-osszetartozas-napjan-avattak-fel-az-orszagaszlo-emlekmuvet-es-az-uj-kozteret> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

A bevezető előadást Andrej Tóth (Tóth Endre), a prágai Gazdaságtudományi Egyetem magyar professzora tartotta Az antanthatalmak politikája és Magyarország 1919 nyarán, őszén címmel, s elemezte helyenként más aspektusokra is rávilágítva a figyelmet Trianon előzményeire (9. kép).

Ujváry Gábor a Trianon utáni magyar történetírás dilemmáit, útkereséseit vizsgálta filológiai és historiográfiai alapossggal, s mutatott rá arra az aligha elvitathatatlan tényre, hogy éppen Trianon tette kulcstudománnyá a történelmet, s a két világháború közötti magyar történetírást méltán tekinthetjük a magyar történetírás aranykorának. Nem véletlen, hogy 1945 után az új politikai hatalom évtizedeken keresztül próbálta azt lejártni, eltitkolni, meg nem történné tenni, marxista ideológiával átitatni, a feledés homályába és kútjába lökni (10. kép).

9. kép

Andrej Tóth (University of Economics, Prague) előadást tart a 2019. június 4-i Trianon – a nemzetegyesítés szimbóluma c. tudományos konferencián

Fotó Molnár Artúr (www.szekesfehervar.hu)

10. kép

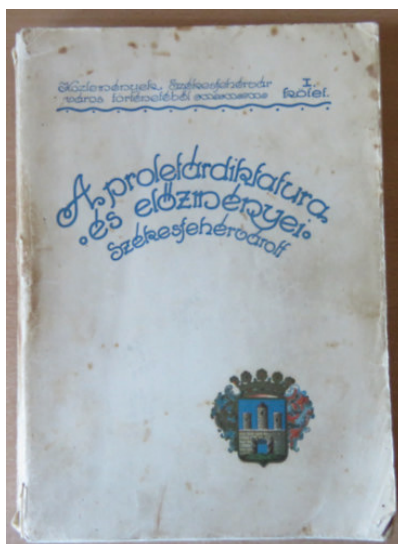
A 2019. június 4-i Emlékezés előadói. Ujváry Gábor, Andrej Tóth, Gulyás László, Csurgai Horváth József és Igari Antal

Fotó Molnár Artúr (www.szekesfehervar.hu)

11. kép

A 2019. június 4-i Trianon – a nemzetegyesítés szimbóluma c. tudományos konferencián bemutatott „A trianoni békediktátum története hét kötetben” c. sorozat első kötetének címlapja

12. kép

Juhász Viktor: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott című munkájának 1927-es kiadása (www.bookline.hu)

13. kép

Juhász Viktor munkájának reprint kiadása 2019. (www.albaarchivum.hu)

Az Emléklés két új, a témával kapcsolatos kötet bemutatásának a lehetőségét is kínálta. Először Gulyás László főszerkesztő ismertette annak a hét kötetre tervezett sorozatnak a szakmai koncepcióját, és első, frissen megjelent kötetének tartalmát, amely átfogó képet kíván nyújtani Trianon komplex megértéséhez. Gulyás László kiemelte, hogy már az első kötet, amely az Osztrák-Magyar Monarchia 1914 és 1918 közötti bukásának előzményeit elemzi, közel 600 oldalon és 31 szerző bevonásával taglalja annak háttérét, s külön kiemelte, hogy a kötet kurrens módon az egykori Osztrák-Magyar Monarchiában élő nemzetek 11 nyelvén, továbbá angolul és franciául is tartalmaz összefoglalókat (11. kép).²⁷

A másik bemutatott kötet – különösen Székesfehérváron – igazi kuriózumnak volt tekinthető, hiszen az hosszú évtizedeken keresztül fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtóterméknek számított.²⁸ Márpedig Juhász Viktornak A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott címmel 1927-ben megjelent munkáját²⁹ ilyennek minősítette a hatalom, s a rendelet 3. §-a szerint „A [...] könyvnyomdák, könyvkiadók, könyvkereskedők és kölcsönkönyvtárak, egyesületi, testületi és iskolai könyvtárak, valamint a magánszemélyek kötelesek e rendelet hatálybalépésétől számított 15 nap alatt az 1. §-ban felsorolt sajtóterméket a törvényhatóság első tisztviselője által kijelölt gyűjtőhelyre szállítani.”³⁰ Az intézkedés következményeként viszonylag kevés példány maradt fenn, s ha antikváriumokban mégis fel-felbukkan, azért igen borsos árat kérnek (12. kép).³¹

Ezért is tartotta fontos és kiemelt céljának már megalakulásakor a Trianon Centenárium Emlékbizottság, hogy Juhász Viktor 1927-ben írt munkája reprint kiadványban megjelenhessen. Ez Székesfehérvár városának támogatásával, valamint a Városi Levéltár és Kutatóintézet igazgatójának, Csurgai Horváth Józsefnek köszönhetően 2019-re megvalósult.

A kötetet az Emléklésen bemutató Csurgai Horváth József annak méltatásakor kiemelte: „E kötet 1918 januárjától 1919 októberének közepéig kronologikusan mutatja be a város mozgalmas életét. Érdeme, hogy a levéltári forrásokon és a városi sajtóanyagon túlmenően a szemtanú szemével közelíti meg a történéseket, de emellett a kortársak személyes közléseit is megjeleníti, így olyan eseményekről is tudósít, amelyekről más források nem szól-

14–15. kép

A gróf Károlyi Józsefre emlékező, „Fehérvári Nagyaink” érem sorozat 7. tagjának elő és hátlapja

Fotó: Igari Antal

²⁷ A trianoni diktátum története hét kötetben. I. köt. Trianon nagy háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914–1918. Főszerk.: Gulyás László. Szeged, 2019. A sorozatnak azóta további négy kötete jelent meg; Borsányi Beáta: A trianoni döntés történelmi háttér. *Fehér Megyei Hírlap*, 64. évf. 149. sz. 2019. június 29. 11.

²⁸ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M.E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről.

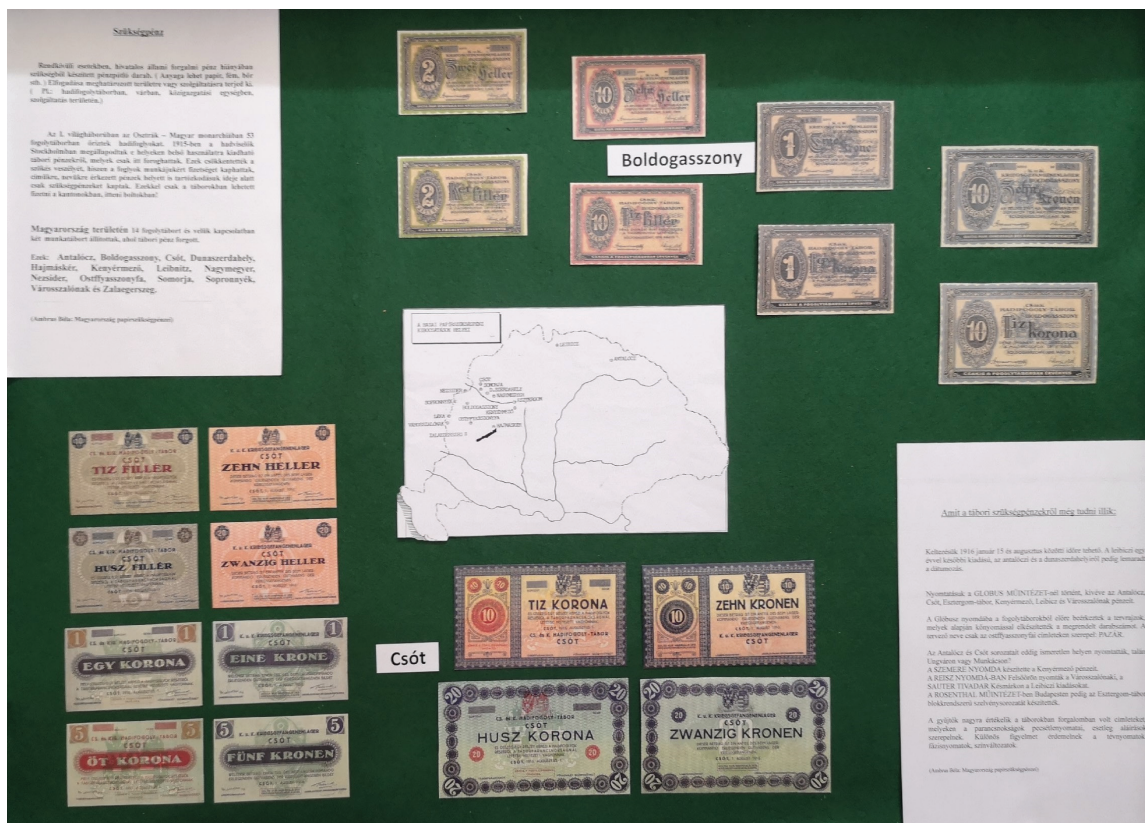
²⁹ Juhász Viktor: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott. Függelék: A román megszállás. *Közlemények Székesfehérvár város történetéből* I. kötet. Székesfehérvár sz. kir. város, 1927.

³⁰ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M.E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről.

³¹ Csurgai Horváth József: Juhász Viktor főlevéltárnok. Várostitörténet-írás a két világháború között. A tanulmány Juhász Viktor: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott címmel megjelent reprint kiadás melléklete. Székesfehérvár, 2019. 11.

nak. E megállapítás a kötetben tárgyalt számos eseménnyel kapcsolatosan helytálló, de a függelékben közölt román megszállás krónikáját még töredékesen is aligha ismerhetnénk munkája nélkül. Könyvének zárógondolataiban szól a levéltári forrásokról, s azok hiányosságairól is.”³² (13. kép)

Az Emléklés keretében került sor Igari Antal numizmatikai érdekességet felvonultató előadására, aki először a gróf Károlyi Józsefre emlékező, „Fehérvári Nagyjaink” érem sorozat 7. tagját mutatta be, majd azt a kamarakiállítás, amit a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Fejér Megyei Alba Regia Szervezete erre az alkalomra állított össze, s tárt az érdeklődő közönség elé (14–15. kép; 16. kép)

16. kép

Részlet a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Fejér Megyei Alba Regia Szervezete által a 2019. január 4-re összeállított kiállításából
Fotó: Igari Antal

„Az alkalmat (...) nem akkor találod, amikor keresed, hanem amikor kínálkozik.”

ROMÁN MEGSZÁLLÁS – 1919

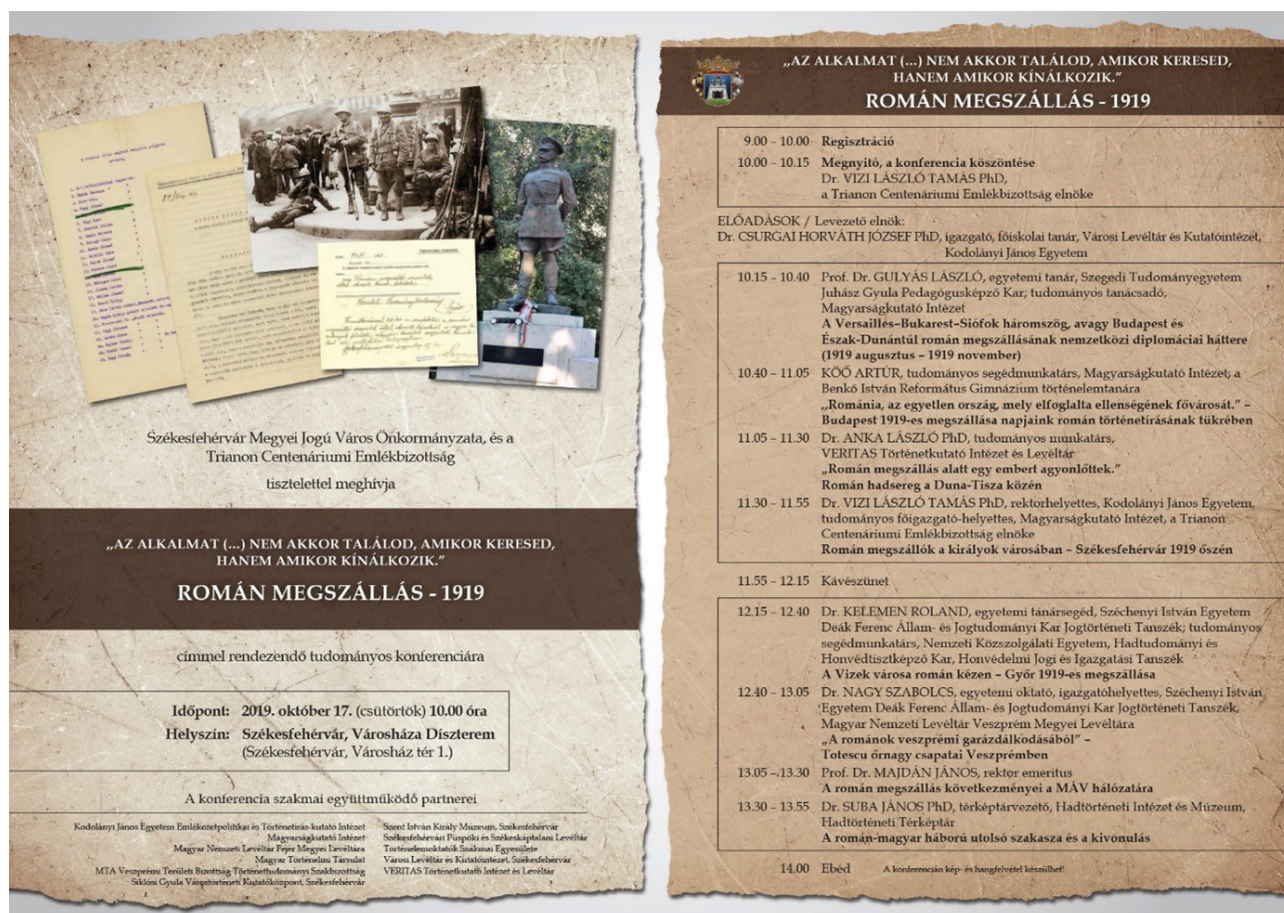
Tudományos konferencia, 2019. október 17.

Ezzel a címmel szervezte meg a Trianon Centenárium Emlékbizottság következő konferenciáját 2019. október 17-én a Városháza Dísztermében.³³ Az előadások témája az 1919-es román megszállás volt, különös tekintettel annak Székesfehérvárra és tágabb környezetére, Északkelet-Dunántúlra gyakorolt hatása (17. kép).

„Magyarország egy keserves időszakát mutatja be a konferencia, amikor a néhány megyényire összezsugorított országot a megszálló csapatok birtokba vették; a főváros megszállása után a román sereg tovább nyomult és

³² Csurgai Horváth József: Juhász Viktor főlevéltárnok. Várostörténet-írás a két világháború között. A tanulmány Juhász Viktor: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott címmel megjelent reprint kiadás melléklete. Székesfehérvár, 2019. 11.

³³ Trianon emlékv - az 1919-es román megszállásról tartanak konferenciát. *Székesfehérvár*, 2019. október 16. <https://www.szekesfehervar.hu/trianon-emlekv-az-1919-es-roman-megszallasrol-tartanak-konferenciat> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

17. kép

„Az alkalmat (...) nem akkor találod, amikor keresed, hanem amikor kínálkozik.”

Román megszállás – 1919 c. tudományos konferencia meghívója és szakmai programja. A meghívót Kereki Dávid tervezte.

a Székesfehérvár – Veszprém – Pápa – Győr vonalat birtokba vette, ahol heteken, hónapokon keresztül garázdálkodtak, raboltak fosztogattak” – foglalta össze a tanácskozás alap gondolatát Vizi László Tamás (18. kép).³⁴

Cser-Palkovics András polgármester a konferenciát köszöntő beszédében arra utalt, hogy a konferenciának helyet adó Díszterem kiemelkedő történelmi eseményeit rögzítő falfeliratain az 1919-es román megszállására történő utalás is olvasható. Majd hangsúlyozta: „Elődeink fontosnak tartották, hogy történelmünknek erre az időpontjára és eseményére emlékezzenek és emlékeztessenek. (...) A román megszállást kiváltó okokról, lefolyásáról és a következményeiről keveset tudnak a székesfehérváriak, sokkal kevesebbet, mint amennyire fontos történelmi eseménynek tarthatjuk.”³⁵ (19. kép)

A nyitóelőadást Prof. Dr. Gulyás László, a Szegedi Tudományegyetem tanára, a Magyarságkutató Intézet tudományos tanácsadója tartotta „A Versailles-Bukarest-Siófok háromszög, avagy Budapest és Észak-Dunántúl román megszállásának nemzetközi diplomáciai háttere – 1919. augusztus – 1919. november” címmel. Ezt követően előadások hangzottak el Budapest 1919-es megszállásáról, a román hadsereg Duna-Tisza közét, illetőleg, Székesfehérvárt, Győrt és Veszprémet érintő megszállásáról, a román-magyar háború utolsó szakaszáról, a kivonulásról és a MÁV hálózata gyakorlati súlyos következményekről.

Közel két hónapon keresztül volt román megszállás alatt Székesfehérvár – erről az időszakról tartott előadás Vizi László Tamás, az Emlékbizottság elnöke. Előadásában kiemelte, hogy a demarkációs vonal peremén elhelyez-

³⁴ Az 1919-es román megszállásról szól a Trianon Centenárium Emlékbizottság konferenciája. Székesfehérvár, 2019. október 17. <https://www.szekesfehervar.hu/az-1919-es-roman-megszallasrol-szolt-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag-konferenciaja> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

³⁵ Az 1919-es román megszállásról szól a Trianon Centenárium Emlékbizottság konferenciája. Székesfehérvár, 2019. október 17. <https://www.szekesfehervar.hu/az-1919-es-roman-megszallasrol-szolt-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag-konferenciaja> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

18. kép

Vizi László Tamás az Emlékbizottság elnöke köszönti a
2019. október 17-i konferenciát
Fotó Molnár Artúr (www.szekesfehervar.hu)

19. kép

Cser-Palkovics András polgármester köszönti a 2019. október
17-i konferenciát
Fotó Molnár Artúr (www.szekesfehervar.hu)

kedő város helyzete különösen fókuszban volt, mivel közlekedési és földrajzi csomópontként is működött, így a román megszállás logisztikai középpontjaként diszlokálódott, s ide hozták össze a megszálló román csapatok az elrabolt és a Romániába elszállítandó magyar javakat.

A megszállás jelentőségét jelzi, hogy Gerota román alezredes 1919 szeptemberében hadiállapotot hirdetett: napirenden voltak a fosztogatások, a civil lakosság elleni atrocitások, illetve megterhelő volt a román hadsereg élelmezése is. A város egymillió korona hitelfelvételre kényszerült, hogy a veszteségeket a lakosság felé kompenzálni tudja. Felszabadulásként élték meg a fehérváriak amikor a románok végül október elején elhagyták Székesfehérvárt, és óriási ünnepléssel fogadták a bevonuló Nemzeti Hadsereg alakulatait – ez a dátum is megtalálható többek között a Díszterem falra festett évszámai között.³⁶ (20. kép)

³⁶ Az 1919-es román megszállásról szól a Trianon Centenárium Emlékbizottság konferenciája. *Székesfehérvár*, 2019. október 17. <https://www.szekesfehervar.hu/az-1919-es-roman-megszallasrol-szolt-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag-konferenciaja> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.); Székesfehérvár román megszállására ld. Vizi László Tamás: Székesfehérvár és Fejér vármegye román megszállása 1919-ben. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. II. kötet. Főszerk.: Marinovich Endre. Szerk.: Anka László, Hollósi Gábor, Tóth Eszter Zsófia, Ujváry Gábor. Budapest, 2016. 35–52.

20. kép

A 2019. október 17-i tudományos konferenciát Csurgai Horváth József levéltárigazgató elnökölte. Mellette Vizi László Tamás és Gulyás László. Fotó Molnár Artúr (www.szekesfehervar.hu)

„Mi elindulunk egy elpusztult ország rögös, elromlott, rossz országútján, kicsiny eszközökkel, de nagy hittel és nagy reménnyel...”

POLITIKAI ÚTKERESÉS ÉS KONSZOLIDÁCIÓ 1919–1920 FORDULÓJÁN

Tudományos konferencia, 2019. november 16.

A Trianon Centenárium Emlékbizottság ötödik konferenciáját 2019. november 16-án rendezte, ismételten a székesfehérvári Városháza Dísztermében. Az előadások arra fókuszáltak, hogy 1919 ősze és 1920 tavasza között az egymást váltó magyar kormányok mit és hogyan próbáltak tenni a konszolidáció érdekében (21. kép).

A konferenciát az Emlékbizottság elnöke, Vizi László Tamás köszöntette, aki megnyitójában felidézte azt a rendkívül válságos és egyben zavaros időszakot, amikor hosszú hónapokig az országnak nem volt legitim, nemzetközileg elismert kormánya, amikor fájdalmas forradalmak és ellenforradalmak, s országpusztító idegen megszállás nehezítette a politikai kibontakozást. Emberpróbáló és nemzetpróbáló időszakot élt át ezekben a hónapokban az ország.

A konferencia ennek az időszaknak egy kevésbé kutatott periódusát helyezte vizsgálatának fókuszába. Nevezetesen azt kívánta bemutatni és elemezni, hogy 1919 ősze és 1920 tavasza között a megalakult különböző összetételű és politikai kibontakozást képviselő kormányok és a korszak meghatározó politikai személyiségei mit próbáltak tenni a konszolidáció érdekében – fejtette ki Vizi László Tamás. Egyúttal utalt a konferencia mottójára, a Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnöktől származó azon megállapításokra, amelyek 1920. március 17-én, a miniszterelnök bemutatkozó és egyben kormányprogramot hirdető felszólalásakor hangzottak el, s amely gondolatok kellő súllyal idézik vissza azokat a nehézségeket, amelyekkel az országnak és kormányának szembe kellett néznie: „Mi elindulunk egy elpusztult ország rögös, elromlott, rossz országútján, kicsiny eszközökkel, de nagy hittel és nagy reménnyel a keresztény-magyar kurzusban.”

A konferencia levezető elnöke, Ujváry Gábor, emléktette a hallgatóságot, hogy napra pontosan száz évvel ezelőtt, 1919. november 16-án vonult be a Horthy Miklós vezette nemzeti hadsereg Budapestre, amelynek főpróbája éppen az a székesfehérvári bevonulás volt 1919. október 12-én, amelyet a székesfehérvári Városháza Dísztermében látható és olvasható felirat is megörökít. Ugyanakkor megemlítette azt is, hogy a Nemzeti Hadsereg november 16-i budapesti bevonulásának napja szimbolikus értékkel is bír, mivel pontosan egy évvel korábban történt meg Budapesten a népköztársaság kikiáltása.

A konferencia bevezető előadását Gulyás László egyetemi tanár, a Magyarországtudató Intézet tudományos tanácsadója tartotta „Versailles és a magyar kérdés 1919 őszen” címmel. Előadásában az 1919. augusztus 1-től 1919. december 2-ig tartó időszak történéseit ismertette, különös tekintettel arra, hogyan alakult a „versaillesi” „béketeremtők” és a korszakot meghatározó magyar szereplők – Friedrich, Horthy, Huszár, etc. – kapcsolata.

Nánay Mihály az 1919-es nyár végi, őszi ellenforradalmi időszakot elemezve kiemelte, hogy a történettudomány hagyományosan retrospektív módon, a későbbi események ismeretében, tulajdonképpen Horthy Miklós

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Trianon Centenárium Emlékbizottság és az
MTA Veszprémi Területi Bizottsága
tiszteltet meghívja

**„MI ELINDULUNK EGY ELPUSZTULT ORSZÁG RÖGÖS, ELROMLOTT,
ROSSZ ORSZÁGÚTJÁN, KICSINY ESZKÖZÖKKEL,
DE NAGY HITTEL ÉS NAGY REMÉNNYEL...”**
POLITIKAI ÚTKERESÉS ÉS KONSZOLIDÁCIÓ 1919-1920 FORDULÓJÁN

címmel rendezendő tudományos konferenciára

Időpont: 2019. november 16. (szombat) 10.00 óra
Helyszín: Székesfehérvár, Városháza Díszterem
(Székesfehérvár, Városház tér 1.)

A konferencia szakmai együttműködő partnerei

Kodolányi János Egyetem Emlékbizottság és Történeti Kutató Intézet
Magyar Nemzeti Levéltár Pécsi Magyar Levéltára
Történelemkutatási Szakmai Egyesület
Magyar Levéltár és Képtárak Székesfehérvári
Városi Levéltára és Képtára
MTA Veszprémi Területi Bizottság Történettudományi Szakbizottság
Siklósi Gyula Városi Múzeum Kisebbségi Osztály, Székesfehérvár

**„MI ELINDULUNK EGY ELPUSZTULT ORSZÁG RÖGÖS, ELROMLOTT,
ROSSZ ORSZÁGÚTJÁN, KICSINY ESZKÖZÖKKEL,
DE NAGY HITTEL ÉS NAGY REMÉNNYEL...”**
POLITIKAI ÚTKERESÉS ÉS KONSZOLIDÁCIÓ 1919-1920 FORDULÓJÁN

9.00 – 10.00 Regisztráció

10.00 – 10.15 **Megnyitó, a konferencia köszöntése**
Dr. VIZI LÁSZLÓ TAMÁS PhD,
a Trianon Centenárium Emlékbizottság elnöke

ELŐADÁSOK / Levezető elnök:
Dr. habil. UJVÁRY GÁBOR CSC, főiskolai tanár, intézetvezető, kutatócsoport-vezető,
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Kodolányi János Egyetem

10.15 – 10.40 Prof. Dr. GULYÁS LÁSZLÓ, egyetemi tanár,
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
tudományos tanácsadó, Magyarországi Kutató Intézet
Versailles és a magyar kérdés 1919 őszén

10.40 – 11.05 Dr. NÁNAY MIHÁLY PhD, elnök, Történelemoktatók Szakmai
Egyesülete
**„Székesfehérvár szab. kir. város törvényhatósága [...] teljes
honszerelmével siet József királyi herceg [...] és az új magyar kormány
köre” - József főherceg az ellenforradalom élén, 1919. augusztusában**

11.05 – 11.30 Dr. ANKA LÁSZLÓ PhD, tudományos munkatárs,
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
A Friedrich-kormány és az antant

11.30 – 11.45 Kávészünet

11.45 – 12.10 Dr. LIGETI DÁVID PhD, tudományos munkatárs,
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
A keresztényszocialis út. Huszár Károly miniszterelnöksége

12.10 – 12.35 Dr. OLASZ LAJOS PhD, főiskolai docens
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
„Horthy Miklós kormányzóvá választása”

12.35 – 13.00 Dr. VIZI LÁSZLÓ TAMÁS PhD, rektorhelyettes, Kodolányi János
Egyetem, tudományos főigazgató-helyettes, Magyarországi Kutató Intézet, a
Trianon Centenárium Emlékbizottság elnöke
**Konszolidációs kormányprogram Trianon árnyékában. A Simonyi-
Semadam-kormány politikai útkeresése**

13.00 – 13.10 **Összefoglalás, zárás**

A konferencián kép- és hangfelvétel készülhet!

21. kép

„Mi elindulunk egy elpusztult ország rögös, elromlott, rossz országútján, kicsiny eszközökkel, de nagy hittel és nagy reménnyel...”
Politikai útkeresés és konszolidáció 1919–1920 fordulóján c. tudományos konferencia meghívója és szakmai programja
A meghívót Kereki Dávid tervezte

kormányzói tisztségéig zajló felemelkedéseként szokta áttekinteni. A valóságban azonban jóval összetettebb folyamatok zajlottak a főként kezdetben meglehetősen kaotikus magyar belpolitikai életben.

Anka László, „A Friedrich-kormány és az antant” címmel tartott előadásában emlékeztette a hallgatóságot arra, hogy a közvélemény és a történelem iránt érdeklődő olvasók az első világháború, és az azt követő népköztársaság, tanácsköztársaság, ellenforradalom és a trianoni békediktátum aláírásának történetét néhány olyan fontos és közismert történelmi szereplő nevéhez kötik, mint Tisza István, Károlyi Mihály, Kun Béla, Apponyi Albert, Horthy Miklós. De a történelemnek – és ezek az évek különösen lehetőséget adtak erre – voltak olyan fontos szereplői is, akik csak ideiglenes jelleggel, rövid időre meg tudták határozni a politika irányát.

Ligeti Dávid „A keresztényszocialis út. Huszár Károly miniszterelnöksége” címmel tartott előadása bevezetőjében utalt arra, hogy 1919 augusztus 1-jét, vagyis a proletárdiktatúra bukását követően, Magyarország bő kilenc hónap alatt már a harmadik rendszerváltoztatást élte át.

Olasz Lajos a „Horthy Miklós kormányzóvá választása” című előadásában kiemelte, hogy a világháborús katonai vereség, a forradalmak és azok bukása, az idegen katonai megszállás okozta politikai zűrzavar, gazdasági és társadalmi válsághelyzet megoldása szempontjából meghatározó jelentősége volt az alkotmányos viszony helyreállításának, az államfői hatalom kérdése rendezésének.

A konferencia záró előadását Vizi László Tamás tartotta „Konszolidációs kormányprogram Trianon árnyékában. A Simonyi-Semadam-kormány politikai útkeresése” címmel. Az előadó bemutatta azt a politikai alkufolyamatot, amelynek eredményeként Simonyi-Semadam Sándor designált (kijelölt) miniszterelnökké vált, ismertette életútját, s részletesen elemezte a nemzetgyűlésben 1920. március 17-én bemutatott kormányprogramját. Ennek kapcsán kiemelte, hogy álláspontja szerint ez a kormányprogram a rendszer konszolidációs programja volt, s a kormány nem átmeneti – a békeszerződés aláírásának idejére – szerveződött, hanem programja hosszabb távra készült.

A konferencia zárszavában a levezető elnök utalt arra, hogy a rendezvény mindenképpen hiánypótló volt, hiszen a magyar történettudomány egy kevésbé vizsgált és elemzett időszakát vette górcső alá, s egyúttal rámutatott arra, hogy nem kerülhető meg az 1919 őszétől 1920 tavaszáig tartó korszak szakszerű, elemző vizsgálata és tényszerű bemutatása (22. kép).³⁷

22. kép

A 2019. november 16-i tudományos konferencia előadói. Nánay Mihály, Anka László, Ligeti Dávid, Olasz Lajos
(www.szekesfehervar.hu)

A TRIANON CENTENÁRIUM EMLÉKBIZOTTSÁG MŰKÖDÉSE A COVID IDŐSZAKA ALATT

A Trianon Centenárium Emlékbizottság munkáját 2020 elején előbb lelassította, majd teljesen ellehetetlenítette az egész országra kiterjedő, s a lakosságot egyre jobban megterhelő világjárvány. A 2020. március 11-én kihirdetett országos veszélyhelyzet, majd az azzal járó különleges jogrend bevezetése szinte teljesen ellehetetlenítette az Emlékbizottság működését. Így 2020. június 4-én, a trianoni békediktátum 100. évfordulóján csak egy a közvetlen jelenlétet nélkülöző, de a Városi Televízió által közvetített, Vizi László Tamás elnök által tartott „100 éve történt. A nap, amikor »Megállt a nemzet szívverése...« című előadás keretében tudott megemlékezni a magyar államot megcsónkító és a magyar nemzetet szétszakító diktátumról.³⁸

Nehéz pillanatok voltak ezek! A Városháza Díszterme üres volt, csak polgármester úr és a felvészelt készítő stáb volt jelen. Szokatlan és nehezen értelmezhető helyzet volt ez.

A Centenárium Emlékbizottság munkája azonban csak részben állt le. Az általános és középiskolás fiataloknak hirdetett történelmi vetélkedőt, a történelemtanárok számára tervezett továbbképzést és a korszakhoz kapcsolódó relikviák gyűjtését a járvány ugyan megakadályozta, de ugyanakkor lehetőséget biztosított az előadók számára, hogy előadásait tanulmányi formázzák, a szerkesztőknek és a kiadónak pedig azt, hogy kiadásra előkészítsék azokat. Köszönet a Nemzeti Kulturális Alapnak, Székesfehérvár Megyei Jogú Városnak és a Ráció Kiadónak, hogy a tanulmánykötet 2023 elejére megjelenhetett.³⁹

A kötet öt tudományos konferencia huszonhat előadásának írott, szerkesztett változatát tartalmazza, amelyek Magyarország 1918 és 1920 közötti embert próbáló, válságokkal és tehertételekkel teli, küzdelmes hónapjainak nemzetközi, országos és helyi eseményeibe adnak betekintést.

³⁷ Lugosi Balázs: Útkeresés és konszolidáció voltak a Trianon Centenárium Emlékbizottság tudományos ülésének témái. *Székesfehérvár*, 2019. november 16. <https://www.szekesfehervar.hu/utkereses-es-konszolidacio-voltak-a-trianon-centenariumi-emlekbizottsag-tanacs-kozasanak-temai> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.); B(orsányi) B(ea): Egy elpusztult ország rögzös országútján. *Fejér Megyei Hírlap*, 64. évf. 262. sz. 2019. november 12. 3.

³⁸ Vizi László Tamás: Amikor „Megállt a nemzet szívverése...” 1920. június 4-e a korabeli magyar sajtóban. In: Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László szerk.: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá” *Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 2020. 275–288.; Vizi László Tamás: Fehérvár „non coronat” Az ősi királyi koronázó város tiltakozása a békefeltételek ellen 1920-ban In: „Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!” *Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére* II. Szerk.: Medgyesy Zsófia, Pászti László. Budapest, 2023. 411–418.

³⁹ Miklós Péter – Vizi László Tamás (szerk.): *Összeomlás, Terror, Trianon*. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzat Trianon Centenárium Emlékbizottsága által rendezett konferenciák előadásai. Budapest–Székesfehérvár, 2022.

MAGYARORSZÁG „GRAND OLD MAN”-JE. GRÓF APPONYI ALBERT POLITIKAI PÁLYÁJA

A Trianon Centenárium Emlékbizottság záró konferenciája – 2023. február 7.

A címben jelzett konferenciát a Trianon Centenárium Emlékbizottság 2020. november 26-án tervezte megtartani. Ezzel kívánta összegezni és lezárni működését, s egyben emlékezni arról, hogy gróf Apponyi Albertet száz évvel ezelőtt, 1920. november 26-án választotta meg a város Székesfehérvár díszpolgárává.

A világvárvány azonban ezt a tervet is felülírta. De ahogyan az ország, a nemzet, Székesfehérvár sem adta fel! Az ahhoz illő módon, kegyelettel az ősök tisztelete előtt emlékezett meg az Emlékbizottság a soha nem felejtethetőről! Nem ahogyan tervezte, hanem ahogy nekünk magyaroknak a sors oly sokszor osztályrészül adta!

A Trianon Centenárium Emlékbizottság utolsó emlékülését, amellyel működését lezárta, 2023. február 7-én tartotta a székesfehérvári Városháza Dísztermében. A nap kiválasztása ezúttal sem volt tekinthető véletlennek. Az Emlékbizottság ezzel az emléküléssel kívánt fejet hajtani, tisztelni és emlékezni Székesfehérvár díszpolgárának, gróf Apponyi Albertnek az emléke előtt, aki kilencven évvel ezelőtt, 1933-ban ezen a napon hunyt el Genfben.

Az emlékülés bevezetőjében Vizi László Tamás elnök összegezte a 2018-ban megalakult Trianon Centenárium Emlékbizottság működését. Beszédében utalt arra, hogy azoknak a céloknak a legtöbbjét, amelyeket Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzat Közgyűlése 2018 őszén megfogalmazott az Emlékbizottság irányába – a Covid járvány nehézségei ellenére, is – sikeresen teljesítették. A 2023-as konferenciát is ide számítva hat tudományos konferenciát/emlékülést és egy személyes jelenléte nélkülöző, de a Városi Televízió által közvetített előadást szervezett. A Trianon Centenárium Emlékbizottság szervezésében a hat tudományos konferencián összesen 36 előadás hangzott el és a Bizottság kezdeményezésére elkészült és bemutatásra került egy a korszakot bemutató, hiánypótló reprint kötet. Az elnök köszönetet mondott mindenkinek, akik az elmúlt években támogatták és részt vettek az Emlékbizottság munkájában. Mint fogalmazott, öt évvel ezelőtt céljaik között szerepelt, hogy a párizsi döntéseket, valamint az ehhez kapcsolódó hazai és nemzetközi folyamatokat megvizsgálják. Kiemelt szempont volt, hogy a történések helyi vonatkozásait is megismertessék: hogyan élte meg a város és a megye ezt az időszakot? Hogyan állt talpra Trianon után az ország, a megye és Székesfehérvár városa?⁴⁰ (23. kép)

Cser-Palkovics András polgármester köszöntőjében azt emelte ki, hogy „a szellemi élet fontos feladata az, hogy helyi vonatkozásban is feldolgozza ezeket a témákat akár kötetek, akár konferenciák keretében, hiszen így válik kézzelfoghatóvá a ma embere számára is egy-egy történelmi esemény. Az Emlékbizottság által szervezett konferenciák pedig bemutatták ezeknek az éveknek a történéseit Székesfehérvár vonatkozásában is. És ha így közelítjük meg múltunkat, eljutunk az adott kor emberéhez is. Ezen keresztül családokat, személyes történeteket ismerhetünk meg, melyek által átélhetővé válnak ezek az események.” – fogalmazott a polgármester, aki megköszönte a Trianon Centenárium Emlékbizottság és a Magyarságkutató Intézet precíz munkáját.⁴¹ (24. kép)

A konferenciát Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója a következő gondolatokkal köszöntötte: „A trianoni békediktátum aláírásának századik évfordulóján, 2020 júniusában számos megemlékezést tartott a világ magyarsága. Tette ezt az egyre fokozódó világvárvány és egészségügyi válsághelyzet fenyegető árnyékában. Emlékezett arra a napra, amikor „A Nyugat megerőszkolta Közép-Európa ezeréves határait és történelmét. Bennünket védhetetlen határok közé szorított, természeti kincseinktől megfosztott, erőforrásainktól elrekesztett, országunkból siralomházat csinált. Erkölcsi aggályok nélkül rajzolták újra Közép-Európát [...] – fogalmazott Orbán Viktor miniszterelnök 2020. június 6-án a sátorlajújhelyi Trianon emlékműnél. Majd így folytatta a miniszterelnök: „Ezt nem fogjuk elfelejteni nekik soha. [...] De mi makacs népség vagyunk, sohasem voltunk hajlandók részt venni a saját temetésünkön. A dédapáink sem adták föl. Nem térdeltek le, és nem kértek kegyelmet. Talpon maradtunk és kibírtuk.”

A mai konferencia arról a kivételes képességű államférfiról szól és emlékezik meg Apponyi Albert politikai pályafutásának kiemelkedő állomásairól, aki sosem adta fel, nem térdelt le és nem kért kegyelmet. Még a legkilátástalanabb pillanatban sem. Amikor már minden veszni látszott. Akkor sem. Párizsban, 1919. január 16-án, a francia külügyminiszter dolgozószobájában, a Legfelső Tanács előtt ma is irigylésre méltó logikával, világosan és cáfolhatatlanul érvelt a magyar ügy, a magyar nemzet védelme érdekében.

⁴⁰ Józsa Dávid: Összeomlás, Terror, Trianon - konferencia és könyvbemutató gróf Apponyi Albertről. Székesfehérvár, 2023. február 7. <https://www.szekesfehervar.hu/osszeomlas-terror-trianon-konferencia-es-konyvbemutato-grof-apponyi-albertrol> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

⁴¹ Józsa Dávid: Összeomlás, Terror, Trianon - konferencia és könyvbemutató gróf Apponyi Albertről. Székesfehérvár, 2023. február 7. <https://www.szekesfehervar.hu/osszeomlas-terror-trianon-konferencia-es-konyvbemutato-grof-apponyi-albertrol> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

23. kép

Vizi László Tamás összegzi a Trianon Centenárium Emlékbizottság munkáját a 2023. február 7-i Apponyi konferencián
Fotó Simon Erika (www.szekesfehervar.hu)

24. kép

Cser-Palkovics András polgármester köszönti a 2023. február 7-i Apponyi konferenciát
Fotó Simon Erika (www.szekesfehervar.hu)

Szavai, mondatai kísértetiesen csengenek vissza még 103 év távlatából is. Mert ma is van aktualitásuk. Hiszen Magyarország ma is Európa védőbástyája, mint ahogyan az volt ezer éven át. Hogyan is fogalmazott Apponyi? „Ez a terület, amely Magyarországot alkotja és amely jogilag ma is Magyarország, századokon át rendkívül fontos szerepet játszott Európában, különösen Közép-Európában a béke és a biztonság fenntartása tekintetében.” Magyarország „megvédte Európát a keletről fenyegető közvetlen veszedelmek elől. Ezt a hivatását tíz századon át töltötte be [...]” Apponyi szavai örök érvényűek. Hiszen keleten, közvetlen szomszédságunkban háború dúl, délről pedig egyre fokozódó migrációs nyomás helyeződik határainkra. Ma is Európa védőbástyája vagyunk.

És egy másik, aktuálisan fontos gondolata Apponyinak: „Az állandóság és a béke általános szempontjaiból rendkívül fontos, hogy a zavarok kelet-európai főfészke ne nyerjen tért és ne terjeszkedjék ki Európa szívéig.” Magyarország kormánya ma is azon dolgozik, hogy a háború helyett fegyverszünet és béke legyen, hogy Európa és Magyarország ne sodródjon, ne sodródhasson bele ebbe a háborúba. Sajnos azonban úgy tűnik, hogy a brüsszeli döntéshozók ma ugyan úgy nem akarják meghallani a magyar érveket, mint ahogyan 103 évvel ezelőtt.

Amikor Apponyi kifejtette Párizsban, hogy a győztesek által megfogalmazott nemzetiségi elv a szenvedések sorát jelentené az elszakított magyarság számára, s nagyon örülne annak, „ha a tőlünk elszakított területeken magyar testvéreink ugyanazon jogoknak és előnyöknek birtokában lennének, amellyel Magyarország nem magyar ajkú polgárai bírtak” aligha gondolhatta, hogy szavai 103 év távlatában is mennyire aktuálisak lesznek. Hiszen szemtanúi vagyunk annak, hogy a kárpátjai magyarságot megfosztják iskoláitól, brutális módon korlátozzák anyanyelvi oktatásukat, magyar férfiakat kényszersoroznak, s a nemzeti sérelmeket napestig lehetne folytatni.

Apponyi bölcsessége, államférfiúi nagysága abban rejlik, hogy szavai ma is iránytűként szolgálnak. Emlékeztetik és egyúttal figyelmeztetik arra a Nyugatot, hogy ne lépjen kétszer ugyanabba a folyóba.

A mai konferenciával és kötetbemutatóval lezárja működését a Székesfehérvári Trianon Centenárium Emlékbizottság. Egy jelképes napon. Apponyi Albert halálának 90. évfordulóján.

Köszönöm Cser-Palkovics András polgármester úrnak és Székesfehérvár Megyei Jogú Város Közgyűlésének, hogy az évfordulót megelőzően létrehozták a Székesfehérvári Trianon Centenárium Emlékbizottságot, támogatták tudományos rendezvényeit.

A Magyarságkutató Intézet megalakulását követően azonnal felajánlotta szakmai támogatását, mert az Emlékbizottság céljait helyi és nemzeti ügynek tekintette. Olyan küldetésnek, amely fontos szerepet játszott abban, hogy Trianon ötödik nemzedéke pontosan tisztában legyen azzal, hogy mi is történt ezzel az országgal, ezzel a nemzettel száz évvel korábban. Hogy valójában mi vezetett el Trianonhoz. Milyen nemzetközi, országos és helyi események játszódtak le, kik voltak az alakítói, kik a felelősök stb. Lássunk végre tisztán! Hántsuk le a múltunkról a ráragadott sztereotípiákat, szabaduljunk meg az évtizedes történelmi kliséktől. Ismerve az Emlékbizottság működését, a megszervezett konferenciák előadásait, olvasva az azokból szerkesztett kötet tanulmányait, kétség sem fér hozzá, hogy a Székesfehérvári Trianon Centenárium Emlékbizottság küldetését, feladatát sikeresen teljesítette.

Gratulálok valamennyi szervezőnek, előadónak, s köszönöm a Ráció Kiadónak, hogy a konferenciákon elhangzott előadásokból egy ilyen reprezentatív kötetet gondozott.

Miniszterelnök úr sátoraljaújhelyi beszédének gondolataival kívánok Önöknek eredményes és sikeres tanácskozást:
„A történelem igazságtételét a legnagyobbak sem kerülhetik el. S ahogy igaz, hogy összenő, ami összetartozik, úgy igaz, hogy ami nem tartozik össze, az szét is esik. Jól mondták száz évvel ezelőtt: mi még ott leszünk azok temetésén, akik bennünket akartak sírba tenni. Mi, magyarok viszont maradunk, akárhogy fordul is a szél. Megmaradunk, mert itthon vagyunk. Itthon vagyunk, és ezért megmaradunk.”

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.”⁴²

Az Apponyi Albertre emlékező konferencia⁴³ hat előadásban tárgyalta és elemezte a gróf politikai pályafutását (25. kép).

APPONYI ALBERT

ŐSZEOMLÁS, TERROR, TRIANON

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Trianon Centenárium Emlékbizottság,
a Magyarországi Kutató Intézet
és a Ráció Kiadó tisztelettel meghívja a

**MAGYARORSZÁG „GRAND OLD MAN”-JE,
GRÓF APPONYI ALBERT POLITIKAI PÁLYÁJA**

című rendezendő tudományos konferenciára és az

ŐSZEOMLÁS, TERROR, TRIANON

c. tanulmánykötet bemutatójára

Időpont: 2023. február 7. (kedd) 14.00 óra
Helyszín: Székesfehérvár, Városháza Díszterem
(Székesfehérvár, Városház tér 1.)

A konferencia szakmai együttműködő partnerei

Kodolányi János Egyetem Emlékbizottság és Történeti Kutató Intézet
Kodolányi János Egyetem Történelmi Tanács
Magyar Nemzeti Levéltár Pécsi Vármegyei Levéltár

A konferencián képző és hangfelvétel készíthető

14.00 – 14.15 Megnyitó, a konferencia köszöntése
Dr. VIZI LÁSZLÓ TAMÁS PhD,
a Trianon Centenárium Emlékbizottság elnöke
Dr. CSER-PALKOVICS ANDRÁS,
Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármestere
Dr. HORVÁTH-LUGOSSY GÁBOR,
a Magyarországi Kutató Intézet főigazgatója

ELŐADÁSOK / Levezető elnök:
PROF. DR. SIMANDI IRÉN tanszékvezető, egyetemi tanár, Kodolányi János Egyetem

14.15 – 14.40 TARJÁN M. TAMÁS, egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus
Egyetem BTK Nemzetközi és Politikatudományi Intézet
Apponyi Albert, a dualizmus politikusa

14.40 – 15.05 KÖÖ ARTÚR, vezető kutató, Magyarországi Kutató Intézet,
a Benkő István Református Gimnázium történelemtanára
A Lex Apponyi

15.05 – 15.30 Dr. VIZI LÁSZLÓ TAMÁS PhD, tudományos főigazgató-helyettes,
Magyarországi Kutató Intézet, rektorhelyettes, Kodolányi János Egyetem
Apponyi Albert szerepe a békeszerződés aláírásában és ratifikálásában.

15.30 – 15.45 Szünet

ELŐADÁSOK / Levezető elnök:
DR. CZETZ BALÁZS PhD, főlevéltáros, gyűjteményi főigazgató-helyettes,
Magyar Nemzeti Levéltár

15.45 – 16.10 Dr. DEMETER ZSÓFIA CSc, ny. műzeumigazgató, főiskolai tanár,
Szent István Király Múzeum, Kodolányi János Egyetem
Apponyi Albert, Székesfehérvár díszpolgára

16.10 – 16.35 Dr. ANKA LÁSZLÓ PhD, tudományos munkatárs,
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
„Kizárólag külső használatra.” Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége.

16.35 – 17.00 Dr. MIKLÓS PÉTER, PhD, c. egyetemi tanár, Kodolányi János Egyetem
Apponyi Albert halálának korabeli sajtóvisszhangja

17.00 – 17.30 KÖTETBEMUTATÓ

Az **ŐSZEOMLÁS, TERROR, TRIANON**
Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzat Trianon Centenárium
Emlékbizottsága által szervezett konferenciák előadásait tartalmazó
tanulmánykötet bemutatása.

A kötetet bemutatja:
Dr. CZETZ BALÁZS PhD, főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár
Dr. DUBNICKY ZSOLT PhD, történész, Ráció Kiadó

A kötet a helyszínen kedvezményes áron megvásárolható.

25. kép

*A Magyarország „Grand Old Man”-je, gróf Apponyi Albert politikai pályája c.
tudományos emlékkonferencia meghívója és szakmai programja.*

A meghívót Kereki Dávid tervezte.

Tarján M. Tamás a dualizmus korának nem kevésbé ellentmondásos politikusának ezen életszakaszát Apponyi 1877 és 1880 közötti időszakban tett nyilatkozatainak, döntéseinek fényében ismertette, s mutatott rá arra, hogy miért nem kapott komolyabb politikai szerepet Apponyi már a trianoni események előtt.

Köő Artúr az Apponyi kultuszminisztersége által 1907-ben elfogadott, s nevéhez köthető törvénynek, a „Lex Apponyinak” a tartalmát és a törvény utóéletét helyezte előadásának középpontjába. Az előadó kiemelte, hogy a törvény méltányosan kívánta rendezni a nemzetiségi egyházak népiskolai tanítóinak a fizetését, s egyben a magyar nyelv fokozott tanítását írta elő. A sokat bírált törvény politikai visszhangja a nemzetközi sajtóban is komoly kritikát kapott, s később – eltűnözve annak jelentőségét – még az 1919-1920. évi béketárgyalásokon is felhozták Magyarország elleni érvként.

⁴² Horváth-Lugossy Gábor főigazgató gondolatait távollétében Vizi László Tamás tolmácsolta.

⁴³ Józsa Dávid: Őszeomlás, terror, Trianon - konferencia és könyvbemutató gróf Apponyi Alberttről. *Székesfehérvár*, 2023. február 7. <https://www.szekesfehervar.hu/osszeomlas-terror-trianon-konferencia-es-konyvbemutato-grof-apponyi-albertrol> (Utolsó letöltés: 2023. január 31.)

Vizi László Tamás előadásában Apponyinak a békeszerződés aláírásában és ratifikálásában játszott szerepét mutatta be. Kiemelve benne azt a gigantikus teljesítményt, amit Apponyi, mint a békedelegáció vezetője végzett. Hangsúlyozta a kevésbé ismert tény, hogy Apponyi a békediktátumot, annak tartalmát határozottan el- és visszautasította, de annak aláírását és ratifikációját az adott történelmi helyzetben elkerülhetetlennek tartotta. Idézte a gróf ezzel kapcsolatos, többször hangoztatott véleményét: „én ennek a bizonyára fájdalmas cselekménynek nem tulajdonítom azt a tényleges fontosságot, a mellyel érzelmeinknek hulláma felruházta. Ha az elvesztett háború folytán előállott körülmények nyomása [...] ezt az igazságtalan békét [...] ránk kényszerítette, akkor a ratifikáció nem egyéb, mint a kínos ügy elintézésének egyik, hogy úgy mondjam bürokratikus stádiuma, a mely sem jóban, sem rosszban kilátásainkon, reményeinken, törekvéseinken nem változtat. [...]” Az aláírást és a ratifikációt Apponyi úgy értelmezte, mint egy folyamatot, amit le kell zárni azért, hogy „történelmünk újabb, szebb, biztatóbb dicsőbb fejezeteit megírjuk. Emlékeztetés igenis a ratifikáció arra, hogy hova süllyedtünk, tehát emlékeztetés arra, hogy újból emelkedjünk: türelem, elszántság, munka és benső egyetértés”⁴⁴

Demeter Zsófia arról érkezett, hogy az 1920-ban kezdődő Apponyi-kultusz részeként az évek, évtizedek alatt számos magyar település, több mint száz adományozott díszpolgári címet Apponyi Albertnek. Székesfehérvár ezt az első között tette meg. A város száz évvel ezelőtti vezetése 1920. május 27-én hozta meg az erről szóló döntését. Apponyi Albert grófot 1920. október 30-án délelőtt pompás ünnepség során iktatta be díszpolgárai közé a királyi város, aki már reggel megérkezett a fehérvári pályaudvarra. Apponyi a város hintóját igénybe véve vonult be a belvárosba, a városházára. Az utcákon, a díszesen fellobogózt házak elé kivonuló városi közönség fogadta, az emberek virágokat hintettek kocsijára. A városháza kapujában a polgármester, Zavaros Aladár fogadta. Apponyi Albert a főispán Károlyi József társaságában ment fel a közgyűlési terembe. Apponyi a következő szavakkal köszöntö meg az elismerést: „[...] a nemzet nagylelkűsége [...] akkor is jutalmaz, midőn csak sikertelen jóakarattal és munkával áll szemben [...] A mikor a magyar békedelegáció Párizsba indult, sorsunk már meg volt pecsételve, az összes hatalmak elhatározásai végleg megállapítva, úgy hogy fogható eredmények elérése oly irányban, hogy határaink nálunk nélkül történt megállapítása megváltozzék, abszolúte ki volt zárva. [...] Amit elérni lehetett, hazánk erkölcsi helyzetének javítását, az el is érte. [...] A mi helyzetünk nehézségeiben ne keressünk mentségeket, hanem indító okokat erőnk teljesebb megfeszítésére és összes erőtényezőink egyesítésére. [...] A haza elleni bűn a régi ellentétek felelevenítése és újnak megteremtése olyan tényezők között, a melyek e haza újjászülésén és megerősödésén dolgozni akarnak.” – idézte Apponyi gondolatait Demeter Zsófia.

Anka László előadásában felidézte, hogy Apponyi Albert 1924 ősztől a magyar delegáció vezetője volt a Népszövetségben, ahol Magyarország reprezentatív államférfiaként tiszteletet és elismerést szerzett az országnak. Folyamatosan napirenden tartotta a kisebbségi problémák, a leszerelés és a kollektív biztonsági paktum ügyeit. Minden lehetséges nemzetközi fórumon kiállt a határok túloldalán élő magyar kisebbségek jogaiért, következesen harcolt és igazságot követelt az optánsügyben birtokaikat veszített magyar állampolgárok mellett. Amikor 1933 januárjában megérkezett Genfbe, a Nemzetek Szövetségének soron következő ülésére, már tüdőgyulladásban szenvedett és elkapta az influenzát. Szervezete nem tudott ennek ellenállni. 1933 február 7-én délután a rádió közölte a tragédia hírét: „Magyarország „Grand Old Man”-je visszaadta lelkét teremtményének.”⁴⁵

A konferencia záró, Miklós Péternek Apponyi Albert halálának korabeli sajtóvisszhangjáról szóló előadását az előadó távollétében Vizi László Tamás tolmácsolta. Apponyi halálának hírére az ország településein megszólaltak a harangok, gyászbogók lepték el a házakat, középületeket, gyászmiséket celebráltak, emléküléseken emlékeztek a kiváló államférfira. Genfi ravatala előtt külföldi politikusok rótták le kegyeletüket. Még a nagy politikai ellenfél, Nicolae Titulescu is méltatta Apponyi nagyságát, a gróf feleségének küldött gyásztáviratában: „Fájdalmasan értesültem gróf Apponyi Albert haláláról, aki szememben a tökéletes hazafi, és fennkölt szellemű férfi volt és aki nek politikai pályája mindenkiben szeretetet és megbecsülést váltott ki. Teljes részvétellel osztozom Magyarország gyászában, amelynek Apponyi a leghűségesebb szolgálatokat tette, de azért is, mert Apponyi a nemzetközi életben is igen nagy szolgálatokat tett. Meghajolok a legnagyobb magyar államférfi emléke előtt és fogadja, asszonyom őszinte részvétnyilatkozatomat.” Ahol a holttestet szállító vonat áthaladt, gyászoló tömegek álltak tisztelgő sorfalat. Apponyit az Országház kupolatermében ravatalozták fel. A február 14-i temetésig körülbelül negyedmillió ember rótt le előtte tiszteletét. Miklós Péter előadása ezeknek a gyással teli napoknak a hazai sajtóban megjelent írásából szemlészett, s hozta a hallgatóság számára kézzelfogható közelsége azt az Apponyi iránti tiszteletet és mély fájdalmat, amit a nemzet ezekben a napokban egy emberként érzett át.

⁴⁴ Apponyi szavait idézi Vizi László Tamás: *A kényszernek engedve. A trianoni békediktátum aláírása és ratifikációja, 1920*. Budapest, 2023. 196–197.

⁴⁵ Anka László: *Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában*. Doktori (PhD) Disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2014. 188–191.

A Trianon Centenárium Emlékbizottság utolsó, záró konferenciájának keretében került sor az Emlékbizottság előadásaiból összeállított *Összeomlás, Terror, Trianon* című tanulmánykötet bemutatására, amelyet előbb Csetz Balázs, majd a kötet felelős szerkesztője Dubniczky Zsolt méltatott. A Ráció Kiadó gondozásában megjelent tanulmánykötet – melyet Miklós Péter és Vizi László Tamás szerkesztett – 26 tanulmányt tartalmaz, melyet 19 szerző jegyez.⁴⁶ (26. kép)

26. kép

*A székesfehérvári Trianon Centenárium Emlékbizottság által rendezett konferenciák előadásait tartalmazó tanulmánykötet
Fotó Simon Erika (www.szekesfehervar.hu)*

A kötet ismertető Dubniczky Zsolt felelős szerkesztő kiemelte, hogy a kötet legfőbb erénye annak elemző, tárgylagos, bemutató/értékelő informatívítása, adat- és tartalomgazdagsága, tudományos igényű, átfogó és részletező forráscentrikussága, ugyanakkor olvasmányosága, melyet egy 10 oldalas személynévmutató egészít ki. Táblázatok, fotók, térképek színesítik, számos primer forrást vonultat fel. Időbeli és térbeli dinamika jellemzi, s nagyszerűen adja vissza és érzékelteti és fajsúlyosan adja vissza az 1918 és 1920 közötti időszak nemzetközi, országos és lokális történéseit. Az eseményeket megélt személyeket kívülről és belülről is láttató tanulmányok, önreflexióra, ugyanakkor kívülről való szemlélésre készítetik az olvasót. Bemutatja kort és korszakot formáló politikusokat, elemzi a kor nemzetközi háttérét, politikatörténeti fordulópontjait, de nem nélkülözi az egyháztörténeti, hadtörténeti, művelődés- és hadtörténeti, emlékezetpolitikai aspektusait is. Közben olyan tematikus összefoglalókat is közöl, mint a tanácsköztársaság vagy a román megszállás. A kötet egyaránt készült a szakma és a nagyközönség számára, mely minden, a korszak iránt érdeklődő olvasó számára hasznos és tanulságos olvasmányélményt ígér. – zárta gondolatait Dubniczky Zsolt.

A Trianon Centenárium Emlékbizottság elnöke ezúton mond köszönetet a konferenciák megszervezéséhez nyújtott segítségért Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatának, Dr. Cser-Palkovics András polgármesternek, Fejér Megye Önkormányzatának, Dr. Molnár Krisztián elnöknek, a Magyarságkutató Intézetet 2019 január és 2023 február között vezető Dr. Horváth-Lugossy Gábor főigazgatónak, az Emlékbizottság tagjainak, valamennyi előadónak és a szervezésben önzetlenül segítő kollégáknak. A tanulmánykötet elkészítéséhez nyújtott segítségért a Nemzeti Kulturális Alapnak, a Ráció Kiadónak, Lajtai Lászlónak, a Ráció Kiadó vezetőjének és Dubniczky Zsolt felelős szerkesztőnek.

⁴⁶ A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap és Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatta. A tipográfiai terv és a nyomdai előkészítés Zelnik Péter, a tördelés Arany Imre munkáját dicséri.

ÉVI JELENTÉS

ÉVI JELENTÉS 2023 (Összeállította: Agócs Nándor)

A MÚZEUM ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

GORSIUM RÉGÉSZETI PARK ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

A Gorsium Régészeti Parkban 2023-ban több saját szervezésű hagyományőrző rendezvény és a szabadtéri színház adottságait kihasználó szórakoztató program került megvalósításra civil szervezetekkel együttműködésben: Floralia (április 29–30.), a TÁC-GORSIUM NYÁR programsorozat keretében: Sanyi, Én és a Gyerekek produkció interaktív népmesei előadása (június 24.), Duo Redwhite együttes borkóstolóval egybekötött koncertje (július 8.), Buch Tibor, Horváth Elemér és Horváth Péter művészek borkóstolóval egybekötött koncertje (július 15.), II. Castrum – a nagy legiós sportágválasztó és családi nap – II. Főveny ifjúsági és hadtörténeti találkozó (szeptember 16.).

2023-ban nagy léptékű előkészítő munka történt, amely lehetővé teszi, hogy 2024 január-februárjában jelentős mennyiség revíziójára sor kerüljön. A megindított kutatási program egy archeobotanikus bevonásával haladt, aki az elmúlt 50 év szerves anyagait vizsgálta és dolgozta fel PhD tézisei keretében.

Az Adattárban található régészeti szelvénykimutatások (benne rajzok, fényképek, ástatási napló) digitalizálása ütemezetten zajlott.

A Szabad Tér Egyesülettel együttműködésben 2023-ban is folytatódott a 2020-ban megkezdett 4. századi római kori hajóreplika építése, amelyről egy ókori téglakarcolattal rendelkezik Gorsium.

Április elején egy új múzeumpedagógiai eszköz, egy megállítótábla kihelyezésére került sor a park területén a Nyugati Kapu mellett. A Park múzeumpedagógusa számos kihelyezett óvodai és iskolai foglalkozást tartott, új játékokat és programokat dolgozott ki, nyári tábor (augusztus 21–25.) rendezett. Május 20-án részt vett Verőcén az Erőd Avató családi napon. Elkészítette a Gorsium Tarisznyája szabadidős foglalkoztató csomagot.

HETEDHÉT JÁTEKMÚZEUM – MOSKOVSZKY ÉS RÉBER GYŰJTEMÉNY ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

A Hetedhét Játékmúzeumban 2023-ban a Moskovszky-gyűjtemény babáinak tudományos feldolgozására és a Hetedhét Játékgyűjtemény gyarapítására került a hangsúly. A tárgyévben a múzeum játékgyűjteménye Kovalcsik Péter, egykori játékbolt tulajdonos egyedülálló, 330 darabos mackógyűjteményével gyarapodott. A mackók túlnyomó része a második világháború előtti időszakból származik. A gyűjteményben legnagyobb számban a leghíresebb európai mackógyártó cég, a németországi Steiff Játékgár termékei szerepelnek az 1910-es évektől kezdve különböző korszakokból, eredeti címkével ellátva. Más ismert német gyártók (Hermann, Schuco, Bing), valamint minden jelentős angol vállalat (Merrythought, Farnell, Dean's, Chad Valley, Chiltren) is képviselteti magát a gyűjteményben. Néhány mackó a tengerentúlról származik, méghozzá a Teddy mackókat elsőként piacra dobó Ideal Toy Company-tól. Említésre méltó, és a gyűjtemény muzeológiai értékét emeli, hogy az olcsóbb kivitelezésű kelet-európai gyártmányok is jelen vannak a gyűjteményben (Csehszlovákia, NDK, Lengyelország, Szovjetunió), a piacvezető nyugat-európai termékek mellett. A magyarországi játékmackógyártást elsősorban a szegedi NÍVÓ Szövetkezet és leányvállalata, a Makói Béke Vegyipari Ktsz. mackói képviselik, melyek az államosítás utáni Magyarország sikertermékei voltak.

A Hetedhét Játékmúzeum játékgyűjteményébe került tárgyak között kiemelkedő tárgycsoportot jelent a nyolc csomag eredeti dobozzal együtt fennmaradt Richter-féle türelemjáték is a 19. század végéről.

Dr. Nagy Veronika néprajzos-főmuzeológus elsősorban a Moskovszky-gyűjtemény babáira vonatkozó kutatásokat folytatott, tematikus gyűjteményi katalógus létrehozásának céljával. *A játékbabák kultúrtörténeti vonatkozásai és múzeumi megőrzése* címmel két alkalommal tartott előadást az ELTE TÓK Gyermek kultúra mesterszakos hallgatói számára. A székesfehérvári javítóintézet játékipari tevékenységéhez kapcsolódó kutatásainak eredményeit a Könyvtárosok Országos Konferenciáján foglalta össze egy előadás keretében. A *Játékszerek Anno* játékbolt 25 éves fennállása alkalmából a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban nyílt kiállítás megnyitására és az ünnepi kötet bemutatására kapott felkérést.

A Hetedhét Játékfesztivál Hétpróba állomásainak megvalósításában 2023-ban az ELTE TÓK alap- és mesterszakos hallgatói mellett az ELTE PPK múzeumpedagógiai szaktanácsadó képzésének hallgatói is részt vettek. Var-

ga Dóra az ELTE TÓK-kal együttműködve TINLAB pályázat keretein belül új múzeumpedagógiai foglalkozást dolgozott ki a Réber-kiállításához kapcsolódva, *A színek nyomában* címmel. A bemutató foglalkozásról videófelvétel is készült, melyet oktatási célokra hasznosít majd az ELTE TÓK. Az együttműködés tapasztalatairól Varga Dóra előadást tartott a 6. Művészetpedagógiai Konferencián.

KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNY ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

Szűcs Erzsébet nyugdíjba vonulását követően, 2023. június elsejével Domány Adél művészettörténésszel bővült a Múzeum személyi állománya.

Az Országzászló téri épület kiállítóhelyen a műveiben mindig a képzőművészet és fotográfia határmezsgyéjét átlépő Halas István az elmúlt négy évtizedben készült emblemikus fotóit, fotóciklusait, valamint legújabb felvételeit mutatta be a *Katalógus* című nagyszabású egyéni kiállítás. A tárlaton számos olyan régebbi mű is megtekinthető volt, amely korábban nem szerepelt kiállításon, először itt volt látható a közönség számára. Harminc éve, 1993-ban a művésznak ugyanebben a kiállítóterben nyílt egyéni kiállítása. A „KATALÓGUS” projekt teremt lehetőséget egy „életmű” kiállítás anyagválogatására és méltó bemutatására. Halas István (Budapest, 1954) rajzokat, filmeket, videómunkákat, könyveket és fotókat egyaránt készít. Pályáját a sokféle téma, a számtalan technikai megvalósítás és a folyamatos kísérletezés teszi jellegzetessé. Kísérletező művész, akinek egymásra fényképezett „önarcképe” (az 1990-es esztergomi biennálé nagydíjas képe), a New York-i metróállomások fotói, a magyar írókról, zenészekről, képzőművészekről, irodalmárokról, filmesekről készített portréi, műterem-, panoráma-, épület- és városképei, a terekkel, a hiánnyal, és a házhelyekkel foglalkozó felvételei a magyar fotókultúra fontos műveivé váltak. Műterme a hetvenes, nyolcvanas évek Budapestjének alternatív művészeti topográfiájában kitüntetett helyszín volt.

Az Országzászló téri épületben került megrendezésre a 2021-ben Smohay-díjat nyert Koós Gábor *Gazing into Darkness (A sötétbe nézések)* című egyéni kiállítása, melyet kifejezetten erre a térre tervezett.

A *Fejér Vármegyei Tárlat* hosszú múlttal rendelkező állandó kiállítási eleme a Szent István Király Múzeum kiállítási programjának. A tárlat két évente kerül megrendezésre, a múzeum a dunaujvárosi Kortárs Művészeti Intézettel felváltva osztozik a megvalósulás helyszínén, 2023-ban a Csók István Képtár adott helyet a vármegye képző-, ipar- és fotóművészetét bemutató tárlatnak.

Horváth Roland *Pillanat record / nyugalom tetőfok* című kiállítása a Deák Képtár Projekttermében megvalósuló kiállításorozatának folytatásaként került a 2023-as programkínálatba. Célja, hogy a Deák Gyűjtemény 20. századi gyűjteménye mellett a kortárs művészettel is megismertethesse a látogatókat egy-egy ma élő és alkotó művész vagy művészcsoport műveinek tematikus bemutatásával. Technikai okok miatt a kiállítás végül az Új Magyar Képtárban valósult meg. A művész stílusának érdekessége, hogy idegenkedik a dolgok konkrétumként történő ábrázolásától. Műveit több hazai és nemzetközi kiállításon is bemutatta már.

A Pelikán Galériában megnyílt öt kortárs egyéni, illetve csoportos képzőművészeti kiállítás – főként székesfehérvári kortárs hivatásos művészek (Pálné Hencz Teréz, Cservénka Edit) alkotásaiból – összhangban volt az intézmény ezen a területen vállalt feladatával, illeszkedtek a Galéria által kitűzött stratégiához, mely szerint egyrészt a Székesfehérvári Művészek Tagjainak vagy velük együttműködve, más meghívott művészeknek rendez időszaki egyéni vagy csoportos kiállításokat, illetve emlékkiállításokon mutatja be kerek évfordulókon a már elhunyt alkotók munkásságát.

A Diák Deák Galéria a Városi Képtár – Deák Gyűjteményében működő önálló kiállító tér, egységben a múzeumpedagógiai foglalkoztatóval. A Városi Képtár – Deák Gyűjtemény szakmai gondozását új kurátor vette át a tárgyév közepétől. Az energiaválság és az épület műszaki állapotával kapcsolatos gondok okozta zárva tartás az állandó kiállítás mellett csak egy időszaki kiállítást tett lehetővé. Ez a Gorsium Gimnázium, Szakgimnázium és Technikum diákjainak bemutatkozó tárlata volt, mely 2023. május 25. és október 15. között volt megtekinthető.

Befogadott tárlat volt a Csók István Képtárban Jónák Tamás festőművész életmű-kiállítása. A művész táblaképei mellett mitológiai témájú, hatalmas méretű vásznait is láthatta a közönség.

A Pákh Imre műgyűjtő magángyűjteményéből válogatott, *Munkácsy Székesfehérváron* című kiállításon hetvenhét alkotás került bemutatásra a Rendház épületében. A válogatott műalkotások között hatvannégy festményt, nyolc grafikai munkát láthattak a látogatók az életműből, valamint más alkotók Munkácsyról készített festményeit és Pásztor János Munkácsyt ábrázoló szobrát. A kiállítás székesfehérvári műtárgya a SZIKM Képzőművészeti Gyűjteményében őrzött, a 18. század végén készült francia neoreneszánsz karosszék, amely Munkácsy Mihály párizsi műterméből származik. A szék Munkácsy egyik zsánerképén is szerepel, később pedig Balló Ede festőművésztől került Ybl Ervin tulajdonába.

Az Új Magyar Képtárban került megrendezésre a *Magyar vagyok – Petőfi 200* című vándorkiállítás a Nemzetstratégiai Kutatóintézet és a Szent István Király Múzeum közös képzőművészeti tárlata, amely Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója előtt tisztelgett.

A Képzőművészeti Gyűjtemény a múzeum által szervezett művésztelepen alkotó Székesfehérvári Művészek Társasága ajándékként gyarapodott 16 műtárggyal. A művészek ajándékként került a *Katalógus* című kiállításból Halas István két fotója, illetve a *Pillanat record / nyugalom tetőfok* című kiállításából Horváth Roland egy vászonfestménye. Segesdy Katalin grafikus örököse adományozott 47 darab grafikát a művész hagyatékából. Czóbel Béla egy műve is ajándékozás útján érkezett a kollekcióba, továbbá Páger Bernadett egy textilművével is gyarapodott a múzeum. NKA forrásból, vásárlás útján jutott a gyűjteménybe Babinszky Csilla képzőművész ceruzarajz-sorozata. Egy Nagyváradról áttelepült család 19–20. századi értékes bútoraival gyarapodott az Iparművészeti Gyűjtemény.

Domány Adél művészettörténész-muzeológus az év második felében vette át a Városi Képtár – Deák Gyűjtemény szakmai gondozását, ezért a gyűjteményt illetően tervszerű tudományos munka a következő évtől várható.

Izinger Katalin művészettörténész-főmuzeológus folytatta a múzeum intézménytörténetének kutatását, különös tekintettel az 1960–1990-es évekre. A Szent István Király Múzeum 150 éves fennállását bemutató kiállításra készülve adattári, levéltári kutatásokat folytatott a múzeum történetéről, képzőművészeti kiállításairól és rendezvényeiről. Tudományos munkája az általa rendezett kiállításokhoz is kapcsolódott: Koós Gábor Smohay-díjas képzőművész *Gazing into Darkness (A sötétbe nézek)* című kiállításához, valamint Halas István *Katalógus* című retrospektív fotókiállításához. Halas István művészetéről kritikai esszét írt a megjelenés alatt álló *300 magyar fotóművész* c. kötetbe. Több alkalommal tartott tárlatvezetést. Két konferencián adott elő, előadást tartott Szekszárdon *Veszteségek és traumák ábrázolása a Szent István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteményében* címmel. Kovalovszky Márta *Mit látsz, Laca?* című könyvének bemutatóját szervezte és moderálta. Opponensként részt vett Konkoly Ágnes Schaár Erzsébetről írt doktori disszertációjának komplex vizsgáján. A Deák Dénes Alapítvány megbízásából megszervezte a Deák Dénes Ösztöndíj pályázatát, kapcsolatot tartott az ösztöndíjasokkal. A Smohay Alapítvány megbízásából szervezte az Alapítvány munkáját, összehívta a kuratóriumot, megrendezte a díjazott művész kiállítását. Tagja a Jerger Krisztina művészettörténész emlékére alapított, kurátorokat díjazó kuratóriumnak, valamint választmányi tagja a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak.

Majsai Réka művészettörténész-muzeológus kutatási tevékenysége fókuszát két alappillér jelölte ki. Egyfelől doktori disszertációja (*A rendszerváltozás két évtizede a Magyar Képzőművészeti Főiskolán*) szerkezeti vázán dolgozott, kiegészítve az egyes egységekhez illeszthető részkutatásokkal. Másfelől a múzeumi munkájához, a kiállítások megrendezéséhez szükséges kutatásokat folytatta. A Fejér Vármegyei Tárlat esetében a tárlat történetét igyekezett megismerni, valamint funkciójának kérdése kapcsán a területi alapon szerveződő, seregszemle jellegű tárlatok ma is érvényes és lehetséges szerepét, valamint annak változását vizsgálta. Az Új Magyar Képtárban megrendezett tárlathoz köthetően a kiállító művész (Horváth Roland) eddigi tevékenységének összegző megismerése volt a cél, hogy aztán a kiállításra kerülő friss alkotások kontextusa vizsgálható lehessen. Ezt a két fő vonalat egészítette ki a dunaújvárosi szoborpark jelenleg is készülő kiadványához végzett kutatás, valamint a Kopint-Tárki megbízásából végzett és alapvetően az európai uniós források kulturális célú felhasználását vizsgáló kutatás, amihez esettanulmányokat készített. Előadást tartott az ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskola Művészettörténeti doktori program hallgatóinak *Eleven művészettörténet* című műhely-konferenciáján.

A RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGVÉDELMI ÉS TUDOMÁNYOS OSZTÁLY ÉVES MUNKÁJA, A RÉGÉSZETI ÉS ANTROPOLÓGIAI GYŰJTEMÉNY ÉVES GYARAPODÁSA

A régészeti kutatások terén 2023-ban több együttműködési program kialakítására került sor, a MNM Nemzeti Régészeti Intézetével a Nemzeti Régészeti Topográfia projekt keretében Fejér vármegyét érintő területek kutatására kötött megállapodást. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetével együttműködve megkezdődött a Csákvár késő római temetőanyagának feldolgozása, valamint OTKA pályázat keretén belül a csókakői vár mikroregionális és tájtörténeti kutatása. Ugyancsak a BTK Kutatóközpont Régészeti Intézet, illetőleg az ELTE TTK, Embertani Tanszék partnerségével kutatási együttműködési keretmegállapodás született Mátyás, Méhes-dűlő késő bronzkori sírjainak régészeti és természettudományos vizsgálatának céljából.

Továbbra is a Régészeti és az Antropológiai Gyűjtemény a múzeum legdinamikusabban gyarapodó gyűjteményei. A régészeti feladatellátás során néhány bontómunkával egybekötött régészeti megfigyelés (pl. Székesfehérvár, Városháza tér), több tervásatás (pl. Bodajk, Proletár-földek I.), és egy nagyberuházáshoz kapcsolódó teljes területű megelőző feltárás (pl. Székesfehérvár, Bárándi utca) történt. A Községi Régészeti Program keretében számos alkalommal került sor fémkeresőzéssel egybekötött terepbejárásra. Az év során számos régészeti tárgy került a múzeum birtokába ajándékozás révén.

A múzeum árverésen megvásárolt egy, eredetigazolása szerint Székesfehérvárról származó, római kori, vélhetően Venus Genetrixet ábrázoló, mészkből készült női szoborfejet.

Munkacsoportok tevékenysége

Községi Régészeti Program munkacsoport

A 2023-as évben nagy hangsúlyt fektettünk a Községi Régészeti Program keretében megvalósuló tervszerű kutatásokra; önkénteseink az év során három tervásatás (Bakonykúti, Csákberény, Bodajk) lebonyolításában is aktívan közreműködtek. A régészeti topográfiai kutatásokra vonatkozóan együttműködés jött létre a Magyar Nemzeti Múzeummal, mely eredményeképpen közösen végezzük a Fejér vármegye területét érintő lelőhelyfelderítési feladatokat a Nemzeti Régészeti Topográfiai Program (NRT) keretében. A kutatások eredményeképp ez évben is több száz tárggyal bővült régészeti gyűjteményünk. A program részeként valósul meg továbbá az anyagismereti előadássorozat, melynek első állomásaként a különböző régészeti korszakok kerámiatípusaival ismerkedhettek meg behatóbban a résztvevők.

Nemzeti Emlékhely munkacsoport

A Magyar Génius Program keretében a Nemzeti Emlékhely teljes villamoshálózata felújításra került, továbbá több kiegészítő vizsgálat és szakértői vélemény is készült, többek között a Lux-féle épület Mauzóleum részének tetőszerkezete és vízszigetelése kapcsán. A program keretében megvalósult a korábban pénzváltóként hasznosított helyiség felújítása, illetve biztonsági kamerarendszer telepítésére is sor került. Az infrastrukturális fejlesztések mellett Aba-Novák Vilmos seccójának restaurálásán és konzerválásán volt a hangsúly, mely kivitelezéséhez elengedhetetlenek voltak a fent megjelölt fejlesztések.

A Lechner Tudásközpont által biztosított pályázati forrásnak köszönhetően valósulhatott meg a a Romkert fennállásának 85. évfordulója alkalmából megrendezett programsorozat. Többek között új fényjáték készült a mauzóleum homlokzatára, a sorozatot pedig decemberben a *Romkert '85 – Emlékkonferencia a Nemzeti Emlékhely 85. évfordulójára* című konferencia zárta.

A múzeum 2023-ban új kiállítóhellyel, a Koronázó Bazilika Nemzeti Emlékhely Látogatóközponttal bővült, a látogatók előtt november 17-én nyílt meg az itt berendezett *Solium Regni – Az ország trónusa* című állandó kiállítás, ami a Szűz Mária prépostsági templom maradványait mutatja be.

Kiss Alexandra régész-muzeológus három hazai szakmai konferencián adott elő, két alkalommal társelőadóval közösen (Kiss Alexandra – Szücsi Frigyes: *Községi régészet Fejér vármegyében*. M4 Konferencia, Szekszárd, Wosinszky Mór Múzeum; 2023. április 17.; Agócs Nándor – Kiss Alexandra – Rétfalvi Teofil – Szabó Ernő: *A mányi római villagazdaság és tulajdonosa?* Fiala Római Koros Kutatók XV. Konferenciája. Komárno–Komárom, 2023. május 18–21.), kétszer önállóan (*Régészeti helyszínelők – Egy rablófeltárás nyomában Székesfehérvár határában*. II. Országos Községi Régészeti Konferencia. Visegrád, Mátyás Király Múzeum, 2023. szeptember 15., *A Bodajk-proletár-földeki római villagazdaság legújabb kutatási eredményei*. Fiala Római Koros Régészek 15. konferenciája, Komárno–Komárom, 2023. május 18–21.), amiken beszámolt a bodajki villagazdaság és temető kutatásának, továbbá egy községi régészeti eseményként megvalósult mentőfeltárás eredményeiről.

Kósa Polett régész-muzeológus egy nemzetközi konferencián (*Ceramic and Special Depositions during the Late Bronze Age Gáva Ceramic Style*. 9th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists. 30 August – 2 September 2023. Belfast, Northern Ireland.) mutatta be doktori témájához kapcsolódó kutatásainak részeredményeit, továbbá egy nemzetközi ásatáson vett részt Izraelben.

Dr. Reich Szabina régész-muzeológus három szakmai konferencián tartott előadást (*Székesfehérvár városszerkezetének alakulása az Árpád-korban*. Székesfehérvár, 2023. március 22.; *Bakonykúti középkori temploma*. Községi Régészeti Konferencia. Visegrád, 2023. szeptember 15.; *A székesfehérvári püspöki székesegyház középkori előzményének kutatás- és építéstörténete*. Hagyomány – Örökség – Megújulás. Középkori és kora újkori régészet Magyarországon 3: Eredmények, kérdések, feladatok a 21. században. Budapest, 2023. november 2.) melyeken ismertette Székesfehérvár városi kutatásainak, illetve a Bakonykútiban végzett ásatás eredményeit.

Dr. Szücsi Frigyes régész-muzeológus öt hazai szakmai konferencián (Szücsi Frigyes: *Adatok a késő népvándorlás kori spirálsüngős és S végű karikák időrendjéhez*. Sötét Idők Mesterei. Debrecen, Déri Múzeum, 2023. október 5.; Szücsi Frigyes – Szöllősy Csilla: *A Székesfehérvár, Jókai utcai ásatások és azok jelentősége*. Székesfehérvár korai története. A legújabb régészeti, történeti és természettudományos kutatások eredményei. Tudományos ismeretterjesztő konferencia. Szent István Király Múzeum, Polgármesteri Hivatal, Székesfehérvár, 2023. március 22.; Szücsi Frigyes – Kiss Alexandra: *Közösségi régészet Fejér vármegyében*. M4 Konferencia, Szekszárd, Wosinszky Mór Múzeum, 2023. április 17.; Szücsi Frigyes – Szöllősy Csilla: *A Székesfehérvár, Jókai utcai ásatások és azok jelentősége*. A Koronázó Bazilika Baráti Társaság első konferenciája. Székesfehérvár (Polgármesteri Hivatal), 2023. június 1.; Reich Szabina – Szücsi Frigyes: *Közösségi régészeti a felfedezéstől a tervátsáig és tovább: Bakonykúti középkori temploma*. II. Országos Községi Régészeti Konferencia, Községi Régészeti Egyesület – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Régész Szövetség, Visegrád, Mátyás Király Múzeum, 2023. szeptember 15.) mutatta be tudományos kutatásának eredményeit.

Illetve hat tudományos ismeretterjesztő előadást tartott (*A kagánoktól az Árpádokig. A titokzatos 9. század és a Fejér vármegyei leletek*. Fejér Szövetség 591. Hétvezér estje. Székesfehérvár, Királykút Emlékház, 2023. április 18.; *A mányi bonfoglaló bölgy*. Szülőföldünk Helytörténeti Klub, Bicske, Nagy Károly Városi Könyvtár, 2023. május 26.; Szücsi Frigyes – Marics József: *Ünnepi köszöntő és megemlékezés Bakonykúti 1000 esztendő történetéről*. Falunapi programok, Bakonykúti, Községi Ház, 2023. augusztus 19.; *A kaganátustól az Árpád-korig*. II. Rákóczi Ferenc Szabadegyetem, Budapest, Hazatérés Temploma, 2023. szeptember 21.; *A középkori Kuti régészeti kutatásának eredményei*. Négy falu kul-túra, Isztimér–Iszkaszentgyörgy–Bakonykúti–Csór. Bakonykúti, Községi Ház, 2023. október 7.; *A csákeberényi közösségi régészeti feltárások 5 évadja. Így ástok Ti*. Szent István Király Múzeum Községi Régészeti Program évzáró, Székesfehérvár, Országzászló tér 3., 2023. december 9.).

Témái a kora középkori drótékszerektől Székesfehérvár kora Árpád-kori védművein és a közösségi régészet módszertanán, illetve gyakorlatán át a második magyar “régészről”, gróf Zichy Paulina tevékenységének bemutatásáig terjedtek.

TÖRTÉNETI ÉS NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNY ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

Néprajzi Gyűjtemény

A néprajzi gyűjteményben 2 fő munkatárs áll alkalmazásban. Dr. Varró Ágnes néprajzkutató, főmuzeológus és Lendvai Judit néprajzkutató, határozott időre szóló munkaszerződéssel, a szülési szabadságon lévő Molnár Virág gyűjteménykezelő feladatait látta el.

2016-os nyugállományba vonulása után 2023. december 29-én bekövetkezett haláláig ugyancsak az intézményben dolgozott Prof. Dr. Lukács László néprajzkutató is egyéni munkaterv szerint, évente megújított munkaszerződés alapján.

A Néprajzi gyűjtemény 100 darab tárggyal bővült. A tárgyak ajándékozás útján kerültek a gyűjteménybe. Perkátról csákvári népi kerámiák, valamint lakástextíliák és konyhai eszközök, Úrhidáról népviseleti darabok és egyéb népi textíliák, Székesfehérvárról, Siófokról népi kerámiák, népviseleti tárgyak kerültek a néprajzi gyűjteménybe. A gyűjteménybe került tárgyak tematikai megoszlása a következő: népi kerámia: 19 darab; kéziszerszám: 2 darab; népviselet, textília: 51 darab; konyhai, háztartási eszköz: 28 darab.

A néprajzi gyűjteményben végzett revízió során összesen 1643 tétel került ellenőrzésre. A tárgyak három nagy egységet alkotnak: a Felmayer (Kolorit) Gyárból és a Montskó-féle kékfestő üzemből származó kékfestő nyomódúrok, a Kőnig-féle késesműhelyből származó késes szerszámok és termékek, valamint Szilák Ferenc rézműves műhelyből való eszközök.

Dr. Varró Ágnes néprajzkutató, főmuzeológus a múzeum alapításának 150. évfordulójára készül kiállításához végzett adattári, könyvtári kutatómunkát. A néprajzi gyűjtemény történetére vonatkozó szakirodalmat tanulmányozta. A néprajzi gyűjtemény pásztorfaragásai közül a híres személyek által a múzeumnak ajándékozott, vagy híres történelmi személyek birtokában lévő botokat vizsgálta. A vallási néprajz területén a székesfehérvári vallásos társulatok

történetéhez gyűjtött anyagot. Előadást tartott a népi táplálkozás jellemzőiről, a palotavárosi mesterségekről, a néprajzi gyűjtemény népi faragásairól. 2023-ban összesen 16 kutatónapot vett igénybe. Kutatónapjain a múzeumtörténettel kapcsolatos szakirodalom és adattári dokumentumok tanulmányozásával foglalkozott. Levéltári kutatásokat folytatott vallási néprajzi témákban.

Prof. Dr. Lukács László kutatási témái voltak a katolikus köszönés néprajza és kultúrtörténete, Petőfi a néphagyományban, a magyar kenyér néprajza, a Káli-medence kutatástörténete, az eperfa-szederfa kérdésköre. Több előadást tartott *Petőfi-forgácsok* címmel a költő és Fejér vármegye, valamint Székesfehérvár kapcsolatáról. A Kossuth Rádióban a húsvéti népszokásokról beszélt. Elkészült következő könyvének (*Néprajzi forgácsok a kései szüretből*) kéziratával.

Történeti Gyűjtemény

2023. március 22-én került megrendezésre a Szent István Király Múzeum szervezésében *Székesfehérvár korai története. A legújabb régészeti, történeti és természettudományos kutatások eredményei* címmel egy konferencia a Városháza dísztermében. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum a Szent István Király Múzeummal való együttműködés keretein belül 2023. május 25–26-án került megrendezésre a *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem* című konferenciasorozat VI. ülése. A Nemzeti emlékhely fennállásának 85. évfordulójára alkalmából került megrendezésre a *Romkert '85 – Emlékkonferencia a Nemzeti Emlékhely 85. évfordulójára* című konferencia.

Az összesen 83 125 leltározott tárgyat tartalmazó Történeti Gyűjtemény 2023-ban 528 darab tárggyal (19–20. századi fényképekkel, képeslapokkal, dokumentumokkal és tárgyakkal) bővült. A gyarapodás 15 székesfehérvári, Székesfehérvárról elszármazott és megyei magánszemélytől származik. Minden darab rögzítésre került a gyarapodási naplóban és a HunTéka felületén.

Dr. Agócs Nándor történész-muzeológus a Gorsium Régészeti Park ún. Zichy-pincéjében a Fejér megye római kori faragott kö emlékeit bemutató kőtár vezetőjén dolgozott. Egy előadást tartott, társ szerzőkkel egy nemzetközi konferencián (Agócs Nándor – Kiss Alexandra – Rétfalvi Teofil – Szabó Ernő: *A mányi római villagazdaság és tulajdonosa? Fiatal Római Koros Kutatók XV. Konferenciája*. Komárno–Komárom, 2023. május 18.).

Dr. Demeter Zsófia történész folytatta a főhercegi uradalmak kutatását az 1867–1944 közötti korszakra vonatkozóan, a kutatás első, József nádor tevékenységét érintő korszakáról népszerűsítő formában hírlapi cikkekben számolt be. A Vörösmarty Rádióval kapcsolatos kutatásait pedig az 1956-os forradalom és a szabadságharc kommunikációs viszonyainak vizsgálatával bővítette. Több ismeretterjesztő (*A múzeum első 150 éve*. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2023. május 30.; *A fehérvári rádiótelep története*. MNL Fejérvármegyei Levéltár, Székesfehérvár 2023. június 24.; A Petőfi év rendezvényei sorozatában „*A kétszáz éves ifjú*”. Széna téri Tagkönyvtár, Székesfehérvár, 2023. október 9.; *Petőfi Sándor és Székesfehérvár* címmel. Evangélikus Gyülekezeti Ház, Székesfehérvár, 2023. december 28.) és konferencia-előadást (*Magyar nyelvű színjátszás a reformkori Székesfehérváron*. Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Könyvtárosok Szervezete XXIV. Országos Konferenciája. Székesfehérvár, 2023. július 3.; *Az allodiális gazdálkodás József nádor alcsúti uradalmában (1811–1847)*. 11. Országos Uradalomtörténeti Konferencia. Gödöllő, 2023. november 22.; *Az 1848-as sírfeltárás története, korabeli visszahangja*. „Termetre magas, arcra nemes”. Siklósi Gyula Várostartó Kutatóközpont és a Magyarságkutató Intézet, Székesfehérvár, 2023. december 12.; „*Fehérvár földje megnyílt és századok szőláltak meg belőle*”. Romkert '85 konferencia, Szent István Király Múzeum, 2023. december 15.) tartott.

Hutvágner Mátyás gyűjteménykezelő elvégezte a Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjtemény- és Raktárkezelő képzését.

Romat Sándor történész, muzeológus kutatásokat végzett a Múzeum 150 éves fennállásához kapcsolódó intézménytörténeti kiállításához. Elsősorban a Fejérmegyei és Székesfehérvári Történelmi és Régészeti Egylet történetét kutatta a gyűjteményben található adatok alapján. Továbbá Érmellék (Románia) Árpád-kori központjainak történeti-régészeti kutatásaival foglalkozott. Nyitóelőadást tartott a 26. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián *Tájhasználat a Nagykárolyi síkságon* címmel. Ugyanitt a régészeti szekció levezető elnöke volt. Előadást tartott az 3. Archeologia Transylvanica konferencián *Központi helyek kérdése a Nagykárolyi síkságon az Árpád-korban* címmel. A Kolozsvári Magyar Történeti Intézetben szaktanácsadói feladatokat látott el.

Dr. Teiszler Éva történész a *Székesfehérvár korai története – A legújabb régészeti, történeti és természettudományos kutatások eredményei* címmel szervezett konferenciát és vezetett azon plenáris ülést (Székesfehérvár, 2023. március 22.). A Könyvheti pikniken (Székesfehérvár, 2023. június 10.) mutatta be az *Alba Regia* 2021. évi számát. *Szent Királyok kultusza – Szent Királyok nemzetsége* címmel tartott előadást az „Üdvözlégy kegyelmes Szent László király, Magyarországnak édes oltalma” című konferencián a Szent László Napok alkalmából (Nagyvárad, 2023. június 24.). *Árpád-házi Szent Kinga, a homo politicus szent asszony* címmel tartott előadást a Sponsa Mea, Regina Nostra. Külföldre került magyar királylányok civilizatorikus szerepe a középkori Európában című konferencián (Budapest, 2023. szeptember 5.). I. (Nagy) Lajos nápolyi hadjáratainak résztvevői címmel tartott előadást a Hadszervezés a 14. századi Itáliában és azon túl című konferencián (Debrecen, 2023. november 17.). *Romkert '85 – Emlékkonferencia a Nemzeti Emlékhely 85. évfordulójára* címmel szervezett konferenciát a székesfehérvári Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert létrehozásának 85. évfordulójára. (Székesfehérvár, 2023. december 15.).

Váczi Márk történész, segédmuzeológus a Múzeum 150 éves fennállásához kapcsolódó intézménytörténeti kiállítás előkészítéséhez folytatott kutatásokat a gyűjtemény raktárában, valamint a Városi Levéltárban és a Városi Könyvtárban.

A KÖNYVTÁR ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

A könyvtári feladatokat Braila Mária és Pató Mária látta el.

A beérkezett 149 kötet könyv leltározása és a 208 évfolyam periodika állományba vétele megtörtént. A teljes állomány 2023. december 31-én 96 081 könyvtári egység.

A könyvtár 2022. júliustól havonta közzéteszi *Könyvtári hírlevelét*, amely információkat tartalmaz a legfrissebb kiadványokról és helytörténeti érdekességekről, 2023-ban 11 alkalommal került elektronikus formában a múzeumi kollégákhoz.

A könyvtár elindította a múzeum digitalizált kiadványainak megjelentetését az intézmény honlapján.

A könyvtár ingyenes könyvbörzét szervezett a számára felajánlott másodpéldány kötetekből a 94. Ünnepi Könyvhát alkalmából (2023. június 7–9-én). A Fejér Megyei Múzeumegyesülettel közösen a Petőfi 200 kapcsán előadásokat szervezett: (1. *Petőfi-forgácsok I.* 2023. október 5. Előadó: Lukács László, 2. *Petőfi-forgácsok II.* 2023. október 12. Előadó: Lukács László.). Anyagot gyűjtött a múzeum 150. évfordulójára tervezett kiállítás előkészítéséhez. Korrektúrázta Frigyk Katalin *Székesfehérvár egykori és ma is látható szakrális kisméltékai és a hozzájuk fűződő tisztelet, 18–21. század I-II.* című kiadványt, melynek bemutatójára 2023. november 16-án került sor, és amelyet Mózes Gergely levéltáros, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár igazgatója mutatott be.

A könyvtárat 104 alkalommal keresték fel személyesen az olvasók. A múzeum munkatársai helyben olvasással, valamint kölcsönzéssel használták az állományt. A külső olvasók számára a könyvtár helyben olvasást biztosított. A könyvtár biztosította az olvasóknak a betűrendes cédulakatalógus, a korlátlan elérhető digitális katalógus, valamint az Arcanum Digitális Tudománytár és a L'Harmattan Digitális Adatbázis használatát. A könyvtár 66 alkalommal bonyolított le könyvtárközi kölcsönzést, 64 alkalommal kért és 2 alkalommal szolgáltatott. Az olvasók részére 23 alkalommal összesen 246 oldalt töltött le, másolt, nyomtatott, illetve szkennelt, valamint 32 alkalommal (ebből 17 személyes, 15 telefonos, e-mailes megkeresés) válaszolt meg olvasói kérdéseket, végzett irodalomkutatást.

A könyvtári online katalógus látogatóinak száma 2023. december 31-ig: 72 100 látogató volt.

A könyvtár szakmai partnerként részt vesz a Magyar Művészeti Akadémia által kiírt, és dr. Balogh Vera fuvolaművész által elnyert, a 2020–2023-as évekre szóló művészeti ösztöndíjprogram megvalósításában. A *Verebi Végh Ignác fuvolás repertoárja* című pályázat célja az ún. Végh-kottagyűjtemény fuvolára írt darabjainak digitalizálása, katalógizálása, feldolgozása és népszerűsítése. A munka eredményeként négy mű modern kottakiadására és hangfelvételére került sor (Budapest, Szabó Ervin Könyvtár, 2023. október 17.). Ehhez a munkához kapcsolódóan a könyvtár 2023-ban 185 darab digitalizált kottát vitt fel a könyvtári adatbázisba. A kottagyűjtemény bemutatására *Zenei örökségünk – Verebi Végh Ignác fuvolás kottatára* címmel kamara koncertet szervezett (2023. március 20.).

Az intézmények közötti cserekapcsolat keretében a könyvtár a múzeum kiadványaiból 354 darabot küldött el a cserepartnereinek. A belföldi és a külföldi partnerektől 173 darab érkezett. A vásárlás és a csere mellett ebben az évben az ajándékok is segítették a gyarapodást.

A periodikák és a kiadványcsere nyilvántartása könyvtári kartonokon, a könyvek feldolgozása a HunTéka integrált rendszerben történt. 2023-ban 259 tétel katalógizálására került sor.

A könyvtár restauráltatott egylapos nyomtatványai közül 17 darabot, valamint a *Fejér Megyei Hírlap* (2019. szeptember–2023. augusztus) periodika kötetítésére került sor (24 kötet, kéthavonta bekötve).

KOMMUNIKÁCIÓS ÉS KÖZÖNSÉGGKAPCSOLATI OSZTÁLY ÉVES MUNKÁJA

A 2023-as esztendő során öt helyszínen valósultak meg programok az állandó és időszakos kiállításokhoz kötődően. A múzeumpedagógiai munka legfőbb célja volt, hogy a múzeumi értékközvetítés magas színvonalon, hitelesen, a köznevelési célokkal összhangban jelenjen meg a foglalkozásokon, amelyeken a múzeum feladatai, gyűjteményeinek, műtárgyainak szerepe, kapcsolódásai, helytörténeti jelentősége is bemutatásra kerülnek. Hiszen a múzeumpedagógia fontos területe és eszköze a tudománykommunikációnak. A köznevelésben is hangsúlyosak azok a területek, amelyek a felzárkóztatásban, a hátrányos helyzetűség leküzdésében, a korai iskolaelhagyás okainak feltárásában és a tehetséggondozásban is fontos szerepet játszanak, valamint az iskolán kívüli ismeretszerzést is támogatják.

A Romkerthez kapcsolódó programok célja az volt, hogy a látogatókat az István-kori bazilika romjai révén bevezessék a történelmi emlékek gazdag tárházába, a város történelmébe, megismerjék a bazilika különböző korszakait. Ennek érdekében 2023-ban a múzeumpedagógiai programok fejlesztése, a Nemzeti Emlékhelyek Napjának országos rendezvénysorozatához, a város életében fontos Koronázási Ünnepi Játékokhoz és más helyi, megyei vagy országos programokhoz való szorosabb kapcsolódás kialakítása kapott nagyobb hangsúlyt. A Magyar Génusz Pályázatnak köszönhetően elkészült egy foglalkoztató füzet (Fiedler Zsuzsanna – Haraszi Zsigmond: *Játék és felfedezés a Romkert területén*), valamint demonstrációs eszközök beszerzésére is sor került.

A Koronázó Bazilika Nemzeti Emlékhely Látogatóközpont november 17-én nyílt meg, ezért ebben az évben múzeumpedagógiai foglalkozásra nem került sor, de megtörtént a foglalkozások kidolgozása.

A Városi Képtár – Deák Gyűjteményben 2023-ban is számos kisebb és nagyobb rendezvényt bonyolított le sikeresen, melyek esetében alapvető célkitűzés volt, hogy a kiállítások anyagát, a múzeum műtárgyait hitelesen, ugyanakkor a múzeumlátogatók számára érdekesen, élvezhető módon közvetítsék. A foglalkozásokat a művésztörténész és a kulturális szervezéssel, múzeumpedagógiával foglalkozó kollégák közösen valósították meg.

A Fekete Sas Patikamúzeumban a programok szerves részét képezte a múzeumi Növénysimogatóval való ismerkedés, különösen a gyógynövények bemutatása. A múzeum zárva tartási ideje alatt 13 osztálynak volt kitélepült múzeumi órája alsós, felsős és középiskolásoknak a városban és a környékbeli településeken.

A múzeumpedagógusok a fentiekén kívül programjaikkal, foglalkozásaikkal rendszeren bekapcsolódtak az országos rendezvényekbe (pl. KÖN, MÓF). A korábbi évek gyakorlatának megfelelően a gyűjtemények anyagát élményszerűen bemutató, korszerű módszereket felvonultató rendezvények is folytatásra kerültek.

Az intézmény múzeumpedagógusainak köszönhetően 2023-ban két új múzeumpedagógiai kiadvány készült, az egyik (Fiedler Zsuzsanna – Haraszi Zsigmond: *Játék és felfedezés a Romkert területén*) a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkerthez, a másik (Haraszi Zsigmond: *Oltár, trónus, temető*) a Koronázó Bazilika Nemzeti Emlékhely Látogatóközpontban berendezett *Solium Regni* kiállításához került kidolgozásra.

Iskolai Közösségi Szolgálati tevékenység

A Múzeum 2023-ban 13 székesfehérvári, egy móri, egy érdi és két, a Velencei-tó partján működő középiskolával állt együttműködési megállapodásban, amelynek értelmében az iskola tanulói lehetőséget kaptak a kötelező középiskolai közösségi szolgálat múzeumban való teljesítésére, az intézmény kapacitásának megfelelően.

Az itt végzett közösségi szolgálat során a diákok fő tevékenységi körei a következők voltak: folyóiratok katalogizálása és számítógépes nyilvántartásba vétele, demonstrációs eszközök nyilvántartásba vétele, régészeti dokumentáció rendezése, digitalizálása, múzeumpedagógia foglalkozások eszközeinek előkészítése, asszisztencia rendezvények (pl.: Hetedhét Játékfesztivál, karácsonyi koncert) előkészítésében, illetve lebonyolításában. A közösségi szolgálatos diákok kisebb projektek kidolgozásában és lebonyolításában is szerepet játszottak az elmúlt években (pl. a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert élményszerű bemutatására kidolgozott *Bazilika születik* óriástársasjáték tesztelésében és látogatóközösségnek történő bemutatásában). Már 2022-ben is részt vettek színjátszással foglalkozó diákok a múzeumi élő történelmi projektek megvalósításában, ez a gyakorlat 2023-ban is folytatódott.

Iskolai közösségi szolgálat kapcsán köznevelési intézményekkel kötött új megállapodások száma három, az iskolai közösségi szolgálaton résztvevő diákok száma 114, és az általuk a múzeumban eltöltött órák száma 657 volt.

Tudományos könyvek

Szabados György: „*Teste Fehérvárott nyugszik*”. A Szűz Mária Bazilika nevezetes Árpád-házi halottairól. A Szent István Király Múzeum közleményei B sorozat, 63. szám. Székesfehérvár, 2023.

Tudományos tanulmányok

Agócs Nándor – Mosoni Molki – Szabó Ernő: Egy újabb római oltár Győrből. *Arrabona* 61. (2023), 43–57.

Grüll, Tibor – **Agócs, Nándor** – Jusztinger, János – Szabó, Ernő: Representations of writing tools and materials on Roman funerary monuments. In: Grüll, Tibor (ed.): *Representations of Writing Materials on Roman Funerary Monuments. Text, Image, Message*. Oxford, 2023. 1–32.

Agócs Nándor: Leticarii – Gyaloghintóvívők a római korban. In: Horváth Csaba (szerk.): *Ezerarcú közlekedés II. kötet Fókuszban a személyszállítás*. Budapest, 2023. 11–31.

Bardócz András – Gábor Emese – **Szabados György**: III. Béla és Antiochiai Anna plasztikus arcreekonstrukciói. *Alba Regia* 51. (2023) 61–92.

Kósa, Polett: Special Ceramic Figurines from the Late Bronze Age Settlement of Baks-Temetőpart. *Dissertationes Archaeologicae* Ser. 3 No. 10. (2023) 93–128.

Kósa, Polett – Tarbay, János Gábor – Miklós, Dóra Georgina: The Late Bronze Age casting moulds from Poroszló-Aponhát. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2022 (2023) 57–81.

Lukács László: Petőfi-forgácsok. *Hitel* XXXVI. 1. 2023 (január) 24–46.

Lukács László: Petőfi-forgácsok. *Hitel* XXXVI. 2. 2023 (február) 53–78.

Lukács László: Csoóri Sándor és a néprajzi forradalom. In: Bakonyi István (szerk.): *Csoóri Sándor 90, Csanádi Imre 100. Emlékkülés Zámolyon 2021. Tanulmánykötet*. Székesfehérvár, 2023. 27–29.

Lukács László: „Nagy szegénységben élt itt Petőfi, a színészek segítették, ahogy tudták...” Petőfi Sándor Székesfehérváron. *Honismeret* LI. 2023/1. (2023) 75–82.

Lukács László: „Áldott szép Pünkösdeknek gyönyörű ideje.” *Hitel* XXXVI. 6. 2023 (június) 68–75.

Szücsi Frigyes – Morgós András – Horváth Emil – **Szőllősy Csilla**: A székesfehérvári Árpád-kori vár védműveinek építéstörténeti vázlata. *Magyar Régészet* 12/2 (2023) 17–28.

Szücsi, Frigyes – Morgós, András – Horváth, Emil – **Szőllősy, Csilla**: The Árpadian Age Fortification of Fehérvár Castle: An Overview of Architectural History. *Hungarian Archaeology* 12/2 (2023) 17–28.

Teiszler Éva: Szent Királyok kultusza – Szent Királyok nemzetsége. In: Kovács Attila – Tóth Anna Judit (szerk.): *László királytól Szent Lászlóig*. Budapest, 2023. 95–109.

Tudományos ismeretterjesztő cikkek

Demeter Zsófia: „Egyszer egy királyfi...” József nádor, avagy a legmagyarabb Habsburg (1. rész). *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 27. 2023. február 1. 10.

Demeter Zsófia: „Egyszer egy királyfi...” József nádorban tisztelhetjük utólagosan a nemzeti emlékhely első támogatóját is. (2. rész). *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 34. 2023. február 9. 10.

Demeter Zsófia: „Egyszer egy királyfi...” (3. rész). *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 39. 2023. február 15. 10.

Demeter Zsófia: „Egyszer egy királyfi...” Kedves nyaralóhelyek, nádori uradalmak térben és időben. (4. rész). *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 46. 2023. február 23. 12.

Demeter Zsófia: „Egyszer egy királyfi...” Alcsút az uradalmi hálózat közepén. (5. rész). *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 52. 2023. március 2. 10.

Demeter Zsófia: „Egyszer egy királyfi...” Az alcsúti gazdaság története. (6. rész). *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 58. 2023. március 9. 10.

Lukács László: Találkozásaim Petőfi Sándorral (4.) Túljutott a falun, Fehéregyháza és Héjjasfalva között szúrták le az üldöző lovasok. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 28. 2023. február 2. 10.

Lukács László: Találkozásaim Petőfi Sándorral (5.) A szalkszentmártoni kultusz. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 53. 2023. március 3. 9.

Lukács László: Találkozásaim Petőfi Sándorral (6.) Petőfi gyermekként a sárszentlőrinci gimnáziumban vallástant, irodalmat is tanult. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 67. 2023. március 21. 11.

- Lukács László: Petőfi 200. Néprajzi mozaik Petőfi műveiből. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 85. 2023. április 13. 10.
- Lukács László: Háy János Csákváron, 1929-ben. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 109. 2023. május 12. 9.
- Lukács László: Trianonról családi emlékeink alapján. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 127. 2023. június 3. 10.
- Lukács László: Petőfi 200. Juhásznotáról Zámolyon és más vidékeken. *Zámolyi Híradó* II. 18. 2023. június 6–9.
- Lukács László: Halászat a Velencei-tavon. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 168. 2023. július 21. 13.
- Lukács László: Péter és Pál apostoloktól hódította el a templom titulását. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 193. 2023. augusztus 19. 10.
- Lukács László: Legények pisztollyal és csőszfokossal. Szőlőörzés Móron és Csókakőn. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 217. 2023. szeptember 16. 9.
- Lukács László: Csóron tartott pihenést Mátyás. A csóri csuka az elbeszélő hagyományban. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 227. 2023. szeptember 28. 10.
- Lukács László: Zsoltáreneklő igaz magyarokról. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 254. 2023. október 31. 10.
- Lukács László: A Mátyás-hagyomány Fejérben. *Fejér Megyei Hírlap* LXVIII. 283. 2023. december 5. 10.
- Majsai Réka: Az egyenes paraméterezése | Lengyel András: ...minden fent van a felhőben... *Balkon* 2023/1,2. 22–28.
- Varró Ágnes: „Én azt hiszem, egy vidéki múzeumban fogok dolgozni és gyűjteni” – Pesovár Ferenc (1930–1983) népzene- és néptáncutató, a székesfehérvári múzeum néprajzi osztályvezetője. Életrajz. *Magyar Múzeumok. A Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület online magazinja*.
(Online: <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/en-azt-hiszem-egy-videki-muzeumban-fogok-dolgozni-es-gyujteni-pesovar-ferenc-1930-1983-nepzene-es-neptancutato-a-szekesfehervari-muzeum-neprajzi-osztalyvezetoje>)

Múzeumi jelentések, kutatási beszámolók. (Gyűjtemények, kutatóutak, kiállítások, konferenciák, kutatók, életművek)

- Bereková Veronika: Adony, Fertály-dűlő. *Alba Regia* 51. (2023) 99.
- Bereková Veronika: Beloiannis, Régi-Váli-víz. *Alba Regia* 51. (2023) 100.
- Bereková Veronika: Besnyő, Ercsi út alatti-dűlő. *Alba Regia* 51. (2023) 100–101.
- Kiss Alexandra: Székesfehérvár, Bárándi utca. *Alba Regia* 51. (2023) 95–96.
- Kiss Alexandra: Baracska, Túllátó-dűlő. *Alba Regia* 51. (2023) 100.
- Kiss Alexandra: Bodajk, Proletár-földek I. *Alba Regia* 51. (2023) 102.
- Kiss Alexandra: Mány, Közép-Gyulai-dűlő. *Alba Regia* 51. (2023) 104.
- Kiss Alexandra – Bereková Veronika: Adony, Sina-hegyi-dűlő. *Alba Regia* 51. (2023) 99.
- Kovács Ágnes: Kajászó, Keskeny-dűlő. *Alba Regia* 51. (2023) 94.
- Kovács Ágnes: Kápolnásnyék, Bicskei Sándor telke; 21977 Kápolnásnyék, Vörösmarty múzeum. *Alba Regia* 51. (2023) 94.
- Kovács Ágnes: Székesfehérvár-Csala, Rózsa-hegy. *Alba Regia* 51. (2023) 96.
- Kovács Ágnes: Székesfehérvár, Váralja II. *Alba Regia* 51. (2023) 96.
- Kovács Ágnes: Székesfehérvár, István majortól nyugatra. *Alba Regia* 51. (2023) 104.
- Kovács Ágnes: Székesfehérvár, Kanászház. *Alba Regia* 51. (2023) 104.
- Reich Szabina: Székesfehérvár, Városház tér 1. *Alba Regia* 51. (2023) 97.
- Reich Szabina: Székesfehérvár, Géza nagyfejedelem tér. *Alba Regia* 51. (2023) 97–98.
- Reich Szabina: Bakonykúti, Szentegyházi-dűlő (033/1–2 hrsz.) *Alba Regia* 51. (2023) 99–100.
- Szücsi Frigyes: Perkáta–Ivácsa 132 kV-os távvezeték építés. *Alba Regia* 51. (2023) 95.
- Szücsi Frigyes: Bodajk, Homoki-dűlő. *Alba Regia* 51. (2023) 101–102.
- Szücsi Frigyes: Csákberény, Arató-szérű. *Alba Regia* 51. (2023) 103–104.

Könyvismertetések

- László Lukács: Léda Silling: Vajdasági vásárok és vásározók. Néprajzi monográfia [Märkte und Marktgänger in der Vojvodina. Volkskundliche Monografie] Újvidék, 2020. *Zeitschrift für Balkanologie* 59/1 (2023) 114–117.
- Varró Ágnes: Hári Gyula – Molnár Péter: Csór ízei. *Új Krónika* 2023. december 28. 14–15.

Szerkesztői tevékenység

Braila Mária (szerk.): *Frigyik Katalin: Székesfehérvár egykori és ma is látható szakrális kisemlékei és a hozzájuk fűződő tisztelet, 18–21. század. I–II.* A Szent István Király Múzeum közleményei A sorozat, 62. szám. Székesfehérvár, 2023.

Blogbejegyzések

Krizsány Anna: Beporzók napja. „Aki a virágot szereti, rossz nem lehet!” *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja* 2023. március (<https://szikmblog.wordpress.com/2023/03/>)

Krizsány Anna: Színes patikaszerek. *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja* 2023. február (<https://szikmblog.wordpress.com/2023/02/>)

Szabados György: „Székesfehérvárott tartozunk ünnepelni” 1222. április 24-én adta ki az Aranybullát II. András király. *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja* 2023. április (<https://szikmblog.wordpress.com/2023/04/>)

Varró Ágnes: Tárgyalkotó hagyomány – egy kiállítás születésének kulisszatitkai. *SZIKM blog – A Szent István Király Múzeum blogja* 2023. június (<https://szikmblog.wordpress.com/2023/06/>)

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK

Képző- és iparművészet

Budenz-ház – Ybl-gyűjtemény

Székesfehérvár, Arany János u. 12.

Kurátor: Gärtner Petra, Izinger Katalin

A korábban lakóházként szolgáló épületben 1969-ben nyílt meg Ybl Ervin művészettörténész hagyatékából az állandó kiállítás. A hagyaték egyrészt a család 18–19. századi bútorából, családi képeiből és dísz tárgyaiból áll, másrészt Ybl Ervin képző- és iparművészeti magángyűjteményéből. A képzőművészeti anyagban megtaláljuk Csók István, Vaszary János, Rudnay Gyula, Bernáth Aurél, Szőnyi István, Ferenczy Noémi, Aba Novák Vilmos festményeit, grafikáit, valamint Vedres Márk, Femes Beck Vilmos, Beck Ö. Fülöp, Medgyessy Ferenc, Pátzay Pál, Ferenczy Béni, Borsos Miklós és mások szobrait, érmeit.

Fekete Sas Patikamúzeum

Székesfehérvár, Fő u. 5.

Kurátor: Krizsány Anna

A Fekete Sas Patikamúzeum a 18. századtól Fehérváron működő jezsuita barokk gyógyszerár berendezéseit, valamint a gyógyszerész mesterség történetét mutatja be. A megye első patikájának története 1688–1971-ig, 283 éven át követhető, 1975-től múzeum. A rendház műhelyéből való az 1758-ra datálható díszes tölgyfa bútor, valamint a ritkaságnak számító ún. magasfiókos szekrény. Látnyos a polcokon látható márványozott fatégelyek és a fémbetűs üvegedények sora. A patika 1774-ben került mostani helyére, ahol később az officina több 19. századi elemmel egészült ki. Az oldalsó traktus polcain 20. századi edények szemléltetik a patikatörténet újabb korszakát. A Dédapánk patikája című megújított állandó kiállítás 2019-től kibővített tartalommal várja a látogatókat.

Mentett értékek 2.0

Székesfehérvár, Oskola u. 10.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

A Városi Képtár – Deák Gyűjteményben 2020. február 29-én nyílt meg a Mentett értékek 2.0 című kiállítás, mely a Deák Dénes által Székesfehérvárnak adományozott gyűjteménye új állandó kiállítása. A 20. századi magyar képzőművészeti gyűjtemény a kor legjelentősebb művészei alkotásaiból válogatva – a művészeti befogadó élmény által – hozzájárul a közönség vizuális kultúrájának emeléséhez, művészeti-, művészettörténeti ismeretei gyarapításához.

Új Magyar Képtár

Székesfehérvár, Megyeház u. 17.

Kurátor: Izinger Katalin

A múzeum országos rangú modern, illetve kortárs képzőművészeti gyűjteményének legfontosabb darabjait mutatja be. A Szent István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteménye az ország legjelentősebb kollekciói közé tartozik. Igazán karakteressé a 60-as évek elején a Csontváry-kiállítással meginduló, és ma már hat évtizedes múlt-ra Évi jelentés 2020 – Kiállítások, események, programok 371 visszatekintő kiállítási program formálta, amely a múzeumot a régészeti és néprajzi gyűjtemény mellett országos hírűvé emelte. A vásárlás vagy ajándékozás révén a gyűjteménybe került alkotások jelentős része az 1945-től napjainkig tartó időszakból való. Ebből egy válogatást az Új Magyar Képtár állandó kiállításán tekinthet meg a látogató. A kiállítás hét terme és folyosói kronologikus sorrendben mutatják be a II. világháború utáni időszak legfontosabb és progresszívnek ítélt tendenciáit, alkotóit, képzőművészeti jelenségeit.

Városi Képtár – Deák Gyűjtemény

Székesfehérvár, Oskola u. 10.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

A Székesfehérvár Megyei Jogú Város által 1986-ban alapított Városi Képtár – Deák Gyűjtemény, Deák Dénes (1931–1993) budapesti műgyűjtő által Székesfehérvárnak adományozott jelentős, huszadik századi magyar képzőművészeti gyűjtemény bemutatására, feldolgozására jött létre. A kollekció legjelentősebb alkotói: Mednyánszky László, Gulácsy Lajos, Rudnay Gyula, Egry József festőművészek Vedres Márk, Medgyessy Ferenc szobrászművészek, valamint a Nyolcak és az Európai Iskola művészcsoporthoz tartozók. A gyűjtemény bemutatásának tere több barokk épület (Esterházy palota, Smohay ház) összenyitásával alakulhatott ki.

Néprajz*Palotavárosi emlékek – Székesfehérvár-Palotaváros története és néprajza*

Székesfehérvár, Rác utca 11.

Kurátor: Dr. Varró Ágnes

A kiállítás bemutatja, hogy Palotaváros milyen szerepet töltött be Székesfehérvár életében a 18-20. század idején. Az épület utca felőli két helyiségében a ház utolsó tulajdonosának, a szerb nemzetiségű Csikós Danicának bútorait, használati eszközeit helyezték el. A bejáratától bal oldalra lévő szobában a városrész jellegzetes mesterségeinek (tobakos, cipész, varga, csizmadia, csapó, szűcs, szíjgyártó) szerszámai, az egykori céhes életet idéző tárgyak, iratok kaptak helyet. Az épület hátsó helyiségében a Csapó utcában a nyolcvanas évek közepéig működő Dittrich-kalaposműhely berendezése, szerszámai láthatók.

Tárgyalkotó hagyomány – fejezetek Fejér megye néprajzából

Székesfehérvár, Országzászló tér 3.

Kurátor: Dr. Varró Ágnes

A kiállítás Fejér megye 18-20. századi népi kultúrájáról ad keresztmetszetet a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteménye legreprezentatívabb tárgyai segítségével. A tárlat a tárgyak útját követi nyomon a készítőktől az árucserén át egészen használatba kerülésükig. Foglalkozik a székesfehérvári és Fejér megyei céhes iparral, a népművészeti alkotásokkal és bemutatja a híres fehérvári vásárokat, a paraszti élet ünnepi alkalmait, a búcsújárást és az esztendő jeles napjaihoz fűződő hagyományokat is.

Régészet*Solium Regni – Az ország trónusa*

Székesfehérvár, Várkörút 32.

Kurátor: Dr. Biczó Piroska

Székesfehérvár a középkori Magyar Királyság koronázóvárosa volt. Ezt a rangot a királyi trónszék – a forrásokban solium regni, azaz az ország trónusa – biztosította, melyet Szent István, Magyarország első királya az általa alapított Szűz Mária-templomban helyezett el. Az uralkodó temetkezési helyének is ezt jelölte ki. István király 1083. évi szentté avatásával a sírját őrző templom az országalapító kultuszának központja, meghatározó uralkodói temetkezőhely, a királykoronázások és a törvénykezés helyszíne lett. A kiállítás elsőként mutatja be a közönségnek ilyen átfogó és gazdag leletanyaggal a templom középkori emlékeit, napjainkban is folyó kutatásának történetét.

Hetedhét Játékgyűjtemény*Moskovszky-gyűjtemény*

Székesfehérvár, Oskola u. 2–4. (Hiemer-ház)

Kurátor: dr. Nagy Veronika

A Hetedhét Játékmúzeum két állandó kiállítást mutat be. A Moskovszky-gyűjteményt anyja és lánya, Auer Erzsébet és Moskovszky Éva hozták létre, nagyjából kilenc évtized alatt. Gyűjteményük számos miniatűr művészettörténeti ritkaságot és számtalan játéktárgyat vonultat fel a 18. század végétől a 20. század közepéig, a korszak életmódjára is reflektálva. A rendkívüli ízléssel, magas műveltséggel és szubjektív játéktevékenységgel összeállított babaszobák a Magyarországon fellelhető játéktárgyak kiemelkedő darabjai, és miniatűr tükröi a felnőtt társadalomnak.

„*Vonalba zárt történetek*”

Székesfehérvár, Oskola u. 2–4. (Hiemer-ház)

Kurátor: Gärtner Petra, dr. Nagy Veronika

A *Vonalba zárt történetek* című állandó kiállítás Réber László grafikai munkásságának állít emléket. Az autodidakta művész különösen könyvillusztrációiról ismert. Generációk nőttek fel azokon a gyerekkönyveken, amelyekben Lázár Ervin vagy Janikovszky Éva történeteit kísérik rajzai. A tárlat megmutatja a szellemes rajzi ötleteket Évi jelentés 2020 – Kiállítások, események, programok 372 felvonultató alkotó humoros, néhol groteszkbe hajló képi világát.

IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK

Katalógus – Halas István kiállítása

Országzászló téri kiállítóhely, 2023. május 5.–szeptember 10.

Kurátor: Izinger Katalin

A kiállításon a műveiben mindig a képzőművészet és fotográfia határmezsgyéjét átlépő Halas István az elmúlt négy évtizedben készült emblemikus fotóit, fotóciklusait, valamint legújabb felvételeit mutatta be. A „KATA-LOGUS” egy tágabb projekt része, amelyben a művész maga és mások számára rendszerezi, értelmezi, bemutatja és kutathatóvá teszi az elmúlt 40 évben elkészült munkái értékesnek vélt darabjait. Az eddig publikált és kiállított művei háttérében több száz nagyítás, print, több ezer negatív és több százezer digitális felvétel áll. Művészi pályáját két részre osztja az analóg és a digitális technika helycseréje a fényképezésben. A kétféle technika különböző megközelítést igényel mind a feldolgozás, mind a bemutatás szempontjából.

A kiállítást 1495 fő tekintette meg.

Közös helyünk

Pelikán Galéria, 2023. május 12.–július 21.

Kurátor: Deák Balázs, Falvay Miklós, Szűts Angéla

A Székesfehérvári Művészek Társasága tagjainak tematikus csoportos tárlata a 22. Kortárs Művészeti Fesztivál szabadtéri tárlatára készült munkákkal kiegészítve, 25 alkotó összesen 54 művét felvonultatva.

A kiállítást 709 fő tekintette meg.

Fejér Vármegyei Tárlat

Csók István Képtár, 2023. június 15.–augusztus 27.

Kurátor: Majsai Réka

Kétévente megrendezésre kerülő, régi hagyományra visszatekintő „megyetárlaton” (az idei évtől kezdődően vármegyei tárlaton) a Fejér vármegyében élő hivatásos képzőművészek összképét ismerhette meg a nagyközönség. A 69 kiállító közül a szakmai zsűri három alkotást is díjazott: Cservenka Edit festőművész Székesfehérvár Megyei Jogú Város, Melkovics Tamás szobrász Dunaújváros Megyei Jogú Város, valamint Máder Barna keramikus Fejér Vármegye Önkormányzata által felajánlott díjat vehette át.

A kiállítást 2988 fő tekintette meg.

7.2 | *Pálné Hencz Teréz tárlata*

Pelikán Galéria, 2024. augusztus 14.–szeptember 8.

Kurátor: Deák Balázs

A retrospektív tárlaton kiállított 44 mű tárta a látogatók elé Pálné Hencz Teréz képző- és iparművész szer-teágazó munkásságát, melyet a változatos anyaghasználat (kő, termés, levél, textil, fa, fém, kerámia, olaj), az alkal-mazott technikák (elektrográfia, fotóprint, textílfestés, monotípiá, szerigráfia, dobozmű, szőtt textilszalag, nemez, raku, vegyes technika, gesztusfestés) sokszínűsége jellemez.

A kiállítást 171 fő tekintette meg.

Hadi múltunk kincsestára – Válogatás a Hadtörténeti Múzeum értékeiből

Katonazenészek – zenész katonák. A magyar katonazene fényképes története 1868-tól napjainkig

Rendház, 2013. augusztus 15.–2024. január 14.

Kurátorok: dr. Belényesy Károly, Kőfalvi Csilla

A *Hadi múltunk kincsestára* kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeum különleges, látványos, értékes gyűjtemé-nyi darabjai közül mutatott be válogatást: a nagyérdemű díszes összeállítást láthat a szűrő- és vágófegyverekből, az

1848-1849-ben újonnan létrejött honvédség tárgyi emlékeiből, a 20. század legmagasabb kitüntetéseiből, szemet gyönyörködtető ezüst és porcelán dísz tárgyakból, valamint a magyar testőrség díszes emlékeiből. De ezeken kívül a legfontosabb katonai jelkép, a zászló is főszerepet kapott a tárlatban. Míg a *Katonazenészek – zenész katonák, a magyar katonazene fényképes története 1868-tól napjainkig* című fotókiállítás által a magyar katonazene történetét mutatta be.

A kiállítást 6657 fő tekintette meg.

Pillanatokig időzni itt | Cservenka Edit festőművész tárlata

Pelikán Galéria, 2023. szeptember 14.–október 13.

Kurátor: Deák Balázs

Miként a kiállítást megnyitó Fazakas Réka kurátor fogalmazott: „*Cservenka Edit egymásba áttűnő, emberszerű, mégis, akár állatokra vagy növényekre is emlékeztető, amorf alakjait érzékenység és sejtelmesség jellemzi. A figurativitásból a nonfigurativitás felé hajló, olajjal és akrillal készült festmények az emberi kapcsolatokat, az intimitásban megélt identitás kérdéseit helyezik fókuszba. Az élénk színekkel, lendületes gesztusokkal ábrázolt képek az ősi ösztönök megnyilvánulásait a saját természetességükben rejlő dinamizmussal, ugyanakkor lágy líraisággal mutatják be.*”

A kiállítást 490 fő tekintette meg.

Munkácsy Székesfehérváron – Válogatás Pákh Imre magángyűjteményéből

Rendház, 2023. szeptember 16.–2024. február 18.

Kurátor: dr. Belényesi Károly, Kőfalvi Csilla

Munkácsy Székesfehérváron című kiállításon hetvenhét alkotás kerül bemutatásra, tizenegy kiállítóteremben. A Pákh Imre magángyűjteményéből válogatott műalkotások között hatvannégy festményt, nyolc grafikai munkát láthatnak a látogatók a Munkácsy-életműből, illetve más alkotók Munkácsyról készített festményei és Pásztor János Munkácsyt ábrázoló szobra is bemutatásra kerül. A kiállítóterem mellett impozáns tablókiállítás reprezentálta Munkácsy Mihály életútját, művészi pályájának legfontosabb mérföldköveit, valamint archív fotográfiák villantottak fel egy-egy epizódot a festőművész kalandos életútjáról.

A kiállítást 20 752 fő tekintette meg 2023-ban, a kiállítás teljes ideje alatt összesen 35 189 fő.

Jónák Tamás festőművész életmű kiállítása

Csók István Képtár, 2023. szeptember 22.–október 31.

Kurátor: Jusztsusz Noémi

Jónák Tamás művei a mai művészetben elbizonytalanodott nézőnek is utat mutatnak abban, hogy miként értékelje a letűnt korok által teremtett értékek sokaságát, hogyan találja meg a múltban a mát és a jelenben az elmúlt időt.

A kiállítást 1913 fő tekintette meg.

Gazing into Darkness (A sötétbe nézek) | Koós Gábor képzőművész kiállítása

Országzászló téri kiállítóhely, 2023. szeptember 22.–november 26.

Kurátor: Izinger Katalin

A helyspecifikus installációt Junichiró Tanizaki japán író *Az árnyak dicsérete (In Praise of Shadows)* című írása ihlette. A Szent István Király Múzeum Országzászló téri kiállítóhelye jellegzetes tetőablakai miatt egy rendkívül világos tér, és ez – a Tanizaki esszéjében kifejtett gondolatok szerint – nagyon nyugatíva teszi. A fény a mennyezeten elhelyezkedő 24 ablakon keresztül jut be a térbe – ez a 24 ablak központi szerepet kap az installációban. A tér fényességének ellensúlyozására Koós egy olyan felületet helyez a fénnel, azaz az ablakokkal szembe, ami a lehető legnagyobb mennyiségű fényt képes elnyelni. Radikális gesztus, amely felveti, hogy miként változhat meg egy teljes tér aurája.

A kiállítást 260 fő tekintette meg.

Változások

Pelikán Galéria, 2023. október 20.–november 17.

Kurátorok: Végvári Beatrix, Szűts Angéla

A Székesfehérvári Művészek Társasága tagjainak csoportos tárlata a *Grafika hónapja* rendezvénysorozathoz kapcsolódóan. Összesen 22 alkotó 43 munkáját tekinthették meg a látogatók, amelyek a változatos technikával (ceruzarajz, kézi rajz és ragasztás, elektrográfia, cianotípia, akriltoll, linóleummetszet, szerigráfia/szitanyomat, monotípia, olaj, akrilspré, tinta, tus, szén, színesceruza, grafit és fehér ceruza, táblafesték, hibajavító, szitapigment, nyomat, pasztellkréta) és anyaghasználat (papír, kő, vászon, kerámia, samott tégl, tükör, habkarton) készültek.

A kiállítást 280 fő tekintette meg.

Pillanat record | nyugalom tetőfok | Horváth Roland kiállítása

Új Magyar Képtár, 2023. október 27.–december 3.

Kurátor: Majsai Réka

A kiállítás anyagában régi és egészen friss munkák álltak párba. Házak, kémények, autók és csendéletek találkozása: egyszerű festészeti gesztusokból épülő épületek, órák, váza, kerámia és üveg, a Duna egy bizonyos partszakaszának atmoszférikus mintázatai. Színre-szín, számra-szám. Autók, ülések. Amik automatikusan a 'pár'-ság, a társsal utazás képzetét keltik. A bizonytalanul kezelt múlt szövetének sejlése, a régen volt hatalmának felismerése. Az elbeszélő viszonya a vélt valósággal, a köztes lét zónájában. Tulajdonképpen az egykor volt vágy utólag konstruált képe, miszticizált mimézise. A kiállított anyag egy klasszikus magánmitológia rövid fejezete, egy klasszikus képnelv érzékeny anyagságában. "Még szöveg, már kép", a jelen fenntarthatatlan fejlődésének közegében.

A kiállítást 51 fő tekintette meg.

Balettjelmez kiállítás

Rendház, 2023. november 2.–november 24.

Kurátor: Egerházi Attila

A Székesfehérvári Balett Színház ötödik születésnapja alkalmából került megrendezésre egy jelmezkiállítás, ami révén az érdeklődők betekintést nyerhettek a balett művészeti világába.

Magyar vagyok – Petőfi 200

Új Magyar Képtár, 2023. november 21.–2024. január 26.

Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója előtt tisztelgő képzőművészeti vándorkiállítás, mely a Nemzeti Stratégiai Kutatóintézet és a Szent István Király Múzeum együttműködésében valósult meg.

A kiállítást 151 fő tekintette meg.

Téli tárlat

Pelikán Galéria, 2023. november 24.–december 22.

Kurátor: Szűts Angéla

A Székesfehérvári Művészek Társasága tagjainak kollektív hagyományos kiállítása 29 alkotó 44 művét/sorozatát (festmények, dobozművek, művészkönyv, cianotípiák, fotóprint, kerámia, porcelán, szőnyeg) vonultatta fel.

A kiállítást 485 fő tekintette meg.

RENDEZVÉNYEK**Konferenciák***II. Házi konferencia*

2023. március 6.

Szervező: dr. Agócs Nándor

Az intézmény múzeumpedagógus, művészettörténész, néprajzos, régész és történész munkatársai számoltak be 12 előadás keretében a 2022-ben folytatott tudományos tevékenységükről és 2023-ra vonatkozó kutatási terveikről.

Székesfehérvár korai története. A legújabb régészeti, történeti és természettudományos kutatások eredményei.

2023. szeptember 23.

Szervező: dr. Teiszler Éva

A konferencia előadásai a Székesfehérvár, Jókai utca 14. szám alatti régészeti ásatások hazai és nemzetközi történeti és régészeti jelentőségét, valamint a Székesfehérvár kora középkori történetét érintő jelenlegi kutatási programokat és lehetőségeket mutatták be. A konferencián a Múzeum munkatársai közül dr. Reich Szabina, dr. Szabados György, Szöllősy Csilla és dr. Szücsi Frigyes tartott előadást.

Háború, régészet és kulturális örökségvédelem című konferenciasorozat VI. ülése

2023. május 25–26.

Szervező: dr. Belényesy Károly (a SZIKM részéről)

A Szent István Király Múzeum és HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum közös szervezésében megvalósuló konferencián 26 előadás keretében mutatták be szakemberek a hazai hadtörténeti régészeti kutatásokat és azok legújabb eredményeit az őskortól egészen a legújabb korig. A tárgyalt témák többek között érintették a hadtudományi terepelemzést, a csata- és hadszíntérkutatást, a roncskutatást, a hadisírkutatást és a katonai funkciójú objektumok vizsgálatát. A konferencián a Múzeum munkatársai közül dr. Belényesy Károly szakmai igazgató tartott előadást *15. századi királyi ágyúöntő műhely Budán* címmel.

“Romkert 85” – Emlékkonferencia a Nemzeti Emlékhely 85. évfordulójára

2023. december 15.

Szervező: dr. Teiszler Éva

A Múzeum a Középkori Romkert – Nemzeti Emlékhely avatásának 85. évfordulója alkalmából neves előadók segítségével mutatta be a város történelmének jelentős helyszínét. A konferenciának a Koronázó Bazilika Nemzeti Emlékhely Látogatóközpont adott otthont. A múzeum munkatársai közül Dr. Demeter Zsófia és Pokrovenszki Krisztián főigazgató tartott előadást.

Könyvbemutatók

2023. május 18.

Garaczi László (költő, próza-, esszé-, dráma-, forgatókönyvíró, műfordító) a karantén idején játszódnó, három napot magába sűrítő *Wesztég* című új regényének bemutatója az Új Magyar Képtárban.

2023. június 10.

Könyvheti Piknik alkalmából a Bartók Béla téren az *Alba Regia* 49. kötetének bemutatója és dedikálás várta az érdeklődőket.

2023. június 30.

Majercsik Krisztina – Németh Nóra – Kelle Antal: *Több mint egy bolt - Játékszerek Anno 25* című kiállítási katalógus bemutatója a Hetedhét Játékmúzeumban. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban nyílt játékkiállításához készült könyv bemutatóján a szerzők, Majercsik Krisztina, Németh Nóra és a könyv legtöbb fotóját készítő Kaleem Maja Emese beszélgettek dr. Nagy Veronika moderálásával a könyvről.

2023. szeptember 12.

Kovalovszky Márta 1963–2001 között a Szent István Király Múzeum munkatársa volt, 2023 augusztusában jelent meg *Mit látsz, Laca?* című könyve a Corvina Kiadónál. A szerzővel a megjelent kötetről Izinger Katalin és Győr Attila beszélgetett az Új Magyar Képtárban.

2023. november 16.

A Múzeum 2023 januárjában elhunyt egykori könyvtárvezetője, Frigyik Katalin *Székesfehérvár egykori és ma is látható szakerális kismélekei és a hozzájuk fűződő tisztelet, 18–21. század. 1–2. kötetének* bemutatója a Szent István Hitoktatási és Művelődési Házban.

Előadások

2023. április 26.

Weiner Sennyey Tibor, József Attila-díjas költő, író a *Weöres Sándor kozmikus költészete és titkos világi* című könyv szerzőjének előadása, az Értékmentők csapatával közreműködve megvalósított, WEÖRES 110 programsorozat keretében.

2023. május 12.

Szima Viktória, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Vármegyei Levéltárának munkatársa *Nyelet, labdac, fejér semmi* című előadásában a régmúlt idők gyógyszerformáinak érdekességeivel ismertette meg a közönséget.

2023. május 30.

Dr. Demeter Zsófia történész *A múzeum első 150 éve* címmel tartott előadást *A Kutyatáron innen és túl* című intézménytörténeti előadás-sorozat keretében a Rendház dísztermében.

2023. június 1.

Lencsés Rita gyógynövényszakértő *Hormonegyensúly gyógynövényekkel* címmel tartott előadást a Fekete Sas Patikamúzeumban.

2023. július 25.

Dr. Agócs Nándor történész a *Numizmatikai Gyűjtemény története* címmel tartott előadást *A Kutyatáron innen és túl* című intézménytörténeti előadás-sorozat keretében az Új Magyar Képtárban.

2023. szeptember 20.

Nagy Z. Róbert kertészmérnök *Környezetünk kincsestára – Kreatív növényfelhasználás a natúra jegyében* címmel tartott előadást a Fekete Sas Patikamúzeumban.

2023. szeptember 21.

Dr. Reich Szabina régész a *Siklói Gyula Fejér vármegyei kutatásainak múltja, jelene és jövője* címmel tartott vezetett sétát *A Kutyatáron innen és túl* című intézménytörténeti előadás-sorozat keretében Székesfehérvár belvárosában.

2023. október 3.

Fábr Anna irodalom- és művelődéstörténész *„Jó modor minden élethelyzetben” – A társas viselkedés szabályai a boldog békeidőekben* című előadása a Hetedhét Játékmúzeumban.

2023. október 4.

Dr. Závodi Szilvia (HM HIM) *A katonatiszti házaságkötések és azok szabályozása a 20. század első felében* címmel tartott előadást a Rendházban.

2023. október 5.

Dr. Lukács László *Petőfi 200 – Petőfi-forgácsok 1.* címmel tartott előadást az Országzászló téri kiállítóhelyen Petőfi fehérvári tartózkodásáról, elsősorban a régi fehérváriak emlékei és színésztársa, Szuper Károly naplója alapján.

2023. október 12.

Dr. Lukács László *Petőfi 200 – Petőfi-forgácsok* 2. címmel tartott előadást az Országzászló téri kiállítóhelyen a Petőfi-emlékhelyekről.

2023. október 17.

Dr. Gruber Nándor nyugállomány dandártábornok „Fegyvert, s vitézt éneklek.” *A magyar katonaság története bélyegeken, a legendától az első magyar űrrepülésig* címmel bélyegbemutató előadás tartott a Székesfehérvári Városi Bélyeggyűjtő Kör és a MH Gábor Áron Bélyeggyűjtő Kör kiállításához kapcsolódóan a Rendházban.

2023. október 25.

Dr. Hermann Róbert (HM HIM parancsnokának tudományos helyettese) tartott előadást *A pákozdí csata (1848. szeptember 29.)* címmel a Rendház épületében.

2023. november 5.

Lencsés Rita gyógynövényszakértő előadása *Szépítő gyógyítók – Gyógynövények a szépségápolásban* címmel a Fekete Sas Patikamúzeumban.

2023. november 8.

Dr. Baczoni Tamás (HM HIM) őrnagy *Magyar katonai viseleti hagyományok* címmel tartott előadást a magyar katonai öltözködés szabályairól és a katonai egyenruha kialakulásának és változásának történeti korszakairól a Rendházban.

2023. november 12.

Szima Viktória (MNL FML) levéltáros *Antropofág medicina – Az ember, mint gyógyszer* címmel tartott előadást a Fekete Sas Patikamúzeumban.

2023. november 15.

Kerék Eszter Klára (HM HIM Fotóarchívum gyűjteményvezető muzeológusa) *Korai eljárások a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumának gyűjteményében 1839–1890 között* címmel tartott előadást a Rendház épületében.

2023. november 22.

Az osztrák-magyar katonai repülés az első világháború idején címmel tartott előadást Gondos László a HM HIM Korai Lőfegyver gyűjteményvezető muzeológusa a „Hadi múltunk kincsestára” Válogatás a Hadtörténeti Múzeum értékeiből című kiállításához kapcsolódóan.

2023. december 10.

Ferge Béla zenetanár, Sveda Brigitta zongoraművész közreműködésével *Munkácsy Mihály zenészei* címmel tartott zenével kísért előadást a Munkácsy Mihály által is szívesen hallgatott zeneművekről a *Munkácsy Székesfehérváron* című kiállításához kapcsolódóan.

2023. december 12.

Dr. Kincses Katalin Mária (KRE – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár) beszélgetett *A soproni Tiszti Leánynevelő Intézet története, 1850–1945* című kötet szerzőivel, Dr. Németh Ildikóval (Soproni Múzeum) és Dr. Závodi Szilviával (Hadtörténeti Múzeum).

2023. december 13.

Lencsés Rita gyógynövényszakértő *Karácsonyi különlegességek – Gyógynövényes finomságok* címmel tartott előadást a Fekete Sas Patikamúzeumban a gyógynövényekből készíthető ünnepi ételekről.

Egyéb programok

2023. március 20.

A *Zenei örökségünk – Verebi Vég Ignác fuvalás kottatára* sorozat keretében a Traverata kamarazenekar adott koncertet a Szent István Hitoktatási és Művelődési Házban.

2023. március 31.

Nyílt nap dr. Reich Szabina vezetésével a Székesfehérvár történeti városmagjában, a Géza nagyfejedelem téren folytatott régészeti feltáráson.

2023. április 4.

A Négykezes Kedd alkalmával húsvéti dekorációkat készíthettek a résztvevők a Hetedhét Játékmúzeumban.

2023. április 21.

Múzeumpedagógiai workshop Joó Emese vezetésével a Hetedhét Játékmúzeumban az ELTE-TÓK hallgatói számára, mely érzékenyíti őket a Hetedhét Játékfesztiválon betöltendő animátori szerepre.

2023. április 29–30.

A Múzeum több évtizedes hagyományra visszatekintő tavaszköszöntő ünnepe, a Floralia, 2023-ban is megrendezésre került a Gorsium Régészeti Parkban, felidézve Diocletianus császár korát.

2023. május 12.

Felkészítő tréning a Hetedhét Játékfesztivál animátor jelöltjei számára a Hetedhét Játékmúzeumban.

2023. május 13.

Az Emlékhelyek Napja országos rendezvény keretében a középkor világát megidéző programok (hagyományörző bemutatók, múzeumpedagógiai programok, divatbemutató, szakmai tárlatvezetések, kézműves foglalkozások) várták az érdeklődőket a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkertben.

2023. május 13.

Sing for joy kamarakórus koncertje a Városi Képtár – Deák Gyűjteményben.

2023. május 16.

Játékvarró Műhely a Hetedhét Játékmúzeumban, ahol az önkéntesek segítségével játékokat készítettünk, melyek a Hetedhét Játékfesztivál egyik állandó programjának eszközei.

2023. május 19.

Nyílt nap a múzeumi világnap alkalmából a Géza nagyfejedelem téren folytatott régészeti feltáráson, dr. Reich Szabina vezetésével.

2023. május 22.

Kerékpárral a múzeumba?! címmel szakmai megbeszélésre és tapasztalatcserére került sor a Rendházban a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület Múzeumandragógiai Tagozata Fenntarthatósági Munkacsoportjával és az EPALÉ Támogató Szolgálattal együttműködésben.

2023. május 28.

A gyermeknap hétfőjén a Belváros egészét betöltő Hetedhét Játékfesztivál a város és a Szent István Király Múzeum Hetedhét Játékmúzeumának közös rendezvénye, színpadi programokkal, játékeszközökkel, és a múzeum gyűjteményeire épülő Hétpróba-állomásokkal. A Hétpróba kerettörténete a Moskovszky-gyűjtemény Lulu babájáról és guruló lovackájáról szólt, a barátságot és a múzeumot, mint biztonságos helyet állítva a középpontba.

2023. június 1.

Megmozdult képek – a Juszti Társulat improvizációs estje Halas István fotókiállításában az Országzászló téri kiállítóhelyen.

2023. június 3.

A Régészet Napja és Régészet Éjszakája országos rendezvény alkalmából az érdeklődők tudományos, ismeretterjesztő előadások keretében ismerhették meg a különböző régészeti korszakok isteneit, ideáit, hőseit, illetve betekintést nyerhetnek a régészet sötétebb oldalába is. Majd egy rendhagyó MuseumQuiz-ben mérhették össze tudásukat, továbbá a raktárban szunnyadó leletekből berendezett kamarakiállítást tekinthettek meg.

2023. június 3.

Sosemvolt képtármesék címmel gyerekpszichodráma módszerén alapuló közös mesealkotás Rosta Helga és Lendvai Judit segítségével az Új Magyar Képtárban.

2023. június 8.

Kornis Mihály (író, drámaíró, rendező és tanár) tárlatvezetése Halas István kiállításában a Múzeum Országzászló téri kiállítóhelyén.

2023. június 10.

Nyílt nap Bakonykútiban az újból felfedezett Árpád-kori templom területén a közösségi régészet segítségével folyó feltáráson, dr. Reich Szabina szakvezetésével.

2023. június 24.

A TÁC-GORSIUM NYÁR programsorozat keretében a Sanyi, Én és a Gyerekek produkció *A sündisznó* című interaktív népmesei előadása 3–9 éves gyerekek számára a Gorsium Régészeti Parkban.

2023. június 24.

A Múzeumok Éjszakáján 9 kiállítóhelyén 23 programot (tárlatvezetések, előadások, táncház, kézműves foglalkozások, koncertek, kerekasztal-beszélgetés, nyomozós játék) kínált a Szent István Király Múzeum az érdeklődők számára. A rendezvény sikerességét és népszerűségét mutatja, hogy 11 629 belépéssel országosan a második, a vidéki múzeumok között pedig a leglátogatottabb intézmény volt a Múzeumok Éjszakáján.

2023. július 5., 6., 7., augusztus 2., 3.

Öt alkalommal került bemutatásra a Múzeum művészeti intendánsa, Matuz János által írt és rendezett *Schliemann – Trója* című monodráma. Heinrich Schliemann dúsgazdag mágnás és amatőr régész kalandos élete Keller János előadásában, Horváth János zenés kíséretével elevenedett meg a Rendház díszudvarán.

2023. július 8.

A TÁC-GORSIUM NYÁR programsorozat keretében a Duo Redwhite együttes adott borkóstolóval egybekötött koncertet a Gorsium Régészeti Parkban.

2023. július 10–14.

A *Színek és játékok* című, 10–12 éveseknek szóló képzőművészeti alkotótábor a Városi Képtár – Deák Gyűjtemény falai között.

2023. július 15.

A TÁC-GORSIUM NYÁR programsorozat keretében Buch Tibor, Horváth Elemér és Horváth Péter művészek borkóstolóval egybekötött koncertje a Gorsium Régészeti Parkban.

2023. augusztus 5.

A Múzeum Akusztik sorozat keretében Duo RedWhite (Hérics Csenge és Mády-Szabó Eszter csellóművészek) koncertje a Rendházban.

2023. augusztus 6.

A Múzeum Akusztik sorozat keretében a Tilinkó Együttés népi zenekar borkóstolóval egybekötött koncertje.

2023. augusztus 7–13.

A Városi Képtár – Deák Gyűjtemény munkatársainak (Majsai Réka, Deák Balázs) szervezésében ismételt megrendezésre került a székesfehérvári művészek alkotótelepe Mór, a Képző- és Iparművészeti Szabadiskolában. Mosberger Róbert műhelyvezető-mesterrel, Arany Gold Zoltán, Kiss László, Klotz Miklós, Szolnoki Szabolcs, Varga Gábor Farkas, és az esténként félnapokat alkotó Deák Balázs (SZMT-tagok), valamint Horváth Roland festőművész (a Project Room következő kiállítója) művészek részvételével.

2023. augusztus 15.

Az *Elfelejtett Nemzedék* (rendező: Aracs Norbert) című kisfilm vetítése és beszélgetés a II. világháború végnapjaiban játszódo alkotás producereivel, Verebélyi Gáborral és Gundy Kristóffal.

2023. augusztus 16.

Az EastWing zenekar koncertje a Múzeum Akusztik keretében a Rendház díszudvarán.

2023. augusztus 18., 19.

Ferenczy-Nagy Boglárka (SZFE) által írt és rendezett *Egyisten – Álomjáték színészekre és bábokra* című darab bemutatója a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkertben.

2023. augusztus 19.

Egy királynő sár címmel került megrendezésre a Múzeum élő történelmi programja, melynek résztvevői számára Nagy Lajos király korának jellegzetes alakjai elevenedtek meg és meséltek a korszakról.

2023. augusztus 19.

A Vigadozók együttes koncertje a Múzeum Akusztik keretében a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkertben.

2023. augusztus 19.

A Kard Művészete – elmélet és gyakorlat, az Ars Ensis Lovagi Kör és Kardvívó Iskola Egyesület történelmi harcművészeti bemutatója a Csók István Képtárban.

2023. augusztus 19.

Sanyi, én és a gyerekek előadásában az *A só* című interaktív népmese a Csók István Képtárban.

2023. augusztus 19–20.

A Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Magyar Buhurt Szövetség szervezésében, hagyományteremtő szándékkal megrendezett Szent István Torna a székesfehérvári Városház téren.

2023. augusztus 21–25.

Gorsium Nyári Tábor 7–13 éves gyerekek számára a Gorsium Régészeti Parkban.

2023. augusztus 26., szeptember 9.

Emelem kalapom! két alkalomból álló nemezkalap készítő foglalkozás a Palotavárosi kiállítóhelyen Lakat Edina népi kézműves, nemezkészítő vezetésével.

2023. szeptember 7.

Megmozdult képek 2.0 – a Jusztis Társulat improvizációs estje Halas István fotókiállításában az Országzászló téri kiállítóhelyen.

2023. szeptember 9.

Halas István kiállításának finisszázsaként Ujj Zsuzsi dalai csendülnek fel Darvas Kristóf zongorakiséréttel az Országzászló téri kiállítóhelyen.

2023. szeptember 16.

II. Castrum – a nagy legiós sportágválasztó és családi nap, valamint *Főveny-napi Ifjúsági Hadtörténeti Találkozó* címmel a Múzeum a Honvéd Szondi SE, az iGenerációért Egyesület és a Fiatal Civil Kurázi Egyesület együttműködésével sportos családi és hagyományőrző napot tartott a Gorsium Régészeti Parkban.

2023. szeptember 16., október 9., október 19., november 9.

Székely Zoltán művészettörténész, a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum igazgatójának Munkácsy Mihály életpályáját, festői korszakait bemutató szakmai tárlatvezetései a *Munkácsy Székesfehérváron. Válogatás Pákh Imre magángyűjteményéből* című kiállításban.

2023. szeptember 16.

A Kulturális Örökség Napja alkalmából Pokrovenszki Krisztián főigazgató, Horváth Emil dendrokronológus, Szabados György történész és Lángi József restaurátor tartott szakmai tárlatvezetéseket a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkertben.

2023. szeptember 17.

A Kulturális Örökség Napja alkalmából a Múzeum és az Értékmentők együttműködésében valósult meg a *Kultúrudvar a Budenz-házban* című program, melynek során Tűzkő Sándor színművész olvasott fel Weöres Sándor műveiből, Horváth Elemér „Emi” hegedűművész és Horváth Péter zongoraművész zenei játékaival színezték.

2023. szeptember 28.

Múzeumpedagógia börze keretében a helyi pedagógusok és múzeumpedagógusok találkoztak egymással, hogy előzetesen beküldött kérdések mentén beszéljék meg a múzeumok nyújtotta lehetőségeket, a két fél egymással kapcsolatos elvárásait, az intézmény munkatársai ízelítőt nyújtottak a múzeumpedagógiai módszereinkből.

2023. szeptember 28., október 12., 19., 26.

A HM HIM munkatársainak (Dr. Závodi Szilvia: *Ezüstök és porcelánok*, Fröchlich Dávid: *Zászlók*, Jamrich Viktor: *Hidegfegyverek – Kardok, szabványok*, Dr. Baczoni Tamás: *Egyenruhák és felszerelési tárgyak*, Dr. Sallay Gergely: *Kitüntetések – Nagykereszték*) tematikus tárlatvezetései a „Hadi múltunk kincsestára” *Válogatás a Hadtörténeti Múzeum értékeiből* című időszaki kiállításhoz kapcsolódóan.

2023. október 3.

Dr. Kincses Katalin Mária (KRE – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár) beszélgetett *A soproni Tiszti Leánynevelő Intézet története, 1850–1945* című kötet szerzőivel: Dr. Németh Ildikóval (Soproni Múzeum) és Dr. Závodi Szilviával (Hadtörténeti Múzeum).

2023. október 7.

A Deák-kód – Avagy mentd meg a világot a művészet által című interaktív nyomozás keretében ismerkedhettek meg a résztvevők a Városi Képtár – Deák Gyűjteménnyel.

2023. október 28.

Botrány a múzeumban! című interaktív nyomozás résztvevői saját okoseszközük segítségével deríthettek fel egy (fiktív) gaztettet a Múzeum Országzászló téri kiállítóhelyén.

2023. október 31.

A Négykezes Kedd foglalkozásának résztvevői Barbie ruhát varrhattak Tóth Eszter segítségével a Hetedhét Játékmúzeumban.

2023. november 7., 14.

A Négykezes Kedd két alkalmas foglalkozásának résztvevői textil szamarat készíthettek Varró Szilvia segítségével a Hetedhét Játékmúzeumban.

2023. november 7., 14.

A Négykezes Kedd két alkalmas foglalkozásának résztvevői textil szamarat készíthettek Varró Szilvia segítségével a Hetedhét Játékmúzeumban.

2023. november 8.

A Gyere, vágj fel egy kicsit! című program keretében műtárgyak által ihletett kollázs-képeslapokat készíthettek a résztvevők.

2022. november 9.

Sallay Gergely Pál „*Hadiszalagon, kardokkal*” *Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre* című kötet kapcsán folytatott kerekasztal-beszélgetést Dr. Pallos Lajos (MNM) a szerzővel, dr. Závodi Szilvia moderálásával, a kitüntetések színes világáról a Rendház épületében.

2022. november 10.

Petőfi a néphagyományban címmel népzenei-irodalmi est Berki Lilla (ének), Cserta Balázs (fúvós hangszerek), Horváth Dávid (nagybőgő), Soós László (brácsa), Varró János (pengetős hangszerek, tekerőlant), Dr. Bakonyi István irodalomtörténész, valamint a Hermann László Zeneművészeti Szakgimnázium és AMI népi énekes növendékei közreműködésével a Múzeum Országzászló téri kiállítóhelyén.

2023. november 10.

Pokrovenszki Krisztián, a Szent István Király Múzeum főigazgatója és Egerházi Attila, a Székesfehérvári Balett Színház igazgatója folytattak beszélgetést Látrányi Viktória moderálásával a két intézmény közötti sok éves együttműködéséről a Székesfehérvári Balett Színház 5. születésnapja alkalmából a Rendház épületében rendezett kiállításához kapcsolódóan.

2023. november 13.

Herman Anett és Pajor Patrícia jelmeztervezők beszélgettek Látrányi Viktóriával a jelmez szerepéről a Székesfehérvári Balett Színház 5. születésnapja alkalmából a Rendház épületében rendezett kiállításához kapcsolódóan.

2023. november 14., december 5., december 14.

Domány Adél művészettörténész tárlatvezetései a *Munkácsy Székesfehérváron – Válogatás Pákh Imre magángyűjteményéből* című kiállításban.

2023. november 21.

Egerházi Attila, a Székesfehérvári Balett Színház igazgatója és Porres Mormeneo Cristina, a Székesfehérvári Balett Színház vezető balettmestere folytattak kerekasztal-beszélgetést, Látrányi Viktória moderálásával a jelmez jelentőségéről a Székesfehérvári Balett Színház 5. születésnapja alkalmából a Rendház épületében rendezett kiállításához kapcsolódóan.

2023. december 2.

Horváth Roland *Pillanat record / nyugalom tetőfok* című kiállításának záróeseményén a művész beszélt a legfrissebb munkáiról, tárgyakkal, természeti jelenségekkel és szövegekkel ápoltságáról is.

2023. december 3.

Stringers Vonósnyegyes, majd a Németh Juci – G. Szabó Hunor adott koncertet advent alkalmából a Hetedhét Játékmúzeumban.

2023. december 9.

Az intézmény közösségi régészeti programjának, Kiss Alexandra és Berek Veronika régészek által szervezett évadzáró eseményén a múzeum önkéntesei a 2023-ban folytatott közös kutatásokról hallhattak előadásokat, majd egy jó hangulatú kvízzel zárták a napot.

2023. december 10.

Burján Orsi – Komjáti Áron adott koncertet advent alkalmából a Hetedhét Játékmúzeumban.

2023. december 12.

Az év utolsó Négykezes Keddjének résztvevői hímzett karácsonyi képeslapokat készíthettek a Hetedhét Játékmúzeumban.

A több éves hagyományra visszatekintő *Herbarius* gyógynövénygyűjtő túrák 2023-ban 16 alkalommal kerültek megrendezésre március 12. és október 29. között 10 különböző helyszínen (Lovasberény, Bakonykúti, Csala, Pátka, Csór, Nadap, Bodajk, Pákozd, Pázmánd, Balinka).

Kiss Alexandra és Libor Csilla régészek szervezésében január 19. és november 23. között 8 alkalommal került megrendezésre a különböző tematikák köré szerveződő *MuseumQuiz* elnevezésű kvízest, melyek helyszínéül a Museum-Café szolgált.

Múzeumpedagógiai foglalkozások

A Múzeum kínálatában 2023-ban hatvanháromféle (Fekete Sas Patikamúzeum: tizenkétféle; Gorsium Régészeti Park: kilencféle; Hetedhét Játékmúzeum: huszonháromféle; Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert: kétféle; Tárgyalkotó hagyomány – fejezetek Fejér megye népi kultúrájából című állandó néprajzi kiállítás: egyféle; Városi Képtár – Deák Gyűjtemény: tizenhatféle; kiállítóhelyen kívüli foglalkozások: kétféle) múzeumpedagógiai foglalkozás volt elérhető. A Gorsium Régészeti Park kiállítóhelyre négy új program (*A Palota – kihelyezett foglalkozás*, *Sabasios nyomában – interaktív kalandjáték gyerekeknek*, *Az erőd – mese Verőcéről*, *Rufus útja – tematikus délelőtti*) került kidolgozásra, bővítve ezzel a foglalkozáskínálatot. A Koronázó Bazilika Nemzeti Emlékhely Látogatóközpontba 2 új múzeumpedagógus érkezett, akik megkezdték a múzeumpedagógiai foglalkozások kidolgozását a kiállítóhelyre.

2023-ban összesen 343 múzeumpedagógiai foglalkozás (Fekete Sas Patikamúzeum: 57 csoport, Gorsium Régészeti Park: 74 csoport, Hetedhét Játékmúzeum: 141 csoport, Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert: 37 csoport; Tárgyalkotó hagyomány – fejezetek Fejér megye népi kultúrájából című állandó néprajzi kiállítás: 2 csoport; Városi Képtár – Deák Gyűjtemény: 21 csoport féle; kiállítóhelyen kívüli foglalkozások: 11 csoport) megtartására került sor.

A foglalkozások címe és rövid leírása kiállítóhelyek szerinti bontásban (a címek mögött zárójelben feltüntetett szám az adott foglalkozás 2023-ban megtartott alkalmainak számát jelzi):

Fekete Sas Patikamúzeum

Kígyónak lábsó (1)

Foglalkozás óvodásoknak.

Növénykereső, patikaszer-kóstoló és szimatoló, mozsarazás, adagolás, csomagolás, verstanulás szerepel a programban, végül csikos lábsót készítünk.

Fűben-fában orvosság 1–3. (49)

Foglalkozás alsó és felsőtagozatosok, valamint középiskolások számára, az életkoroknak megfelelő változatokban. Gyógyszertárunk történetéhez kapcsolódva ismerkedünk a hajdani patikusmesterség műhelytitkaival. Barátkozunk a gyógynövények használatával, mozsarazunk, adagolunk, régi szereket szimatolunk.

Csodapatika (4)

Óratorozat felső tagozatosoknak, amelynek elemei külön is kérhetőek.

Az órák során különféle tárgyakhoz kapcsolódva bontjuk ki a gyógyszerészet történetének izgalmas fejezeit.

Kozmetikumok a régi patikában (3)

Foglalkozás középiskolásoknak.

A hajdankor patikáiban kozmetikumokat, illetve ezek alapanyagait is árusították, a kölnivizekkel, az arcfestékekkel és a testápoló szerekekkel és használatukkal ismerkedhetnek a program résztvevői.

Történelem óra – Miért éppen Fekete Sas?

Ismerkedés a Fekete Sas Patika kalandos múltjával, szerepével a város életében. A patika helyiségei, felszerelései, pincétől a padlásig.

Biológia óra – Kamillától a szarvasagancsig

Növényi, állati, emberi eredetű gyógyszeralapanyagok, hajmeresztő gyógymódok. Füveskönyvek a patikában, mini gyógydroggyűjtemény készítése.

Magyar irodalom óra – Patika és poézis

Gyógynövények ábrázolása lírában, prózában. Lázár Ervin *A csodapatika* című meséjének elemzése.

Kémia óra – Az alkímistától a gyógyszerészetig

A gyógyszerkészítés kémiai gyökerei, alkímisták tudománya, laborszkezei. Híres magyar kémikusok, gyógyszerészek. Gyógyvizek kóstolása, fürdőszó adagolása.

Rajz óra – Ékes apotékák

Miért olyan szépek a régi patikák? Színek, formák, barokk stílus. Tégelyek, kartusok, színes hernáriumok.

Latin óra – Tanuljunk deákul

Note bene! Róma öröksége, a tudomány nyelvének szépségei, magyarrá lett latin kifejezések. Szókeresés a fiókok mélyén, téglék, üvegek között.

Gorsium Régészeti Park

A kút meséje (4)

Foglalkozás az óvodásoknak és alsó tagozatosoknak.

A gyerekek a mese segítségével és replikatárgyak felhasználásával megismerkednek az ókori Gorsium életével. Szerepjáték során ókori viselet felprobálásával válik a foglalkozás élvezetessé.

A levendulás kert meséje (6)

(Múzeum az oviban program keretében.)

Kihelyezett foglalkozás óvodásoknak és alsó tagozatosoknak.

A gyerekek egy gorsiumi család életébe belecsöppenve, azt aktívan alakítva, római ruhát öltve, replikatárgyakat használva ismerkednek meg az ókori római élet rejtelmeivel.

A Palota (12)

(Múzeum a suliban program keretében.)

Kihelyezett foglalkozás általános iskola felső tagozatosainak és középiskolásoknak.

A gyerekek egy régészeti feltárást imitálva, az ott előkerült tárgyak segítségével megismerik a gorsiumi Palotát, majd római ruhát öltve megelevenítenek egy elképzelt római helytartói látogatást.

Beállnál a legióba? (18)

Foglalkozás felső tagozatosoknak és középiskolásoknak.

A foglalkozás során a gyerekek megismerkednek a legiósok életével, Gorsium történelmével. Makettasztalon felépítik az első katonai tábornok, a Castrumot, majd római ruhát öltve átérzik a régi korok szellemét.

Rufus útja (1)

Tematikus délelőtti az általános iskola alsó tagozatosoknak.

A gyerekek egy legionarius toborzás után végigjárják a legiós katona, Rufus útját és a park helyszínein részt vesznek a legionariusok életével kapcsolatos feladatokban.

Interaktív tárlatvezetés (13)

Játékokkal tarkított, a gyerekek életkorához alakított tárlatvezetés a park területén, a Freskós házban és a Lakomateremben.

12 játék a Gyereksarokban (2)

Foglalkozás óvodásoknak és alsó tagozatosoknak.

A gyerekek múzeumi útmutató alapján, pedagógusi segédlettel, az állandó kiállítás anyagához kapcsolódó játékos feladatok megoldása során megismerkednek az ókori Gorsium életével.

Sabasios nyomában (4)

Interaktív kalandjáték gyerekeknek 60 percen.

A gyerekek egy ókori bűntény kiderítésében vesznek részt a park területén. Az általuk alakított interaktív játék animátorok segédletével zajlik.

Tárgyalkotó foglalkozások (14)

Katonai jelvény, bulla, rézveretes faládika készítése rézlap felhasználásával domborító technikával.

Hetedbét Játékmúzeum

Babaszúr

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.

Születésnap babauzsonna a kiállításon látható babaházban. A gyermekek bepillantást nyerhetnek az egykori jurok világába, majd porcelán csészéket használva megrendezhetik a sajátjukat is.

Játék(os) állatvilág (21)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Ismerkedés a kiállításban megtalálható állatokkal.

Vármese (10)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
A polgársághoz tartozó gyermekek játékaik keresztül tapasztalhatják meg a résztvevők, miként erősítette a játék egykor a hivatástudatot.

Egy nap a babaházban (4)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
A gyermekek a kiállításon keresztül megismerkedhetnek a polgári életmóddal, majd autentikus bútorokkal rendezhetik be a saját babaházukat.

Mese a falon (7)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Ismerkedés az optikai játékok világával, majd a Hetedhét Játékmúzeum saját arculatához igazított módon a gyermekek meghallgathatják a *Rendíthetetlen ólomkatona* történetét.

Szatócsbolt (9)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
A foglalkozás során összehasonlítjuk a régi és a mai bevásárlási szokásokat.

Maszkabál (10)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Készülődés a bálra, báli öltözetválasztás a kiállításon látható babák ruhái alapján.
Ismerkedés a bálók világával, egy igazi beöltöztös mulatságon keresztül.

Lídia titka (1)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
A gyermekek egy interaktív mesén keresztül ismerhetik meg, hogy mivel játszhattak volna egykoron.

Jön a Nagymama! (1)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Kiderül miként illik fogadni a messziről érkező Nagymamát.

A magától futó kisonkat (2)

Foglalkozás óvodásoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
A Moskovszky-gyűjteményben található terepasztal járművei kerülnek fókusz alá, és végül saját vasúti pályát kell építeniük a foglalkozáson részt vevő gyerekeknek.

Babaház (3)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
A gyermekek a kiállításon keresztül megismerkedhetnek a polgári életmóddal, majd autentikus bútorokkal rendezhetik be a saját babaházukat.

Játék(os) állatvilág (13)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
A résztvevők megismerhetik Teddy mackó történetét, és felfedezhetik milyen apró állatok rejtőznek a kiállításban.

Törékeny játékok töretlen sikere

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Megtapasztalhatják milyen törékeny játékeszközökkel játszottak a polgári családok gyermekei és milyen az az építőköckő, melyet még mindig úgy gyártanak, mint régen.

Fémcsodák (6)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Ismerkedés a kiállításban megtalálható fém eszközökkel.

Utazás térben és időben (25)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Az utazás eszközei és kellékei a babák világában.
Estella levelén keresztül ismerhetik meg, miként utazott egy előkelő hölgy, majd kiépíthetik saját postakocsi-hálózatukat a városok között.

Papírszínház

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Ismerkedés a színház világával, papírszínház összeállítása, majd rövid történetek előadása egymásnak.

Pályaorientációs foglalkozás (2)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Moskovszky-gyűjteményben.
Mi történik egy tárggyal, ha múzeumba kerül? Ismerkedés a múzeumi szakemberek munkájával.

A színek nyomában (13)

Foglalkozás óvodásoknak a Réber-kiállításban.
A Morózus király által elloptott színeket kell a foglalkozáson részt vevőknek felkutatniuk.

Szegény Dzsóni és Árnika nyomában (3)

Foglalkozás óvodásoknak a Réber-kiállításban.
Lázár Ervin meséjének megismerése játékos feladatokon keresztül.

A Százarcú Boszorka erdejében (4)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Réber-gyűjteményben.
Társasjáték a *Szegény Dzsóni és Árnika* című mese alapján.

Mesefonal (1)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak a Réber-gyűjteményben.
Réber László illusztrációinak megismerése a kiállításban elérhető könyveken keresztül.

Kamasztori (6)

Foglalkozás felső tagozatosoknak a Réber-gyűjteményben.
A humor felfedezése Réber László Janikovszky Éva *Kire ütött ez a gyerek?* című könyvéhez készített illusztrációiban.

„Túlélés, pöcök!”

Foglalkozás középiskolásoknak a Réber-gyűjteményben.
Játék, beszélgetés és helyzetgyakorlatok Réber László Örkény István *Egyperces novelláihoz* készített halhatatlan grafikái nyomán.

Nemzeti Emlék hely – Középkori Romkert

István, a király! – Király? (33)

Foglalkozás alsó és felső tagozatosoknak.
A résztvevők kiscsoportos munka és szerepjáték során megismerkednek Szent István legendájával, valamint az egykori koronázóbazilika történetével.

Csak romok? (4)

Foglalkozás középiskolásoknak.
A Romkert területén egykoron állott, az évszázadok során több ízben megújult koronázótemplom maradványai alapján megvizsgáljuk, hogyan és mennyiben lehet rekonstruálni az épületet.

Tárgyalkotó hagyomány – fejezetek Fejér megye népi kultúrájából című állandó néprajzi kiállítás

A király ereje (2)

Foglalkozás alsó és felső tagozatosoknak.

A népmesék kalandokkal teli világa elevenedik meg a kiállítás tárgyainak segítségével. Mi történt egy céhben, miről mesél nekünk a faragószék, mi is volt az a vándorkönyv?

Városi Képtár – Deák Gyűjtemény

Varázsecset

Foglalkozás óvodásoknak.

A foglalkozás során a kiállítás képeit szemlélve jutunk el az alkotótérbe, ahol a gyerekek szabadon fedezhetik fel a festés örömet.

Szobrok, szobrok, változatok!

Foglalkozás óvodásoknak.

A Képtár pincéjében kiállított szobrászati alkotások felfedezése, alkotás.

Keretezett kedvencek (2)

Foglalkozás óvodásoknak.

Megkeressük a Gyűjteményben látható állatokat, beszélgetünk állatokról, az emberek és az állatok kapcsolatáról, majd saját alkotást készítünk.

Adventi várakozás (1)

Foglalkozás óvodásoknak.

Gyarmathy Tihamér festményein keresztül beszélgetünk a várakozás érzéseiről, az ünnep eljövételéről, majd egy színes varázsgömbbe képzeljük bele a legcsodálatosabb vágyainkat, amit után meg is rajzolunk egy kör alakú színes papírra olajpasztellel.

Testünk birodalma (2)

Foglalkozás óvodásoknak.

A Deák gyűjteményben megtalálható 20. századi magyar művészek festményein keresztül beszélgetünk a gyerekekkel az emberi testről, a test részeiről, a test külső tulajdonságairól, az érzékszervekről. Majd a múzeumpedagógiai alkotótérben egy óriási papíron körberajzolunk egy óvodást, ezt követően a rajzot olajpasztellel életre is keltjük.

Víz, víz, tiszta víz...

Foglalkozás óvodásoknak.

A Városi Képtár Freskós termében közösen felfedezünk egy mesés szép vízi világot, beszélgetünk a víz fontosságáról, majd a gyerekek megfestik saját vízi világukat.

Virágom, virágom – Anyák napi hangulat a múzeumban

Foglalkozás óvodásoknak.

A virágcsendeletekről, a tavaszi virágokról és az anyák napjáról szól ez a foglalkozás a Városi Képtárban. A Gyűjteményben található virágok felfedezése után szabadon festik meg saját virágaikat a gyerekek.

Festőinas kerestetik (2)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak

Festészeti foglalkozás a kiállított képek inspirációjára, szabad választás alapján.

Megáll az idő

Foglalkozás alsó tagozatosoknak.

Szobor készítése agyagból a Képtár szobrászati alkotásai alapján.

Varázslatos színkeveredés (1)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak.

Ismerkedés a színkeveréssel, amelyet akvarellpapíron ki is próbálunk.

Fantázia szabadon (6)

Foglalkozás alsó tagozatosoknak.

Egy apró részletből kiindulva szabadon rajzolunk.

Festő lesznek!

Foglalkozás felső tagozatosoknak.

Ismerkedés a festők által választott témákkal, saját téma választása és alkotás.

Szobrász lesznek! (7)

Foglalkozás felső tagozatosoknak.

A kiállításban található tapintható kabinet alkotásainak megismerésével felfedezzük együtt a szobrászat értékeit, majd agyagból megalkotjuk saját szobrainkat.

Melyiket válasszam?

Foglalkozás felső tagozatosoknak.

Ismerkedés különböző színes technikákkal (porpasztell, olajpasztell, akvarell), alkotás.

Gyűjtőszenvetély

Foglalkozás középiskolásoknak.

A kiállítás műveinek feldolgozása kártyajáték segítségével.

Hogyan működünk együtt?

Foglalkozás középiskolásoknak.

Közös alkotás. miközben érzéseinkre, saját határainkra, önmagunkra figyelünk.

Kiállítóhelyen kívüli foglalkozások

Fedezd fel Fehérvárt! (9)

A résztvevők kis csoportokban fedezik fel Székesfehérvár történelmi belvárosát, rejtvények és feladványok megoldásával jutnak el helyszínről helyszínre.

Az erőd (2)

Interaktív mese a legionarius katonáról, aki Rómából érkezik verőcei táborhelyére. A gyerekek megismerkednek az erőd és az ott szolgáló legiósok életével is.

Tárlatvezetések

2023-ban a Kommunikációs és Közművelődési Osztály munkatársai összesen 58 darab tárlatvezetést tartottak: Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert: 50 darab, Palotavárosi Kiállítóhely: 1 darab, Fekete Sas Patikamúzeum: 6 darab, Koronázó Bazilika Nemzeti Emlékhely Látogatóközpont: 1 darab. A Gorsium Régészeti Park múzeumpedagógus munkatársa 29 tárlatvezetést tartott a régészeti parkban összesen 444 fő számára.

ALAPÍTVÁNYOK, EGYESÜLTEK BESZÁMOLÓI

DEÁK DÉNES ALAPÍTVÁNY

A Deák Dénes Alapítvány megbízása alapján a Deák Gyűjtemény végzi a Deák Dénes Ösztöndíj kiírásával kapcsolatos teendőket. Előkészíti a kuratórium számára az ösztöndíjas pályázatok elbírálását, kapcsolatot tart a nyertes kutatóval (kutatókkal). Figyelemmel kíséri az ösztöndíjas munkáját, egyben engedélyezésre javasolja az ösztöndíj részleteinek kifizetését. A Kuratórium a 2023. július 4-ei ülésén a 2024. évi Deák Dénes Ösztöndíjat Bányai Balázs történésznek ítélte *Pribék Antal fotográfus és Fejér vármegye kastélyai* témában benyújtott ösztöndíjpályázatára.

Izinger Katalin

FEJÉR MEGYEI MÚZEUMEGYESÜLET

A Fejér Megyei Múzeumegyesület 2023. október 19-én tartotta éves közgyűlését. A közgyűlést követően Székely Zoltán művészettörténész bemutatta az egyesület tagjainak a Pákh-gyűjteményből rendezett *Munkácsy Székesfehérváron* című kiállítást.

A Múzeumegyesület a Szent István Király Múzeummal közösen rendezte meg Frigyik Katalin *Székesfehérvár egykori és ma is látható szakrális kisémlékei* című munkájának bemutatóját. A könyvet Mózessy Gergely levéltáros, gyűjteményigazgató mutatta be 2023. november 16-án, nagy érdeklődés mellett a Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház Szent László termében.

Dr. Lukács László néprajzkutató két alkalommal – október 5-én és 12-én – vetített képes előadásokat tartott *Petőfi 200 – Petőfi forgácsok 1., 2.* címmel.

Braila Mária

SMOHAY JÁNOS ALAPÍTVÁNY

Az alapítvány művészettörténészekből álló kuratóriuma 1981 óta adja ki a Smohay-díjat a vele járó, Vigh Tamás által készített bronzplakettel. Minden évben Smohay-díjjal tünteti ki az év legjobbnak ítélt, 35. évét be nem töltött képzőművészt. A kuratórium titkára előkészíti a kuratórium számára a beérkezett javaslatokat; kapcsolatot tart a nyertes díjazottal, megszervezi a díjazott múzeumi bemutatkozó kiállítását. 2023-ban Koós Gábor (2021. évi díjazott) *Gazing Into Darkness (A sötétbe nézések)* című kiállítását rendeztük meg szeptember 22.–december 10. között a Múzeum Országzászló téri épületében.

A 2023. november 17-ei döntéshozó ülésen a kuratórium Kádár Emese képzőművésznak ítélte a 2023. évi Smohay-díjat.

Izinger Katalin

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM ALKALMAZOTTAI

Pokrovenszki Krisztián dr. Belényesi Károly	főigazgató szakmai igazgató 2023. február 1.–2023. december 31.	Gulyás Nikolett	teremőr 2023. szeptember 15-től
Belegrai Tamás	tudományos gyűjteményi igazgatóhelyettes 2023. július 31-ig	Gyenizs Nikoletta	takarító 2023. szeptember 4-től
dr. Kuczi Petra	adminisztrációs és üzemeltetési főosztályvezető	Halas Tamara	betanított pénztáros
dr. Agócs Nándor	történész-muzeológus, tudományos titkár	Harmat Tamás	recepció
dr. Matuz János	múzeumi intendáns 2023. február 15-től	Horváth Kálmán Emil	segédmunkás 2023. június 30-ig
		Horváth Kálmán Emilné	takarító 2023. július 31-ig
		Ilku Máté Márk	karbantartó
		Jónás Magdolna	takarító 2023. június 30-ig
		Jurászik Luca	teremőr 2023. szeptember 4-től
		Kliené Jámbor Andrea	takarító
		Klausz Attila	segédmunkás 2023. május 17.–június 26.
ADMINISZTRÁCIÓS ÉS ÜZEMELTETÉSI FŐOSZTÁLY			
Titkárság		Klausz Mária	takarító
		Kovács Attila	éjjeliőr 2023. július 3-tól
		Krentz Péter	betanított pénztáros
Ramada-Szűcs Mariann	titkárságvezető	Kupi Gábor	teremőr 2023. május 22-től
Singer Ágnes	titkársági ügyviteli alkalmazott	Lomoschitz Anna	teremőr
Trifunov Tímea	titkársági ügyviteli alkalmazott	Majer Melinda	takarító
Gyenizs Dávid	múzeumi informatikus	Molnár László	éjjeliőr, telepőr
Gazdasági Csoport		Németh Tünde	teremőr
		Patkósné Bilák Márta	teremőr
		Piedl Ferenc	teremőr
Agócsné Kalauz Anikó	ügyviteli alkalmazott 2023. június 19-től	Pirbus Zsuzsanna	teremőr
Bertalan Erika	ügyviteli alkalmazott 2023. február 28-ig	Pintér Nóra	ügyviteli alkalmazott
Csukás Ferencné	kiadványraktáros	Sallai Tamás	teremőr
Deákné Polczér Médea	ügyviteli alkalmazott	Sárkány Dóra	teremőr 2023. november 2-től
Gelencsér Pálné	gazdasági ügyintéző, csoportvezető	Schloemer Morris	karbantartó
Lengyel Rita	gazdasági ügyintéző	Sereg István	üzemeltetési csoportvezető
Vámos-Gaspárecz Dorina	ügyviteli alkalmazott 2023. június 16-ig	Sobor András	2023. november 3-tól
		Szendei Szabolcs	teremőr
		Sziránszki József	teremőr
		Szocska Ildikó	üzemeltetési csoportvezető
		Szűcs Gábor	2023. október 25-ig
		Takács Gabriella	teremőr
Bálint Éva	betanított pénztáros	Tihanyi Teodóra	teremőr 2023. szeptember 4-től
Berta Katalin	teremőr 2023. szeptember 15-től	Tóth Gábor Gyula	betanított pénztáros
Bessenyei János	éjjeliőr	Uszakai Hajnal	teremőr 2023. november 7-től
Both Anna	betanított pénztáros	Vadász Imre	éjjeliőr
Czupár Balázs	teremőr	Vadászné Ládás Ildikó	teremőr
Dálnoki Viktória	takarító 2023. november 23-tól	Varga Lászlóné	teremőr 2023. szeptember 15-től
Dóczi Zoltánné	takarító		segédmunkás 2023. augusztus 1-től

SAKMAI, TUDOMÁNYOS ÉS GYŰJTEMÉNYI FŐOSZTÁLY**RÉGÉSZETI OSZTÁLY**

Belegrai Tamás	régész-muzeológus
Benke András	ásatási munkatárs
Bereková Veronika	régész-muzeológus 2023. június 1-től
Gruming Diána	régészeti adminisztrátor
Kiss Alexandra	régész-muzeológus, osztályvezető
Kovács Ágnes	régész-muzeológus
Kovács Dömötör	ásatási munkatárs
Kőfalvi Csilla	régész-muzeológus 2023. július 1-től
Molnár Gábor	ásatási munkatárs
Rechner Balázs	ásatási munkatárs
dr. Reich Szabina Gréta	régész-muzeológus
Schneiderné Horváth Adrienn	gyűjteménykezelő
dr. Szücsi Frigyes	régész-muzeológus
Tarbay-Kósa Polett Mária	régész
Tóth Brigitta régészeti	adminisztrátor

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYI OSZTÁLY**Történeti és Néprajzi Gyűjtemény**

Hutvagner Máttyás	muzeológus asszisztens
Lendvai Judit	múzeumi gyűjtemény-és raktárkezelő
Romat Sándor György	történész-muzeológus
dr. Teiszler Éva	történész-muzeológus
dr. Varró Ágnes	néprajzos-főmuzeológus

Képző- és Iparművészeti Gyűjtemény

Izinger Katalin Ágnes	művészettörténész-főmuzeológus, osztályvezető
Deák Balázs	múzeumi közművelődési szakember
Domány Adél	művészettörténész-muzeológus 2023. június 1-től
György Melinda	múzeumi adattáros
Krizsány Anna	múzeumi közművelődési szakember
Majsai Réka Fruzsina	művészettörténész-muzeológus
Moór Péter	múzeumi kiállítás-rendező
Szűcs Erzsébet	művészettörténész-főmuzeológus 2023. március 31-ig

Segédgyűjtemények

Braila Mária	múzeumi könyvtárkezelő
Ladányi Beáta	múzeumi adattárkezelő
Pató Mária	könyvtáros

Hetedhét Játékmúzeum – Moskovszky és Réber Gyűjtemény

Kuruc Marianna	takarító 2023. április 27-ig
Lévay Éva	recepções
dr. Nagy Veronika	néprajzos-főmuzeológus
Szabó Imréné	recepções
Szalay Arnold	gondnok, recepções
Tóth Eszter	közművelődési szakember 2023. május 1-től
Varga Dóra	múzeumpedagógus
Vaskó-Hufnágel Vivien	takarító 2023. július 10-ig

TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS

dr. Szabados György	történész tanácsadó
---------------------	---------------------

MEGBÍZOTT TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSÁK

dr. Demeter Zsófia	történész
†dr. Lukács László	néprajzkutató 2023. december 29-ig

Állományvédelmi Csoport

Bódisné Szalontai Petra	restaurátor
Ferenczi Csilla	restaurátor
Horváth Csaba	restaurátor, állományvédelmi csoportvezető 2023. május 1-től
Késmárky Rita	restaurátor, állományvédelmi csoportvezető 2023. április 30-ig
Péterfy Dóra	restaurátor

KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MÚZEUMPEDAGÓGIAI OSZTÁLY

Aracsi Norbert	kommunikációs munkatárs 2023. október 1-től
Fiedler Zsuzsanna	múzeumpedagógus
Gonda Julianna Virág	grafikus
Haraszi Zsigmond	múzeumi közművelődési szakember
Kovács Dóra	múzeumpedagógus
Schéda Zoltán	kommunikációs munkatárs

Szabóné Szüts Angéla	múzeumpedagógus
Várnagy Karolina	kommunikációs munkatárs
Zöldi-Birkás Éva	múzeumi közművelődési szakember, osztályvezető 2023. szeptember 30-ig

GORSIUM RÉGÉSZETI PARK

Üzemeltetési és Gazdasági Csoport

Bakurecz József	karbantartó
Csörgő Erika	pénztáros
Hermán Edina	gazdasági csoportvezető
Lédeczi Zoltán	karbantartó
Lédeczi Zoltán Lajosné	romkert felügyelő
Lukács Györgyné	pénztáros
Molnárné Szőke Anita Borbála	takarító 2023. január 3-ig
Nagy Bence	térinformatikus 2023. március 10-ig
Potesz Ferencné	romkert felügyelő
Szirtes Mónika	múzeumpedagógus
Varga Lászlóné	segédmunkás 2023. augusztus 1-től

Tudományos és Gyűjteményi Osztály

Galampos Máté	régész-muzeológus
Varga Edit	múzeumi gyűjtemény- és raktárkezelő

KORONÁZÓ BAZILIKA NEMZETI EMLÉKHELY LÁTOGATÓ-KÖZPONT

Fábián Cecília	múzeumpedagógus 2023. november 13-tól
Faragó Noémi	múzeumpedagógus 2023. november 13-tól
Kovács-Varga Orsolya	adminisztrátor 2023. október 30-tól
dr. Nyiregyházi László	teremőr 2023. november 16-tól
Pataki Annamária	teremőr 2023. október 18-tól
Péter Eszter	takarító 2023. november 14-től
Schneider Alex	teremőr 2023. október 18-tól
Simon Gábor Dárisz	telephely vezető 2023. október 18-tól
Somogyiné Németh Vivien	teremőr 2023. november 13-tól
Thaly Judit	teremőr 2023. november 13-tól

